TASAVVUFTA RİCÂLU'L-GAYB

ÖNSÖZ

Ricâlu'l-Gayb telâkkisi, tasavvuf ilminin dikkat çekici, herkes tarafından idrak edilmesi kolay olmayan, ilmî ve irfanî çaba gerektiren konularından biridir. Nitekim tasavvufta uzman olmayan ve sûfi tecrübeye sahip olmayan insanların manevî âlemin kendine has kanunları çerçevesinde meydana gelen, bu tür tasavvufî meseleleri kavramaları zordur. Bu yüzden manevî dünyaya ait bilgi ve tecrübeleri yetersiz olan kimselere ricâlu'l-gayb konusu karmaşık gibi görünebilir. Bu nedenledir ki, bu düşüncenin dindeki yeri bugüne kadar hep tartışıla gelmiş, birtakım önyargılar ve yanlış anlamalar neticesinde bu konuya yöneltilen eleştiriler, hiçbir dönemde eksik olmamıştır. Öyle ki bazen bu düşünceyi savunan kimselerin sert ve acımasız bir şekilde eleştirildikleri hatta bazen daha da aşırı gidilerek şirk ile itham edildikleri görülür.

Diğer taraftan ricâlu'l-gayb anlayışı, sufiler tarafından savunulmuş ve bu anlayış tasavvufî çevrelerde asırlardan beri canlılığını muhafaza etmiştir. Halk arasında da ricâlu'l-gayb zümresinden kimselere her zaman çok özel bir yer verilmiş ve onlara dair sosyo-folklorik seviyedeki menkabevî olaylar geçmişten günümüze hep anlatıla gelmiştir.

Tezimizin amacı, herkes tarafından kolayca idrak edilemeyen bu konunun tasavvuf ilmindeki yerini ana hatlarıyla tespit etmek, mutasavvıfların (özellikle İbnü'l-Arabî gibi) ve mutasavvıf olmayanların görüşleri ve eleştirileri çerçevesinde daha sağlıklı bilgilerin elde edilmesini sağlamak ve bu konu hakkında oluşan önyargı, eksik bilgi ve yanlış kanaatlere karşı tasavvufun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktır.

Ricâlu'l-gayb telâkkisinin tasavvufun ilk kaynaklarından itibaren günümüze kadar ele alınıp incelenmesinin ve bu konudaki görüşlerin ve eleştirilerin değerlendirilmesinin kayda değer bir çalışma olacağı ve ilim adına fayda sağlayacağı kanaatindeyiz. Bu telâkki, İslâm kültür mirasının gelecek kuşaklara aktarılması açısından da büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Çünkü ricâlu'l-gayb, ahlâkî ve manevî olarak üstün niteliklere sahip olan, örnek şahsiyetlerdir.

Konu hicri VI./miladî XII. asırdan günümüze kadar ciddi bir şekilde tartışılmış, bundan dolayı da önemini yitirmemiştir. Ayrıca tasavvufî çevrelerde bir

inanç olarak canlılığını muhafaza etmesi, bir kere daha konu üzerinde durulmasını gerekli kılmaktadır. Ayrıca bu konuda doktora seviyesinde bir çalışma yapılmamış olması da bizi bu çalışmaya sevkeden unsurlardan biri olmuştur.

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Bu konuyu incelerken giriş bölümünde ricalu'l-gayb anlayışını ve bu konuyla alakalı kaynakları genel olarak ele alıp değerlendirdik ve bu konunun nasıl ve ne zaman ortaya çıktığını tespit etmeye çalıştık.

Birinci bölümde konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ricalu'l-gaybın mahiyetini ortaya koymaya gayret ettik. Bu bağlamda lügat ve ıstılah yönünden ricalu'l-gaybın anlamını, adlarını, sayılarını, hiyerarşisini ele aldık ve onların evrendeki tasarrufları ve bu tasarrufun nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durduk. Özellikle konuyu sistemli hale getiren İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf felsefesine değindikten sonra onun konumuzla ilgili görüşlerini ele aldık ve diğer müelliflerin görüşlerini de elden geldiğince tespit etmeye ve değerlendirmeye çalıştık.

İkinci bölümde ise ilk sûfî ve mutasavvıfların bu konudaki görüşlerinin ehemmiyet arz etmesine binaen tasavvufun temel kaynaklarında bu konuya yer verilip verilmediği, bu konunun ne şekilde ele alındığı gibi hususları inceledik. Çünkü ricâlu'l-gayb konusunun sağlıklı bir şekilde ortaya konabilmesi için ilk sûfî ve mutasavvıfların bu konudaki görüş ve anlayışlarının önemli olduğunu düşünüyoruz. Daha sonra bu bölümde sûfilerin konuyla ilgili kullandıkları nasları yani ayetleri, hadisleri ve bunların değerlendirmelerini ele aldık ve konuyla ilgili olan ayetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için işarî tefsir anlayışına da değindik. Yine bu bölümde geçmişten günümüze müelliflerin konuyla ilgili eleştirilerine yer verdik.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IV
KISALTMALAR VI

GİRİŞ
A) Ricâlu'l-Gayb Konusuna Genel Bir Bakış 1
B) Ricâlu'l-Gayb Anlayışının Ortaya Çıkışı 7

BİRİNCİ BÖLÜM RİCÂLU'L-GAYBIN MAHİYETİ
A. Ricâl ve Gayb'ın Kelime Anlamları 12
B. Tasavvufi Istılah olarak Ricâlu'l-Gaybın Tanımı 14
C. Ricâlu'l-Gayb'ın Adları, Sayıları ve Yerleri 16
D. Ricâlu'l-Gayb Hiyerarşisi 22
E. İbnü'l-Arabî'nin ve Diğer Müelliflerin Ricâlu'l-Gayb ile İlgili Görüşleri 29
I. Ricâlu'l-aded (Sayı adamları).....33

1) Kutub 33
a) Kutub ile İlgili Görüşler.....33
b) Kutub ile Benzerlik Gösteren Bazı Kavramlar 52
ba) İnsan-ı Kâmil 52
bb) Hakîkat-ı Muhammediyye.....58
bc) Halife 61
2) İmâmân (İki imam) 64
3) Evtâd.....73
4) Abdâl 79
a) Abdal ile İlgili Görüşler.....79
b) Yedi Bedel ve Yedi İklim (Bölge) 87
ba) Birinci Bölge ve Bedeli 88
bb) İkinci Bölge ve Bedeli 88
bc)Üçüncü Bölge ve Bedeli 89
bd)Dördüncü Bölge ve Bedeli 89
be) Beşinci Bölge ve Bedeli 91
bf) Altıncı Bölge ve Bedeli 92
bg) Yedinci Bölge ve Bedeli 92
5) Nükabâ 95
6) Nücebâ 97
7) Havâriyyûn 100
8) Recebiyyûn 103
9) Hâtem 104
10) Müctebûn/Mustafûn 109
11) İlâhî gayret makamındaki ricâl 111
12) Selamet makamındaki ricâl 114
13) Mülûkü't-tarîkat 115
14) Ricâlu'l-hayri'l-mahz 116
15) İsrâfil'in kalbi üzerindeki veliler 117
16) Ricâlu âlemi'l-enfâs 118
16.1. Ricâlu'l-gayb.....118
16.2. Ricâlu'l-zâhir.....120

16.3. Ricâlu'l-kuvveti'l-ilâhiyye 122
16.4. Ricâlu'l-hannân ve'l-atfı'l-ilâhî 123
16.5. Ricâlu'l-heybet ve'l-celâl.....124
16.6. Ricâlu'l-feth 126
16.7. Ricâlu'l-meârici'l-ulâ 127
16.8. Ricâlu't-tahti'l-esfel 128
16.9. Ricâlu'l-imdâdi'l-ilâhî ve'l-kevnî 128
16.10. Ricâlu'l-ilâhî ve'r-Rahmânî 130
16.11. Racülün vâhid.....131
16.12. Racülü'l-berzah 132
16.13. Racülün vâhid 132
16.14. Sakîtü'r-Refref bin Sâkitü'l-Arş 133
16.15. Ricâlu'l-ğanî billah 133
16.16. Şahsun vâhid 134
16.17. Ricâlü ayni't-tahkîm ve'z-zevâid.....135
16.18. Büdelâ 135
16.19. Ricâlu'l-iştiyak 136
16.20. Ricâlu'l-eyyâmi's-sitte.....138

II. Mertebe Ricâli (Mertebe Adamları) 139
1) Melâmiyye.....139
2) Fukarâ 141
3) Sûfiyye.....143

4) Ubbâd....145
5) Zuhhâd....146
6) Ricâlü'l-mâ....149
7) Efrâd....149
8) Ümenâ....150
9) Kurrâ....151
10) Ahbâb....152
11) Ahillâ....154
12) Muhaddesûn....155
13) Sümera....158
14) Verese....158
15) Evliyâ....160
15.1-Enbiyâ....161
15.2-Rusül....162
15.3-Sıddîkûn....162
15.4-Şühedâ....163
15.5-Sâlihûn....165
15.6-Müslimûn....167
15.7-Mü'minûn....168
15.8-Kânitûn....170
15.9-Sâdikûn....172
15.10-Sâbirûn....174
15.11-Hâşiûn....176
15.12-Mütesaddikûn....177
15.13-Sâimûn....178
15.14-Hâfizûn....180
15.15-Zâkirûn....181
15.16-Tâibûn veTevvâbûn....183
15.17-Mütetahhirûn....186
15.18-Hâmidûn....187
15.19-Sâihûn....188
15.20-Râkiûn....190
15.21-Sâcidûn....191
15.22-el-Âmirûne bi'l-Ma'rûf....193
15.23-en-Nâhûne ani'l-Münker....194
15.24-Hulemâ....195
15.25-Evvâhûn....196
15.26- el-Ecnâdü'l-İlâhiyyûn....198
15.27-Ahyâr....199
15.28-Evvâbûn....200
15.29-Muhbitûn....202
15.30-Münibûn....203
15.31-Mubsirûn....204
15.32-Muhâcirûn....205
15.33-Müşfikûn....206
15.34-el-Mûfûne bi-ahdi'llâh....208
15.35-Vâsılûn....208
15.36-Hâifûn....210
15.37-Mu'ridûn....212
15.38-Küremâ....213
F. Ricâlu'l-Gaybın Evren Üzerindeki Tasarrufları....214

İKİNCİ BÖLÜM
RİCÂLU'L-GAYB ANLAYIŞININ TASAVVUF İLMİNDEKİ YERİ

A) Tasavvufun Temel Kaynaklarında Ricalu'l-Gayb....224

B) Sûfilerin Ricâlu'l-Gaybla İlgili Kullandığı Naslar 234
a) İşarî Tefsir 234
b) Ayetler ve Değerlendirmeleri..... 237
c) Hadisler ve Değerlendirmeleri 243
C) Ricâlu'l-Gayb İle İlgili Eleştiriler.....268

SONUÇ 278
ÖZET 282
SUMMARY 283
KAYNAKÇA 284

GİRİŞ

A) Ricâlu'l-Gayb Konusuna Genel Bir Bakış

Tasavvuf, İslam kültür ve medeniyet havzasında ortaya çıkan önemli tefekkürî ve amelî tezahürlerden biridir. İnsanın iç dünyasını inşâ eden, kalbin güzel ahlâk ile teçhîz edilmesine önem veren, dinî tecrübeleri zenginleştiren bir yaşama, düşünme ve yorumlama şekli olan tasavvuf, zamanla dinî ilimlerden biri olmuştur.[1]

Tasavvuf kâl ilmi değil, hâl ilmidir.[2] Sûfîler, tasavvufî şuurun kâl ile değil hâl ile elde edileceğini sıklıkla vurgulamışlardır. Bu yüzden tasavvuf, tecrübî bir ilimdir ve bu tasavvufî tecrübe doğrudan yaşanılarak elde edilir. Dolayısıyla sûfilikle ilgili marifetin bu tarz bir tecrübe yaşamayanlara aktarılması oldukça zor olduğu gibi, bazen de imkânsızdır. Bu duruma işaret etmek üzere "tatmayan bilmez" denilmiştir.[3]

Yaşadıkları ruhî tecrübeyi, batınî halleri dile dökerken kelimelerin kifayetsizliği sebebiyle sufîlerin güçlük çektikleri, birtakım sıkıntılarla karşılaştıkları anlaşılmaktadır. Kullanılan dil ne kadar zengin olursa olsun, tasavvufî tecrübe çoğu zaman dilin sınırlarını aşmakta ve terminolojiye sığmamaktadır. Bu durumda sufîler yaşadıkları tasavvufî halleri birtakım sembollerle ifade etmektedirler. Onlar, içinde bulundukları halin ifade edilemez olduğunu hissettiklerinde ima, teşbih, temsil, telmih, istiare gibi edebî sanatlara, şiire veya musikiye müracaat etmektedirler.[4]

Sufîlerin kullandıkları birtakım ifade ve semboller, tasavvufa hakkıyla aşinâ olmayan veya sufî tecrübeye sahip olmayan bazı kimseler tarafından yanlış anlaşılabilmektedir. Ancak bu tür ifade ve semboller, mana derinliğine vâkıf olamayan "kâl ehli" tarafından anlamsız ve saçma gibi görülse de, tasavvufun sembollerine aşinâ olan ehil kimseler için apaçık bir anlam taşımaktadırlar.[5] Bu yüzden, sufîlerin bizzat yaşayarak, tadarak ulaştıkları tasavvufî tecrübeleri başka insanlara anlatmak amacıyla kullandıkları birtakım ifade ve sembollerin zahirî manasına bakarak bunları anlamsızlıkla suçlamak dar bir bakış açısının eseridir.

[1] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2003, s. 5.
[2] Aynı eser, s. 19.

[3] Ethem Cebecioğlu, "Şatahat İbarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7, sayı: 17, Temmuz-Aralık 2006, s. 20.
[4] Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, ts., s. 8.
[5] Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB. Yay., Ankara 1984, s. 297.

İnsanların idrakinin aynı seviyede olmadığı bir vâkıadır. Bu nedenle sûfiler önceleri, marifete yönelik oldukça ince ve hususi meseleleri, kendi aralarında mektuplaşma yoluyla imalı ve mücmel bir şekilde tartışmışlardır. Dolayısıyla bazı tasavvufi metinler üzerine yapılan ateşli tartışmaları, bu açıdan görmek ve yorumlamak gerekir. Bu hususstaki birtakım aşırı görüşler, anlatılmaya çalışılan hal ve hakikatin mahiyeti ile alakalı henüz bir bilgi sahibi olunmadan önyargılı biçimde verilmiş hükümler olarak tezahür etmektedir. Çünkü bu hükümler verilirken, bu derunî tecrübe bizzat yaşanmadığı gibi tasavvufî söylemin veciz, imâlı ve kompleks yapısı deşifre edilmiş de değildir. Neticede bu tür değerlendirme ve tenkitler fevkalâde kısır, bakış açısı da dar ve kifâyetsizdir.[6]

Dolayısıyla sûfiler tasavvufun ince ve hususi meselelerini kapalı ve sırlı bir üslupla ifade etmişler ve esrarın dışarı taşmasına engel olmak için çaba sarfetmişlerdir. Çünkü manayı çok açık bir şekilde ifade etmek, birtakım tehlikeler doğurabileceği gibi, hem bunu tam manasıyla hazmedecek, kavrayacak kapasitede olmayan bir okuyucunun dalâlete sapmasına, hem de yazarın başına gailelerin ve manevi mesuliyetlerin açılmasına sebep olabilir.[7]

Bu duruma somut örnek olarak Cüneyd-i Bağdâdî'nin bir mektubunu verebiliriz. O, bu mektubunda, Isfahan halkından bazı kimselere bir mektup yazdığını fakat mektubunun açılıp, kopyasının alındığını, bu mektupta yazılan bazı şeylerin o insanlara yabancı geldiğini ve onların kurtulmasının kendisini bir hayli yorduğunu dile getirir. Dolayısıyla insanlara böyle yük olma ve şüpheye düşürme endişesinin kendisini mektup yazmaktan menettiğini, bu insanlara acımak gerektiğini, insanlara bilmediklerini söylemenin ve anlamadıkları şeylerle hitabetmenin onlara acıma gereklerinden olmadığını belirttikten sonra, bazen bu tür istenilmeyen ve kastedilmeyen durumların meydana geldiğini ifade etmektedir.[8]

Tasavvufla ilgili uzmanlığı gerektiren konularla alakalı değerlendirmelerinde, nazarî ya da amelî olarak ihtisas sahibi olmayanların anlama veya okuma hatalarına düştükleri her zaman sıkça görülmektedir. Bu tür yüzeysel değerlendirmeler ve bunların neticesinde ortaya çıkan yorumlama hatalarına sûfiler genelde, tasavvufun

[6] Ethem Cebecioğlu, *a.g.m.*, s. 20.
[7] Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, Sönmez Neşriyât, İstanbul 1969, s. 75.
[8] Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Luma'*, Tahk. Abdülhalîm Mahmûd-Abdülbâkî Sürûr, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Mısır, 1380/1960, s. 312; Süleyman Ateş, *a.g.e*, s. 39.

kâl ilmi değil, hâl ilmi olduğunu söyleyerek cevap verirler. Sufîlerin önemle vurguladıkları bu husus, tasavvufî tecrübenin temel bir özelliğidir. Bir takım sembollerden ibaret olan ifadelere değil, bizâtihî tecrübenin kendisine vurgu yapmakla da onlar, bu tür yüzeysel değerlendirmelere ve eleştirilere karşı kapıları kapatmış olurlar.[9]

Tezimizin konusu olan ricalu'l-gayb telakkisi de, geçmişten günümüze üzerinde çok tartışılan, eksik veya yanlış anlaşılmadan hatta önyargılı birtakım düşüncelerden ya da yüzeysel değerlendirmelerden dolayı hatalı kanaatlere ulaşılması mümkün olan konulardan biridir. Böyle derunî bir konunun tasavvufî tecrübeye sahip olmadan yeterince anlaşılabilmesinin mümkün olmadığı âşikârdır. Bununla beraber, felsefî ve kelamî metinlerden, çok daha yaygın durumdaki şiirlere varıncaya kadar, İslâm'ın kâinata bakış açısını şekillendirmiş olan literatürün yüzeysel olarak incelenmesi bile, ricalu'l-gayb zümresinden kimselere, âlemde her zaman çok özel bir yer verildiğini ortaya koyacaktır. Hatta işarî açıdan bakıldığında bazı Kur'an ayetlerinin ricâlu'l-gayba işaret ettiği ve yine bazı hadis-i şerîflerin de bu telakkîyi desteklemiş olduğu söylenebilir. Çünkü konuyla ilgili ayet ve hadis metinlerinden, Allah'ın başka hiçbir yaratılmışa yüklemediği vazife ve mesuliyetleri insana yüklemiş olduğu anlaşılmaktadır.[10]

Tasavvufun ilk kaynaklarında ricalu'l-gayb anlayışına göz atacak olursak müelliflerin o dönem itibarıyla bu anlayışa fazla yer vermediği gerçeğiyle karşılaşırız. Klâsik dönemin önde gelen müelliflerinin, eserlerinde bu konuya fazla ilgi göstermemelerinin nedeni; "söz konusu müelliflerin, tasavvufun henüz şer'î bir ilim olup olmadığının tartışıldığı teşekkül döneminde, ricalu'l-gayb gibi anlaşılması oldukça güç ve farklı bir konuyu eserlerinde işlemeyi uygun görmemeleri olabilir. Bu açıdan bakıldığında, tasavvufun şeriata uygunluğunu ortaya koymak üzere telif edilmiş pek çok klasik eserde bu konunun kısaca –deyim yerindeyse- geçiştirilmiş olması tabiî karşılanmalıdır. Ancak bu demek değildir ki, o dönemde ricalu'l-gayb telâkkisi tasavvuf ilminin konuları arasında yer almamıştır. Muhtemelen bu anlayış,

[9] Ethem Cebecioğlu, "Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlânâ'nın Anlaşılmasındaki Rolü –Metodolojik Bir Yaklaşım-" *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, sayı: 14, Ocak-Haziran 2005, s. 29.

[10] William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, çev. Turan Koç, İnsan Yay., İstanbul 2007, s. 47; Ahmet Ögke, "Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricalu'l-Gayb –İbn Arabî'nin Görüşleri-", *Tasavvuf ilmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:2, sayı: 5, Ocak 2001, s. 161.

mutasavvıflar arasında yaygın olmakla birlikte, yukarıda da kısaca temas ettiğimiz çeşitli sebeplerden dolayı tasavvuf kitaplarında yazılı olarak yerini almamış olmalıdır."[11] Bununla birlikte Sülemî, Kuşeyrî, Hucvirî, Gazâlî gibi ilk sûfi müelliflerin eserlerinde ricalu'l-gayb anlayışını görmek mümkündür. Fakat onların bu anlayışı, hiyerarşik ve sistematik bir yapıya sahip değildir.[12] Bu anlayış daha ziyade Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1240)'den sonra yaygınlık kazanmış ve etki alanı genişlemiştir.[13] İbnü'l-Arabî'den sonra ricalu'l-gaybten bahseden mutasavvıflar, umûmiyetle onun bu konuya dair sınıflandırmasını esas almışlardır.[14]

İbnü'l-Arabî eserlerinde ricalu'l-gayb konusuna genişçe yer vermiştir. Özellikle onun "*el-Fütûhatü'l-Mekkiyye*" isimli eseri bu bakımdan oldukça önemlidir. Zira o, bu eserinde ricalu'l-gayb telakkisini hiyerarşik ve sistematik bir biçimde ortaya koymuştur. Yine onun "*Kitabu Menzili'l-Kutb ve Makâlihî ve Hâlihî*"[15] isimli risalesi de kutbun menzilinden ve onun beş sırrından bahsetmektedir. Hilyetü'l-Abdâl[16] adlı bir risalesinde ise abdâlı abdâl yapan, tasavvuf ehlinin takip etmeleri gereken dört niteliğin -samt, uzlet, açlık, geceleri uykusuz kalmak- anlamı ve önemi üzerinde durulmaktadır.

Burada konuyla ilgili bütün çalışmalardan bahsetmek mümkün olmasa da bazı örnekler vermek yerinde olacaktır. Bunlardan bazıları şunlardır: İbn Hacer el-Askalânî, *Risâle fî ma'rifeti ricâli'l-gayb*, Süleymaniye Ktp., Reşat Efendi, nr. 100/16; Suyûtî, "*el-Haberu'd-dâl alâ vucûdi'l-kutb ve'l-evtâd ve'n-nucebâ ve'l-abdâl*" (el-Hâvî li'l-Fetâvâ içinde), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1993; Sarı Abdullah Efendi, *Risâletü ricâli'l-gayb*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2487/2; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Hilyetü'r-ricâl fi'l-aktâb ve'n-nücebâ ve'l-abdâl*, Süleymaniye Ktp., Reşit Efendi, nr. 1146; Es-Seyyid Muhammed Emin İbn Âbidin, *İcâbetü'l-gavs bi-beyâni hâli'n-nükabâ ve'n-nücebâ ve'l-abdâl ve'l-evtâd ve'l-gavs* (*Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin* içinde), İstanbul, 1325; Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl fi'l-evliyâ ve envâihim ve evsâfihim*, 1298 H; İsmail

[11] Ahmet Ögke, *a.g.m.*, s. 168.
[12] Süleyman Uludağ, "Ricalu'l-Gayb", TDVİA, İstanbul 2008, c. 35, s. 82.
[13] Süleyman Uludağ, "Ricâlullah", TDVİA, İstanbul 2008, c. 35, s. 81.
[14] Örnek olarak bkz: İsmail Hakkî-i Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, yy., 1192 H., s. 299-352.
[15] Bkz: İbn Arabî, *Kitabu Menzili'l-Kutb ve Makâlihî ve Hâlihî* (Resailu İbni'l-Arabî, c. II içinde), Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, H.1367/M.1948.
[16] Bkz: İbn Arabî, *Kitabu Hilyeti'l-Abdâl* (Resailu İbni'l-Arabî, c. II içinde), Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, H.1367/M.1948.

Hakkî-i Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, yy., 1192 H.; Ahmet Yıldırım, "Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb Telâkkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, yıl: 1997; A. Vasfi Kurt, *Ricalu'l-Gayb ve Abdâl Hadisleri*, Basılmamış Doktora Semineri, Ankara 1990; Ahmet Ögke, "Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricalu'l-Gayb –İbn Arabî'nin Görüşleri-", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:2, sayı: 5, Ocak 2001; Osman Demir, *Ricâlü'l-Gayb Kavramı ve Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. SBE, 1999; Süleyman Uludağ, "Ricalu'l-Gayb", TDVİA, c. 35, İstanbul 2008. Ayrıca tasavvuf tarihi ile ilgili yapılan bazı tezlerde de, biyografisi incelenen şahısların ricalu'l-gayb ile ilgili görüşlerine yer verilebilmektedir.[17]

Tasavvufî Türk şiirinde de ricâlu'l-gayb anlayışı ile ilgili kavramlara rastlamak mümkündür. Kutub, gavs, evtâd, abdâl, kutb-i aktâb, kutb-i zaman gibi ricâlu'l-gayb zümrelerine divanlarda rastlanmaktadır.[18] Kanaatimizce birçok şairin bu anlayışı şiirlerine yansıtmaları, onların ricâlu'l-gayb telâkkîsini benimsemiş olduklarını göstermektedir. Buna dair aşağıdaki şiirleri örnek olarak verebiliriz:

Yediler'le Kırklar'la,
Ak sakallı pirlerle,
Yüzü balkır nurlarla,
Bize dervişler gelir.[19]
Yunus Emre

Biz şol abdâlız bıraktık eğnimizden şâlımız
Varlığından sıyrılıp uryân olan anlar bizi[20]
Niyazî-i Mısrî (ö.1694)

Rehber-i râh-ı hakîkat menba'-ı feyz-i Hudâ
Kutb-ı a'zâm gavs-ı ekber nûr-ı zât-ı Kibriyâ[21]
Mustafa Rûmî Efendi

[17] Örnek olarak bkz: Ahmed Cahid Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sûfisi: Yakub-ı Çerhî*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2005; Fikri Akbulut, *Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniv. SBE, Van 2006; Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilaflı Haberler*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1999.
[18] Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniv. SBE, Ankara 2007, s. 474.
[19] Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Edebiyat Yayınevi, İkinci basım, Ankara 1968, s. 46.
[20] Gündüz Gürgen, *Dinî Şiirler Antolojisi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1966, s. 43.
[21] İsmail Halıcıoğlu, *Mustafa Rûmî Efendi Dîvânı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniv. SBE, 2006, s.160.

Evtâd u gavs u kutb u cihât-ı cihân-ı ben
Dil haymesine mîh u sütûn u tınâb idem[22]
Karamanlı Aynî

Mekteb-i devlette almış rûh-ı Kudsîden sebak
Ma'rifet dersinde söz kor kutb-ı aktâb üstüne[23]
Ahmed Paşa (ö. 1497)

Ehl-i ışk oldı Necâtî olımaz akla mutî'
Hîç meczûb olan abdâl ide mi hıdmet-i pîr[24]
Necâtî (ö.1509)

Hâdim-i fakr oldı Ahmed ezdi engûr şerbetin
Kırklar nûş itdi anı Mustafâ'nın ışkına[25]
Nesîmî (ö.1404)

Âfitâb-ı sipihr-i keşf ü yakîn
Pîr-i sûfiyye Şeyh Muhyiddîn

Kutbu'l-aktâb ârif-i billâh
Menba'ı keşf ma'den-i telkîn[26]
Abdurrahman Râmî Çelebi (ö.1639)

Hâtem-i hâs-ı velâyetdir olursa n'aceb
Ehl-i irfân neferi Hazret-i Muhyiddin'in[27]
Nâbî (ö.1712)

İşârât-ı dakîkı âlem-î akvâlden bîrun
Makâmât-ı garîbi fikr-i ehl-î hâlden bîrun
İmâmân ile gavs aktâb ile abdâlden bîrun
Hulâsa âlem-î dîgerde hâl ü kâlden bîrun[28]
Şeyh Galip (ö. 1799)

Ol şâh-ı gürûh-ı evliyâ kim
Aktâb ona bendegân-ı hayret[29]
Mehmed Tâhir [Olgun] (ö.1951)

[22] Kaplan Üstüner, *a.g.e.*, s. 474.
[23] Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, M.E.B. Yay., İstanbul 2005, s. 59.
[24] Kaplan Üstüner, ag.e., s. 476.
[25] Kaplan Üstüner, ag.e., s. 478.
[26] Erdal Hamami, *Râmî Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 97-100.
[27] Mustafa Tatcı, "Şâir Nâbî'nin Muhyiddin-i Arabî'ye Bir Medhiyesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-II), Ankara 2009, sayı: 23, s. 421-422.
[28] Abdülbaki Gölpınarlı, *Şeyh Galip Divanı'ndan Seçmeler*, M.E.B. Yay., Ankara 2001, s. 18.
[29] Tahir Olgun, *Çilehane Mektupları*, haz. Cemal Kurnaz-Gülgün Erişen, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 74-76.

Ricalu'l-gayb anlayışı, İslâm kültürü ve folkloru açısından da ehemmiyet arz etmektedir. Zira Müslüman ülkelerde bu inancın izlerine rastlamak mümkündür. Değişik coğrafyalarda abdâl, üçler, yediler, kırklar gibi isimler verilen yerleşim yerleri, dağlar, ırmaklar, göller, köprüler, camiler, çeşmeler ve çeşitli binalar vardır. Bu isimlerin tarikat kültüründe de yaygın biçimde kullanıldığı görülmektedir.[30]

Bununla birlikte ricalu'l-gayb, en çok eleştirilen konulardan biri olmuştur. Bu anlayışa karşı çıkanların başında da İbn Teymiyye (ö.728/1328) ve İbn Haldun (ö.808/1406) gelmektedir. Ricâlü'l-gayb olduğu söylenen bâzı kimselere, onları Allâh'a ortak gösterir gibi olağanüstü güçler ve yetkiler atfetmenin, İslâm inancıyla bağdaştırılamayacağını söyleyen İbn Teymiyye, bu tür bir anlayışın daha çok hristiyanların ve aşırı Şiî fırkalarının inanış biçimlerini yansıttığını belirtmektedir.[31] İbn Haldun ise, bu telakkinin ilk defa Irak sûfîlerinde görüldüğünü ve bu sebeple ricâlü'l-gayb ile ilgili diğer kavramların ortaya çıkışında Şia'nın ve Râfizîliğin etkili olmuş olabileceğini ileri sürmektedir.[32] Bazı çağdaş araştırmacılar da bu anlayışı eleştirmişler hatta bazıları eleştirinin dozunu kaçırarak bu anlayışın mitolojik bir masaldan ibaret olduğunu dahi söylemişlerdir. Bu konuyla ilgili eleştirilere ve bu eleştirilerin değerlendirmelerine tezimizin ilgili bölümünde genişçe yer verilecektir.

B) Ricâlu'l-Gayb Anlayışının Ortaya Çıkışı

Tasavvuftaki ricâlu'l-gayb telakkîsinin temel dayanağını birtakım hadisler oluşturmaktadır. Bu hadislerin hiçbiri Ebû Dâvûd'un Sünen'inde bir ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'in Müsned'inde bulunan iki rivayet dışında güvenilir hadis kitaplarında yer almamıştır.[33] Ancak ricâlu'l-gayb hakkındaki rivayetlerin sıhhat dereceleriyle ilgili farklı görüşler dile getirilmiş, bazıları genel bir kaide olarak bu konudaki hadisleri mevzû olarak değerlendirmiş, bazıları da bu hadislerin tariklerinin

[30] Süleyman Uludağ, "Ricalu'l-Gayb", TDVİA, İstanbul 2008, c. 35, s. 82.
[31] Takiyyüddîn Ahmed b. Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, Dâru'l-Vefâ, Üçüncü Baskı, 1426/2005, c. XI, s. 237-243; Süleyman Uludağ, "Abdâl", TDVİA, İstanbul 1988, c. I, s. 60.
[32] Abdurrahmân İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, Tahk. Abdusselâm eş-Şeddâdî, ed-Dâru'l-Beydâ, Birinci Baskı, 2005, c. III, s. 59; Süleyman Uludağ, "Abdâl", c. I, s. 60.
[33] Bkz: Ebû Davud, Mehdî, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Tahk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008, c. I, s. 320 (hadis no: 908); c. IX, s. 341 (hadis no: 23394).

çok olması nedeniyle kuvvet kazandığını hatta manevî mütevatir derecesine çıktığını belirtmişlerdir.[34]

Ricâlu'l-gayb anlayışına dayanak olan hadislerden biri şöyledir:

Abdullah b. Mes'ûd'dan: Rasulullah (a.s.) şöyle buyurdu: *"Allah'ın halk içinde, kalpleri Hz. Âdem (a.s.)'in kalbi üzerinde olan üçyüz, kalpleri Hz. Musa (a.s.)'nın kalbi üzerinde olan kırk, kalpleri Hz. İbrahim (a.s.)'in kalbi üzerinde olan yedi, kalpleri Cebrail (a.s.)'in kalbi üzerinde olan beş, kalpleri Mikâil (a.s.)'in kalbi üzerinde olan üç, kalbi İsrâfil (a.s.)'in kalbi üzerinde olan bir kulu vardır. Bunlardan tek olanı öldüğünde Allah onun yerine üçlerden, üçlerden biri öldüğünde beşlerden, beşlerden biri öldüğünde yedilerden, yedilerden biri öldüğünde kırklardan, kırklardan biri öldüğünde üçyüzlerden, üçyüzlerden biri öldüğünde de halktan birini yerleştirir. Onların vesilesiyle Allah Teâlâ diriltir, öldürür, yağmur yağdırır, bitkileri bitirir ve belaları defeder…"*[35] İlgili bölümde konuyla alakalı diğer rivayetlere ve değerlendirmelerine genişçe yer verilecektir.

Bununla beraber, abdâl hadisleri olarak bilinen ricâlu'l-gayb ile ilgili rivayetlerden dolayı ortaya çıkan ve geliştirilen abdâl anlayışının, müellifler tarafından az çok farklı şekillerde anlaşılmış ve açıklanmış olsa da, tüm tasavvuf zümreleri arasında benimsenerek, aynı şekilde değer kazanan ricâlu'l-gayb anlayışı ile bütünleştirildiği belirtilmektedir.[36]

[34] Farklı görüşlere örnek için bkz: Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. Ca'fer İbnü'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, Tahk. Nûruddîn b. Şükrî b. Ali Boyacılar, Mektebetü Edvâu's-Selef, Birinci Baskı, Riyad, 1418/1997, c. III, s. 397-401; Ebû Abdillah Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Nazmu'l-Mutenasir mine'l-Hadisi'l-Mutevâtir*, Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, İkinci Baskı, Mısır, ts., s. 220; İsmail b. Muhammed el-Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs Ammâ İştehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, Mektebetü'l-Kudsî, 1351, c. I, s. 25.

[35] İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, c. III, s. 397-398 (hadis no: 1637); Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Arrâk el-Kinânî, *Tenzîhü'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ehâdîsi'ş-Şenîati'l-Mevdûa*, Tahk. Abdulvehhâb Abdullatîf-Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrut 1401/1981, c. II, s. 306 (hadis no: 76); Aclunî, *a.g.e.*, c. I, s. 26; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-Isfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1409/1988, c. I, s. 8-9; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa*, Tahk. Abdurrahmân el-Muallimî, el-Mektebü'l-İslâmî, Üçüncü Baskı, Beyrut, 1407/1987, s. 222; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., c. III, s. 50; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisanu'l-Mîzân*, Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1423/2002, c. V, s. 404-405; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr b. Muhammed es-Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1993, c. II, s. 247; Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa ve Eseruha's-Seyyiu fi'l-Ümme*, Mektebetü'l-Maârif, İkinci Baskı, Riyad, 1408/1988, c. III, s. 670-671 (hadis no: 1479).

[36] Süleyman Uludağ, "Abdal", c. I, s. 59.

Ricâlu'l-gayb anlayışının ortaya çıkışında Hakîm-i Tirmizî (ö.285/898)'nin velâyet ile ilgili görüşlerinin önemi üzerinde durulmaktadır. Bu anlayışın, Hakîm-i Tirmizî'den itibaren velâyet kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte zuhûr ettiği, ilk dönemlerde ehl-i sünnet kelamcılarından farklı düşünmeyen sûfilerin, Tirmizî ile birlikte meseleye değişik açıdan yaklaştıkları ifade edilmektedir.[37] Ricâlu'l-gayb telakkîsini sistematik hale getiren İbnü'l-Arabî (ö.638/1240)'nin de nübüvvet ve velâyet konusunda büyük ölçüde Hakîm-i Tirmizî'nin etkisi altında olduğu dile getirilmektedir.[38] İbnü'l-Arabî, Hakîm-i Tirmizi'yi takip ederek ricalü'l-gayb ile velayet anlayışını tasavvufî görüşlerinin merkezine almıştır.[39]

Hakîm-i Tirmizî, ricalü'l-gayb kavramını kullanmasa da bu telakkîye zemin oluşturacak görüşler ileri sürmektedir. Ona göre Hz. Peygamber (a.s.)'in vefatından sonra kırk sıddîk ortaya çıkar. Yeryüzü onlarla ayakta durur ve onlar 'ehl-i beyt'tirler. Onlardan biri öldüğünde onun makamına bir başkası geçer. Bu kırk kişi, bu ümmet için emandır. Çünkü yeryüzü onlarla ayakta durmakta ve yağmur onlar vesilesiyle yağmaktadır.[40]

Süleyman Uludağ, ricâlu'l-gayb telâkkîsine ilk defa Muhammed b. Ali el-Kettanî'de (ö.322/934) rastlandığını ifade etmektedir.[41] Hatîb el-Bağdadî'nin *Tarihu Bağdad* adlı eserinde Kettânî'ye atfedilen konuyla ilgili bir rivayette, ricâlü'l-gayb hiyerarşisinde yer alan bazı zümrelerin adları, sayıları ve bulundukları yerlerden bahsedilmektedir.[42]

Yine Süleyman Uludağ'a göre, Kettânî'den sonra bu konudan daha açık ve geniş bir şekilde bahseden, Hucvîrî (ö.470/1077) olmuştur.[43] Tasavvufun ilk kaynaklarından biri olan *Keşfu'l-Mahcûb* adlı eserinde Hucvîrî, hiçbir kimsenin tanımadığı, gizli olan dört bin kişilik bir veli topluluğunun mevcûdiyetinden söz

[37] Cengiz Gündoğdu, *Abdulmecîd-i Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv. SBE, Erzurum 1997, s. 223.
[38] Cağfer Karadaş, "Muhyiddin İbn Arabî'nin İtikâdı", *Tasavvuf ilmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)*, Sayı: 21, Ocak-Haziran 2008, s. 90.
[39] Süleyman Uludağ, "*Ricâlu'l-Gayb*", c. 35, s. 82.
[40] Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. El-Hasen el-Hakîm et-Tirmizî, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, Tahk. Osman İsmail Yahya, el-Matbaatü'l-Kâsûlikiyye, Beyrut 1965, s. 344-346.
[41] Süleyman Uludağ, "Ricalu'l-Gayb", c. 35, s. 82.
[42] Ebubekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, M.1931/H.1349, c.III, ss. 75-76.
[43] Süleyman Uludağ, "Ricalu'l-Gayb", c. 35, s. 82.

etmiş ve ricalu'l-gaybı "ehl-i hal ve'l-akd" şeklinde vasıflandırmış, onların adlarını ve sayılarını vermiştir.[44]

Fazlurrahman'a göre bu anlayış, III./IX. yüzyılda ortaya çıkmasına rağmen, ancak daha sonraki asırlarda tasavvufun kesin bir nazariyesi haline gelmiştir. Bununla birlikte, sufilikteki ricâlu'l-gayb anlayışı ile Şia'nın imamet görüşü arasında bir bağ kuran Fazlurrahman, velâyet nazariyesinin, beraberinde bir de 'koruyucu' veliler hiyerarşisi nazariyesini ortaya çıkardığını ve bu nazariyenin büyük olasılıkla Şia'nın İmamet anlayışının sûfilikteki bir benzeri olduğunu iddia etmektedir. Bu nazariyeye göre dünya, bütünlüğünü, görünmeyen ve çeşitli mertebelerde bulunan abdâl, evtâd, kutub gibi velilerin varlığına borçludur. Bu hiyerarşinin başında kutub bulunmaktadır. Eğer bu ruhanî yapı mevcut olmasaydı, kâinat paramparça olurdu.[45]

Aslında ricâlu'l-gayb anlayışının ortaya çıkışını gayr-ı Sünnî kaynaklarda arayanların başında, İbn Teymiyye (ö.728/1328) ve İbn Haldun (ö.808/1406) gelmektedir. İbn Teymiyye, ricâlu'l-gayb telakkîsinin daha çok Râfiziliğin, İsmâiliyye ve Nusayriyye gibi aşırı Şiî fırkaların ve Hristiyanların inanış biçimlerini yansıttığını ileri sürerken[46]; İbn Haldun, ricâlu'l-gayb anlayışının ilk defa Irak sûfilerinde İsmâiliyye gibi aşırı Şiî fırkaların ve Râfizîliğin etkisiyle ortaya çıktığını, sûfilerin Şiî fırkalardaki imama karşılık kutbu, nükabâya karşılık abdâlı benimsemek suretiyle Şiâ mezhebini taklit ettiklerini iddia etmiştir.[47] Seyyid Haydar Âmulî'ye göre de, Sufilik'teki kutub, Şiilik'teki masum imama tekabül etmektedir.[48] Yine bazı muasır müellifler de Şiilikteki imamet anlayışı ile tasavvuftaki ricâlu'l-gayb anlayışının benzer olduğunu savunmaktadırlar.[49]

Ricâlu'l-gayb telakkîsinin ortaya çıkışında şu iki anlayışın etkisi olduğunu düşünmenin de mümkün olduğu belirtilmektedir. Birincisi, İslâm dininde kâinattaki bazı işlerin Allah adına bazı melekler tarafından tedvir edildiği inancı vardır.

[44] Hucvirî Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb* (Hakikat Bilgisi), Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 1982, ss. 329-330.
[45] Fazlurrahman, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999, s. 203.
[46] Bkz: İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, Dâru'l-Vefâ, Üçüncü Baskı, 1426/2005, c. XI, s. 237-243.
[47] Abdurrahmân İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, Tahk. Abdusselâm eş-Şeddâdî, ed-Dâru'l-Beydâ, Birinci Baskı, 2005, c. III, s. 59-60.
[48] Seyyid Haydar Âmulî, *Kitabu Nassı'n-Nusûs*, Tashîh: Henry Corbin-Osman İsmail Yahya, Tahran 1353/1975, s. 264.
[49] Bu tür görüşlere örnek için bkz: Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay.,İstanbul 2004, s. 84-85; Seyyid Hüseyin Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, çev. Sadık Kılıç, İnsan Yay., Birinci Baskı, İstanbul 2002, s. 124; Fazlurrahman, *a.g.e.* ,s. 203.

Kur'an'daki "Müdebbir Melekler" tabiri[50] bunun alt yapısını fikrî olarak hazırlayan bir kavramdır. Dolayısıyla ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde yer alan kimselere de böyle bir vazife yüklenmiştir. İkincisi, İslâm tarihi geleneğinde devlet hâkimiyet ve otoritesinin Allah'ın otorite ve hâkimiyetini temsil ettiği kabul edilir. Aynı şekilde bu temsil yetkisi, dünyanın insanî-manâ yöneticileri olan ve manevî hükümet olarak da adlandırabileceğimiz ricâlu'l-gayba da verilmiştir.[51]

Bununla birlikte maddî dünyanın yöneticileri ile manevî dünyanın idarecileri arasında bariz bir fark bulunmaktadır. Bu farkı William Chittick şöyle açıklamaktadır:

"Görülür alanda, yöneticilik aşırıya kaçan bir sıklıkla bireylerin kaprislerine ve beşerî kurumların saçma isteklerine uyduğu halde, gayb alanında insanî yöneticiler mükemmel bir uyum içinde ilahî Melik'e tâbi olurlar. Allah'ın kendi isimlendirmesini red veya inkâr edenler, veya bunu kendi amaçları doğrultusunda yanlış yorumlayanlar, görülür âlemi kendi isimlendirmelerine göre yönetmeye çalışabilirler. Ama her şeyi Allah vergisi isimlerle isimlendirenler, onlarla, tıpkı bizzat Allah'ın âlemi mütemâdiyen yeniden yaratmak suretiyle ilgilendiği gibi ilgilenirler ve onlara öyle muamelede bulunurlar. Gerçek yönetim yalnız Allah'a aittir, emir veren ya da yükümlü olarak kim görünürse görünsün hiç önemli değil."[52]

Neticede, ricâlu'l-gayb anlayışın ortaya çıkışı hakkında bazı görüşler dile getirilse de aslında bu telakkînin tarihî gelişimini İbnü'l-Arabî öncesi ve İbnü'l-Arabî sonrası olmak üzere ikiye ayırmanın mümkün olduğu kanaatindeyiz. İbnü'l-Arabî öncesinde Hakîm-i Tirmizî, Hucvirî, Kuşeyrî, Gazalî gibi müelliflerin bu düşüncenin gelişimine katkıları inkâr edilemez olsa da, derli toplu ve sistematik bir ricâlu'l-gayb anlayışı sergiledikleri söylenemez. Ancak İbnü'l-Arabî ile birlikte bu konu etraflıca ortaya konulmuş ve bu anlayış sistematik bir bütünlüğe kavuşmuştur.

[50] Nâzi'ât, 79/5.
[51] Ahmet Yıldırım, "Tasavvufta Ricalu'l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler", *Süleyman Demirel Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1997, sayı: 4, s. 118.
[52] William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, çev. Turan Koç, İnsan Yay., İstanbul 2007, s. 73.

BİRİNCİ BÖLÜM RİCÂLU'L-

GAYBIN MAHİYETİ

A. Ricâl ve Gayb'ın Kelime Anlamları

Ricâl, "racül" kelimesinin çoğuludur. Racül, kadının zıddı olarak insan türünün erkeği demektir. "Çocukluk dönemini geçince, ihtilâm olmaya başlayınca, delikanlı olunca racül olur" da denilmiştir.[53] Dolayısıyla racül, biyolojik açıdan olgunlaşmış ve bulûğa ermiş erkek için kullanılır.[54] Bazen kadın için de "racüle" kelimesi kullanılır.[55] "Ricl" ise ayak demek olup, "râcil" de ism-i fâil formunda "ayakları üzerinde yürüyen kimse" manasına gelmektedir. Yürüyüşü güçlü olan kimseye de "racülün râcilün" denmektedir.[56]

R-c-l kökünden türeyen kelimeler Kuran-ı Kerim'de birçok ayette geçmektedir. Örneğin, "*Canlıların bir kısmı iki ayağı (ala ricleyn) üzerinde yürür, bazısı ise dört ayağı üzerinde yürür.*"[57] "*İnsanları hacca çağır, yürüyerek (ricâlen) veya binekler üstünde uzak yollardan sana gelsinler.*"[58] ayetlerinde yürüyen canlıların organı olarak ayak anlamında; "*Şayet iki erkek (racüleyn) yok ise razı olacağınız şahitlerden bir erkek ve iki kadın yeter.*"[59] ayetinde ise kadının zıddı olarak insan türünün erkeği anlamında kullanılmıştır.

İbnü'l-Arabî (638/1240), racülü (adam) kadının karşısına yerleştirir; lâkin bu, bir cinsiyet zıtlığı değil, sıfat ve mertebelerinden kaynaklanan bir mütekabiliyettir. Bu durumda racül; ister erkek ister dişi olsun, racület (adamlık) sıfatını elde eden, racület makamına ve mertebesine ulaşmış kimse demektir.[60] Dolayısıyla tasavvufî

[53] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Üçüncü Baskı, Beyrut, 1419/1999, c. V, s. 154; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Sekizinci Baskı, Beyrut 1426/2005, s. 1003; Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1418/1997, c. XXIX, s. 33-34.
[54] Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1985, s. 114.
[55] İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. V, s. 155; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ, *Mucemu Mekayisi'l-Lüğa*, Tahk: Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, 1399/1979, c. II, s. 493.
[56] Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Tahk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., s. 189-190.
[57] Nûr, 24/45.
[58] Hac, 22/27.
[59] Bakara, 2/282.
[60] Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, Dendele, Birinci Baskı, Beyrut, 1401/1981, s. 515.

açıdan bakılacak olursa, ister erkek ister kadın olsun, Hakk dostu olan herkese racül denir.[61]

Gayb ise, sözlükte göz önünde olmayan,[62] başlangıçta duyular yoluyla hemen anlaşılmayan ve düşüncede hazır olmayan şey anlamına gelmektedir.[63] Başka bir deyişle gayb, "bir şeyin gözlerden gizlenmesi" demektir. Gayb, sadece Allah'ın bildiğidir.[64] Gayb, başta duyguların idrak etmediği, duyu algılamasında veya açıklığında olmayan, başka bir ifadeyle şuurda hissedilmeyen demektir. Gayb, görülemeyen demek değil, görülmeyendir."[65] İbnü'l-Arabî, bazı sûfî ıstılâhlarını açıkladığı risalesinde gayb kelimesini "Hakkın kendisiyle ilgili değil, seninle ilgili olarak senden gizlediği her şey" olarak tarif etmektedir.[66]

Kuran-ı Kerim'de gayb ile ilgili bazı ayetler şöyledir: *"Gaybın anahtarları, Allah'ın katındadır. Onları ancak O bilir…"*[67] *"(Allah) 'Ey Âdem! Onlara eşyanın adlarını haber ver' buyurdu. Âdem eşyanın adlarını haber verince, Allah, 'Ben size demedim mi idi ki, göklerin ve yerin gaybını ben bilirim. Açıkladığınız ve gizlediğiniz her şeyi de ben bilirim!' buyurdu"*[68] *"(O takva sahipleri ki) onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah yolunda) harcarlar."*[69] *"De ki: Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime fayda ve zarara malik değilim. Eğer gaybı bilmiş olsaydım, elbette daha çok hayır yapardım ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı. Ben ancak bir uyarıcı ve iman eden bir kavim için müjdeci bir peygamberim."*[70]

Kendinden geçen, akıl tavrından uzaklaşanlar için 'gaybete daldı' tabiri bu terimin bir başka anlam açılımını ifade eder.

Gayb kavramı, Kuran-ı Kerim'de kapalı bir şekilde yer almıştır. Terimsel bir görünüm taşımış olsa bile, kullanımının yaygınlığını ilham eden bağlamı, kelimeyi

[61] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., 3. basım, İstanbul 2005, s. 507. İsmail Hakkî-i Bursevî ise, "Nisâda kâmile olanlar dahî 'er'de dâhilelerdir. Zîrâ, racüliyyet fi'l-hakîka ma'na ile olur, sûret-i mücerrede ile olmaz" demektedir. İsmail Hakkî-i Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İnsan Yay., İstanbul 1997, c. I, s. 241.
[62] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. X, s. 151.
[63] Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. III, s. 497-502.
[64] İbn Fâris, *Mucemu Mekayisi'l-Lüğa*, c. IV, s. 403.
[65] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yay., Ankara 1995, c. I, s. 162-164.
[66] İbn Arabî, *Kitabu Istılahı's-Sufiyye*, (Resailu İbni'l-Arabî, c. II içinde) Dairatü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, Haydarabad, H.1367/M.1948, s. 15.
[67] En'am, 6/59.
[68] Bakara, 2/33.
[69] Bakara, 2/3.
[70] A'raf, 7/188.

birtakım bağıntı ve tamlamalarla sınırlar. Bu nedenle terime özgü herhangi bir tanıma ulaşılamaz. Gayb, herhangi bir ıstılâhî yoğunluğu olmaksızın ortaya çıkmıştır ve bu geniş anlamlılık, hicrî ilk asırlardaki sûfilerin metinlerinde açıktır. Gayb ile alakalı dile getirilecek tüm noktaları şöyle bir cümleyle özetlemek mümkündür: Gayb, zaman ve mekân ile ilgili bir gizliliktir.[71]

Özetle söylemek gerekirse, insanın bilgisi ve görmesi dışında kalan, aklın ötesinde bilinmeyen bir alandır, meçhuldür.

B. Tasavvufi Istılah Olarak Ricâlu'l-Gaybın Tanımı

"Sözlükte "erkek, mert ve yiğit" anlamlarındaki racül kelimesinin çoğulu ricâl ile gayb kelimelerinden oluşan ricâlu'l-gayb tabiri Farsça'da merdân-ı gayb, merdân-ı Hudâ; Türkçe'de gayb erenleri, üçler, yediler, kırklar şeklinde ifade edilir. Ricalu'l-gayba Arapça'da mestûrûn, mektûmûn, ahfiyâ (örtülü, gizli ve saklı olanlar) gibi isimler de verilir. Ricâlullah kavramı ricâlu'l-gaybdan daha geniş kapsamlı olmakla birlikte ricâlu'l-gayb yerine de kullanılmaktadır."[72] Tasavvuf düşüncesinde dünyayı idare ettikleri kabul edilen sûfiler topluluğuna verilen bir isim olan ricalu'l-gayb terimi, gayb adamları, gayb erenleri manasına gelmektedir.[73] Tasavvufî irfanda bu, manevî halleri gizli olan ve Allah'ın temsilcileri olarak görülür dünyayı yöneten, böylece kendi kozmik ve insanî fonksiyonlarını icra eden kimselere işaret etmektedir.[74]

Ricâlu'l-gayb kavramı, arzda ve semada yerlerini Hakk'tan başka kimsenin bilmediği, alçak sesle konuşan, utangaç, yeryüzünde vakârla yürüyen, kendisine rastlayanlara selam verip geçen ve huşû içinde yaşayan veliler zümresini ifade ederken, bir başka anlama göre de, bilgilerini ve rızıklarını şehâdet âleminden değil, gayb âleminden alan veliler topluluğunu ifade etmektedir. Yine ricâlu'l-gayb tabirinin, cinlerden mü'min ve dindar bir zümreyi anlatmak için kullanıldığı belirtilmektedir.[75]

[71] Suad el-Hakîm, *a.g.e.*, s. 848-849.
[72] Süleyman Uludağ, "Ricâlu'l-Gayb", c.35, s. 81.
[73] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 196.
[74] William Chittick, *a.g.e.*, s. 45.
[75] A. Vasfi Kurt, Ricalu'l-Gayb ve Abdâl Hadisleri, Basılmamış Doktora Semineri, Ankara 1990, s. 6; İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Thk. Osman Yahya-İbrahim Medkur, El-Mektebetü'l-Arabiyye, Kahire, 1407/1987, c. XI, s. 308. Biz bu tezimizde öncelikli olarak *Fütûhât*'ın Osman Yahya tarafından hazırlanan tahkikli neşrini kullandık. Fakat bu çalışma yarım kaldığı için ayrıca *Fütûhât*'ın

İbnü'l-Arabî, ricalu'l-gayb kavramının sufî ıstılahında nasıl kullanıldığı ile ilgili bilgiler verir. Ona göre ricâlu'l-gayb tabiri, Allah ehlinin ıstılahında kullanılır ve ehlullâh bu terimle, insanların gözlerinden gizlenmiş kimseleri kastederler. Bazen bu terimi, mü'min ve sâlih olan cinlerden bir grubu anlatmak için, bazen de herhangi bir bilgi ya da maddî rızık almayan, bilakis gaybden rızıklanan bir grubu belirtmek için kullanırlar.[76] Aynı zamanda ricalu'l-gayb, İbnü'l-Arabî de Hz. Davud'un (a.s) kalbi üzerinde olan nefesler âleminin ricâlinden bir grubun adıdır. Bunlar on kişi olup sayıları artmaz ve eksilmez.[77] Bu gruptan daha sonra ricâlu'l-gayb hiyerarşisi ele alınırken ayrıca bahsedilecektir.

Ricâlullah, gayb erenleri veya bilinmeyen Hakk dostları diye de isimlendirilen ricalu'l-gayb kavramı, tasavvuftaki Allah dostluğunun gizliliğine işaret etmektedir. *"Rabbinin ordularını O'ndan başka kimse bilmez"*[78] ayetinin ifade ettiği anlamın da bu olduğu belirtilmiştir. [79] Cenab-ı Hak'tan başka hiç kimse tarafından gökkubbenin altındaki velîlerin kimler olduğunun bilinemeyeceği anlayışı, velâyet sırrının oturduğu temeli ortaya koymaktadır.[80] "Yaygın tasavvuf anlayışına göre ricâlu'l-gaybın şahısları değil, manevî halleri gizlidir. Böylece velâyetin, batınîliğine vurgu yapılmıştır. Ricâlu'l-gaybdan olan velilerin halleri gizli olduğu için yapıp ettikleri herkes tarafından kolaylıkla anlaşılmaz. Maddi varlıkları bakımından insanlar arasında bulunsalar da manevî yönden sıradan insanların idrak edemeyeceği fonksiyonlara sahiptirler. Bununla birlikte ricâlu'l-gayb birbirini tanımaktadır."[81] Dolayısıyla bunlara ricalu'l-gayb denilmesinin sebebi, sırlarının gizli olmasındandır. Yoksa gayb âleminde bulunduklarından dolayı değildir.[82]

Ricâlu'l-gayb anlayışına göre Allah, dünyanın cismanî düzenini sağlamaları için bazı insanların çeşitli görevler üstlenmesini takdir ettiği gibi âlemdeki manevî ve ruhanî düzenin korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesi gibi konularda

dört ciltlik Mısır baskısını da kullandık. Bu nedenle bu iki baskıyı tefrik etmek amacıyla, Mısır baskısını kullandığımızda dipnotlarda bunu parantez içinde belirttik. Daha çok tahkikli neşri kullandığımız için, bunu belirtmede herhangi bir işaret kullanmadık.

[76] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 308.

[77] Aynı eser, c. XI, s. 306.

[78] Müddessir, 74/31.

[79] Hasan Kâmil Yılmaz, İslâm Tasavvufu, (el-Lüma' Tercümesi içinde), Altınoluk Yay., İstanbul 1996, s. 541.

[80] Ahmet Ögke, *a.g.m.*, s. 162.

[81] Süleyman Uludağ, "Ricâlu'l-Gayb", c.35, s. 81.

[82] Abdulmecîd b. Muharrem es-Sivâsî, *Tefsîr-i Sure-i Fâtiha*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, No: 300/2, vr. 46b.

sevdiği bazı kullarını görevlendirmiştir. İnsanların çoğu tarafından bilinmemeleri, tanınmamaları veya gizli olan hakikatlere, sırlara vakıf olmalarından dolayı ricalü'l-gayb adı verilen bu seçkin kişilerin arasında bir düzen ve hiyerarşik bir yapı mevcuttur.[83]

Dünyanın siyasî ve maddî yönetiminde bir vazife taksimi olduğu gibi, bu görünmeyen mâneviyat erlerinin de kendi aralarında bir vazife taksimi mevcuttur. Kutbu'l-aktâbı bu manevî hiyerarşi içinde devlet başkanına benzetirsek diğer kutuplar, bakan ve valiler konumundadır. Sufilere "sultan" ve "şah" gibi ünvanların verilmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bunlar bir bakıma "leşker-i duâ"dır. Peygamberlerden bedel kişiler olup, Allah'ın yeryüzünü kendilerine musahhar kıldığı, hilâfet sırrına mazhar olmuş kimselerdir. Onlar âlemin intizam sebebidir fakat kimler oldukları umûmiyetle gizlenmiştir.[84]

Bu gizliliğin sebebi ne olabilir? Görünen fenomenler âleminin, görünmeyen noumenler alanına mensup güçlerce yönetilmesi, el-Bâtın isminin sırlarındandır.

C. Ricâlu'l-Gayb'ın Adları, Sayıları ve Yerleri

Her mertebedeki ricâlu'l-gaybın adları, sayıları ve mesken tuttukları yerler ile ilgili kaynaklarda farklılıklar göze çarpmaktadır. Tasavvufa dair eserlerde ricâlu'l-gaybın isimleri, sayıları ve yaşadıkları yerler ile ilgili bir mutabakatın olmadığı söylenebilir.

Hatîb el-Bağdadî'nin *Tarihu Bağdad*'ında Kettânî'ye (ö.322/934) atfedilen en eski rivayetlerden birinde ricâlu'l-gaybın adları, sayıları ve yerleri ile alakalı şu bilgiler yer almaktadır: "Nükabâ üç yüz, nücebâ yetmiş, büdelâ kırk, ahyâr yedi, umed dört ve gavs bir kişidir. Nükabâ Mağrib'de, nücebâ Mısır'da, abdâl Şam'da, ahyâr yeryüzünde seyahat etmekte, umed yerin dört yanında (kuzey, güney, doğu, batı), gavs ise Mekke'dedir. Halkın ihtiyacı ortaya çıktığında önce nükabâ, sonra nücebâ, sonra abdâl, sonra ahyâr, sonra umed Allah'a niyazda bulunurlar ve dualarına icabet edilinceye kadar istemeye devam ederler. Aksi halde gavs, Allah'a niyazda bulunur ve duasına icabet edilinceye kadar istemeye devam eder."[85] Bu

[83] Süleyman Uludağ, "Ricâlu'l-Gayb", c. 35, s. 81-82.
[84] Hasan Kâmil Yılmaz, *a.g.e.*, s. 542.
[85] Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, c.III, ss. 75-76. Ayrıca bkz: Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 250-251.

rivayette geçen "umed" kelimesinden kastedilenin "evtâd", "gavs" kelimesinden kastedilenin ise "kutub" olduğu ifade edilmiştir.[86]

Hucvîrî'nin (ö.470/1077) Keşfu'l-Mahcûb'unda ise ahyâr üç yüz, abdâl kırk, ebrâr yedi, evtâd dört, nükabâ üç, kutub veya gavs bir kişi olarak zikredilmiştir.[87]

Ignaz Goldziher (ö.1921), tasavvuf kitaplarına dayandırarak, ricalu'l-gaybı on mertebede toplamış, adlarını ve sayılarını şu şekilde vermiştir: Kutubtan sonra onun iki yardımcısı imâman, dört evtâd veya umud, yedi efrâd sonra abdâl, altmış nücebâ, üç yüz nükabâ, beş yüz asâib, sonra hukemâ veya mufredûn ve son olarak recebiyyûn gelir. Bu on mertebeden her birinin sahası muayyendir ve her birine has bir faaliyet sahası vardır. Her mertebede meydana gelen münhalleri, o mertebelerin bir aşağısındaki mertebelere mensup olanlar doldurur.[88]

Hakîm-i Tirmizî de (ö.285/898) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra ortaya çıkacak olan kırk kişiden ve hâtemu'l-evliyâdan bahseder. Ona göre yeryüzü bu kırk kişi ile ayakta durur ve onlar O'nun ev halkıdır (âl-i beyt). Onlardan biri öldüğünde yerini bir başkası alır. Onların sayıları tükenip dünyanın sonu geldiğinde Allah bir velî gönderir. Allah onu seçmiş, ayırmış, kendisine yaklaştırmış, yakınlaştırmış, evliyâya verdiğini ona da vermiş ve ona özel olarak "hâtemu'l-velâye"[89]yi ihsan etmiştir. Böylece o, diğer velilere Allah'ın kıyamet günündeki delili olur. Muhammed'de (s.a.v) sıdku'n-nübüvvet bulunduğu gibi onda da bu mühür sebebiyle sıdku'l-velâyet bulunur. Ne şeytan ona yaklaşabilir ve ne de nefs bu velâyetten kendi payına düşeni alabilir.[90]

Yakub-ı Çerhî (ö.851/1447), evliyadan kırk bininin, ne kendisinin ne de birbirlerinin veli olduğunu bilmediğini belirttikten sonra âlemin düzeninin kendilerine havale edildiği ve kendilerine ahyâr denilen üç yüz kişinin varlığından bahseder. Bunların kırk tanesi abdâl, yedi tanesi ebrâr, beş tanesi evtâd, üç tanesi ise

[86] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 27.
[87] Hucvirî, *a.g.e.*, s. 329-330.
[88] Ignaz Goldziher, "Ebdâl", İA, İstanbul 1988, c. IV, s. 3-4.
[89] Hâtemu'l-velâye fikrini Hakîm-i Tirmizî ortaya atmış, İbnü'l-Arabî de bunu geliştirmiştir. Bkz: Muhammed es-Seyyid el-Celeyned, *Min Kadâyâ't-Tasavvuf fî Dav'i'l-Kitâbi ve's-Sünne*, Daru Kabâ, Dördüncü Baskı, Kahire 2001,s. 155.
[90] Hakîm-i Tirmizî, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, s. 344. Ayrıca bkz: Muhammed es-Seyyid el-Celeyned, *Min Kadâyâ't-Tasavvuf fî Dav'i'l-Kitâbi ve's-Sünne*, Daru Kabâ, Dördüncü Baskı, Kahire 2001,s. 158.

nükabâ veya etkıyâ olarak adlandırılır. Bunlar Hakk'ın has kulları olup, en üst seviyede gavs, kutub veya kutbu'l-abdâl yer almaktadır.[91]

Ömer Ziyâuddin Dağıstânî (ö.1920), *Tasavvuf ve Tarikatlarla ilgili Fetvalar* adlı eserinde kendisine sorulan bir sorunun cevabında ricâlu'l-gayb ile ilgili bilgiler vermiştir. Buna göre, kutub ve gavs yalnız bir kişi, imam iki kişi, umud dört kişi, ahyâr yedi kişi, büdelâ seksen kişi (kırkı erkek kırkı kadın), nücebâ yetmiş kişi, nükabâ ise üç yüz kişidir. Ayrıca sulehânın sayıca bir sınırı olmayıp her İslâm beldesinde bulunurlar. Abdallar büyük ve kalabalık beldelerde birer-ikişer kişi olur, birinin vefatı halinde yerine silsile-i merâtibe göre diğeri tayin edilir.[92]

Mehmed Nuri Şemseddin'in *Miftâhu'l-Kulûb* adlı eserinde ise ricâlu'l-gaybın mertebeleri, aynı zamanda sayılarını da ifade etmektedir. Buna göre yeryüzünde her asırda üçler, yediler, kırklar, yüzler, üçyüzler, yediyüzler, binler, üçbinler, yedibinler, onbinler ve nihayet bunlardan ayrı yüzyirmidörtbin veliyyullah vardır.[93]

Ricâlu'l-gayb ile ilgili kavramların hiçbiri, sonradan tasavvuf geleneğinde ihtiva ettiği mana ile Kur'an-ı Kerim'de yer almamasına rağmen,[94] birtakım hadislerde abdâl, büdelâ vb. kelimeler bulunmakta ve bunların nitelikleri, sayıları ve yaşadıkları yerlerden bahsedilmektedir. Ancak abdâl hadisleri olarak da ifade edilen bu rivayetlerde bunların sayıları ve bulundukları yerler ile ilgili farklılıklar vardır.[95] O rivayetlerden bazılarını örnek olarak vermek yerinde olur.

Enes b. Mâlik'ten: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Abdâl/büdelâ kırk kişidir. Yirmi ikisi Şam'da, on sekizi Irak'tadır. Her ne zaman onlardan biri ölürse bir*

[91] Ahmed Cahid Haksever, *a.g.e.*,s. 264.
[92] Ömer Ziyâuddin Dağıstânî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla ilgili Fetvalar*, çev. İrfan Gündüz-Yakup Çiçek, Sehâ Neşriyat, 1986, s. 187.
[93] Mehmed Nuri Şemseddin, *Miftahu'l-Kulûb*, haz. Abdulkadir Akçiçek, Huzur Yay., İstanbul, ts., s. 83-84.
[94] Bu kavramlar Kur'an'da, tasavvuf geleneğinde ihtiva ettiği mana ile kullanılmamıştır. Fakat bu kavramların mana ile Kur'an'da geçtiği de vâkidir. Örnek olarak şu ayetleri verebiliriz: "*Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır.*" (Fetih, 48/4, 7), "*Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı.*" (Enfâl, 8/17), "*Hani o arkadaşına 'Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber' diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı.*" (Tevbe, 9/40), "*Eğer sana hile yapmak isterlerse, şunu bil ki, Allah sana kâfidir. O, seni yardımıyla ve mü'minlerle destekleyendir.*" (Enfâl, 8/62), "*Ey iman edenler! Eğer siz Allah'ın dinine yardım ederseniz Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar.*" (Muhammed, 47/7). Bu tür ayetlerin Kur'an'da çok olduğu görülmektedir. Aslında anlamsal bazda olmak üzere bu tür ayetler ricâlu'l-gaybın varlığını yaklaşık olarak da olsa göstermektedir. Müellifler tarafından konuyla ilgili olarak gösterilen bazı ayetler tezimizin ilgili bölümünde daha geniş olarak ele alınacaktır.
[95] Bu rivayetler için bkz: Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 241-255.

başkası onun yerine geçer. Allah'ın emri gelince hepsi de vefat ederler. O vakit kıyamet de kopar."[96]

Ubâde b. Sâmit'ten: Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Bu ümmette abdâl, Hz. İbrahim Halilurrahman gibi otuz kişidir. Onlardan biri öldüğünde Allah Teâlâ onun yerine başka birini koyar*."[97]

İbn Şevzeb bir rivayette şöyle demektedir: "*Abdâl yetmiş kişidir. Altmış tanesi Şam'da, on tanesi ise yeryüzünün diğer yerlerinde bulunur*."[98] Fadl b. Fedâle: "*Abdâl, Şam'dadır. Yirmi beşi Humus'ta on üçü Dımaşk'ta, ikisi Beysan'da bulunur*."[99] Hasan b. Yahyâ: "*Dımaşk'ta abdâldan on yedi nefs, Beysan'da dört nefs bulunur*."[100] Ebû Abdillah el-Mağribî: "*Abdâl, Şam'da; Nucebâ, Yemen'de; Ahyâr, Irak'ta bulunur*."[101] Ricâlu'l-gayb ile ilgili hadislerin tahric ve değerlendirmelerinden ilgili bölümde genişçe bahsedileceğinden şimdilik bu örneklerle yetiniyoruz.

Süleyman Uludağ, hadis olduğu öne sürülen rivayetlerde abdalların sayıları hakkında yedi, otuz, kırk, altmış, yetmiş, seksen gibi faklı rakamların verildiğini, bu farklılığa sonraki müelliflerde de rastlandığını ve bu hususta öteden beri benimsenen ve halen de yaygın bulunan en eski telâkkînin abdalların sayısını kırk olarak gösterdiğini belirtmektedir. Ona göre abdalların bir-iki ülkede veya bir ülkenin değişik şehirlerinde gösterilmesi, o bölge halkı için bir şeref sebebi sayılmış, bu nedenle öteki bazı ülkelere veya şehirlere böyle bir şeref kazandırabilmek için, abdalların dışında başka faziletli ve manevî nüfûz sahibi ulların da buralarda bulunduğundan söz edilmiştir.[102]

İbnü'l-Arabî, ricâlu'l-gaybın sayıları arasındaki bazı farklılıkları şu şekilde değerlendirmektedir. "Bu yolda abdâl, müşterek bir lafızdır. Sûfîler, kötülenmiş vasıfları övülmüş vasıflarla değiştirenlere abdâl dedikleri gibi, aynı zamanda kendilerinde toplanmış bir sıfat sebebiyle özel bir gruba da bu ad verilir. Bunların

[96] Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa,*, s. 222; İbnü'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât*, c. III, s. 399 (hadis no: 1640); Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 27.
[97] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Tahk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, c. IX, s. 341 (hadis no: 23394); Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 246.
[98] Suyûtî, *a.g.e.*, c. II, s. 250; İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Huseyn, *Tarihu Medineti Dımaşk*, Thk. Muhibbeddin Ebî Saîd, Beyrut 1995, c. I, s. 299; İbn Manzûr, *Muhtasar Tarihu Dımaşk li'bni Asâkir*, Thk. Rûhiye en-Nehhâs ve diğerleri, Beyrut 1984, c. I, s. 115.
[99] Suyûtî, *a.g.e.*, c. II, s. 250; İbn Asâkir, a.g.e, c. I, s. 299; İbn Manzûr, a.g.e, c. I, s. 115.
[100] İbn Asâkir, a.g.e, c. I, s. 299; İbn Manzûr, a.g.e, c. I, s. 115; Suyûtî, *a.g.e.*, c. II, s. 250.
[101] Ebû Abdirrahmân Muhammed b. el-Huseyn es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, Tahk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrut 1424/2003, s. 194.
[102] Süleyman Uludağ, "Abdal", c. I, s. 60.

sayısı, bazı kimselere göre kırk, bazılarına göre ise yedidir. Sayılarının yedi olduğunu söyleyenler, abdâlı evtâdın dışında sayanlardır. Evtâd'ı dört kişi sayanlar ise, onları abdâldan sayanlardır. O halde abdâl, yedidir. Bu yedi kişiden dördü evtâd, ikisi imâmân, birisi ise kutubtur. İşte bu topluluk (yedi kişi) abdâldır."[103]

Seyyid Muhammed Emin İbn Âbidin (ö. 1258/1836) ise ricâlu'l-gaybın sayısı hususunda şu yorumu yapmaktadır:

"Bu mesele hakkında diyebiliriz ki, burada sayı tayini konusunda dile getirilenlerle daha önce zikredilmiş olanlar arasında bazı farklılıklar vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Sayı tayininde daha fazla sayı bildiren, hepsini zikretmiş, daha az sayı bildiren ise sayısını bildirdiği derecede başkan durumunda olanları ve diğerlerinden daha önde bulunanları belirtmekle yetinmiş gibidir. Nitekim bazı kimselerin bu meseleye dair verdikleri en güzel cevap şudur: 'Aslına bakılırsa, sayının hiçbir anlamı yoktur.' Çünkü, onların bir kısmı ile ilgili olarak sayılarının artıp eksilmeyeceği kaydı vardır. Bu konuda daha başka cevaplar da verilebilir."[104]

Ricalu'l-gayb anlayışını sistematik bir tarzda ele alan İbnü'l-Arabî, özellik ve mertebeyi esas alarak adamlığı yani ricalu'l-gaybı sınıflandırarak onların adlarını ve sayılarını verir. O, ricâli iki kısma ayırır: Ricâlu'l-aded (sayı adamları) ve ricâlu'l-merâtib (mertebe adamları). Ricâlu'l-aded, her dönemde sayıları değişmeyen, sabit olan ricâl tâifesi, ricâlu'l-merâtib ise, sayıları belli olmayıp, artıp eksilen ricâl tâifesidir.

Ricâlu'l-aded (sayı adamları), şunlardır: Kutub veya gavs (bir tane), imâmân (iki tane), evtâd (dört tane), abdâl (yedi tane), nükabâ (on iki tane), nücebâ (sekiz tane), havârî (bir tane), recebiyyûn (kırk tane), hâtem (bir tane), müctebûn/mustafûn (üç yüz tane, Hz. Âdem'in kalbi üzerindedirler), ilahî gayret makamındaki ricâl (kırk tane, Hz. Nuh'un kalbi üzerindedirler), selâmet makamındaki ricâl (yedi tane, Hz. İbrahim'in kalbi üzerindedirler), mülûkü't-tarikat (beş tane, Cebrâîl'in kalbi üzerindedirler), ricalü'l-hayri'l-mahz (üç tane, Mikâîl'in kalbi üzerindedirler), İsrâfîl'in kalbi üzerindeki veliler (bir tane), ricalü'l-âlemi'l-enfâs (nefesler âleminin

[103] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Thk. Osman Yahya-İbrahim Medkur, el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1405/1985, c. II, s. 400. İbnü'l-Arabî, abdâlın sayısının yedi, büdelânın ise on iki olduğunu belirttikten sonra büdelânın çoğunlukla ismen abdâl ile sayı itibariyle de nükabâ ile karıştırıldığını söylemiştir. İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 333. Seyyid Şerîf Cürcânî de bu hataya düşerek büdelânın yedi kişi olduğundan söz etmiştir. Bkz: Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 44.

[104] es-Seyyid Muhammed Emin İbn Âbidin, *İcâbetü'l-gavs bi-beyâni hâli'n-nükabâ ve'n-nücebâ ve'l-abdâl ve'l-evtâd ve'l-gavs* (*Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin* içinde), İstanbul, 1325, s. 269.

ricâli). Ricâlu'l-âlemi'l-enfâs, Hz. Davud'un kalbi üzerindedirler ve şu kısımlara ayrılırlar: Ricâlü'l-gayb (on tane), ricalü'z-zahir (on sekiz tane), ricalü'l-kuvveti'l-ilahiyye (sekiz tane), ricâlü'l-hannân ve'l-atfı'l-ilahî (on beş tane), ricâlu'l-heybet ve'l-celâl (dört tane), ricalü'l-feth (yirmi dört tane), ricâlu'l-meârici'l-ulâ (yedi tane), ricalü't-tahti'l-esfel (yirmi bir tane), ricalü'l-imdâdi'l-ilahî ve'l-kevnî (üç tane), ricalü'l-ilahî ve'r-rahmanî (üç tane), racülü'l-berzah (bir tane), racülün vâhid (bir tane), Sakitü'r-Refref bin Sakitü'l-Arş (bir tane- İbnü'l-Arabî'de belirli bir makama işaret eden simgesel bir isimdir), ricâlü'l-ğani billah (iki tane), şahsun vâhid (bir tane), ricâlu ayni't-tahkîm ve'z-zevâid (on tane), büdelâ (on iki tane), ricâlü'l-iştiyak (beş tane) ve ricâlü'l-eyyâmi's-sitte (altı tane).

Ricâlu'l-merâtib (mertebe adamları) ise şunlardır: Melâmiyye, fukarâ, sûfiyye, ubbâd, zuhhâd, ricalü'l-mâ, efrâd, ümenâ, kurrâ, ahbâb, muhaddesûn, ahillâ, sümerâ, verese, evliyâ. Evliyâ da kendi aralarında çeşitli kısımlara ayrılırlar: Enbiyâ, rusül, sıddîkûn, şühedâ, sâlihûn, müslimûn, mü'minûn, kânitûn, sâdikûn, sâbirûn, hâşiûn, sâimûn, hâfizûn, zâkirûn, tâibûn-tevvâbûn, mütetahhirûn, hâmidûn, sâihûn, rakiûn, sâcidûn, iyiliği emredenler, münkerden alıkoyanlar, hulemâ, evvâhûn, ilahî askerler, ahyâr, evvâbûn, muhbitûn, münibûn, mubsirûn, muhâcirûn, müşfikûn, Allah'ın ahdini yerine getirenler, vâsılûn, hâifûn, mu'ridûn ve küremâ.[105] Görüldüğü gibi İbnü'l-Arabî'nin sınıflandırmasında pek çok terim ortaya çıkmıştır. Bunlar, ilgili bölümde genişçe açıklanacaktır.

Abdulbaki Gölpınarlı, ricalu'l-gaybın miktarını bildiren sayılar hakkında iddialı sözler sarfeder ve bu sayılarda eski dinlerin, Fisagorilerin hatta Mısır ve Hint inançlarının etkisinin açık bir biçimde göründüğünü iddia eder.[106] Ancak bunun abartılı ve sathî bir değerlendirme olduğunu söyleyebiliriz.

William Chittick, ricalu'l-gaybın sayıları ile ilgili değerlendirmesinde şunları kaydetmektedir: "Yaratılmış düzende Allah'ın birliği, kutbun her zaman bir olması olgusunda yansıtılır; buna karşılık O'nun isimlerinin merâtibi, sayı adamlarının derece bakımından kutbun altında sıralanmış olmaları olgusunda yansıtılır. Adamlar'ın 1, 2, 4, 7, 12 vs. gibi matematiksel dizilişi bir yaratılmış gerçeklikler

[105] İbnü'l-Arabî'nin adlarını verdiğimiz tüm bu ricâl zümreleri hakkındaki açıklamaları için bkz: İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 273-493. Ayrıca ricâlu'l-gayb listesi için bkz: Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, s. 517-519.
[106] Abdulbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celaleddin*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1951, s. 151.

merâtibi vasıtasıyla içinde İlahi İlke'nin kendi imkânlarını açtığı tarzları yansıtır. Kozmik yönden, bu sayıları, bütün evrendeki doğal olgu ve olaylarda görmek mümkündür. Burada geleneksel ama oldukça soyut bir matematiksel şema ile karşı karşıyayız, zîrâ herkes âlem üzerinde teemmül ve tefekkürde bulunmakla onu doğrudan doğruya kavrayabilir. Bir sayısı, her bir bireysel şeyin tekliğinde görülür; iki, gece ile gündüz, gökle yer, aydınlıkla karanlıkta; dört, unsurlarda, mevsimlerde, yönlerde, mizaçlar (humors)'da; yedi, göklerde ve gezegenlerde; on iki, burçlar kuşağında."[107] Ricâlu'l-gaybın görevleri ve özellikleri açıklanırken bu tür değerlendirmeler daha iyi anlaşılacaktır.

D. Ricâlu'l-Gayb Hiyerarşisi

Gizli olan hakikatlere ve sırlara vakıf oldukları ve herkes tarafından kolayca tanınmadıkları için ricâlu'l-gayb ismi verilen bu seçkin kişilerin arasında hiyerarşik bir düzen vardır. Bu düzenle ilgili İbnü'l-Arabî öncesi kaynaklardaki bilgilerle, İbnü'l-Arabî sonrası kaynaklardaki bilgiler oldukça ilginç bir biçimde birbirinden farklıdır.[108] Her mertebedeki ricâlu'l-gaybın adları, hiyerarşideki yerleri çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde sıralanmıştır.

Hatîb el-Bağdadî'nin *Tarihu Bağdad*'ında Kettânî'den (ö.322/934) yapılan eski bir rivayette ricâlü'l-gayb hiyerarşisi en üstten en aşağıya doğru; gavs, umed, ahyâr, büdelâ, nücebâ ve nükabâ, şeklinde sıralanmaktadır.[109]

İşârî mahiyetteki tefsirinden anlaşıldığına göre Sülemî (412/1021), velilerin üstünde evtâd, evtâdın üstünde revâsî'nin bulunduğunu, bir felaket zamanında kulların dua mercîinin evtâd olduğunu belirtmiş, 'revâsî'yi kutubdan sonra gelen Allah dostlarının havâssı kabul etmiştir.[110] Bu durumda Sülemî'ye göre hiyerarşinin yukarıdan aşağıya doğru; kutub, revâsî, evtâd ve diğer veliler şeklinde sıralandığını söyleyebiliriz.

Hucvirî (ö.470/1077)'nin *Keşfu'l-Mahcub*'unda sıralama daha farklıdır. Ona göre hiçbir kimsenin tanımadığı, gizli olan dörtbin kişilik bir veli topluluğu vardır. "Ehl-i hal ve akd" yani bir işin yapılmasına veya yapılmamasına karar veren kurmay

[107] William Chittick, *a.g.e.*, s. 68-69.
[108] Hasan Kâmil Yılmaz, *a.g.e.*, s. 542.
[109] Hatîb el-Bağdadî, *a.g.e.*, c. III, s. 75-76.
[110] Süleyman Ateş, *Sülemi ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1969, s. 199-200.

ve komutan veliler arasındaki hiyerarşiye bakılacak olursa bunlar, yukarıdan aşağıya doğru; kutub (gavs), nükabâ, evtâd, ebrâr, abdâl ve ahyâr şeklinde sıralanmıştır.[111]

İbnü'l-Arabî'nin (638/1240), ricalu'l-gaybı, ricalu'l-aded (sayı adamları) ve ricâlu'l-meratib (mertebe adamları) olmak üzere ikiye ayırmış olduğunu, sayıları belli olan ricâlu'l-adedi yukarıdan aşağıya; kutub, imâmân (eimme), evtâd, abdâl, nükabâ, nücebâ, havârî, recebiyyûn, hâtem…vd. şeklinde sıralarken, sayıları belli olmayan ricâlu'l-merâtibi ise; melâmiyye, fukarâ, sûfiyye, ubbâd, zuhhâd, ricâlü'l-mâ, efrâd, ümenâ….vd. biçiminde sıraladığını daha önce belirtmiştik.[112] İbnü'l-Arabî'den sonra ricâlu'l-gaybten bahseden mutasavvıflar, genellikle onun bu konuya dair sınıflandırmasını esas almışlardır.[113]

Mehmed Nuri Şemseddin'in *Miftâhu'l-Kulûb* adlı eserinde ise daha değişik bir sınıflama ve sıralama vardır. Ona göre yeryüzünde her asırda üçler, yediler, kırklar, yüzler, üçyüzler, yediyüzler, binler, üçbinler, yedibinler, onbinler ve nihayet bunlardan ayrı yüzyirmidörtbin veliyyullah vardır. Bunlar hiç eksilmeden kıyamete dek bulunur.[114]

Goldziher'in tasavvuf kitaplarına dayanarak yapmış olduğu sıralama ise en üstten en alta doğru şöyledir: Kutub, imâmân, evtâd (veya umud), efrâd, abdâl, nücebâ, nükabâ, asâib, hukemâ veya mufredûn ve recebiyyûn. [115] Goldziher'in bu sıralaması, genellemesi itibariyle, kaynakları câmi mahiyetindedir.

Ömer Ziyâuddin Dağıstânî (ö.1920) *Tasavvuf ve Tarikatlarla ilgili Fetvalar* adlı eserinde kendisine sorulan bir soruya verdiği cevapta ricâlu'l-gaybı; kutub veya gavs, iki imam, umud, ahyâr, büdelâ, nücebâ ve nükabâ şeklinde sıralamıştır.[116]

Görüldüğü gibi tasavvufa dair eserlerde ricâlu'l-gaybın sayıları ve bulundukları yerler hakkında farklılıklar olduğu gibi, ricâlu'l-gayb hiyerarşisi ile ilgili sıralamalarda da birtakım farklılıklar söz konusudur. Ancak bütün sıralamalarda hiyerarşinin en başında kutub (gavs) bulunmaktadır. Üçler, yediler, kırklar olarak ifade edilen sıralamalarda da yine kutub en baştadır. Çünkü "üçler"den kastedilen, kutub ve imâmân olmak üzere üç kişidir.

[111] Hucvirî, a.g.e., s. 329-330.
[112] Bkz: İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 273-493.
[113] Süleyman Uludağ, "Ricâlullah", c. 35, s. 80.
[114] Mehmed Nuri Şemseddin, *a.g.e.*, s. 83-84.
[115] I. Goldziher, "Ebdâl", c. IV, s. 3-4.
[116] Ömer Ziyâuddin Dağıstânî, *a.g.e.*, s. 187.

Ricâlu'l-gayb hiyerarşisi ile dünyanın siyasî yönetim hiyerarşisi ve melekler arasındaki melekî-manevî hiyerarşi arasındaki birtakım benzerliklerin ortaya konulması, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir düşüncesiyle dünyanın yönetimi üzerinde etkili olan güçleri üç başlık altında ele almak istiyoruz:

1) Dünya Maddî Yöneticileri

Bilindiği gibi dünyevî ve siyasî idarede bir hiyerarşi vardır ve bunun olması kaçınılmaz bir durumdur. Bu yönetim hiyerarşisi sayı olarak en yukarıdan en aşağıya doğru artış göstermektedir. Buna göre, hangi yönetim şekli olursa olsun, en başta kral veya cumhurbaşkanı gibi bir kişinin olduğu muhakkaktır. Türkiye'nin yönetimini ele alırsak devletin başında cumhurbaşkanı, hükümetin başında ise başbakan yer almaktadır. Daha sonra başdanışmanlar, bakanlar, müsteşarlar, genel müdürler, valiler, kaymakamlar, müdürler vs. şeklinde en üstten en alta doğru sayıca artan bazı görevlileri sayabiliriz. Tabi burada bütün görevlileri saymak mümkün değildir. Burada ortaya koymaya çalıştığımız husus, dünyevî yönetimlerde bir hiyerarşinin var olduğu ve yönetimde yer alan kimselerin kendilerine verilmiş olan görevleri yerine getiriyor olmalarıdır.

Bunlar, bir ülkenin yönetiminde söz sahibi olup, insanların idaresi ve onların işleriyle ilgili konularda tasarruflarda bulunmaktadırlar. Bu yöneticiler, ülkenin asayişini, toplumun düzenini sağlamaya, iç ve dış tehditlerden vatanı korumaya çalışmaktadırlar. Onlar, bir ülkenin savaşa girmesi, barış yapması, gelişmesi, geri kalması, ülkenin refah seviyesinin yükselmesi veya düşmesi vb. konularda etkin rol oynamakta hatta dünyanın gidişatını, tarihin akışını olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedirler.

2) Dünya İnsanî Manâ Yöneticileri

Dünya insanî manâ yöneticilerinden kastımız, tezimizin konusu olan ricâlu'l-gaybtır. Nasıl ki siyasî ve maddî idarede bir vazife taksimi ve hiyerarşi mevcut ise, herkes tarafından kolayca tanınmayan ricâlu'l-gaybın kendi aralarında da bir vazife taksimi ve hiyerarşi mevcuttur. Şayet kutbu bir devlet başkanına benzetirsek, ona bağlı olan evtâd, abdâl, nücebâ, nukabâ gibi kimseleri de bakan veya vali konumundaki diğer görevlilere benzetebiliriz. Manevî hükümet olarak

nitelendirebileceğimiz ricâlu'l-gayb hiyerarşisi de, dünyanın maddî yöneticileri arasında görüldüğü gibi en yukarıdan en aşağıya doğru sayıca artış göstermektedir. İbnü'l-Arabî'nin hiyerarşisine göre ele alırsak, başta bir kutub olmak üzere daha sonra iki imam, dört evtâd, yedi abdâl, sekiz nücebâ, on iki nükabâ vd. şeklinde bir yapılanma söz konusudur.

Manevî bir devletin yöneticileri olmaları sebebiyle ricâlu'l-gaybın, daha sonra ilgili bölümde de ele alacağımız gibi, âlemde kozmik yetki de diyebileceğimiz birtakım tasarrufları bulunmaktadır. Ricâlu'l-gayb hiyerarşisi içerisinde yer alan kimselerin; âlemdeki manevî ve ruhanî düzenin korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesi, bol yağmur yağması, bereketin artması, zalimlerin cezalandırılması, belaların kaldırılması, yaratıkların ihtiyaçlarının karşılanması gibi konularda âlemdeki tasarrufları dikkat çekmektedir.

3) Dünya Melekî Manevî Yöneticileri

Melekî-Manevî yöneticilerden kastımız, meleklerdir. Meleklerin farklı görevleri olduğu gibi, aralarında bir hiyerarşinin olduğu da anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ, meleklerin, "*Bizden her birimizin belli bir makamı vardır*"[117] dediklerini bildirmiştir. Fahruddin er-Râzî'ye göre bu ayet, meleklerden her birinin, daha ilerisine geçemeyeceği ve aşamayacağı bir mertebe ve derecesinin olduğuna delalet eder. Aynı zamanda bu, onların bu âlem üzerinde tasarruf etmedeki ve marifetullahtaki derecelerine işaret etmektedir.[118]

"*Ne Mesîh, ne de mukarreb melekler, Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler*"[119] ayetinde zikredilen "mukarreb melekler" tabiri, derece ve fazilet bakımından melekler arasında çeşitli tabakaların olduğuna delâlet etmektedir. Bu meleklerin en büyüklerinin ise, Cebrâil, Mîkâîl, İsrâfîl, Azrâîl ve Hamele-i Arş olduğu ifade edilmiştir.[120]

Dört büyük melekten hangisinin daha üstün olduğu konusunda farklı görüşler dile getirilmiş, bazıları Cebrâil'in bazıları da İsrâfil'in en üstün melek olduğunu

[117] Sâffât, 37/164.
[118] Muhammed Fahruddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401/1981, c. XXVI, s.171; Lütfullah Cebeci, *Kur'an'a Göre Melek, Cin, Şeytan*, Şule Yay., İstanbul 1998, s. 80-81.
[119] Nisâ, 4/172.
[120] Fahruddîn er-Râzî, *a.g.e.*, c. XI, s. 121.

söylemişlerdir.[121] İbnü'l-Arabî ve İsmail Hakkî-i Bursevî'ye göre; İsrâfil, Mikâil'den, Mikâil ise Cebrâil'den efdaldir.[122] Buna göre en büyük melek İsrâfîl, daha sonra sırasıyla Mikâîl ve Cebrâîl'dir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780) da, Hamele-i Arş'ın ve onlardan biri olan İsrâfîl'in Allah katında diğer meleklerden daha üstün olduğunu ifade eder. Ona göre, Allah'a yakın meleklerin hepsinden, Allah katında daha muhterem olan, Arş'ın taşıyıcılarıdır. Bu meleklerden birinin adı İsrâfîl'dir ki, Arş'ın bir ayağı onun boynu üzerinde sapasağlamdır. Hakk Teâlâ'nın katında hepsinden daha azîz ve kerîm olan odur. İsrâfil, 'sûr'un sahibi olup, kıyamete dek Levh-i Mahfûz'a bakar. Sûr'a üflemek için hazır durur. O, Levh-i Mahfûz'dan, Cebrâîl, Mikâîl ve Azrâîl'in işlerini, durumlarını ve amellerini açıklamakta, haber vermekte ve kendilerine ulaştırmaktadır.[123]

Yine ricâlu'l-gayb ile ilgili hadisler arasında yer alan şu hadisten de İsrâfil'in en büyük melek olduğu neticesi çıkarılabilir:

"Allah'ın, halk içinde kalpleri Hz. Âdem'in (a.s) kalbi üzerinde olan üçyüz, Hz. Musa'nın kalbi üzerinde olan kırk, Hz. İbrahim'in kalbi üzerinde olan yedi, Cebrail'in kalbi üzerinde olan beş, Mikâil'in kalbi üzerinde üç, İsrâfil'in kalbi üzerinde bir kulu vardır…"[124]

İsmail Hakkî-i Bursevî, İsrafil'in kalbi üzerinde bulunanların sayısının az oluşunu şöyle değerlendirmektedir:

"İsrâfil, Mikâil'den ve Mikâil dahî Cebrâil'den efdal olduğu gibi, Halil, Nuh'tan ve Nuh dahî Âdem'den efdaldir. Onun için meşreb-i İsrâfil ve Halîl üzerine olan az, meşreb-i Mîkâil ve Nuh üzerine gelen orta ve meşreb-i Cebrâil ve Âdem üzerine bulunan çok oldu."[125] Bu hiyerarşiye göre, İsrâfil'in en büyük melek olduğu söylenebilir.

[121] Bu konudaki görüşler için bkz: Lütfullah Cebeci, *Kur'an'a Göre Melek, Cin, Şeytan*, Şule Yay., İstanbul 1998, s. 82-87.
[122] Bkz: İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 375-376; İsmail Hakkî-i Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, yy., 1192 H., s. 326.
[123] Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, Sadeleştiren: M. Fuad Başar, Kit-San Neşriyat, İstanbul 1984, s. 27.
[124] Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. I, s. 8-9; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, s. 222; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanu'l-Mîzân*, c. V, s. 404-405; Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 247; Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidâl*, c. III, s. 50.
[125] Bursevî, *a.g.e.*, s. 326.

Bütün melekler, *"Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır"*[126] ayetinde ifade edildiği gibi, Allah'ın emrine isyan ve muhalefet etmezler. Allah Teâlâ'nın kendilerine emrettiği her şeyi yerine getirirler.[127]

Meleklerden bir kısmı, *"Gece ve gündüz, hiç durmaksızın tesbih ederler"*[128] ayetinde belirtildiği üzere, sürekli olarak Hakk'ı tesbih etmekle meşgul olurlar. Bir kısmı da *"İşi bir düzen içinde evirip çevirenler"*[129] ayetinde işaret edildiği gibi, kaza ve kader kaleminin işleyişine göre, gökten yere yönelik işleri icrâ ederler ki, bunların da göksel ve yersel olanları bulunmaktadır.[130] Melâikesiz bir damla yağmur bile düşmeyeceği gibi, melâikesiz bir olay düşünmek de mümkün değildir.[131]

Yine bazı ayetlerden âlem üzerinde tasarruf eden, âlemin düzeninin sağlanması konusunda işleri evirip çeviren, taksim ve tevzî eden meleklerin olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, *"İşi bir düzen içinde evirip çevirenler"*[132] ayetinde geçen "Müdebbirât-ı emr"in, yüce Allah'ın âlemin düzenini sağlamakla görevlendirdiği, aldıkları emirleri yürürlüğe koyan melekler yahut elçi melekler olduğu[133], *"Derken işleri taksim edenlere andolsun"*[134] ayetinde geçen "Mukassimât-ı emr"in ise Allah'ın işlerini taksim ve tevzî eden Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil gibi emir melekleri olduğu söylenmiştir.[135]

"Peygamberlere ve hatta yine meleklere ilahî emirleri tebliğ eden melekler bulunduğu gibi, cihad vs. gibi hususlarda fiilen kuvvet ve imdat getiren melekler de bulunuyor. Halbuki âlemde hiçbir olay olamaz ki ona Allah'ın kudretinin özel bir ilgisi bulunmasın. Dolayısıyla melâike cinsinin, Allah'ın kudret ve tekvininin birlikten çokluğa dağılmasını ve onun özel çeşitlilik ve belirliliklerini ifade eden etken, yapıcı ilkeler olarak düşünülmesi gerekir. Kâinatta hiçbir şey, hiçbir olay, hiçbir fiil ve hareket düşünülemez ki, böyle bir elçilik ile vâki olmuş olmasın."[136]

[126] Tahrim, 66/6.
[127] Elmalılı M. Hamdi Yazır, *a.g.e.*, c. VII, s. 427.
[128] Enbiyâ, 21/20.
[129] Naziât, 79/5.
[130] Elmalılı M. Hamdi Yazır, *a.g.e.*, c. I, s. 260.
[131] Aynı eser, c. I, s. 259.
[132] Naziât, 79/5.
[133] Elmalılı M. Hamdi Yazır, *a.g.e.*, c. VIII, s. 239.
[134] Zâriyât, 51/4.
[135] Elmalılı M. Hamdi Yazır, *a.g.e.*, c. VI, s. 579.
[136] Elmalılı M. Hamdi Yazır, *a.g.e.*, c. I, s. 258.

"Bundan başka bir tür melâike daha vardır ki bunlar, tekvinî olaylardan önce emre ve söze ait işleri, bir başka ifadeyle ruhsal durumları, akıllı varlıkların ruhsal işleyişine ait Allah'ın emir ve irşadlarının özel tecellilerini ifade ederler. Bunlar, daha önce algı ve anlayış elçileridir. Algı gücüne sahip ve istediğini yapmakta serbest olan, etken ve yapıcı ilkelere, fiilden önce hayrın ve Allah'ın rızasının yönünü gösterirler ve malâikeye olduğu gibi insana da vekildirler."[137]

Feleklerin rûhâniyeti olduğu gibi[138], yıldızların da ruhlarının bulunduğunu belirten İbnü'l-Arabî'ye göre bu ruhlar, meleklerdir. Bu durum, insan bedeninin onu idare eden bir ruhu olmasına benzetilirse, yıldızları da onların ruhu olan melekler idare etmektedir.[139] Aynı şekilde her semânın da bir rûhâniyeti vardır ki, bunlar yedi semada bulunan Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ, Hz. Hârun, Hz. İdrîs, Hz. Yusuf, Hz. İsa ve Hz. Âdem'in ruhlarıdır. Onların yeryüzündeki halifeleri ise yedi iklîmde bulunan ve "abdâl" olarak isimlendirilen kimselerdir.[140]

Birbiri içerisinde yer alan feleklerin en üstünde bulunan Arş feleği, diğer feleklerin tümünü ihâta etmektedir. Onun içinde ise, Kürsî bulunur. Bir felek diğerini kuşatacak şekilde bu arza kadar böyle devam eder. Bunu, İhvân-ı Safâ'nın dile getirdiği gibi, bir soğanın katmanlarına benzetebiliriz.[141] Her bir felekte, o feleğin kendi tabiatına uygun melekler yerleştirilmiştir. Bu melekler, topraktan yaratılmış olan Hz. Âdem (a.s.) ve çocuklarının arzı imar etmesi gibi, bulundukları felekleri imar ederler.[142]

Her semanın bir yıldızı ve bir feleği vardır. Semalarda kendi feleklerinde yüzen bu yıldızların cisimleri şeffaf olup meleklerin meskenidirler.[143] Allah Teâlâ her semâ için ruhlardan ve onu mamur eden meleklerden meydana gelen bir âlem yaratmıştır.[144]

İbnü'l-Arabî, yedi semânın her birini, kendi yıldızının ismi ile adlandırdığı gibi[145] birinci semâ, ikinci semâ, üçüncü semâ vd. şeklinde de adlandırmaktadır.[146]

[137] Aynı yer.
[138] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Thk. Osman Yahya-İbrahim Medkur, el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1405/1985, c. III, s. 133.
[139] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, Mısır, ts., c. II, s. 448.
[140] İbn Arabî, *a.g.e.* (Mısır), c. I, 154-155.
[141] İhvân-ı Safâ, *Resâil*, Dâru Uveydati'd-Devliyye, Beyrut 1995, s. 137.
[142] İbn Arabî, *a.g.e. (Mısır)*, c. I, s. 148-149.
[143] İbn Arabî, *a.g.e.* (Mısır), c. II, s. 443.
[144] İbn Arabî, *a.g.e.* (Mısır), c. III, s. 438.
[145] İbn Arabî, *a.g.e.* (Mısır), c. III, s. 443.

Netice olarak melekler arasında da ricâlu'l-gayba benzer bir yapılanmanın olduğu anlaşılmaktadır. Aslında üç başlık altında ele aldığımız dünya maddî yöneticileri, dünya insanî-manâ yöneticileri ve dünya melekî-manevî yöneticileri arasında görev, yetki ve birtakım tasarruflar bakımından benzerlikler olduğu söylenebilir. Bu benzerlikleri dile getirmemizin amacı da, ricâlu'l-gayb hiyerarşisinin ve onların âlem üzerindeki etki ve yetkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi içindir.

E. İbnü'l-Arabî'nin ve Diğer Müelliflerin Ricâlu'l-Gayb ile İlgili Görüşleri

Burada İbnü'l-Arabî'nin daha önce belirtmiş olduğumuz sınıflandırmasını esas alarak onun bu konudaki görüşlerini ortaya koymaya ve açıklamaya çalışacağız. Onun bu konudaki görüşlerini ele alırken bu arada diğer müelliflerin görüşlerini de mümkün olduğunca ifade etmeye gayret edeceğiz. Tasavvuf düşüncesindeki ricâlu'l-gayb anlayışını İbnü'l-Arabînin görüşleri etrafında incelemeyi tercih edişimizin nedeni, bu telâkkînin son tahlilde onun fikirleri ışığında sistematik hale gelmiş olmasından dolayıdır. Daha sonra görüleceği gibi, İbnü'l-Arabî bu konuyu eserlerinde özellikle el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye[147] adlı eserinde geniş bir şekilde ele almıştır.

İbnü'l-Arabî'nin ricâlu'l-gayb ile ilgili görüşlerine geçmeden evvel, onun tasavvuf felsefesiyle ilgili bazı değerlendirmelerden bahsetmek istiyoruz.

"İslâm düşünce tarihine baktığımızda İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf mirası, özellikle vefatından sonra gerek âlimler gerekse sufiler tarafından iki şekilde algılanarak değerlendirilmiştir: İlki, dikkatlerini onun akîdesi ve akîdesinin şerîata muvâfık olup olmadığına teksîf edenler; ikincisi, sözlerinin bâtınına bakarak felsefe ve tasavvufunda bâriz olan ruhî ve aklî mevhibelerini irdeleyenler. Her iki grup içinde de İbnü'l-Arabî'yi savunan veya eleştirenler olmuş, hakkında müspet-menfî

[146] Bkz: İbn Arabî, *a.g.e.* (Mısır), c. II, s. 442-445.

[147] "el- Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin derin irfanını, döneminin dinî ve tasavvufî kültürünü ayrıca bizzat müellifin hayatını ve manevî yolculuğunu yansıtan kapsamlı bir eserdir. Fütûhat, otuz yıllık uzun bir te'lif süresinin yanı sıra, İbnü'l-Arabî'nin hayatının sonlarına doğru geniş tedris halkasında etüd edilip gözden geçirilerek tekrar kaleme alındığı için Şeyhin son te'lifi ve adeta diğer bütün eserlerinin olgunlaşmış bir meyvesi mesabesinde olmuştur." M. Mustafa Çakmaklıoğlu, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *Tasavvuf Klasikleri*, ed. Ethem Cebecioğlu, İstanbul 2010, s. 311. İbnü'l-Arabî bu eserini, Mekke'deki tecrübesi esnasında elde ettiği manevî açılımlar ve ilhamlar sonucunda yazmıştır. Bkz: Ethem Cebecioğlu, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Hayatı ve Eserleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Ocak-Haziran 2008, sayı: 21, s. 14. el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye hakkında daha geniş bilgi için bkz: M. Mustafa Çakmaklıoğlu, a.g.m., s. 311-356.

pek çok söz söylenmiş ve bu manada birçok eser kaleme alınmıştır. Reddiyeler genellikle vahdet-i vücûd, Hakk'ın sıfatları, Hak-halk ilişkisi, insan-ı kâmil nazariyesi, hatmu'l-evliyâ, ricâlu'l-gayb, Firavun'un imanı, tenzih-teşbih gibi konular etrafında şekillenmiştir."[148]

Etkileri itibariyle asırlardır konuşulan, geçmişte olduğu gibi günümüzde de fikirleri hâlâ tartışılmaya devam eden ve tasavvuf tarihimizin en önemli şahsiyetlerinden biri olan İbnü'l-Arabî hakkında hem doğuda hem de batıda pek çok araştırma yapılmıştır. Onun görüş ve düşüncelerinin gerek sufi ve mutasavvıflar tarafından gerekse sufi olmayan alan dışı kimseler tarafından hemen kabul gördüğünü söylemek mümkün değildir. Bu nedenle kimileri İbnü'l-Arabî ve fikirleri hakkında reddiyeler yazarken, kimileri de onun düşüncelerini açıklamak ve müdafaa etmek gayesiyle çok sayıda eseri vücûda getirmişlerdir.[149] Dolayısıyla başta İbn Teymiyye (ö.728/1328) olmak üzere, İbnü'l-Arabî'yi sert bir şekilde eleştirenler ve bu eleştirileri haklı görenler olduğu gibi, aslında onun görüş ve düşüncelerindeki kastının iyi anlaşılmadığını ileri sürerek İbnü'l-Arabî'ye yapılan tenkit, tahkir, hatta tekfirleri haksız, yersiz ve aşırı görenler de bulunmaktadır.[150]

Toshihiko Izutsu, İbnü'l-Arabî'nin tasavvufî görüş ve düşüncelerinin nasıl anlaşılabileceği ve kavranabileceği konusunda şunları söylemektedir:

"İbnü'l-Arabî gibi bir zâtın düşüncesini anlamak için bu düşüncenin tümüne hayat veren ve onu istilâ eden ruhu kavramak gereklidir; aksi halde her şey kaybolur gider. Sathî ve dışarıdan üretilen bütün mütâlâaların hedeften uzak sonuçlar doğuracağı muhakkaktır. Entellektüel ve felsefî bir düzeyde dahi İbnü'l-Arabî'nin düşüncesini içinden kavramaya ve onu kendi nefsinde gerçek bir sempati ile yeni baştan inşa etmeye çalışmak gerekir."[151] Izutsu'nun dediği gibi günümüz tekâmül etmiş entellektüel dünyasında bu inşaya ihtiyaç vardır.

[148] Abdurrezzak Tek, "İbnü'l-Arabî'yi Savunan Afrikalı Bir Sûfî: Ali b. Meymûn El-Mağribî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Ocak-Haziran 2008, sayı: 21, s. 297.

[149] İbnü'l-Arabî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili yapılmış çalışmalar için bkz: Ethem Cebecioğlu, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Hayatı ve Eserleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Ocak-Haziran 2008, sayı: 21, s. 9-25; Nihat Keklik, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1974.

[150] Ömer Yılmaz, "İbnü'l-Arabî Hakkında Yapılan Eleştirilere İbrahim Kûrânî'nin Yaklaşımı", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Ocak-Haziran 2008, sayı: 21, s. 366.

[151] Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*, çev. Ahmed Yüksel Özemre, Kaknüs Yay., 4. Basım, İstanbul 2005, s. 19.

Şeyhülislam İbn-i Kemal (ö.940/1534), İbnü'l-Arabî'yi anlama hususunda söylenmesi gerekeni asırlar evvel verdiği fetvada dile getirmiştir. Bu fetvasında belirttiğine göre, İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde yer alan meselelerden bazılarının sözü ve manası açık, ilahî emirlere ve şer'i-nebevîye muvâfıktır. Bazı meseleler ise, keşf ve bâtın ehli olmayan zâhir ehlinin idrak edemeyeceği gizliliktedir. Anlatılmak istenen manayı ve meramı kavrayamayan kişinin, Allah Teâlâ'nın, '*Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur*'[152] ikazı gereğince, bu konuda susması gerekir.[153]

Mahmud Erol Kılıç, İbnü'l-Arabî'nin yapmış olduğu şeyin, nebinin kalbine inen vahyin insanlığa inmesinde tercümanlık veya aracılık etmek olduğunu şöyle ifade etmektedir:

"Bir açıdan ona bağlı olduğunu iddia edenler ve diğer açıdan da ona karşı olduğunu söyleyenler özellikle bilsinler ki Şeyh-i Ekber: 'Açtığım bütün sırlar Hz. Kur'an'dan, yani Kur'an mertebesinden alınmış ve tamamen Muhammedî mirasın açılımından ibarettir. Yani düşüncelerimin kaynağı, ne Aristo'dur ne Platon. Herhangi bir felsefi okul içinde eğitim alarak onların görüşlerini naklediyor değilim. Ben bana ne ilka ediliyorsa –ki ona ilka-i ilahî ve imlâ-i Rabbanî diyor- onu naklediyorum' demektedir. Bu surette o 'Tercümân-ı Hak' vazifesini yerine getirmektedir.[154] Yani ilhamlanarak gerçeğin bilgisine ulaştığını sık sık söyler İbnü'l-Arabî.

Ortaya koyduğu orijinal ve evrensel fikirleriyle, hem Batı felsefesini hem de Doğu felsefesini etkileyen İbnü'l-Arabî, tasavvuf felsefesinde önemli bir mîlat olarak kabul edilmektedir. [155] O, İslâm kültür ve medeniyetinin en parlak simalarından birisi olduğu gibi, tasavvuf tarihinin "kendisinden önce" ve "kendisinden sonra" olmak

[152] İsrâ, 17/36.
[153] Hüseyin Atay, "İlmi Bir Tenkid Örneği Olarak İbn Kemal Paşa'nın, Muhyiddin İbn Arabî Hakkındaki Fetvası", (*Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu* İçinde), Ankara 1986, s. 267-268; Abdurrezzak Tek, "İbnü'l-Arabî'yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvalar", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23, s. 296-297.
[154] Mahmud Erol Kılıç, "İbn-i Arabî'yle Zamanın Ruhunu Okumak", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23, s. 57.
[155] Bayram Ali Çetinkaya, "İhvân-ı Safâ Felsefesinin İbnü'l-Arabî Düşüncesindeki İzdüşümleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23, s. 145.

üzere ikiye ayrılmasına sebep olan ve tasavvuf felsefesi ile ilgili görüş ve düşünceleriyle kendisinden çokça söz ettiren ender şahsiyetlerden biridir.[156]

İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf felsefesinin temelini, "vahdet-i vücûd" düşüncesi oluşturur. Ancak İbnü'l-Arabî "vahdet-i vücûd" ifadesini kullanmamış, onu bir kavrama yakın anlamda ilk kez kullanan, Sadreddin-i Konevî (ö.673/1274) ve talebesi Saîdüddin el-Fergânî (ö.699/1300) olmuştur. İbnü'l-Arabî'nin vücûd ve mertebeleri ile ilgili görüşleri, Sadreddin-i Konevî başta olmak üzere çeşitli müellifler tarafından derlenerek tanzim edilmiştir. İbnü'l-Arabî'nin fikirlerinin yayılmasında Konevî'nin rolü inkâr edilemez. Konevî'den sonra, Müeyyedüddin el-Cendî (ö.691/1292), Abdürrezzak-ı Kâşânî (ö.730/1330) ve Davud-i Kayserî (ö.751/1350) gibi müellifler bu düşüncenin takipçisi olmuşlardır. Osmanlı döneminde ise Abdullah Bosnevî (ö.1045/1644), Niyâzî-i Mısrî (ö.1106/1694), Abdülganî en- Nablûsî (ö.143/1731), İsmail Hakkî-i Bursevî (ö.1137/1725), Abdullah Salâhî-i Uşşakî (ö.1196/1781) ve Muhammed Nûru'l-Arabî (ö.1305/1888) vb. sufiler, vahdet-i vücûd düşüncesini takip etmiş ve çeşitli eserlerinde bu konuyu ele almışlardır. Aynı dönemde "vahdet-i vücûd" adı altında müstakil eserler de kaleme alınmıştır.[157] Görüldüğü gibi bu isimler, İslâm tefekkür tarihinin en önemli simalarındandır.

Birçok araştırmacının ortaya koyduğu gibi İbnü'l-Arabî, kendisinden sonra tasavvuf tarihinin seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu açıdan başta Osmanlı düşünürleri olmak üzere, İslam dünyasındaki tasavvuf hareketlerini anlayabilmek için İbnü'l-Arabî'nin düşünce dünyasına vakıf olmak gerektiğini söyleyebiliriz. O, ilk sufilerin görüş ve düşüncelerini yorumlamış ve bunları belirli bir nazariyeye doğru sistemleştirmiştir. İbnü'l-Arabî'nin görüş ve yorumları, kendisinden önceki tasavvuf ile sonrasını birleştiren bir niteliğe sahiptir ki, bu sayede tasavvuf homojen ve yeknesak bir bütünlüğe ulaşmış, bunun neticesinde bütün sufiler "taife" haline gelebilmişlerdir.[158]

[156] İsa Çelik, "İmam Rabbânî Perspektifinden İbnü'l-Arabî'ye Tenkidî Bir Yaklaşım", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23, s. 150.
[157] Ramazan Muslu, "Vahdet-i Vücûd Üzerine Yazılmış Bir Risale: Erbilî'nin Mir'atü'ş-Şühûd Fî Beyâni Vahdeti'l-Vücûd'u", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23, s. 304.
[158] Abdullah Kartal, "Metafizik Dönemden Geriye Bakmak - İbnü'l-Arabî'nin İlk Sufilerin Bazı Görüşleri Hakkındaki Eleştirileri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23, s. 372.

Vahdet-i vücûd düşüncesini sistemleştiren İbnü'l-Arabî bu bakımdan tasavvufta bir okuldur. Eserlerinde ilahî vücûd birliğini değişik açılardan izah ederken, tasavvufî tecrübenin çoğu zaman aklın ve dilin sınırlarını aşması sebebiyle, insan aklını çözümleme açısından zorlayan cümleler sarfeder. Bu yüzden o, kimileri tarafından anlaşılamamış, tenkid ve tahkir edilmiştir. İbnü'l-Arabî'yi aşırı ve sert bir biçimde eleştirip tahkir edenlerin söyledikleri "Şeyhü'l-Ekfer" lakabı, "Şeyhü'l-Ekber" den kinaye uydurulmuş bir ifadedir.[159]

Bu tenkid ve tahkirlere rağmen İbnü'l-Arabî, Anadolu sahasında yetişen birçok edip ve mutasavvıfımızın düşünce dünyasına nüfûz etmiştir. Ayrıca vurgulanması gereken önemli bir nokta da şudur ki, Muhyiddin-i Arabî, şair ve ediplerimizin eserlerinde daha çok üstün nitelikleriyle yer almıştır. Bu da onun, Osmanlı Türklüğü sahasında tekke mensuplarından medreselilere, her kesimden insan üzerinde derin etkiler bıraktığını göstermektedir.[160]

İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf felsefesi ile ilgili bazı değerlendirmeleri kaydettikten sonra onun ricâlu'l-gayb hiyerarşisini, bu konudaki sınıflandırmasını esas alarak onun ve diğer müelliflerin ricâlu'l-gaybla ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalışalım. Daha evvel de belirttiğimiz gibi İbnü'l-Arabî ricâlu'l-gaybı, her dönemde sayıları belli olan *ricâlu'l-aded (sayı adamları)* ve sayıları belli olmayan, artıp eksilen *ricâlu'l-merâtib (mertebe adamları)* olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Ricâlu'l-aded'den başlamak üzere bu konudaki görüşleri ele alalım.

I. Ricâlu'l-aded (Sayı adamları)

1) Kutub

a) Kutub ile ilgili görüşler

Sözlükte; değirmenin etrafında döndüğü mil, değirmen iği, eksen vs. anlamlarına gelen "kutub" kelimesinin çoğulu "aktâb"dır[161] ve "kuful" veznindedir.[162] "Büyük değirmen taşı, milin (kutbun) etrafında döndüğü gibi, kâinat

[159] Mustafa Tatçı, "Şâir Nâbî'nin Muhyiddin-i Arabî'ye Bir Medhiyesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23, s. 414.
[160] Aynı makale, s. 417.
[161] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. XI, s. 213; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 126.
[162] İbn Âbidin, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 264.

denen bu kozmoz da idare bakımından kutbun etrafında döner."[163] Kutub kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de ve hadîslerde yer almaz.[164] Tasavvufta kutub; veliler tâifesinin başkanı, dünyanın ve âlemin manevî yöneticisi olduğu kabul edilen en büyük velî anlamındadır. "Kutbiyyet" ise onun bulunduğu makama verilen isimdir. Ayrıca kutbun yönetimi altında bulunan çeşitli veli gruplarının her birinin başkanına da kutub adı verilir. Bu nedenle birinci anlamdaki kutbu diğerlerinden ayırmak için ona "kutbu'l-aktâb" denilmiştir.[165] Aslında kutub kavramının anlam çerçevesi daha geniştir. Nitekim bir beldenin adamına o beldenin kutbu, herhangi bir makamda zamanında şöhret bulup tek kalmış herhangi bir şahsa kutub, bir beldenin adamına o beldenin kutbu veya bir cemaatin şeyhine o cemaatin kutbu denilmiştir. Ancak ıstılahî anlamda kutub ismini sadece bir kişi alır. Aynı zamanda bu kişiye "gavs" adı da verilmektedir.[166]

İbnü'l-Arabî'ye göre kutub, asaleten veya vekâleten hal ve makamları kendisinde toplayan kimsedir.[167] Kutub, dairenin merkezi, çevresi ve Hakkın aynasıdır. Âlemin etrafında döndüğü bir eksendir.[168] O, sufi ıstılahlarını açıkladığı risalesinde ise kutub veya gavsı; "Bütün zamanlarda âlemde Allah'ın nazarının yeri olan tek kimsedir. O, İsrafil (as.)'in kalbi üzerindedir." diye tarif etmektedir.[169]

Ona göre, ricâlullâh (Allah adamları), bu isimlendirmeyi genişletmişlerdir. Onlar, herhangi bir makamın çevresinde döndüğü ve bu makamın hemcinslerinden ayrı olarak kendisine özgü olduğu kimseyi 'kutub' diye isimlendirirler. Yine bir beldenin adamı, o beldenin kutbu diye isimlendirildiği gibi, bir cemaatin şeyhi de, o cemaatin kutbu olarak isimlendirilmiştir. Fakat terimsel manada kutublar, herhangi bir tamlama yapılmaksızın, bu ismin kendilerine kayıtsız olarak verildiği kimselerdir. Onlardan bir dönemde tek kişi bulunabilir. Bu anlamıyla kutub, aynı zamanda

[163] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 385. Varlık dairesi de kutub üzerine döndüğünden bu ad verilmiştir. Kutub ruhanî ve cismanî âlemin medarı olup zahiriyle zahir âlemini, batınıyla bâtın âlemini hıfzeder. Zira kutubluktan murad, âlem işlerinin yürümesi bakımından Hakk halifeliğidir. Vezirin padişaha bağlı olan halifeliği gibi. Bkz: Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 302.
[164] Ahmet Yıldırım, *a.g.m.*, s.125.
[165] Süleyman Ateş, "Kutub", TDVİA, Ankara 2002, c. 26, s. 498.
[166] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 274-275; Ahmet Yıldırım, a.g.m., s. 126-127. İmam-ı Rabbanî, gavsı kutbun yardımcılarından biri olarak kabul etmektedir. Bkz: İmam-ı Rabbânî, *Mektubât-ı Rabbânî*, çev. Kasım Yayla, Merve Yay., c. I, İstanbul 1999, s. 494.
[167] İbn Arabî, *a.g.e.*, c.XI, s. 274.
[168] İbn Arabî, *Kitabu Menzili'l-Kutb*, s. 2.
[169] İbn Arabî, *Kitabu Istılahı's-Sufiyye*, s. 4.

Gavs'tır.[170] Gavs, "mukarrabîn"den, yani Hakk'a yakın olanlardandır. O, kendi döneminde cemaatin efendisidir. Onlardan bir kısmı zahirde hüküm sahibidir ve makam yönünden batınî hilafeti elde edebileceği gibi zahirî hilafeti de elde edebilir. Bu kısma örnek olarak Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Muaviye b. Yezid, Ömer b. Abdulaziz ve Mütevekkil'i verebiliriz. Bir kısmı ise, özel anlamda batınî halifelik sahibidir, zahirde yöneticiliği yoktur. Bu kısma örnek olarak Sebteli Ahmed b. Harun er-Reşid'i ya da Ebu Yezid el-Bestami'yi verebiliriz. Kutubların çoğunluğunun dünyevî bir hükümdarlığı yoktur.[171] Bu durumda, görüldüğü üzere hepsinin ortak paydası manevî hükümdarlık oluyor.

Seyyid Muhammed Emin İbn Âbidin (ö.1258/1836)'e göre, kutub, mutasavvıfların ıstılahında bâtın halifesidir ve kendi döneminde yaşayan insanların efendisidir. Bütün makamları ve halleri kendisinde topladığı ve bütün bu makamların ve hallerin onun etrafında dönmesi nedeniyle kutub diye isimlendirilmiştir ki ismi, değirmen taşına yerleştirilen ve taşların onun etrafında döndüğü demir kutubtan (iğden) alınmıştır.[172]

Aslında makro âlemden mikro âleme kadar evrendeki her şey dönmektedir. Bu durum şöyle anlatılmaktadır:

"Uzaydaki uydular, gezegenler etrafında; gezegenler güneşler etrafında; güneşler galaktik merkez etrafında; galaktik merkez kendi ekseni etrafında, galaksiler süper galaksiler etrafında dönerler. Bu büyük âlemi uzmanlar, "makrokozmos" olarak adlandırmaktadırlar. Maddenin en küçük elemanı olan atomda da benzer planlamayı ve dengeli bir tasarımı görmek mümkündür. "Mikrokozmos"un harika düzeni içinde elektronlar, çekirdek etrafında; elektronlar kendi ekseni (spin) etrafında dönerler. Atomlar, fiziksel yasalarla, kimsayal prensipler ve matematiksel denklemlerle bağlandığı moleküller çevresinde hareket edip sürekli bir titreşim halindedirler."[173]

Dolayısıyla en küçük âlemden en büyük âleme kadar her şeyin, merkezdeki sabit bir gücün etrafında döndüğü gibi, manevî âlemde de her şey kutub denen bir

[170] Gavs nedir? Gavs, zamanın sahibi ve tekidir. Bazen onun verdiği şeyler, İlyas'ın eliyle gerçekleşir. İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XIII, s. 192.
[171] İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 274-275.
[172] İbn Âbidin, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 264.
[173] Taşkın Tuna, *Ol Dedi Oldu – Big Bang'in Nefes Kesen Öyküsü -I*, Şule Yay., Yedinci Baskı, İstanbul 2010, s. 202.

sabit gücün etrafında dönmektedir. Nitekim "*Meleklerin de Arş'ın çevresinde dönerek Rabb'lerini hamd ile tesbih ettiğini görürsün*"[174] ayetinde ifade edildiği gibi, bütün melekler de Arş sâbitesinin etrafında dönmektedirler.

Yine İbn Âbidin(ö.1258/1836)'e göre kutub iki türlü olabilir. Birincisi, şehâdet âlemindeki yaratıklara nispetle bu ismi alan kutubtur ki, öldüğü zaman, abdâldan ona en yakın olan onun yerine halife olur ve abdâl arasında en kâmil olan bu kişi, bedel olarak onun makamına geçer. İkincisi ise, şehadet ve gayb âlemlerinin her ikisinde bulunan tüm yaratıklara nispetle kutub adını alır ki, abdâldan hiçbiri onun yerine bedel olamaz; hatta hiçbir yaratık onun makamına geçemez. Bu ikinci kutub, şehadet âleminde bulunan kutubların kendisine tabi oldukları kutbu'l-aktâbdır. Bu makamda ne ondan önce bir kutub gelmiştir, ne de ondan sonra başka bir kutub gelecektir. Bu, Hz. Muhammed (a.s.)'in ruhudur.[175]

Tek bir kişiden ibaret olan kutub, kendisine sığınıldığı zaman "gavs" olarak da adlandırılmaktadır. Her zaman nazar ettiği kutba Allâh Teâlâ, kendi katından en büyük ilâhî sırları vermiştir. Rûhun bedende dolaştığı gibi, kutub da kâinâtın gizli ve açık noktalarında dolaşır durur. Zîrâ evrenin en yüce ve en aşağı mertebelerinde sürmekte olan hayâtın rûhu ondan feyezân eder. Bir de kutbu'l-aktâblık (kendisine sığınıldığı zaman gavsü'l-a'zam da denir) makamı vardır ki bu, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nübüvvetinin bâtını olup, ancak ekmeliyet derecesine ulaşması hasebiyle onun özel verâsetini kazanmış olan kimseler bu makama erişebilir.[176]

Kutbu'l-aktâbın kutubluğu, bütün kutubların kutubluklarını içine alır. Zîrâ esâsında kutubluk birdir; ancak farklı sûretlerde zuhûr eder.[177] "Kutbu'l-aktâb çeşitli işlevleri itibariyle kutb-i âlem, kutb-i cihân, kutb-i ekber, kutb-i irşâd, halîfe, kutb-i zaman, kutb-i vakt, vâhid-i zaman, sâhib-i vakt, hicâb-ı a'lâ, mir'ât-ı Hak, kutb-i medâr ve gavs adını alır."[178]

[174] Zümer, 39/75.
[175] İbn Âbidin, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 265. Tek kutub ise Hz. Muhammed'in ruhudur ve o tüm peygamberlere ve resullere, insanın yaratılışından kıyamet gününe kadar bütün kutublara yardım edendir. Bu Muhammedî ruhun âlemde pek çok mazharı vardır. En yetkin mazharı ise zamanın kutbunda, Efrad'da, Muhammedî veliliğin Hâteminde ve genel veliliğin Hâtemindedir –ki o Hz. İsa'dır-. Bu mazhar Hz. Muhammed'in ruhunun meskeni olarak ifade edilmiştir. İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Thk.), c. II, s. 363.
[176] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 185-186. Ayrıca bkz: Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl fi'l-evliyâ ve envâihim ve evsâfihim*, 1298 H., s. 4-5.
[177] İsmâil Hakkî-i Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İnsan Yay., c. I, İstanbul 1997, s. 217.
[178] Süleyman Ateş, "Kutub", c. 26, s. 498.

Abdürrezzak el-Kâşânî'ye göre kutub, her zaman âlemde Allah'ın nazargâhı olan ve İsrâfîl (a.s.)'in kalbi üzerinde bulunan yegâne velidir. "Kutbiyyet-i kübrâ" ise, kutbu'l-aktâbın mertebesidir. Hz. Muhammed'in nübüvvetinin bâtını (hakikat-i Muhammediyye) olan bu mertebe, ancak Hz. Peygamber (a.s.)'in en kâmil vârislerine ihsan edilmiştir. Bu durumda hâtem-i velâyet ve kutbu'l-aktâb, hâtem-i nübüvvetin bâtınını, başka bir deyişle manevî hüviyetini temsil eder.[179]

Yakın zamanların önemli sûfilerinden Mustafa Fevzi Efendi (ö.1925)'nin kutub ile ilgili bazı görüşleri şu şekilde nakledilmiştir:

"Bütün eşya kutba râbıta eyler ve her zümre için vasıta olan bir kutub vardır. Onlar seyirlerini kutbuyla yapar, devirlerini de kutba tâbi ederler. O kutublar tâbileriyle beraber kutb-i aktâbdan feyz alırlar. Kutb-i Âzam en yüce velîdir, yani evliyânın en kâmilidir. Onun nispeti enbiyadan zuhûr ederken feyzini de nübüvvet nurundan alır. Her velî feyzi kendi nebisinden alır ki Hazret-i Mustafa da nebilere misbâh olmuştur. Fahr-i cihânın ümmetinden olan evliyâ O'ndan gizli feyzler alır. Hiçbir evliyâ, peygamber gibi olamaz. Çünkü nebilerin sahip oldukları tavır, fevk-i fevkten fevktedir. Âlemlerde her ne ortaya çıkarsa hepsi Hz. Peygamber'e bağlanmış bir haldedir. Merkezinde âliyât ve sâfilât olduğu halde, her kâinat böylece devreder."[180]

Ebu'l-Abbâs et-Ticanî'ye göre kutubluk, tüm ayrıntılarıyla varlığın hepsinde tasarruf etmek üzere, Hakk'ın verdiği büyük bir hilâfettir. Rabbin ilâh olduğu her yerde kutub, işlerin idaresi ve Allah Teâlâ'nın ulûhiyeti altında olan herkes ile ilgili olarak hükmün yerine getirilmesidir. Kutub olmaksızın bütün kâinat, ruhu olmayan hayalet gibi görünür. Bütün varlıkların ruh ve hayat kazanmaları ancak kutbun onlarda hâkim olmasıyla mümkün hale gelir. Bütün varlıklar, onun vesilesiyle rahmet görür.[181] Allah'ın bütün sırlarına vakıf kılması, bütün feyizlerini ona vermesi ve ilminin ihata ettiği her şeyi ona bildirmesi, Allah'ın kutbu'l-aktâba ikramlarından bazılarıdır. Yine âlemin varlığından öncesi ve sonrasının ilmini öğretmesi, nihayeti olmayanı bildirmesi ve bütün varlıkların nizamının kendisiyle kâim olduğu bütün

[179] Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, Tahk. Abdü'l-Âl Şâhîn, Dâru'l-Menâr, Birinci Baskı, Kahire 1413/1992, s. 162.
[180] Fikri Akbulut, *Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniv. SBE, Van 2006, s. 70-71.
[181] Ali Harâzm İbnü'l-Arabî el-Mağribî, *Cevâhirü'l-Maânî ve Bulûğü'l-Emânî fî Feyzi Seyyidî Ebi'l-Abbâs et-Ticânî*, Tashîh: Abdüllatîf Abdurrahmân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1417/1997, c. II, s. 290.

isimleri öğretmesi de Allah'ın kutbu'l-aktâba ikramlarındandır.[182] Kutubluk makamına oturduğu andan itibaren hiçbir zaman kutbu'l-aktâb ile Rasûlullah (a.s.) arasında bir perde bulunmaz. Hiçbir an ondan gizli kalmaz.[183]

Abdulmecîd-i Sivâsî'ye (ö.1049/1639) göre semâda, biri kuzeyde diğeri güneyde olmak üzere iki kutub vardır. Semâdaki bu iki kutba mukabil, Allah yeryüzünde de biri kutbu'l-irşâd diğeri kutbu'l-abdâl olmak üzere iki kutub yaratmış, bunlardan her biri için bir mertebe tayin etmiştir.[184]

Meşhur sûfi Abdülkadir-i Geylânî kutub ile ilgili olarak, hiçbir evliyânın mertebesinin onun mertebesinden yüksekte olmadığını belirtir. Ona göre, kutbun şeriate ittibasından daha kuvvetli bir ittiba yoktur ve onunla beraber olan kimse şakî olmaz.[185]

Yakub-ı Çerhî'ye (ö.851/1447) göre; güney ve kuzey kutbu gibi ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde de "kutbu'l- abdâl" ve "kutbu'l-irşâd" olmak üzere iki tür kutub bulunmaktadır. Kutbu'l-âbdâl, uzlete çekilen ricâlin başında bulunan kutubdur. Bu tâifeye *uzlete çekilenler* anlamında "uzletiyân" adı da verilmiştir. Kutbu'l-irşâd ise, halkın arasına karışan ricâlin kutbu olup bu tâifede yer alanlar için de "işretiyân" tabiri kullanılmıştır.[186]

İsmail Hakkî-i Bursevî (ö.1137/1725) kutbu, kutbü'l-vücûd ve kutbu'l-irşâd olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu ikisi kutbiyyette müşterektir fakat kutbu'l-vücûd medâr-ı âlemdir ve her asırda bir olur, kutbu'l-irşâd ise çok sayıda olur. Kutbu'l-vücûd, Cenab-ı Hakk'ın tecellîlerine ehil olan bir kimsedir ve ulûhiyet hakikatinin sırrı ondadır. Çünkü o, halifetullahtır ve Allah'ın bütün isimlerinin mecmuasıdır.[187] Ve gerçekte kutbu'l-vücûd her asırda kadîmen ve hadîsen Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir.[188] Enbiyânın hepsi dünyada Rasûlullâh'ın (s.a.v.) zıllidir ki, her birinin kendi asırlarında kutbiyyetleri vekâlet ve niyâbetledir, yoksa asâletle değildir.[189]

[182] Aynı eser, c. II, s. 288-289.
[183] Aynı eser, c. II, s. 276.
[184] Sivâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan No: 300/2, vr. 44a.
[185] Abdulkadir Geylânî, *Risâleler*, haz. Dilaver Gürer, İnsan Yay., İstanbul 2007, s. 176.
[186] Ahmed Cahid Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sûfisi: Yakub-ı Çerhî*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2005, s. 266.
[187] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, s. 299.
[188] Aynı eser, c. I, s. 341.
[189] Aynı eser, c. I, s. 367.

Anlaşıldığına göre Bursevî, kutbu'l-vücûd terimini kutbu'l-aktâb[190] ile eş anlamlı kullanmaktadır. Ona göre kutbu'l-aktâbın kutubluğu, tüm kutubların kutubluklarını kapsamaktadır. Zira, kutubluk asıl olarak birdir ve çeşitli suretlerde zuhûr etmiştir.[191] Bu da kavramın inşasında yeni bir pencerenin açıldığını gösterir. Velâyet nuru her asrın kutbunda zuhûr etmiştir ki, onun âyinesi odur ve diğer kutublar, yıldızların aya tâbi oldukları gibi ona tâbi olurlar."[192] Kutub, medâr-ı âlemdir ve Hak Teâlâ halka onun gözüyle nazar eder.[193] Raiyyetin sultana tabi olduğu gibi hert fert de kutba tabidir. İster bilsinler isterse bilmesinler kutbun zabtı kâfirleri de kapsamaktadır.[194]

İmam-ı Rabbânî (ö.1034/1624), *Mektubât* adlı eserinde kendisine bu konuyla ilgili olarak sorulan sorulara bazı mektuplarında cevaplar vermiştir. Ona göre gavs başkadır, kutb-i medâr başkadır. Gavs, yapacağı işlerde kutb-u medâra yardımcı olur. Gavsın, abdâl makamına getirilecek kimseleri seçmede rolü vardır. Kutbun yardımcıları çok olduğu için kutba, kutbu'l-aktâb da denir. Çünkü kutbu'l-aktâbın yardımcıları, onun vekilleri demektir.[195] Neticede İmam-ı Rabbânî gavsı, kutbun yardımcılarından biri olarak görmektedir. Kutb-i medâr terimini ise daha önce açıkladığımız kutbü'l-vücûd anlamında kullandığını söyleyebiliriz.

Aktâb-ı erbaa (dört kutub) ifadesi ile genellikle, Abdülkadir-i Geylânî (ö.562/1166), Ahmed-i Rifaî (ö.578/1183), Ahmed-i Bedevî (ö.675/1278), İbrahim-i Desukî (ö.693/1295) gibi tasavvufun önde gelen simaları kastedilir. Bazen dördüncü isim olarak Ebu'l-Hasan Şâzelî'nin ismi geçer. Anadolu'nun dört kutbu tabiriyle de Mevlâna, Hacı Bayram-ı Velî, Hacı Bektaş-ı Velî ve Hacı Şaban-ı Velî anlatılmak istenir. Bu isimler tarikat mensuplarının hislerine göre değişiklik gösterebilir.[196]

Ahmed Avni Konuk (ö. 1938) kutbu, Cemâl ve Celâl isimlerinin tecellîsiyle münfail ve müteessir olan, kendisinde hikmet ve esmâ tecellîsinin izlerinin zâhir olduğu kimse olarak nitelendirmektedir.[197] Ona göre, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in

[190] "Kutbü'l-aktâb ve kutbü'l-vücûd: Bu hâtemü'l-evliyâ olup, derecesi bâtın-ı hâtem-i nübüvvettir." Bkz: Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 386.
[191] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, s. 217.
[192] Aynı eser, c. I, s. 250.
[193] Aynı eser, c. II, s. 241.
[194] Aynı eser, c. II, s. 329.
[195] İmam-ı Rabbânî, *Mektubât-ı Rabbânî*, çev. Kasım Yayla, Merve Yay., İstanbul 1999, c. I, s. 494.
[196] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.197.
[197] İbn Arabî, *Tedbîrât-ı İlâhiye*, Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 42.

ümmetinin avâm tabakası, zamânın halîfesinin ve kutbunun kim olduğunu bilemez. Onun kim olduğunu sadece ümmetin havâssı olan evliyâ bilebilir. Zamânın halîfesi olan kutub, ilâhî nazarın ve Rabbânî tecellîlerin de mahallidir. Gizli ve açık, bu âlemde gerçekleşen ilâhî isimlerin her türlü tecellîsi hep ondan sudûr edip tüm halka dağıtılır. Zîrâ o, yeryüzünde ilâhî hazînenin emînidir. Meselâ, bir kimseye merhamet veya azâb olunsa, bu, hep onun sebebiyle olur.[198]

Konuyla ilgili İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini aktaran Ahmed Avni Konuk'un kaydettiğine göre: "Âlemde tasarrufât-ı ilâhiyye, halîfetullâh fi'l-arz[199] olan kutub vâsıtasıyladır. Onun mahall-i nazarı, ancak Hakk Sübhânehû hazretleridir. Ve bilcümle füyûzât-ı ilâhiyye, âleme onun vâsıtasıyla nâzil olur. Ve onun ism-i mânevîsi Abdullâh'tır. Binâenaleyh o, "İlâhi'n-nâs" makamında kâimdir."[200]

Kutbun ism-i manevîsi olan Abdullah, Hakk'ın kendisine bütün isimleriyle tecelli ettiği kuldur. Bu kul, O'nun en büyük ismini gerçekleştirip, onunla sıfatlandığı için kullar arasında bundan daha yüce bir makam yoktur. Nitekim şu ayette de ifade edildiği gibi, bu isim, sadece Hz. Peygamber (s)'e mahsustur: *"Allah'ın kulu, O'nu anmak için kalktığında, neredeyse onun etrafında keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi*" (Cin,72/19). Hakikaten bu, sadece Hz. Peygamber (a.s.) için geçerlidir. Kutublar için bu makam, sünnetine uymakla ona mirasçı olduklarından dolayıdır. Bu isim, başkalarına mecâzen verilir. Çünkü bütün isimlerle muttasıf olmak, vâhidiyyet ve tüm isimlerin ehadiyyeti iledir.[201]

Kulluk (Abdiyyet) bir insan için en büyük makamdır. Nitekim âlemde en büyük velî olarak kabul edilen kutbun manevî isminin Abdullah (Allah'ın kulu) olması, bu bağlamda manidardır. Tasavvufta, aşağıdan yukarıya doğru manevî yükselişi ifade eden makamların başında tevbe, zirvede ise kulluk bulunmaktadır. Kul olan kişi gerçek hürriyet sahibi olup, Allah'tan başka kimseye boyun eğmez, sadece Allah'ın emirlerine sarılır, O'ndan başka her şeyden bağımsız ve hür olur.

[198] Aynı eser, s. 43.
[199] Nitekim Allâhü Teâlâ: "*Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım*" (Bakara, 2/30) ve "*Allah sizi yeryüzünde halîfe kıldı*" (Neml, 28/62; Fâtır, 35/39) buyurmaktadır. İnsan-ı kâmilin halîfetullâh fi'larz oluşuyla ilgili olarak bkz: Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, s. 163, 217, 299, 341, 367, 442; c. II, s. 1, 66, 122, 191, 258.
[200] İbn Arabî, *Tedbîrât-ı İlâhiye*, s. 204.
[201] Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 126.

Bunun aksine, Allah'ın emirlerine uzak kalan kimse, nefis ve şeytanın esareti altında demektir.[202]

Kutub konusunu en geniş ve kapsamlı bir biçimde ele alan, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve takipçileri olmuştur. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'de ricâlu'l-gayb hiyerarşisinin başında bulunan kutub ile ilgili geniş bilgiler gibi ayrıca *Menzilü'l-kutb*, *Risale fî ma'rifeti'l-aktâb* ve *er-Risâletü'l-gavsiyye* adıyla eserler de kaleme almıştır. Ona göre her eksen, çevresinde dönen şeylerin kutbudur. Bu manada yönettiği toplumun kendisine dayanması, etrafında dönmesi itibarıyla kabile şefi kabilesinin, aşiret reisi de aşiretinin kutbudur. Tasavvuftaki kutbu da buna benzetebiliriz. İbnü'l-Arabî, herhangi bir sıfat veya kabiliyetin kendisinde en mükemmel şekilde tecelli ettiği, bir işin erbabı ve ustası olan kimseleri de kutub olarak nitelendirir. Mesela, bir çağda tevekkülü en zirvede temsil eden şahsiyet, o çağda tevekkül ehlinin kutbudur. Bu durumda kutbun bir tür prototip, belli bir zümrenin veya mesleğin ideal temsilcisi ve piri olduğu söylenebilir.[203]

İbnü'l-Arabî'ye göre, her dönemde tevekkül, muhabbet, marifet gibi tasavvufî hal ve makamların her birinin mutlaka bir kutbu vardır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in manevî bir özelliğine en yüksek derecede vâris olan, O'na ait bir niteliği mükemmel bir şekilde temsil eden bir velîye, Muhammedî kutub dendiği gibi, yine Hz. Peygamber vasıtasıyla önceki peygamberlerden birine ait bir niteliği güçlü bir biçimde temsil eden veliye de meselâ İbrahimî kutub, Musevî kutub gibi adlar verilir.[204]

Kutubların en mükemmeli, Muhammedî olanıdır. Bu makamdan inen herkes vâris olduğu nebinin mertebesine göre tekâmül eder. Kutublar içinde İsevîler, Musevîler, İbrahimîler, Yusufîler ve Nuhîler vardır. Her kutub vâris olduğu nebinin

[202] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 10-11.

[203] Süleyman Ateş, "Kutub", c. 26, s. 498. Meselâ, **"Yusuf peygamber, vahdet-i vücûd öğretisi mensuplarınca, hayal ve misâl âleminin kutbu olarak kabul edilir. Bu, Yusuf suresinde de belirtildiği üzere, onun tabir (yorum) âlimlerinin kutbu olduğu anlamına gelir. Bunun sebebini şöyle açıklayabiliriz: Misâl âlemi nûrânîdir ve Yusuf (a.s)'un keşfi de misâl âlemine ait olup, hayalî suretlerin keşfi ile ilgili nûrânî ve ilmî kabiliyet onda zuhur etmiştir. Onda zuhur eden bu kabiliyet, aynı zamanda, ilm-i nurânî denen tâbir ilminin en mükemmel şeklidir. Dolayısıyla Yusuf peygamberden sonra bu ilim ancak onun mertebesinden alınır ve bu ilimde ondan istifade edilebilir. İşte bu anlayışın temel dayanağı, Fusûsu'l-Hikem'in Yusuf Fassı'nda Hz. Yusuf ile ilgili İbn Arabî'nin yapmış olduğu yorumlardır." Bkz: Dilaver Gürer, "Hz. Yusuf'un Gördüğü Rüyanın Fusûsu'l-Hikem'deki Yorumu",** *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Ocak-Haziran 2008, sayı: 21, s. 41-42.

[204] Süleyman Ateş, "Kutub", c. 26, s. 498.

mertebesine göre bir mertebeye iner. Ama hepsi de Hz. Muhammed'in (sav) kandilinden ışık alır. Bu kandil hepsini kuşatmıştır. Kutublar, kutubluk niteliği ve varlığı tedbir etme fonksiyonu itibariyle değil, marifetleri itibarıyla birbirlerinden üstündürler.[205]

İbnü'l-Arabî, kutub lafzını belirsiz tamlama şeklinde kullanırsa, bu durumda kutub, manasını ve şahsını bu tamlamadan kazanır. Kutub, bu bağlamda, geometrik-sözlük bir anlam kazanır ve "herhangi bir işin etrafında döndüğü şahıs" anlamına gelir. Dolayısıyla zühd, tevekkül vb. sufilerin sözünü ettikleri makam ve hallerden her birinin çevresinde döndüğü bir kutub vardır. Örneğin, zühdün bir kutbu vardır. Bu manada kutub bir zamanda çokluğu ve artışı kabul eder, fakat aynı işte bunları kabul etmez (tevekkül, zühd). Nitekim daha önce işaret edilen kutbun eşanlamlı terimleri de bu manada kullanılmazlar.[206]

İbnü'l-Arabî, kutub kelimesini belirli, fakat tamlama yapmaksızın da kullanır. Bu durumda kutub, belirli mertebedeki belirli bir şahsı ifade eder. Yani kutbiyyet mertebesindeki kutbu ifade eder. İbnü'l-Arabî'nin bu bağlamdaki tavrını iki şıkta ele alabiliriz. Birincisi, kutub, Âdem'den kıyamete kadar tek kişidir ve kutubluğunu kendisinden önceki bir kutuptan almamıştır. Kutub tektir, o da dünya hayatında bedeniyle sanki yaşayan canlı peygamberdir. İkincisi, kutub, bir zamanda tek kişidir ve zamanın ilerlemesiyle çoğalmıştır. Kutbiyyet mertebesi ölümle ahiret âlemine intikal eden kutubtan alınır. Bu manada kutub, peygamber değil, genelde veli, özelde ise "efrâd"dan birisidir. Bu kutub; "gavs", "sahibu'l-vakt" gibi kutub ismiyle eşanlamlı terimlerden birisidir. Fakat bu kutub hakiki kutub değil, onun vekilidir, hakiki kutbun vekili olduğunu da bilir. Bu yüzden kendisinden önceki kutubtan sonra kutbiyyete nâil olan her kutub, Âdem'den kıyamete kadar tek kutub olan Peygamberin vekilidir.[207]

İbnü'l-Arabî'ye göre kutublar (aktâb), asaleten veya niyabeten halleri ve makamları kendilerinde toplayan kimselerdir. Ayrıca her beldede, ricâlüllahtan o beldenin kutbu olan bir kişi bulunur ve o bölgedeki cemaatin şeyhi de onların kutbudur.[208] İbnü'l-Arabî'ye göre kutub âlemin rûhu, âlem de kutbun bedenidir.

[205] İbn Arabî, *Kitabu Menzili'l-Kutb*, s. 6.
[206] Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, s. 909-910.
[207] Aynı eser, s. 910-911.
[208] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 274; Krş.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 264-265.

Herşey kutbun çevresinde ve onun sâyesinde hareket eder; yâni herşeyi o idâre eder.[209]

Kutbun bulunduğu makamda görev süresinin ne kadar olduğu, görevden alınıp alınamayacağı hakkında bazı sorular akla gelebilir. Bazıları kutubluğun belli bir müddet sonra sona erebileceğini, yâni kutbun gerekli görülürse bu makamdan azledilebileceğini ileri sürerken; bazıları da kutbiyyet için muayyen bir müddet olmadığını, kutbun adâletten ayrılmasının mümkün olmaması sebebiyle makamından azledilmesinin de söz konusu olamayacağını, onun ancak vefatıyla birlikte bu makamdan ayrılabileceğini savunmaktadırlar.[210]

Manevî derecesi büyük, veli bir kul olan kutub, âlemin ruhu olarak değerlendirilir. Allah, emaneti varlıklar içinde sadece insana vermiş ve buna bağlı olarak kâinatın tümünü de onun emrine boyun eğdirmiştir. Emaneti tahakkuk ettirebilen, yani onu kuvveden fiile çıkarabilen kâmil veli, bu niteliğiyle bütün kâinatın üzerinde, onun mahkûmu değil hâkimi gibidir. Kutub olabilme özelliği, herkeste bilkuvve vardır. Ama bunu gerçekleştirebilmek çok az kişiye nasip olmaktadır. Ancak kutub, Allah'ın izniyle hareket eder, kendi kafasına göre davranmaz. Çünkü mutlak bağımsız yetki ve güç sadece Allah'a aittir. Emr âleminden halk âlemine doğru meydana gelen tenezzül olayları, kutub üzerinden cereyan ederek vukû bulur.[211]

Suad el-Hakîm, çağdaş bir dille, başında kutbun bulunduğu ricâlu'l-gayb hiyerarşisini manevî bir devlete benzetmektedir. Ona göre kutubluk, yasama gücünü temsil eden ilahî ilmin icra gücüdür. Mutasavvıflar görünen (zâhir) devlet gibi görünmeyen (bâtın), etkin, manevî bir devlet ortaya koymuşlardır. Bu devlette de görünür devletteki "halife"nin mukabili olarak "kutub" bulunur. Yine görünür devletteki halifenin vezirleri mukabilinde, görünmeyen devlette de kutbun yardımcıları olan imâmân vardır. Kutbiyyet veya bu görünmez devletin hilafeti kendisine âlemde tasarruf imkânı sağlayan kutbun eriştiği bir mertebedir; ancak bu icracı tasarrufun sınırını ilm-i ilahî belirler. Kutub, yaşadığı zamanda tek kişidir, tüm

[209] Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, Marmara Üniv. İlâhiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 2005, c. I, s. 297, 299.
[210] İbn Âbidîn, a.g.e., s. 275; Ayrıca bkz: Muhammed Ebu'l-Yüsr Âbidîn, *Hikâyâ's-Sûfiyye*, Dâru'l-Beşâir, Dimaşk, 1993, s. 116; Ahmet Ögke, *a.g.m.*, s. 174.
[211] Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî et-Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhati'l-Fünûn*, Daru Sadr, Beyrut ts., c. III, s. 1166-1167; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 385.

yaratılmışların kalplerine uzanan bağları vardır.[212] Kutub, âlemin ihtiyaçlarının kendisine bağlı olması açısından, yaratıkların gereksinimlerini karşılar. Kutub, kendi tasarruf dairesinin dışında bulunan yüce melekler ve velilerin efrâd sınıfı hariç, ulvî ve süflî her mükellef kendisine biat etmediği sürece, kutubluk görevini yerine getirmiş olmaz.[213]

İbnü'l-Arabî, belli isimlerle adlandırılmış olsalar bile kutubların, kutbiyyet mertebesindeki müşterek isimlerinin Abdullah olduğunu belirterek şöyle der: Kutublar ve salihler, belli isimlerle adlandırılmış olsalar bile, bu mertebede ancak kulluk (ubûdiyyet) ile kendilerini yöneten isme çağrılırlar. Allah Teâlâ şöyle buyurur: '*Allah'ın kulu O'na ibadet için ayağa kalktığında…*'[214] Böylelikle, babası kendisini Muhammed veya Ahmed diye adlandırmış olsa bile, onu Abdullah (Allah'ın kulu) diye adlandırmıştır. Öyleyse kutub, her zaman bu birleştirici isme tahsis edilmiştir. Bu yönüyle o, bu mertebede Allah isminin kuludur.[215] Dolayısıyla her kutbun genel ismi Abdullah'tır.

Ayrıca İbnü'l-Arabî bu genel ismin yanında, her kutbun kendisine ait özel bir isminin bulunduğundan da söz eder. Meselâ, Hz. Musa'nın (a.s.) kendine özgü ismi Abdu'ş-Şekûr (eş-Şekûr'un kulu), Hz. Davud'un (a.s.) Abdu'l-Melik (el-Melik'in kulu), Hz. Muhammed'in (a.s.) ise, Abdu'l-Câmî'dir (el-Câmi'nin kulu). Her kutbun Abdullah olan genel ismine ek olarak özel bir ismi vardır ve onunla çağrılır. Kutbun, sona eren nebilik zamanında, bir nebi olması veya Hz. Muhammed (s.a.v)'in şeriatı zamanında bir veli olması durumu değiştirmez.[216]

Keşfe dayalı olarak verdiği bilgilerde İbnü'l-Arabî, ruhların kutba nasıl biat ettiklerini şöyle anlatır: İlahî sünnet, makama yerleşen kutbun, yakınlık ve temkin meclislerinden birisinde bulunması şeklinde cereyan etmiştir. Onun adına o meclise büyük bir taht konulur. İnsanlar onun heybetine baksalardı, akılları başlarından çıkardı. Kutub o tahtın üzerine oturur ve Allah'ın kendisine vermiş olduğu iki imam, önünde oturur. İlahî biat ve halife atanmak için, kutub elini uzatır. Melekî ruhlara,

[212] Kutub, bütün mahlûkâtın kalplerine hayır ve şerle uzanır; ama bu hayır ve şer aynı orandadır, biri diğerine ağır basmaz. Aslında bunlar kutbun yanında ne hayır ne de şerdir; bilakis varlıktırlar, bunları kabul eden mahalle göre hayır ve şer olarak belirginleşirler. İbn Arabî, *Kitabu Menzili'l-Kutb*, s. 2.
[213] Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, s. 912.
[214] Cin, 72/19.
[215] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 571. Kutbun Allah indinde ismi Abdullah'tır ki o gerçek kulluğu tatmıştır. Aynı zamanda Abdulcâmi'dir ki bu ismi bütün ilâhi isimleri kapsadığına işarettir. Bkz: Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 300.
[216] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 571.

ruhanîlere, cin ve insanlara tek tek kendisine biat etmeleri emredilir.[217] Çünkü Hakkın katı, herkesin ulaşacağı bir yer olmaktan münezzehtir ve ona tek tek gidilir. Bu makamda kendisine biat eden her ruh, ona soru sorar. Başka bir ifadeyle, her ruh kutba herhangi bir konuyu sorar, o da, orada bulunanlar, bilgideki mertebesini öğrensin diye, bu soruya cevap verir, hangi ilahî ismin kendisine tahsis edilmiş olduğunu da öğrenirler. Kutba, ancak temiz ve yakın ruhlar biat edebilir.[218] Biat eden cin ve insan ruhlarından ise, kutubların ruhları soru sorar. Kendi zamanında kendisine biat edilen bütün kutubların durumu böyledir.[219]

Abdülaziz ed-Debbağ (ö. 1132/1720) ise, "gavs"ın başında bulunduğu, gavsa bağlı kutubların, meleklerin, Müslüman ve kâmil cinlerin, ölmüş olan bazı ârif zatların ve marifet ehli olan bazı büyük kadınların iştirak ettiği, altı saftan oluşan "sâlihler dîvânı"ndan genişçe bahsetmektedir. Onun anlattığına göre bu divan, Hz. Peygamber (a.s.)'in nübüvvetinden önce inzivaya çekildiği Hira mağarasında kurulmaktadır. Divanda bulunan en büyük zat, gavstır. Gavsa bağlı olan yedi kutubtan dördü gavsın sağında, diğer üçü ise solunda yer alır. Divanda gavsın vekîli olan zat ise, gavsın önünde oturur. Gavs, sadece vekîl ile konuşur. Bu nedenle vekîl, konuşmalarda bütün divanda bulunanlara vekâlet eder. Divanda bulunan yedi kutbun tasarruf ve idareleri gavsın emirleri ile yürütülür. Yedi kutbun her birinin emrinde özel sayılarda başka kutublar da vardır. Onlar da başlarında bulunan kutubların emirleri ile öncekiler gibi tasarrufta bulunurlar. Bazen de divana Hz. Muhammed (a.s.) teşrif eder. O zaman gavs, vekîlin yerine geçer, vekîl de safın arasına katılır.[220] Burada gavs kelimesinin, kutbu'l-aktâb anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kutbun hallerinden etraflıca bahseden İbnü'l-Arabî'ye göre kutub, el-Câmi isminin kuludur (Abdu'l-Câmi). Bu yönüyle o, ahlâklanma (tehalluk) ve özdeşleşme (tahakkuk) yoluyla bütün ilahî isimlerle nitelenen kimsedir. O, Hakkın aynası, kudsî niteliklerin tecellî ettiği ve ilahî mazharların yansıdığı bir yerdir. O, vaktin sahibi,

[217] İbnü'l-Arabî, bir kutub, kutbiyyet mertebesine ulaştığında, çok azı müstesna her sırrın, her hayvanın, her cansız varlığın, her insanın ve cinnin ona biat etmesi gerektiğinden söz etmektedir. İbn Arabî, *Kitabu Menzili'l-Kutb*, s. 4.

[218] Ona ilk itaat edenler; akl-ı evvel sonra nefs-i külliye, sonra gökleri ve yeri imar edici mukaddesun melekleri, sonra tabii ölümle bedenlerinden ayrılmış ruhlar, sonra cinler, sonra müvelledât, sonra mekan ve mekanda yerleşmiş olanlar ve yerlerden ve hallerden diğer şeylerdir. Bunların hepsi ilahî isimleri tesbih edicidirler. Akl-ı evvelin kutba itaati melek ve ruh olması bakımındandır. Ancak hakikî kutub akl-ı evveldir. Bkz: Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 302.

[219] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 571-572.

[220] "Salihler divanı" hakkında daha geniş bilgi için bkz: Abdülazîz ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Üçüncü Baskı, Beyrut 1423/2002, s. 278-297.

zamanın kendisi, kaderin sırrıdır. Dehirlerin dehrinin bilgisi, ona aittir. Ona gizlilik (hafâ) hâkimdir, gayret hazinelerinde saklanmış, korunma örtülerine bürünmüştür. Şüphe ona musallat olmaz, makamıyla çelişen bir düşünce (hâtır) aklına gelmez. Cinsel ilişkisi çoktur, onu çok sever ve kadınları sever. Meşrû ölçülere göre doğaya hakkını verdiği gibi ruhanî yöne de hakkını verir. Terazileri koyar, belli bir ölçüye göre tasarrufta bulunur. Vakit ona aittir, o, vakte ait değildir. O, başkasına değil, Allah'a aittir. Onun hali ubûdiyyet ve iftikârdır. Çirkini çirkin, güzeli güzel bulur. Ziynete ve şahıslara bağlı güzelliği sever.[221]

Ruhlar kendisine en güzel suretler içinde gelir. Âşık olarak erir. Allah adına gayrete gelir ve Allah adına öfkelenir. İlahî mazharlar, onun için tedbir ile sınırlanmaz, aksine onlarda serbesttir. Yöneticinin yönetmesinde onun ruhaniyeti, şehadet ve gayb perdesinin ardından, duyumsanan beşerden ortaya çıkar. Nesnelerde yalnızca Hakkın yüzünü görür. Sebepleri yerleştirir ve ikame eder, onlara delalet eder ve onların hükmünü uygular, onlara iner, onlar da kendisi üzerinde hüküm sahibi olur ve etki eder. Herhangi bir şekilde kendisinde Rabbanîlik bulunmaz. Daima bu haldedir.[222]

Dünyalık ve servet sahibi olursa, cömert bir efendinin malında tasarruf eden köle gibi tasarruf eder. Dünyalık bir şeyi olmaz ve kendisine açılan şeye sahip ise, herhangi bir nefs onun için üstün olmaz. Aksine, ihtiyaç anında doğasının muhtaç olduğu bazı şeyler için kendisini tanıyan samimi bir dostunun evine yönelir[223] ve adeta doğası adına bir şefaatçi gibi doğasının muhtaç olduğu şeyi ona arz eder. Ardından ihtiyaç duyduğu şeyleri dostundan alır ve kullanır. Bir arkadaşını bulamazsa, doğasının ihtiyacını karşılaması için Allah'a sığınır –çünkü doğası üzerinde yönetici olduğu için doğasından sorumludur- sonra da, Allah'tan dilediği şeylere karşılık vermesini bekler. Allah dilerse istediğini hemen, dilerse sonra verir. Mertebesi, istekte ısrar ve doğasına şefaattir. Hal sahipleri ise öyle değildir, çünkü eşya onların himmetlerinden oluşur ve onlar kendilerinden sebepleri

[221] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 573. Ayrıca bkz: Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir fî Beyâni Akâidi'l-Ekâbir*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., c. II, s. 446-447.

[222] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 573. Ayrıca bkz: Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir*, c. II, s. 447.

[223] Hz. Muhammed (s.a.v.) de dar zamanlarında bazı zengin sadık ashabını ziyaret eder, orada yemek yerler sonra bolluk vakitlerinde karşılığını verip ödeşirlerdi. Evde zarureti defedecek bir şey bulunmadığında Hakk'a sığınır ve duayı sıklaştırırlardı. Bkz: Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 304.

uzaklaştırmışlardır. Bu nedenle, rabbanîlerdir. Kutub ise, halden münezzeh, ilimde sabit ve görülen, ilimle tasarruf eden kimsedir. Hakk, olacak olan şeylerin bilgisini verirse, bunu övünme amacıyla değil, Allah'a iftikâr ve minnet cihetiyle bildirir.[224]

Yeryüzü onun adına dürülmez, su üstünde veya havada yürümez, esbaba tevessül etmeden yemez. Bu şekilde harikulade bir olay onda gözükmez.[225] İradesiyle değil, zorunluluk gereği açlığını giderir. Evlenme imkânı olmadığında, cinsel ihtiyaçlara karşı sabırlıdır. O, nikâh (cinsel birleşme) tecellisinden, kendisini, onu talebe ve arzu duymaya kimin sevk ettiğini bilir. Çünkü o ve arifler adına ubûdiyyet, ne yemede ne içmede ne de kendisinden bir sıkıntıyı uzaklaştırmak için bir şey giymede, cinsel ilişkide (nikâh) olduğu kadar hiçbir şeyde tahakkuk etmez.[226]

Kutub, cinsel ilişkiyi (nikâh) üremek için arzulamaz. Aksine salt şehvet için arzular. Bu esnada çoğalmayı düşünmesi ise meşru emirden kaynaklanır. Bu konuda çoğalma ve üreme, bu dünyada türün bekasını korumak için, doğal bir durumdan kaynaklanır. Çünkü bu makam sahibinin cinsel ilişkisi, tıpkı cennet ehlinin cinsel ilişkisi gibi, salt şehvet amaçlıdır. Çünkü o, en büyük tecellidir ve o, Allah'ın kendisine tahsis ettiği insan ve cinlerin dışında bütün yaratıklara gizlidir. Hayvanların cinsel ilişkisi de, bu şekilde salt şehvet amaçlıdır. Fakat bu hakikat, âriflerin çoğundan gizlenmiştir. Çünkü bu, inâyet ehlinden az bir kimsenin öğrenebileceği sırlardandır. Cinsel ilişkide ubûdiyyetin hakkı olan zayıflığa delalet eden üstün bir delil, insanı gücünden ve iddiasından uzaklaştıran kahır (üstünlük) hazzı vardır. Söz konusu kahır (eziklik), haz veren bir kahırdır. Yoksa kahır ile karşılaşmak, haz almak ile çelişir, çünkü kahırda lezzet ve haz, kahredilenin değil, kahredene aittir. Bu fiilde ise durum farklıdır. İnsanlar, hiç kuşkusuz, cinsel ilişkinin bu değerinden habersiz kalmış ve onu hayvanî bir şehvet sayarak kendilerini ondan

[224] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 573. Ayrıca bkz: Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir*, c. II, s. 447.

[225] "Kutbun özelliklerinden birisi de âdetleri kabul etmek ve onlara göre hareket etmektir. Hal sahibinde zuhûr ettiği gibi kutubta genellikle harikulade bir olay zuhûr etmez. Harikulade onun hedeflediği bir şey değildir. Aksine ondan çıkabileceği gibi çıkmayabilir de. Çünkü onun bu konuda bir iradesi yoktur." İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 574. İsmail Hakkî-i Bursevî bu durumu şöyle açıklar: "Kutupta hâl olmaz, ilm-i ilahî olur. Yani tayy-ı arz, havada ve su üzerinde yürümek gibi harikalar olmaz. Zira rütbesi ubûdiyyet makamıdır. Onun için ismi Abdullah'tır. Avam takımı ise kevnî kerameti severler ve gösterenlere büyük alaka beslerler. Kutublar ise örtülüdür, kevnî vasıflarla perdelenirler. Onun için demişlerdir ki, kutbun Hakk ile muamelesi daima perde gerisindendir. Orada hitap sıfatı vardır, şuhûd sıfatı yoktur." Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 304.

[226] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s.573-574. Ayrıca bkz: Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir*, c. II, s. 447.

uzak tutmuş, yine onu isimlerin en şereflisiyle, "hayvanî" diye isimlendirmişlerdir. Başka bir ifadeyle cinsel ilişki arzusu, hayvanın, yani hayat sahibi olmanın özelliklerinden biridir. Hayattan daha üstün bir nitelik olabilir mi? Öyleyse kendileri adına çirkin diye inandıkları şey, kâmil arife göre övgünün ta kendisidir.[227]

Kutub, mutlak güzellikte içkin olarak bulunan sınırlı güzelliği de sever. Bunun nedeni, onun ilişki bakımından güzelliğe yakınlığıdır. Bu nedenle böyle bir güzelliğe bakarken derin bir bakışa ve sayesinde doğa çirkinliğinin perdesini aşarak o çirkinliğe tevdi edilmiş ilahî güzelliği idrak etmesini sağlayacak bir güce gerek duymaz. Öyleyse sınırlı güzellik, ilk bakışta, maksadını kendisine verir. Öyle ki, mutlak güzelliği idrake karşı doğal çirkinliğin direnişinden başka bir şeye geçiş yapar. Çünkü nefesler, yükümlülüğü yerine getirirken pek kıymetlidir. Kutub ise en güzel şekilde, kendisini karşılayacağı ve en güzel ziynet ve süse yönlendireceği bir nefesinin olmasını ister. Şüphesiz bu ölçüdeki marifetten, ariflerden bir topluluk perdelenmiş, sıradan insanlarla bu konudaki amaç ortaklığı nedeniyle de nefislerini bunlardan uzaklaştırmışlardır. Bununla birlikte sıradan insanlar, kendilerinden farklı olarak, sınırlı güzelliği görmede kendilerine ortak olan bu adamın sınırlı güzellikte veya onun dışındaki şeylerde mutlak güzelliği müşahede imkânına sahip olduğunu bilemezler.[228]

İbnü'l-Arabî, Kurtuba şehrinde müşahede halinde berzah mertebesindeyken, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed (a.s.) zamanına kadar, daha önce yaşamış ümmetlerin kutublarının gösterildiğini ve onları gördüğünü belirterek, isimlerini verir. Bunlar yirmi beş tane olup isimleri şunlardır: el-Mufarrık (ayıran), Müdâvi'l-külûm[229] (hastalıkları iyi eden), Bekkâ (çok ağlayan), Mürtefî (yükselen), Şifa, Mâhık (silen), Âkıb (izleyen), Menhur (kurban edilmiş), Şecerü'l-mâ (su ağacı), Unsuru'l-hayat (hayat unsuru), Şerid (firarî), Râci' (dönen), Sâni (yapan), Tayyâr, Sâlim, Halîfe, Maksûm (bölünmüş), Hayy (diri), Râmi(atan), Vâsi' (geniş), Bahr

[227] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 574. Ayrıca bkz: Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir*, c. II, s. 447.
[228] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 574.
[229] Hz. Peygamber'in bir adı da müdâviü'l-külûmdur (yaraları iyileştiren). Çünkü o, arzunun (hevânın) yaralarından haberdar olduğu gibi fikrin, dünyanın, şeytanın ve nefsin yaralarından da nebi veya resuller veya velâyetin bütün dilleriyle haberdardı. İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 363.

(deniz), Mulsak (bağlanan), Hâdi, Muslih (ıslah eden), ve Bâkî'dir.[230] İsmail Hakkî-i Bursevî de aynı isimleri zikretmektedir.[231]

Bursevî, ilk ümmetlerde kutubların az oluşunu enbiyanın çokluğuna bağlamaktadır. Ona göre ilk zamanlarda halkı ilzam eden mucizelerdi. Onun için uzun bir zamanda yirmi beş kutubtan fazla gelmedi. Bu ümmet-i merhûme arasında ise her asırda birer kutub mevcuttur.[232]

İbnü'l-Arabî'nin, "Kitabu menzili'l-kutb ve makâlihi ve hâlihi" adlı risalesinde belirttiğine göre, kutbun menzili, çekip çevirmeyi varetme huzurudur. O halifedir. Makamı, emri yürürlüğe koyma ve hükümleri çekip çevirmedir. Hali ise, genel niteliklidir ve özel bir hal olarak kayıtlandırılamaz. Çünkü o, varlıktaki genel örtüdür ve cömertliğin hazineleri O'nun elindedir. Hak devamlı olarak onda tecelli eder. Yine İbnü'l-Arabî'ye göre memleketler içinde kutbun payına Mekke düşmüştür. Kutub, bedeniyle herhangi bir yerde ikamet etse de onun mahalli Mekke'dir başka bir yer değildir.[233] Yani bir yorum yapmak gerekirse, Mekke'nin merkeziyet konumu bu durumda kutubta tecellî etmiş demektir.

Kutubluk makamından hissedâr olanlar hafâ (gizlilik) mertebesindedir. Zirâ, velâyet ve velâyet makamları, nübüvvet ve saltanat gibi ortaya çıkarılması gerekli olan hususlardan değildir. Bu durumda velâyet makamının gerektirdiği şey, ortaya çıkarılmasına güçlü bir zaruret bulunmadıkça her hali gizlemektir.[234]

Sûret açısından herhangi bir eksikliğe sahip olmanın kutubluğa engel olmayacağı belirtilmiştir. Bursevî'ye göre, her kimin feyz-i akdesden[235] kemâl noktasında tam bir nasibi var ise, suret noksanlığı ona zarar vermez. Nitekim Mağrib'de zuhûr eden kutublardan biri çolak idi, ancak bu durum kutubluğuna engel olmadı. Zîrâ, batın açısından bakıldığında feyz-i akdesden nasîb-i kemâlîsi var idi.[236]

[230] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 362. Ayrıca bkz: Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir*, c. II, s. 452.
[231] Bkz: Bursevî, *Kitabu'l-Hitâb*, s. 305.
[232] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, s. 327; Bursevî, *Kitabu'l-Hitâb*, s. 306.
[233] İbn Arabî, *Kitabu Menzili'l-Kutb*, s. 4.
[234] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, s. 332.
[235] Feyz-i Akdes: En kutsal feyz anlamında olup önce ilim, sonra ayn mertebesinde, nesneler ve yeteneklerinin var olmasını gerekli kılan zâtî-hubbî tecellîdir. Bu, ilahî ilimde subûtü vacip olan tecellîdir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 215.
[236] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. II, s. 89-90.

Kutublar, Hz. İdris'in (a.s.) vekilleridir.[237] Güneş gözden kaybolduğunda yerine hulefâ alıkoyduğu gibi, İdris (a.s.) de yeryüzünde yerine vekiller alıkoymuştur ki bunlar kutublardır. İdris'in (a.s.) nûrunun bâtını, nûr-i Muhammedî'dir. Kutublar, nûrunu Hz. İdris'ten aldıkları gibi Hz. İdris de nûrunu, nûr-i Muhammedî'den almaktadır. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in ruhaniyetinden gelen yardım ve feyiz, Hz. İdris vasıtasıyla, kabiliyetleri ölçüsünde kutublara aktarılmaktadır.[238] Demek oluyor ki, bu durumda ricâlu'l-gayb konusunun merkez noktasını Hz. Muhammed (s.a.v) teşkil eder.

İbnü'l-Arabî, Mağrib ülkesinde Fas şehrinde bulunduğu bir sırada kutubla ilgili yaşadığı bir tecrübeyi şöyle aktarmaktadır:

"Bir ara kendimde bir karamsarlık hissettim. Bu, âdet haline getirdiğim bazı alışkanlıklardan kaynaklanıyordu. Bu esnada müşahedeyi müşahede etmekte gaflet ettim. Sonra kendime geldiğimde kevnin gırtlağıma sarıldığını, boğazımı sıktığını gördüm. Hicap günahları beni kuşatmıştı. Kalkıp kapının arkasında durdum. Gâh kapıyı çalıyordum, gâh kulak kabartıyordum. Birden kapı açıldı, göğsüm ferahladı, genişledi. Baktım kutub kapıda tebessüm ederek duruyor. Dedi ki: Ârif ne istiyor? Dedim ki: Yüceler âlemimize göç etmem gerekiyor. Çünkü çirkin sıfatlar üzerimizde belirdi. Durumumla ilgili olarak olacak şeyin sırrına vâkıf oldum. Amacım göç etmedeki tek halin lezzetini almaktı. Mele-i ala'ya alaycı ve aşağılayıcı gözlerle baktı ve şöyle dedi: Benden taraf yaz, benden sana görüneni. Bunun üzerine ona aralıksız baktım. Sırlar üzerimize akmaya başladı, kutbun önümüzde belirmesini istediği her şey yansıyordu. Bu gözlemlenen sahnede ondan kaynaklanan bir şiir inşad ettim. Bu Rabbânî bir sırdı. Sanki onun diliyle konuşuyordum. Onun kalbindeki düşünceleri tercüme ediyordum. Şiirin sonuna geldiğimde susmamı istedi. Mektubu yazdım.

---

[237] İbnü'l-Arabî, yeryüzünün bedeniyle yaşayan bir resulden yoksun kalamayacağını çünkü resulün, insan âleminin kutbu olduğunu belirtir. Bu nedenle Allah, Hz. Peygamber'den sonra bu dünya hayatında bedenleriyle bazı peygamberleri sağ bırakmıştır. Dolayısıyla İdris bunlardan biri olup, bedeniyle canlıdır ve Allah onu dördüncü göğe yerleştirmiştir. İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 267-268.

[238] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. II, s. 159; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 300. Bursevî bir başka yerde şöyle demektedir: "Hz. Risâlet (s.a.v.) kalb-i âlem oldu ki, fi'l-hakîka her asırda kadîmen ve hadîsen kutb-i vücûd odur. Ve İdrîs (a.s.) onun zılli ve gavs-i a'zam, zıllü'z-zıll ve sâir tahte'l-livâda olan aktâb, ukûs ve zılâlâttır. Müsemmâya nisbetle esmâ ve esmâya izâfetle hakâik-ı kevniyye gibidir." Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, s. 341.

Himmet, onu doğruluk Burak'ına bindirdi ve ahbaplara ulaştırdı. Böylece herkes miktarını öğrenmiş oldu."[239]

İbnü'l-Arabî'nin anlayışında, ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde olduğu gibi harfler arasında da bir hiyerarşi göze çarpmaktadır. Buna göre, insanlar arasında kutub olduğu gibi harfler arasında da kutub vardır. Harfler yükümlü insan âlemi gibidir ve insan gibi bütün hakikatleri kabul ederler. Harflerin kutbu, Elif'tir. Bütün harfler kendisine yerleşir ve ondan oluşur. Elif ise onlara yerleşmez. Nitekim elif de kendi ruhaniyetine yerleşir. Harflerden iki imam, illetli Vav ve Ya'dır. Onlar, uzatma ve yumuşatma harfleridir, sahih harfler değildir. Evtad (direkler) ise dörttür: Elif, Vav, Ya ve Nun. Harflerden abdâl (bedeller) ise yedidir: Elif, Ya, Vav, Nun, Te, zamir Te'si ve Kef'i ve He'si (birinci ve ikinci tekil şahıs zamirleri).[240]

Her peygamber ümmetiyle birlikte haşredildiği gibi her kutub da zamanının iyi kötü bütün ehliyle birlikte haşredilir.[241]

Kutub öldüğü zaman, iki imamdan birini yerine halife bırakır. Çünkü bu iki imam, vezir makamındadırlar.[242] Kutubluk mertebedir, bu nedenle evlâda miras olmaz.[243]

Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları* adlı kitabında mü'minin en yüksek manevî kılavuzu olan kutub kavramıyla Şiîliğin 'gizli imam'ı arasında yakın bir yapısal ilişki olduğunun varsayılabileceğini belirtmektedir. O'na göre kendisini çağının kutbu ilan etmemiş pek az mutasavvıf vardır ve birçoğu, zamanın sonunda ortaya çıkacak olan gizli imam Mehdi'nin rolünü üstlenmiştir. Tasavvuf yolunun hocası olarak zuhur eden imam veya kutba gösterilen derin saygı tasavvufta da Şiîlikte de ortaktır.[244] Ancak burada Şiî imamet anlayışının Sünnî tasavvuftaki kutub kavramından bir tür meşrûiyet arayışı içinde olduğu da söylenebilir. Bizce kavramın içini ilk dolduran ehl-i sünnet olmuştur. Afîfi ve Seyyid Hüseyin Nasr gibi bazı düşünürler de Şiîlik'teki imamet anlayışı ile sûfilikteki kutub anlayışı arasında bağ

---

[239] İbn Arabî, *Kitabu Menzili'l-Kutb*, s. 13-14.
[240] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Thk. Osman Yahya-İbrahim Medkur, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Kahire, 1405/1985, c. I, s. 335-336.
[241] İbn Arabî, *Kitabu Menzilil-Kutb*, c. II, s. 7.
[242] İbn Âbidin, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 265.
[243] Bursevî, *Kitabu'l-Hitâb*, s. 305.
[244] Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları* çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yay,, İstanbul 2004, s. 215.

kurmuşlardır.[245] Tezimizin ricâlu'l-gaybla ilgili eleştiriler bölümünde bu konuya ayrıca yer verilecektir.

b) Kutub İle Benzerlik Gösteren Bazı Kavramlar

Tasavvufî literatürde sıkça karşımıza çıkan bazı kavramlar kutub kavramı ile yakından ilgilidir. Biz burada özellikle insan-ı kâmil, hakikat-ı Muhammediyye ve halife kavramlarını ele alacağız. Bu kavramların bilinmesinin, kutub konusunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

ba) İnsan-ı Kâmil

Tasavvufî bir kavram olarak insan-ı kâmil, sözlük anlamından farklı ve daha kapsamlı bir manaya sahiptir. Allah'ın bütün isim ve sıfatlarının kendisinde tecellî ettiği, bu nedenle yeryüzünde O'nun halifesi olan, hazarât-ı hams ve meratib-i vücûdu kendisinde toplayan kişiye insan-ı kâmil adı verilir. İlk dönem sufileri insan-ı kâmil kavramını kullanmamışlardır. Fakat Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) *"Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı"*[246] hadisine dayanarak, Allah'ın kendi nefsinde, kendisi için tecelli ettiğini söylemiştir. Bu tecelli ile Allah, kendi isim ve sıfatlarının tümünü ihata eden sureti vücûda getirmiştir. Hallac'ın bu anlayışı, daha sonra İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)'nin insan-ı kâmil düşüncesine temel oluşturmuştur. İnsan-ı kâmil anlayışı, varlık düşüncesiyle bağlantılıdır. Nitekim İbnü'l-Arabî'ye göre âlem ilk önce ruhsuzdu. Cilasız bir aynaya benzemekteydi. Âdem bu cilasız aynanın cilası ve ruhu oldu. Ona göre ilahi isim ve sıfatların, bütün kemallerini aksettiren insanın cismi, büyük âlemin cisminden küçük olsa bile, o büyük âlemin tüm hakikatlerini kendinde toplamıştır. Allah'ın bütün isimlerini bilen, maddi ve manevi tüm kemal mertebelerini ihata eden tek varlık, insan-ı kâmildir. O, Hz. Muhammed (a.s.)'dir. Ancak O'nun tarihi şahsiyeti değil, henüz Âdem balçık halinde iken peygamber olan Hz. Muhammed'dir. Başka bir deyişle hakikat-ı Muhammediyye'dir. İnsan-ı kâmil, varlığın ve yaratılışın gayesidir. Zira ilahi irade ancak onun vasıtasıyla tahakkuk

[245] Bkz: Ebu'l-Âla Affifi, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ, Kırkambar Yay., İstanbul, 1999, s. 98-99; Seyyid Hüseyin Nasr, Tasavvufî Makaleler, çev. Sadık Kılıç, İnsan Yay., Birinci Baskı, İstanbul 2002, s. 124.
[246] Buhari, İsti'zan, 1; Müslim, Birr, 115.

edebilir. Dolayısıyla sufilere göre, insan-ı kâmil olmasaydı Allah Teâlâ hakkıyla bilinemezdi.[247]

Bâyezid-i Bestâmî (ö.234/848), Hallâc-ı Mansûr (ö.309/922), İbnü'l-Arabî ve Abdülkerim Cîlî (ö.805/1402) gibi tasavvufun önde gelen sûfileri, Kur'ân-ı Kerim ayetlerinden ve Peygamberimiz (s.a.v.)'in hadîs-i şerîflerinden ilham alarak[248] insan-ı kâmil düşüncesini geliştirmişlerdir. Mutasavvıflar, Allah Teâlâ'nın bütün isim ve sıfatlarını kemâl derecesinde temsil eden ve onların tecellilerine mazhar olmuş kimseleri insan-ı kâmil olarak vasıflandırırlar. Ancak asıl insan-ı kâmil, Hz. Muhammed (a.s.) olup, diğer peygamberler ve Peygamberimiz (a.s.)'in hakîkat-i Muhammediyye'sine vâris olan insan-ı kâmiller, O'nun vekili olarak bu mertebede bulunurlar.[249]

İnsan-ı kâmil anlayışı, tasavvuf tarihinin en önemli konularından biridir. Varlık ve bilgi problemleriyle bağlantılı olan, derin fikrî çabaların ve tasavvufî tecrübenin mahsülü olarak ortaya çıkan bu telâkkînin dinî ve ahlâkî boyutları da bulunmaktadır. Tasavvufî düşüncede üzerinde çok durulan insan-ı kâmil kavramı, tasavvuf literatürüne İbnü'l-Arabî tarafından yerleştirilmiştir. İbnü'l-Arabî çizgisinde gelişen tasavvufî gelenekteki muhtevasıyla insan-ı kâmil telâkkîsini doğrudan Kur'an'dan çıkarmak mümkün değilse de bazı ayetlerin insan-ı kâmil düşüncesi istikametinde yorumlanabileceği[250] ve yorumlana geldiği görülmektedir.[251]

İbnü'l-Arabî, insan-ı kâmil kavramını bazen 'hakikat-ı Muhammediyye'yi, bazen Âdem'i, bazen de Ebû Yezid el-Bestamî (ö.234/848) gibi insanların kâmil

---

[247] İbnü'l Arabî, *Ahadiyyet Risalesi ve Fütûhât-ı Mekkiyye'den Seçilmiş Tasavvufa Dair Bölümler*, çev. Mahmut Saadettin Bilginer, Senâ Matbaası, İstanbul 1983, s. 42; H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 309-310; İsa Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yay., İstanbul 2010, s. 30-31.

[248] Bu hadislerden bazıları şöyledir: "*Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamberdim"* veya *"Âdem ruh ile ceset arasında iken ben peygamberdim*" Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. II, s. 129; Sehâvî, *el-Mekâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Muştehira ale'l-Elsine*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1399/1979, s. 327. "*Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı*" Buhari, İsti'zan, 1; Müslim, Birr, 115. "*Sen olmasaydın bu kâinâtı yaratmazdım*" Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 164. "*Ben yaratılışta peygamberlerin ilki, peygamber olarak gönderilme bakımından sonuncuyum*" Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 129; Sehâvî, a.g.e., s. 327.

[249] İsa Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yay., İstanbul 2010, s. 9.

[250] Bu ayetlerden bazıları şunlardır: "*Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık*" (İsrâ, 17/70), "*Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti…*" (Bakara, 2/30), "*Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti…*" (Bakara, 2/31), "*Biz insanı en güzel biçimde yarattık*" (Tin, 95/4), "*O, göklerde ve yerde bulunan her şeyi kendinden bir lütuf olarak sizin hizmetinize vermiştir…*" (Câsiye, 45/13).

[251] Mehmet S. Aydın, "İnsân-ı Kâmil", TDVİA, İstanbul 2000, c. 22, s. 330.

olanlarını anlatmak için kullanır. Öyleyse, bunlar arasında insan-ı kâmil kimdir? Acaba insan-ı kâmil, içine pek çok tikeli alan bir cins midir, yoksa tek ve ayrı bir hakikatin ismi midir? İnsan-ı kâmil, Muhammed (a.s.), başka bir tabirle 'hakikat-ı Muhammediyye'dir. Lâkin bu hakikat, kemale ermek isteyen herkesin devamlı olarak etrafında döndüğü bir kutubtur. Kemale ermek isteyen herkes, devamlı döner, başka bir deyişle Muhammedî sıfatlarla donanır ve döner. Bu dönüşlerde dairenin kadranı bütünüyle silininceye kadar küçülür. Böylece kemâli isteyen kimse, dairenin merkezine, başka bir ifadeyle hakikat-ı Muhammediyye ile bir olduğu mertebeye ulaşır. Böylelikle, bu makama ulaşan kimseye insan-ı kâmil adı verilir. Bu durumda, insan-ı kâmil tabiri, gerçek sahibi Hz. Muhammed (s.a.v.) için kullanılmakla birlikte, fenâ haline ulaşmış kimseler için de kullanılmaktadır. Çünkü onlar da sıfat itibarıyla Muhammed'in aynısı haline gelmişlerdir. Neticede bu kavram asıl olarak, insan-ı kâmil olarak yaratılmış sahibine, nitelenme yönüyle de ona ulaşma yolunda çaba sarfeden kâmil insanlara verilen bir isimdir.[252]

İnsan-ı kâmil düşüncesinin daha iyi anlaşılabilmesi için, bu konunun ontolojik açıdan İbnü'l-Arabî'nin temellendirdiği varlık mertebeleri (merâtib-i vücûd) ile bağlantılı olarak ele alınması gerekir. İbnü'l-Arabî'ye göre mutlak vücûd, ilk mertebede (taayyün-i evvel) ahadiyyetini, vâhidiyyete dönüştürerek taayyünata başlamıştır. Asıl yaratma fiili, İbnü'l-Arabî'nin "hakikat-ı Muhammediyye" adını da verdiği mertebeden sonra gerçekleşmekte, bütün mahlûkat ondan yaratılmaktadır. Lâ taayyün (ahadiyyet) hakikat-ı Muhammediyye'nin bâtını, hakikat-ı Muhammediyye ise lâ taayyünün zahiridir. Bu mertebeye verilen isimlerden biri de insan-ı kâmildir. Allah insan-ı kâmili yarattığı zaman ona akl-ı evvel[253] mertebesini vermiş ve bilmediği şeyleri öğretmiştir. Meleklere onun mertebesini tarif etmiş, insan-ı kâmili âlemde kendisine halifesi kıldığını bildirmiş, göklerde ve yerde bulunanların tümünü, onun emrine boyun eğdirmiştir. Nitekim Allah'ın âlemdeki hükmü insan-ı kâmil ile zuhûr etmiştir.[254]

---

[252] Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, s. 161.

[253] Akl-ı Evvel: Ulûhiyyet mertebesi olup, vücûd bu mertebede kendisindeki sıfat ve esmâyı mücmel olarak bilir. Bu mertebeye "vahdet-i hakikî", "taayyün-i evvel", "ilm-i mutlak", "tecelli-i evvel", "kâbiliyyet-i evvel", "âlem-i vahdet", "hakikat-ı Muhammediyye" gibi isimler de verilmiştir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 45.

[254] Mehmet S. Aydın, "İnsân-ı Kâmil", c. 22, s. 330.

İbnü'l-Arabî'ye göre insan-ı kâmil, âlemin yaratılmasının sebebi olup, aynı zamanda onun koruyucusudur. Tabi burada kastedilen, hakikat-ı Muhammediyye veya Hz. Muhammed (a.s.)'in manevî hüviyeti anlamındaki insan-ı kâmildir. Allah isminin mazharı olması bakımından Allah'ı, ancak insan-ı kâmil bilebilir. Diğer taraftan varlık mertebelerinin sonuncusu da insan-ı kâmil mertebesidir. Bu mertebe lâ taayyün dışındaki bütün mertebelerin hakikatlerini ihata eder. Bu yüzden ona "kevn-i câmi" ve "âlem-i ekber" adı verilmiştir. Bu mertebede insan-ı kâmil, bir kavramın yahut mecazi ve izafi manada var olan bir şeyin değil, gerçek anlamda mevcut olan bir insanın adı ve sıfatıdır. Bu anlamda insan-ı kâmil, Hz. Muhammed'in tarihî şahsiyetidir. Bu makama ulaşan veliler ise onun vârisi konumundadırlar.[255]

Başta enbiyâ ve daha sonra da evliyâ birer insan-ı kâmil olarak nitelendirilseler de, Allah'ın bütün isimlerini kemal derecede temsil etmezler. Ancak Hz. Muhammed (a.s.), özel anlamda ve en üst seviyede insan-ı kâmili temsil etmektedir. Çünkü bütün nebiler ve velilerde icmal edilen isim ve sıfatlar tafsilî bir şekilde Hz. Muhammed (a.s.)'de tecelli etmiştir. Kemâle erişmek isteyen bir kimse için bütün mertebeleri aşarak hakikat-ı Muhammediyye'ye ulaşmak bir idealdir. Bu nedenle tasavvufun önde gelen şahsiyetleri ferdî anlamda insan-ı kâmil olabilme idealini sürekli canlı tutmuşlardır. Kozmik anlamda en mükemmel varlık olan insan, bu durumunu kişisel planda da gerçekleştirebilmek için marifet ufkuna yükselmeye ve ilim-amel bütünlüğünü sağlamaya çaba gösterecektir.[256]

Âlemde mevcut olan her şeyi kendisinde taşıması, başka bir deyişle Hakkın her mertebedeki tecellilerini ve kemallerini kendisinde toplamış olması ve bu kemal hallerinin çeşitli vesilelerle ve değişik şekillerde zuhûr etmesi nedeniyle insan-ı kâmile birçok isim verilmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber (a.s.)'in manevî şahsiyetini ifade etmesi dolayısıyla, ona "nûr-i Muhammedî" veya "hakikat-i Muhammediyye" adı verildiği gibi, onun ilmîne, güzel ahlâkına ve faziletlerine sahip olması itibariyle "vâris-i Muhammedî", âlemlerin özü, küçük bir örneği olması nedeniyle "âlem-i sağîr", Allah'ın vekili olması dolayısıyla "nâib-i Hak, zıllullah", Hakk'ın mazharı ve tecelligâhı olması cihetiyle "mir'ât-ı Hak" gibi isimler verilmiştir.[257]

---

[255] Mehmet S. Aydın, "İnsân-ı Kâmil", c. 22, s. 330-331.
[256] Abdülhakim Yüce, "Tasavvufta İnsan-ı Kamil ve Mevlâna", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (Mevlana Özel Sayısı), Ocak-Haziran 2005, sayı: 14, s. 64.
[257] Mehmet S. Aydın, *a.g.m.*, c. 22, s. 331.

Allah isminin mazharı, yaratılışın gayesi ve Allah'ın halifesi olan insan-ı kâmil, Hakk ile halk arasında bir köprü vazifesi görür. Gerçek insan-ı kâmil olan Hz. Peygamber ile onun vârisi olan insan-ı kâmillerin bir vasfı da Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmış olmaları ve güzel ahlâkı kâmil manada veya doruk noktasında temsil ediyor olmalarıdır. İnsan-ı kâmil, tasavvufta dört kapı olarak ifade edilen şeriat, tarikat, hakikat ve marifet itibariyle tam ve ergin olan kişidir. Kâmil insanın sözleri doğru, işleri iyi, ahlakı güzeldir. O, marifet ehli olup eşyanın hakikatini ve ondaki hikmetleri gereği gibi bilir. Aslında seyr-i sülûkun gayesi de, söz konusu dört husûsu kemâle erdirmekten ibarettir. İnsan-ı kâmilin bir başka fonksiyonu da, ilahî varlık için en büyük şahit ve delil olmasıdır. Bu delil, öteki bütün delillerden daha güçlüdür; çünkü ilahi isim ve sıfatlar hiçbir varlıkta Hakkın aynası olan insan-ı kâmilde olduğu kadar parlak bir şekilde zuhûr etmez.[258]

İnsan-ı kâmil, ilahî tecellileri engelsiz gören ve pürüzsüz/tertemiz bir ayna gibi en mükemmel biçimde yansıtan, Hakk ile âlem, zâhir ile bâtın arasında yer alan bir varlıktır. Cenab-ı Hakk ilk önce onun kalbine, sonra da onun vasıtasıyla bütün âleme zat ve isimleriyle tecelli etmiştir. Bu durum, bir aynanın ışığının, ona paralel duran başka bir aynaya yansımasına benzetilebilir. Tıpkı bunun gibi, ilahi isimlerin a'yân-ı sâbitedeki ve ezeli ilimdeki hakikatleri, varlık alanında en mükemmel şekilde ancak insan-ı kâmil vesilesiyle zuhûr etmiştir.[259] Dolayısıyla aynadaki görüntüler konumundaki âleme yansıyan ilahi tecelliler, ilk önce her dönemde bir tek olan insan-ı kâmilin kalp aynasına yansır; ondan sonra da onun kalbinden bütün varlıklar dünyasına yansımak suretiyle dağıtılır.[260]

Mustafa Fevzi Efendi (ö.1925)'ye göre, Allah Teâlâ'dan gelen feyz, ilk önce Hz. Peygamber (a.s.)'e gelir, sonra da ondan evliyâya geçer. Bir akis üzere kâinat rütbe rütbe terakkî eder. Her şey, en aşağıdan en yukarıya devreder ve hepsi de devirlerini tamamlamak için sürekli seyir halindedir. Onların da etrafında döndükleri bir kutub vardır ki bütün yücelerden yüce ve meşhurdur. O kutub, insan-ı kâmil ve cihânın kutb-i aktâbıdır.[261]

---

[258] Mehmet S. Aydın, *a.g.m.*, c. 22, s. 331.
[259] Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. I, s. 129.
[260] Aynı eser, c. I, s. 134.
[261] Fikri Akbulut, *a.g.e.*, s. 70.

Vahdet-i vücud felsefesinde, vücud mertebelerinin yedili tasnifine göre ikinci mertebeye taayyün-i evvel adı verildiği gibi, aynı zamanda hakikat-ı Muhammediyye veya insan-ı kâmil adı da verilir. Hakikat-ı Muhammediyye, zaman ve mekân sınırlarının dışında saf metafizik bir olgudur. Tasavvufî eserlerde birçok üstün özelliklerin atfedildiği mertebe ya da manevî hüviyete sahip olan varlık budur. Vahdet-i vücud felsefesinin merâtib-i vücud açıklamasına göre, bu mertebeyi Zât'tan ayırmak mümkün olmadığı gibi, hulûl ve ittihad düşüncesine yol açacağı için O'nunla aynı saymak da mümkün değildir.[262] Zaten sûfilerin, insan-ı kâmilin Hakk ile âlem arasında yer almasını *"O, iki denizi salıverdi, birbirine kavuşuyorlar. Fakat aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar*"[263], *"O iki denizi birbirine salmıştır. Bu tatlı, susuzluğu giderici; bu tuzlu ve acıdır. Ve ikisinin arasına birbirine kavuşmalarına engel olan bir perde koymuştur*"[264] gibi ayetlerle desteklemeleri de hulûl ve ittihad iddialarını çürütmektedir.[265]

Abdülkerim el-Cîlî (ö.805/1402), insan-ı kâmilin maneviyatı ve gönül âlemiyle arş, kürsî, sidre-i münteha ve levh-i mahfuz gibi manevî değerlere karşılık geldiğini; maddi yapısı, aklı, nefsi, idraki gibi hassalarıyla da yıldızlar, gök katları, ay gibi kâinatın değişik katmanlarına mukabil olduğunu uzun uzun anlatmıştır. Ona göre insan-ı kâmil öyle bir kutubtur ki vücut semaları devresini onun üzerinde tamamlar. O daima birincilik makamının sahibidir. Bu durum hiçbir zaman değişmez. İnsan-ı kâmilin değişik libaslara bürünebilme kabiliyeti vardır.[266] Hangi libasa bürünmüşse o şekline itibar edilir. Asıl insan-ı kâmil, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)'dir. Bütün insan-ı kâmiller onun terbiyesinden geçerek insan-ı kâmil olmuşlardır. İnsan-ı kâmil, içinde bulunduğu duruma göre isim alır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) onların makamlarını yüceltmek, yoldan kaymalarını önlemek için

---

[262] Abdülhakim Yüce, *a.g.m*., s. 64.
[263] Rahmân, 55/19-20.
[264] Furkan, 25/53.
[265] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 112-113.
[266] Cîlî şöyle der: "İnsan-ı kâmilin aslî ismi, Muhammed; künyesi, Ebu'l-Kâsım; vasfı, Abdullah; lakabı, Şemsüddîn'dir. Başka elbiseleri itibarıyla da isimleri vardır. Her zamanda, o zamanın elbisesine göre isim alır. Hz. Muhammed (s.a.v.)'i insan-ı kâmil olarak temsîl eden zât ile birlikte bulundum, şeyhim Şerafüddîn İsmâîl el-Cebertî'nin suretinde idi. Ben biliyordum ki o, Hz. Peygamber (s.a.v.) idi. Ama şeyhimin suretinde idi. Bu benim (hicrî) 796 yılında Yemen'in Zebîd şehrinde vukû bulan müşahedemdir. Bu işin sırrı şudur ki, Hz. Muhammed (s.a.v.) her surette tasavvura kâdirdir." Bkz: Abdülkerim b. İbrahim el-Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil fî Ma'rifeti'l-Evâhir ve'l-Evâil*, Tahk. Ebû Abdirrahmân Salâh b. Muhammed b. Avîda, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1418/1997, s. 210.

devrin en kâmil insanında tecelli eder. Zira insan-ı kâmiller zahirde Peygamber Efendimizin halifeleri, batında ise Peygamber Efendimiz onların hakikatidir.[267]

İnsan-ı kâmil, kâinatın özü ve ruhu mesabesinde olup, varlığın kendisiyle ayakta durmasına vesiledir. O, varlık âleminin etrafında döndüğü mihver (kutub) dir. Kesrette vahdet, vahdette kesret sırrına ulaşmış olup, zahirde halkla, bâtında ise Hakk ile beraberdir. Hakk'ın haber vermesiyle gaybın sırlarına vâkıf olduğu gibi, varlıklar üzerinde tasarruf sahibidir. Ancak bu tasarruf yetkisini Hakk'ın izni ölçüsünde kullanır. İnsan-ı kâmil sıfatını, insanlık tarihinde en zirve noktada temsil eden şahsiyet ise, Hz. Muhammed (a.s.)'dir. O, Hakk'ın kâmil manada tecelli ettiği bir ayna konumundadır.[268]

Bütün bu anlatılanlardan hulâsa olarak şöyle diyebiliriz:

İnsan- kâmil, maddî ve manevî tüm kemâl mertebelerini içine alan, Allah'ın isim ve sıfatlarını kemâl derecesinde temsil eden, âlemin varlığının sebebi ve koruyucusu olan manevî bir şahsiyettir. Bu anlamda insan-ı kâmil, Hz. Muhammed (a.s.)'in manevî hüviyeti, ruhu ve nuru olan "hakikat-ı Muhammediyye" veya varlık âleminin onun etrafında döndüğü "kutbu'l-aktâb"dır. Bu manevî şahsiyet, tarihin her döneminde zamana göre değişen isim ve suretlerde peygamber ve velî olarak zuhur eder. Nitekim tarihi bir şahsiyet olarak da Hz. Peygamber, insan-ı kâmil anlayışının zirvesinde bulunur ve o, gerçek insan-ı kâmildir. Diğer peygamberler ve veliler ise Hz. Peygamber'e vekâleten insan-ı kâmildirler.

İnsan-ı kâmil nazariyesi tasavvufî düşüncede çok geniş bir yer işgal eder. Fakat tezimizin sınırları ölçüsünde bu kadarla iktifa ediyoruz. Kutub anlayışı ile ilgili üzerinde durulmasını gerekli gördüğümüz kavramlardan birisi de hakikat-ı Muhammediyye kavramıdır. Şimdi, tasavvuf tarihinin bu önemli kavramını anlamaya çalışalım.

bb) Hakikat-ı Muhammediyye

Tasavvufî anlayışa göre, Hz. Muhammed'in (a.s.), yaklaşık altmış üç yıl süren cismanî hayatından ayrı olarak değerlendirilen başka bir varlığı daha mevcuttur. Bu varlık, henüz hiçbir şey yaratılmamış iken Allah Teâlâ'nın ilk olarak

---

[267] el-Cîlî, *a.g.e.*, s. 210-212.
[268] Osman Türer, "Tasavvufî Düşüncede İnsan", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 2 sayı: 5, Ocak 2001, s. 14.

yarattığı "hakikat-ı Muhammediyye" olup, bütün varlıklar bu hakikatten ve onun için yaratılmıştır. Bu hakikat, âlemin varolma sebebi, maddesi ve gayesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ruhu veya nuru olarak da ifade edebileceğimiz bu hakikat, bütün insanlardan, peygamberlerden, hatta meleklerden evvel varedildiğinden, Hz. Peygamber (s.a.v.), insanlığın manevî babası hükmündedir. Hz. Âdem'de tecelli edip daha sonra öbür peygamberlere intikal eden, Hz. Muhammed (s.a.v.) beden olarak dünyaya gelince de ona intikal edip, onda karar kılan bu nur, vefatından sonra da devam etmekte ve kâinat, varlığını devam ettirebilmektedir. Bu nur, ölümsüz ve ebedî olduğundan dolayı da mutasavvıflar, Hz. Peygamber için "öldü" ifadesini kullanmazlar.[269]

Hakikat-ı Muhammediyye veya nûr-i Muhammedî ile ilgili görüşlerin kaynağını aslında Peygamberimizden (a.s.) rivayet edilen "*İlk yaratılan benim nurumdur*"[270], "*Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamberdim"* veya "*Âdem ruh ile ceset arasında iken ben peygamberdim*"[271] gibi hadislerin oluşturduğunu ve bu hadislerin bu tür fikirler için bir dayanak olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygamberin tarihî şahsiyetinden ayrı olarak manevî şahsiyetini ifade etmek için kullanılan hakikat-ı Muhammediyye kavramından açıkça söz etmemiş olsa da, bu nazariyeye ilk defa Sehl b. Abdillah et-Tüsterî'de (ö.283/896) rastlanıldığı ifade edilmiştir. Tüsterî, yaratılan ilk varlığın Hz. Muhammed (a.s.) olduğunu ve Allah Teâlâ'nın onu kendi nurundan yarattığını ileri sürmüştür.[272] Bu kavram, İbrahim b. Edhem'e ve Süfyân-ı Sevrî'ye kadar da götürülmüştür. Hakikat-i Muhammediyye anlayışı en güzel biçimde Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Abdülkerim el-Cîlî (ö.805/1402) tarafından açıklanmış, Fusûsu'l-Hikem şerhlerinde de bu mesele üzerinde önemle durulmuştur.[273]

Hakikat-i Muhammediyye, İbnü'l-Arabî'nin logos (kelime) felsefesinin en önemli kavramlarından biridir.[274] İbnü'l-Arabî'ye göre bütün peygamberler, insan-ı kâmil düşüncesinin en önemli temsilcisidirler. Fakat Hz. Muhammed (a.s.)'in bütün

---

[269] Mehmet Demirci, "Hakîkat-i Muhammediyye", TDVİA, İstanbul 1997, c. XV, s. 180.
[270] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 265-266.
[271] Aynı eser, c. II, s. 129; Sehâvî, *el-Mekâsıdu'l-Hasene,* s. 327.
[272] Sehl b. Abdillah'ın bu konudaki sözleri için bkz: Ebû Tâlib el-Mekkî, *İlmu'l-Kulûb*, Thk.. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Kahire, ts., s. 93-94.
[273] Mehmet Demirci, *a.g.m*., c. XV, s. 179.
[274] Felsefi metinlerde yer alan ilk akıl, küllî akıl, küllî ruh gibi kavramların mutasavvıflar tarafından Kelime ve Hakikat-ı Muhammediyye gibi tabirlerle karşılanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Mehmet Demirci, "Nur-i Muhammedî", Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı: 1, İzmir 1983, s. 244.

bu peygamberler arasında özel bir yeri vardır. Hz. Muhammed hakkında özellikle önemli olan, onun belirli bir zamanda Allah'ın elçisi olarak gönderilen bir peygamber olmasından çok önce, kevnî bir varlık olduğudur. İbnü'l-Arabî, bu kavramı, Hz. Peygamber'in kendisini kevnî tabiata sahip bir varlık olarak tasvîr ettiği "*Âdem su ile çamur arasındayken ben peygamberdim*" hadisine dayandırmaktadır. Ontolojik açıdan, ezeldenberi var olan kevnî bir varlık olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) a'yân-ı sâbite'ye tekabül eder veya a'yân-ı sâbitenin düzeyini temsil eder. Bu düzey, Hakk ile halk arasında, başka bir deyişle, Hakk ile Hakk'ın zahirî tecellisi olan âlem arasında bulunan ve "berzah" olarak da adlandırılan ara düzeydir. Bu ara düzey, "ilahî bilinç" ile özleştirilmesi cihetiyle ilahî niteliktedir ama aynı zamanda da, yalnızca yaratılmış âlemle ilişkili olduğu sürece temelinde mahlûk ya da beşerîdir. İşte hakikat-i Muhammediyye bu beşerî yönü itibariyle bu ara düzeydir. Bu, aynı zamanda kevnî (kozmik) düzeydeki insan-ı kâmile tekâbül etmektedir.[275]

Kevnî manada insan-ı kâmil olarak Hz. Muhammed (s.a.v.), Hakk'ın ilk taayyün ettiği veya tecellî ettiği manevî, kozmik bir varlıktır. İlm-i Kelam açısından da Allah'ın ilk yarattığıdır. İbnü'l-Arabî hakikat-i Muhammediyye'yi nûr-i Muhammedî olarak da adlandırmaktadır. Bütün yaratılanlar varlığa bürünmezden evvel de var olan bu nur, ezelîdir veya başka bir deyişle kadîmdir. Ve bu ezelî nur da sonuncu ve tarihî tecelligâhı olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'e erişinceye kadar sırasıyla Âdem'de, Nûh'da, İbrahim'de Musa'da, İsa'da vs. tecelli etmiştir. Allah'ın her şeyden önce yarattığı bu nur, âlemin hilkatinin temelini oluşturur. Allah, diğer mahlûkatı da bu nurdan hareketle yaratmış olduğu için bu nur, âlemin varlık sebebi ve gayesidir. Bu nur, Akl-ı Evvel'den yani Allah mutlak teklik halindeyken, O'nu kendinden kendine tecelli ettiren 'ilahi bilinç'ten başka bir şey değildir ve bu nur, şahsî yönü itibariyle hakikat-i Muhammediyye'dir.[276]

Abdülkerim el-Cîlî (ö.805/1402) de tıpkı İbnü'l-Arabî gibi, insan-ı kâmilin hakikat-i Muhammediyye olduğunu ifade etmekte ve bu hakikatin her zamana göre değişen isim ve kisveleri olduğunu dile getirerek, "hakikat-i Muhammediyye"nin, her devirde değişik şekillerle peygamber ve veli suretinde göründüğünü kaydetmektedir.[277]

---

[275] Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, s. 313-314.
[276] Aynı eser, s. 315.
[277] Bkz: el-Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil*, s. 210-212.

İbnü'l-Arabî, insanla ilişkisi açısından da hakikat-i Muhammediyye'yi nefsinde bütün varlık hakikatlerini bir araya getiren insan-ı kâmilin, kâmil sureti olarak kabul eder. Dolayısıyla ilk olarak yaratılan ve varlıkların hilkatinin temelini teşkil eden hakikat-ı Muhammediyye'yi "gerçek Âdem" ve "insanî hakikat" olarak isimlendirir. Tasavvufî açıdan ise onu, batınî ilmin kaynağı, membaı ve "kutbu'l-aktâb" kabul eder.[278]

bc) Halife

Halife kelimesi, kendinden öncekinin ardınca gelip onun yerine geçen demektir. Padişah anlamına da gelmektedir.[279] K.Kerim'de; "*Bir zamanlar Rabbin meleklere: 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti*"[280] ve "*Ey Dâvud! Gerçekten Biz seni yeryüzünde bir halife kıldık, artık insanlar arasında Hakk ile hükmet!*"[281] ayetlerinde geçmektedir. İnsanlar arasında Hakk ile hükmeden peygamberin, Allah'ın yeryüzünde halifesi olduğu bu ayetlerden anlaşılmaktadır. Halifelik, tasavvufta kişinin ulaşabileceği son makamdır.[282]

Halife ve hilafet tasavvufî bir kavram olarak insan-ı kâmil ve kutub düşüncesinin gelişmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ilk dönem sufileri arasında bu mesele üzerinde durulmamıştır.[283] Halife kelimesine ilk kez tasavvufi bir anlam yükleyen Gazâlî olmuştur. İnsanın Allah tarafından üflenen bir ruh taşıdığını[284] ve Allah'ın Âdem'i kendi suretinde yarattığını dile getiren Gazâlî, Allah ile insan arasında manevî mahiyette özel bir münasebetin bulunduğunu, bu münasebetin yazıyla anlatılmasının mümkün olmadığını ifade eder ve insanın Allah'ın halifesi olmasını bu münasebete bağlar.[285]

İbnü'l-Arabî ve takipçilerinin, insanın hilafeti meselesi üzerinde önemle durmaları sebebiyle, halîfe kavramını tasavvufun temel kavramlarından biri haline

---

[278] Ebu'l-Alâ Afîfî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2000, s. 471.
[279] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. IV, s. 183.
[280] Bakara, 2/30.
[281] Sâd, 38/26.
[282] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 245.
[283] Süleyman Uludağ, "Halife", TDVİA, İstanbul 1997, c. XV, s. 299.
[284] Hicr, 15/29.
[285] Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Mektebetü Kiryata, Endonezya, ts., c. IV, s. 298.

getirdikleri bilinmektedir.[286] İbnü'l-Arabî, insan-ı kâmilin hilafet ünvanına cem'iyyet niteliğinden dolayı sahip olduğunu açıkça ifade etmiştir.[287] "Cem'iyyet, Hz. Âdem (a.s.)'in Allah'ın suretinde yaratılmasına bağlı olarak bütün ilahî isimleri toplayan Allah isminin tezahürü olduğunu göstermekte ve âlemde var olan tüm hususların insanda toplandığı hakikatini ifade etmektedir."[288]

İbnü'l-Arabî halife kelimesini farklı ve zıt amaçlarla kullansa da, kendisi bu zıtlığa işaret etmez ve kastettiği şeyi de açıklamaz. Bununla birlikte, onun anlayışındaki halifeyi açıklamak üzere aşağıdaki noktalara dikkat çekilebilir. Birincisi, halife lafzı, belirsiz olarak (nekre) kullanıldığında, herhangi bir şey üzerine halife atanmış insan kastedilir. Bu noktada hilafet, halifenin Hakk'ın ve âlemin hakikatleriyle zuhûr etmesi hakkına nispetle genişler ve daralır. Bu manada her insan halifedir. İkincisi, halife lafzı, belirli olarak (marife) kullanıldığında, iki anlama götürür. Bu durumda halife; "insan-ı kâmil", "kutub", "vaktin sahibi" olabilir. Böylelikle halifenin sayısı, zamanın değişmesiyle artar. Diğer anlamda halife, her zamanda, vaktin sahibinin veya kutbun suretiyle zuhûr eden tek kişidir.[289]

Yine İbnü'l-Arabî'ye göre, Allah Teâlâ'nın bilinme arzusu, insanın yaratılış sebebidir. Bu yüzden varoluşunun anlamını kavrayan insan, bu arzuya hizmet eder. Bu durum, halife kavramıyla da bağlantılıdır. Çünkü İbnü'l-Arabî düşüncesinde, Hakk Teâlâ'nın bilinme ve tanınma isteği, insanın varlık sahasına çıkışının temelini oluşturmuştur ve bu durum hilafetin işlevi ile de yakından alakalıdır. İnsanın halife olmasının anlamı, âlemi yönetmesi ve tüm âlemin ona itaat etmesidir. İbnü'l-Arabî, insanın halife olması ve Rabb'inin suretine göre var edilmiş olması arasında ilişki kurarak, halife kavramını epistemolojik bir düzlemde yorumlar. Buna göre, insan, Allah Teâlâ'nın suretine göre var olmuşsa, o zaman yalnızca O'nun âlemi yönetmesindeki halifesi değil, aynı zamanda O'nun bilinmesi ve tanınmasındaki yegâne vasıtadır.[290]

---

[286] Süleyman Uludağ, *a.g.m.*, c. XV, s. 300.
[287] Bkz: İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Ta'lik: Ebu'l-Alâ Afîfî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1365/1946, s. 49-50, 55; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. I, s. 128, 165. Ayrıca bkz: Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, s. 311-313.
[288] Zafer Erginli, "İbn Arabî'ye Göre Hz. Âdem'de Temel İnsan Nitelikleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Ocak-Haziran 2008, sayı: 21, s. 193.
[289] Suad El-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, s. 419.
[290] İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. ve şerh: Ekrem Demirli, İstanbul 2006, s. 281.

Yüzük kaşı (fass) benzetmesi, Hakk'ın âlemde insan yoluyla tasarruf edişini veya başka bir deyişle, Hakk ile âlem ilişkisinde hilâfetin temel işlevini, çok güzel ifade etmektedir.[291] "Yüzük kaşının, padişah adına mühür olarak kullanılmasına telmihte bulunan İbnü'l-Arabî, bu benzetme yoluyla insanın hilafetine vurgu yapmaktadır. Buna göre Hakk, kendi zâtî tasarruflarından başka, yüzük kaşı olarak yarattığı insan yoluyla da âlem üzerinde tasarrufta bulunmaktadır."[292]

Âdem'in hilafeti, hem kendisini halife kılan Allah'ın onun suretiyle zâhir olmasından, hem de kendisine musahhar kılınmış olanların talep ettiği şeylerin Âdem'de mevcut olmasından dolayıdır. Allah, insan-ı kâmilin zâhirî suretini âlemin hakikatlerinden, batınî suretini kendi suretinden inşa ettiği içindir ki halifelik yalnızca insan-ı kâmil için gerçekleşmiştir. İnsan-ı kâmilin tamamlanmasıyla âlem vücut bulduğu için onun âleme olan nispeti yüzüğün kaşı gibidir. O mühür, padişahın hazinelerini koruduğu gibi insan-ı kâmil de âlemi korur. Bütün varlık âlemi Allah'ın hazinesi konumundadır. İnsan da Allah'ın bu hazineyi korumak üzere hazinenin başına bizzat diktiği muhafız ve vekildir.[293]

Halife, halifesi olduğu varlığın bütün güç ve yetkilerini taşır. Şu halde sonsuz güç ve kudret sahibi Allah, varlıkta dilediği gibi tasarrufta bulunduğuna göre onun halifesi olan velinin de aynı özelliğe sahip olması gerekmez mi? Eğer veli, mutlak bilgiye, iradeye ve kudrete sahip değilse, nasıl tasarrufta bulunacak ve halife olabilecektir? Cilî (ö.805/1402)'ye göre varlıkta tasarrufta bulunamayan halife, gerçek halife değildir. Yine ona göre mutlak anlamda insan-ı kâmil, hakikat-ı Muhammediyye olduğu gibi mutlak hilafet de onun hakkıdır. Nebi ve velinin halife olmaları, onun suretine sahip olmalarından kaynaklanır. Buna göre hakikat-ı Muhammediyye Allah'ın halifesi, nebi ve veliler de hakikat-ı Muhammediyye'nin halifesidir.[294]

İsmail Hakkî-i Bursevî (ö.1137/1725)'ye göre, Âdem'in yaratılmasından asıl maksat hilafet mertebesinin tahakkuk etmesidir.[295] Ona göre kutbü'l-vücûd, Allah'ın halifesidir. Bundan dolayı o Cenab-ı Hakk'ın tecellilerine ehil olan kimsedir ve

---

[291] Bkz: İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Ta'lik: Ebu'l-Alâ Afifî, s. 50; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. I, s. 130-134.
[292] Zafer Erginli, a.g.m., s. 185-186.
[293] Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, s. 311-313.
[294] el-Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil*, s. 210-212; Abdullah Kartal, *Abdülkerim Cîlî, Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İstanbul 2003, s. 260-262.
[295] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, s. 327.

ulûhiyet hakikatinin sırrı ondadır. O, Allah'ın bütün isimlerinin mecmuasıdır ve ismi, ism-i a'zamdır. Ene'l-Hak demeye sâlih olan odur.[296] İnsân-ı kâmil, Hakk'ın halîfesidir ki, mülk ve melekûtun tasarrufu onlara verilmiştir. Ancak hakikatte onlar vasıtasıyla mutasarrıf olan Allah Teâlâ'dır.[297]

2) İmâmân (İki imam)

Ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde, kutubtan sonra imâmân vardır. İmâmân, iki imam demektir. Bunlardan birincisi kutbun sağında bulunup melekût âlemini, ikincisi de solunda bulunup mülk âlemini gözetir. Bunlardan ikincisinin derecesi ve makamı birincisinden daha yücedir. Kutbun ölümünden sonra onun yerine geçecek şahıs da bu ikincisidir.[298] Bunlardan sağdaki, maneviyât âleminin imdadlarının merkezî kutbuna aynalık görevi yaparken, diğeri hissedilir maddî âleme yönelik bir ayna olmakla vazifelidir.[299] İmâmân, her dönemde iki kişiden fazla olamaz.[300]

Kutbun sağında yer alan imam, mülk âleminin bâtını olan melekût âlemini gözetir. Mülk âlemi, taayyünât-ı esmâiyyeden ibâret olup, ilâhi fiillerin tecellî ettiği ettiği yerdir. Esmânın bâtını ise, sıfât olduğundan melekût âlemi, sıfât âlemidir. İşte bu imam, "Rabbi'n-nâs" makamında kaim olup, onun mânevîsi ismi Abdü'r-Rabb'dır. Kutbun solunda yer alan diğer imam ise, mülk âlemini gözetir. Onun için "Meliki'n-nâs" makamında kaim olup, mânevî ismi Abdü'l-Melik olan bu imam, mertebe bakımından Abdü'r-Rabb'den daha üstündür. Mülk âlemi, melekût âlemini içine aldığından ve "İlâhi'n-nâs" makamında kaim olan kutub bütün mertebeleri elde etmiş olduğundan, daha üstündür.[301]

İmâmân, kutub için iki vezir konumundadır.[302] Kutublar tam bir kul olduklarından yani ubudiyet-i tamme ile kaim olduklarından, kendi nefisleri için

---

[296] Aynı eser, c. I, s. 299.
[297] Aynı eser, c. I, s. 227.
[298] İbn Arabî, *Kitabu Istılahı's-Sufiyye*, s. 4; Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 57; Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 36; Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, s. 4.
[299] Cürcânî, *a.g.e.*, s. 36; Gümüşhanevî, *a.g.e.*, s. 4; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 308.
[300] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 275.
[301] İbn Arabî, *Tedbîrât-ı İlâhiyye*, s. 204.
[302] Sûfilerin müstakil bir devletleri vardır. Bu devlet dışta egemenliği altında yaşadıkları siyasi rejim gibi düzenlenmiştir. Bu devlette Gavs veya Kutub diye isimlendirilen bir halife, onun da iki veziri vardır. İşte iki imam o vezirlerdir. Bkz: Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, s. 109.

tasarruf göstermezler. Onların işlerini vezirler infaz eder, yükünü onlar çekerler. Onun için ağır yük manasına vezir denilmiştir.[303]

Daha önce kutbun kendine özgü isminin Abdullah olduğunu belirtmiştik. İki imamın da kendilerine özgü isimleri vardır. Her imam bulunduğu vakitte o isimle çağrılır. Soldaki imamın adı Abdü'l-Melik, sağdaki imamın ise Abdü'r-Rabb'dır. Onlar kutub için iki vezirdir.[304] Kuran-ı Kerim'deki ayetlerden kutba ve iki imama dair işaretler çıkarılmıştır. Buna göre Cin suresindeki "*Ve o Allah'ın kulu (Abdullâh) kalkınca…*"[305] ayeti kutba işaret ederken[306], yine Nâs suresindeki "İlâhi'n-nâs" ifadesi kutba, "Rabbi'n-nâs" ifadesi kutbun sağındaki imama, "Meliki'n-nâs" ifadesi ise kutbun solundaki imama işaret etmektedir.[307]

Vezirlik peygamberlerden kalmıştır. Nitekim Hz. Musa'nın Kur'an'daki hikâyesinde "Bana ehlimden Harun'u vezir kıl"[308] ayetinde geçer. Hz. Süleyman'ın veziri, Belkıs'ın tahtını hazır eden Âsaf b. Berhiyâ idi.[309] Hz. Peygamber'in devrinde Ebu Bekir, Abdü'l-Melik; Ömer, Abdü'r-Rabb idi. Peygamber vefat ettiğinde ise, Ebubekir Abdullah, Ömer Abdü'l-Melik olmuş, Ömer'in makamına vâris olan imam ise Abdü'r-Rabb diye isimlendirilmiştir. Bu durum kıyamete kadar böyle devam eder.[310]

Kutub vefat ettiği zaman kutbun solundaki Abdü'l-Melik onun yerine geçer.[311] İşarî açıdan bakıldığında Vâkıa suresinde geçen ashab-ı şimal[312] ve ashab-ı yemîn[313] ifadelerinin bu duruma işaret ettiği belirtilmiştir. Bu duruma göre ashab-ı şimâl, ashab-ı yemîn hükmündedir. Nitekim mihraptaki imam namaz sonunda cemaate döndüğünde solu sağ olur ki, bu manayı işaret eder. Diğer hikmet şudur ki; sol, celâl âlemidir. Celâl âlemi, mülk âlemidir. Hilafet, arza yani celâl âlemi olan yeryüzüne aittir.[314]

---

[303] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 307.
[304] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 571.
[305] Cin, 72/19.
[306] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 275-276.
[307] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 307.
[308] Tâhâ, 20/29-30.
[309] Bursevî, *a.g.e.*, s. 306-307.
[310] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 571.
[311] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 275-276.
[312] Vâkıa, 56/41.
[313] Vâkıa, 56/27.
[314] Bursevî, *a.g.e.*, s. 307-308.

Anlaşıldığına göre sol, mülk âlemini temsil ederken; sağ, melekût âlemini temsil etmektedir. Mülk âleminde, melekût âlemi mündemiç olduğundan olsa gerek, kutbun solunda bulunan ve mülk âlemini gözeten imam, sağda bulunan ve melekût âlemini gözeten imamdan derece ve makam olarak daha üstündür. Bu yüzden kutub vefat edince yerine soldaki imam geçmektedir.

İbnü'l-Arabî, iki imama ait hususlardan genişçe bahsetmektedir. Önce uzak imam olarak nitelediği kutbun sağındaki imamdan başlarsak o, Rabbinin kuludur (Abdü'r-Rabb). Çünkü onun hali, kendilerini günahları işlerken gördüğü için âleme şefkat ederek ağlamaktır. Onların günahları karşısında, cezalandırma ve hesaba çekmeyi gerektiren ilahi isimleri görür. Halbuki ona günahlara karşı bağışlamayı, affetmeyi ve hataları silmeyi gerektiren ilahi isimler tecelli etmez. Bu nedenle de ağlaması artar. Sürekli olarak Allah'ın kullarına dua eder, onlara merhamet eder, Allah'tan kendilerini itaatlerin yoluna sevk etmesini ister.[315]

Bir seyahatinde bu imamı gördüğünden söz eden İbnü'l-Arabî, hayatında karşılaştığı salih insanlar arasında Allah'ın kullarına karşı ondan daha çok endişe duyanını ve daha çok merhametli olanını görmediğini belirtir ve bu imamla aralarında geçen diyaloğu anlatır. Buna göre İbnü'l-Arabî bu imama sorar:

"Niçin Allah uğruna gayret seni tutmuyor (da günahları nedeniyle insanlara ağlıyorsun)?" İmam da şöyle cevap verir:

"Ben kendimden dolayı Allah adına gayrete gelmiyorum. Bunun yerine Allah'tan kendi adıma beni bağışlamasını ve günahlarımı silmesini diliyorum. Allah'ın kulları adına ise ancak kendi adıma istediğimi istiyorum. Allah karşısında dürüst olan kimsenin, makamının gerektirmediği bir halde bulunması yakışık almaz."[316]

Bu imam, şeytanlara karşı otorite sahibidir. Onlar, kendilerini yollarından çevirmek için, salih insanlara eşlik eden ve onlardan ayrılmayan şeytanlardır. Şeytan kendisini bulunduğu yoldan çevirmek üzere bir salihe tuzak kurarken bu imamı gördüğünde, kurşunun ateşte erimesi gibi erir. Bunun üzerine imam, belki teslim olur umuduyla, onu adıyla çağırır, fakat şeytan koşarak uzaklaşır. İmam kendine baktığı ve onun karşısında bulunduğu sürece, bu salih insan, bu tür şeytanların kendisine verdiği ve onu iyilikten çıkartacak vesveseden korunmuştur. Bununla birlikte bu

[315] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 572.
[316] Aynı yer.

salih insan, imamı tanımaz ve şeytan ile imam arasında cereyan eden hadiseyi de bilmez. Allah, kendilerine dönük inayetiyle, özellikle salihlere tahsis edilen kötülükleri bu imam vasıtasıyla kullarından uzaklaştırır.[317]

Bu imamın özelliklerinden birisi de, Allah'tan haber veren herkesin haberini tasdik etmektir. Habercinin doğru sözlü veya iftiracı olması birdir, çünkü bu imam, haber veren kişide onu yöneten ilahî isme bakmaktadır. Doğru sözlü ise, verdiği haber de gerçek bir keşfe dayanır. Bu durumda o ve imam bu haberde ortaktır. Keşfi olmayıp kendinde gerçekleşen şeyden haber verirse –ki bunu gerçekleştirenin farkında değildir ve yalanı amaçlamaktadır- bu imam yine de onu, verdiği haberde tasdik eder. Haber veren ise, Allah tarafından cezalandırılır ve yalanı amaçladığı için mahrum kalır. Gerçekte ise söylediği yalan değildir. Bu durumda niyetinin vebali kendisine döner ve Allah yalanın hesabını soruncaya kadar azap çeker.[318]

Bu imamın hallerinden birisi de, sürekli, hallerden müşahede makamına, makamlardan ise salah makamına geçmek için dua etmesidir. O sürekli olarak cennetlere muttalidir. Allah'ın kendisini böyle bir bilgiye tahsis etmesinin nedeni, onun varlığını koruma iradesidir. Bu sayede imam, içinde bulunduğu ve umutsuzluğa yol açan ağlama ve hüzün halinin karşısında, Allah'ın kendisine göstermiş ve bildirmiş olduğu cennetteki sürûr, ehlinin oradaki nimetleri, ehline kavuşmaya duyduğu iştiyak ve onların gelişini beklemesi gibi hususlara karşılık verir. Bu ise onun itidaline sebep olur. Bu imamın makamı, ihsandır. Bu ihsan, Cebrail'in Hz. Peygamber'e sorduğu 'ihsan nedir?' sorusunda zikredilmiştir. Hz. Peygamber bu soruya, '*İhsan, Allah'ı görür gibi kulluk etmendir*'[319] diye cevap vermiştir.[320]

Âlemin maslahatları ve kendisinden yararlandıkları hususlar bu imamın elindedir. O, Efrad'ı terbiye eder ve ilahî marifetlerle onları besler, marifetleri gerçek bir teraziyle ehline taksim eder. Bunu ise, kendisine verilen marifetle nefsine hayat versin diye, ârifin maslahatının gerektirdiği miktara göre taksim eder. İnsanlara ve cinlere karşı efendilik, ona ait olduğu gibi onların yararlarına göre haklarında hüküm vermek ve tasarrufta bulunmak da ona aittir.[321]

---

[317] Aynı yer.
[318] Aynı yer.
[319] Buhari, İman, 37; Müslim, İman, 7; Tirmizî, İman, 4.
[320] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, (Mısır), c. II, s. 572.
[321] Aynı yer.

Bu imamın özelliklerinden birisi de, kendisi adına meydana gelen bütün hallere ve makamlara yerleşmektir. Böyle bir şey herkese ait olmaz. Herkes, bir halle veya makamla nitelenip ondan ayrılmaz. Bu imamdan başkası, bir hale veya makama intikal ettiğinde, makam ve halin otoritesi üzerinde hâkimdir ve onu ayrıldığı makam veya halden habersizleştirir. Bu imam ise öyle değildir, çünkü onun ayrıldığı makam, onun için korunmuştur ve ondan habersiz kalmaz. Bu, Allah'ın kendisine tahsis ettiği ilahî bir güçten kaynaklanır. Ruhunun iki yüz dört kanadı vardır. Hangisini açarsa, dilediği yere kendisini uçurur. Üçüncü ve birinci mertebede kademi vardır. Bazı vakitlerde 'el-Birru'r-Rahîm' diye dua eder. Bidayeti üçüncü mertebeden iken nihayeti birinci mertebededir. Başından sonuna kadar takip ettiği yöntem, bilinen sülûk tarzından farklıdır. Makamları, derece ve menzilleri katederek, geriye doğru döner. Sülûkunun başından sonuna kadar on dokuz menzil vardır. Başlangıç ve son menzili buna dahildir.[322]

Mertebeler dörttür ve onlara ilave bir şey yoktur. Her mertebe, nihayetsiz ilim, sır ve halleri gerektirir. Birinci mertebe iman, ikincisi velayet, üçüncüsü nübüvvet, dördüncüsü risalettir. Bu ümmette risalet ve nübüvvet teşriî bakımdan kesilmiş olsa bile, bu ikisinden gelen miras kesilmemiştir. Buna göre bazı kimseler, nübüvvete vâris iken bazı kimseler hem nübüvvete hem de risalete vâristir.[323]

İbnü'l-Arabî, uzak imama ait hususları zikrettikten sonra, 'Melik'in kulu' (Abdü'l-Melik) olan yakın imama ait hususları zikreder. Ona göre bu imamın ruhaniyeti yönünden doksan kanadı vardır. Hangisini açarsa, o kanat kendisini dilediği yere uçurur. Onun bidayeti ve nihayeti, ikinci mertebededir. Onun diğer üç mertebede kademi yoktur. Onun kendilerini kat edeceği menzilleri, dereceleri ve makamları yoktur. Güç ve kahır özelliği ona aittir. Oluşu gerektiren bütün ilahî isimlerle tasarruf eder. Örnek olarak Hâlık, Râzık, Melik ve bazı yönleriyle Bâri vb. isimleri verebiliriz. Daha önceki imamdan ayrı olarak, tenzih isimleriyle tasarruf edemez. Büyük ve şiddetli hadiselerde kendisine sığınılır, Allah, onun eliyle bu sıkıntıları kaldırır. Çünkü Allah onun için bu sıkıntılara karşı otorite yaratmıştır. Kerem sahibidir. Başkasını tercih etmeye mümkün kılacak şekilde bir şeye ihtiyacı

[322] Aynı yer.
[323] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, (Mısır), c. II, s. 573.

olmadığı için, îsar (başkasını tercih) ona ait bir özellik değildir. Farkında olmadıkları yönden yaratıkları nimetlendirir.[324]

Bu imamın, bir müjdeyle kendisini nimetlendirdiğini belirten İbnü'l-Arabî, berzahî bir müşahedede onunla görüşmesini şöyle anlatır:

"Ben halimde o nimeti bilmiyordum, fakat benim halim olmuştu. Bunun üzerine bana onu bildirdi ve beni karşılaştığım şeyhlere bağlanmaktan nehyetti. Bana şöyle dedi: 'Sadece Allah'a bağlan! Benim karşılaştığım hiç kimsenin, senin bulunduğun hale ulaşmanda bir katkısı yoktur. Aksine senin işini Allah inayetiyle üstlenmiştir. İstersen karşılaştığın kimselerin özelliklerini sana anlatayım. Onlara intisap etme ve sadece Rabbine bağlan!' Bu imamın hali benim halimle eşitti. Allah'tan başka, Allah yolunda karşılaştığı kimselerin onun üzerinde bir katkısı yoktu. Benim güvenilir bulduğum kimseler, bana böyle aktarmıştı. İmam da, kendisiyle bir araya geldiğimizde bunu bana kendinden aktarmıştı. Onunla berzahî bir müşahedede bir araya gelmiştim. Bu nedenle Allah'a hamd ü senalar olsun!"[325]

Yaratıklarının işlerinin yöneticileri, bu imama döner, o da onları görevden alır veya görevlendirir. Allah onunla kötülükleri def eder. Onun, ateş kaynaklı ruhlar üzerinde büyük bir otoritesi vardır. Bunlar, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış şeytanlardır.[326]

İbnü'l-Arabî, Fütûhât'ta iki imamın niteliklerinden etraflıca bahsettiği gibi "Menzilü'l-Kutub" adlı risalesinde de konuyu etraflıca ele almıştır. Fakat burada iki eser arasındaki bir çelişkiye dikkat çekmek istiyoruz. Fütûhât'ta kutbun solundaki imamın adı Abdü'l-Melik, sağındaki imamın adı Abdü'r-Rabb olarak adlandırılırken; Menzilü'l-Kutub'daki adlandırma bunun tam tersi olarak gözükmektedir. Yani sağdaki imam Abdü'l-Melik, soldaki imam ise Abdü'r-Rabb olarak zikredilmiştir.[327] Dolayısıyla Menzilü'l-Kutub adlı risalede iki imamla ilgili aşağıda zikredilen hususlar, herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için bu ayrıntı göz ardı edilmeden değerlendirilmelidir.

---

[324] Aynı yer.
[325] Aynı yer.
[326] Aynı yer.
[327] Karşılaştırmak için bkz: İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 571; İbn Arabî, *Kitabu Menzili'l-Kutb*, s. 12.

Buna göre en kâmil imam, kutbun solundadır ve adı Abdü'r-Rabb'dır.[328] Bu imam, sırların sırrını bilir. O ilahi tedbire sahiptir. Sayılarda da ilahi sırlar vardır ki, ondan başkası bunları bilemez. Bu imam, özel olarak âşık olunan sanatı da bilir. Değerli taşları da bilir, ama bu bilgiyi başkalarından gizler. İnfiallerin isimlerine dair bazı bilgileri elde eder ki bazısı hakiki mahiyetiyle oluşur. Savaşlarda ve tuzaklarda akıl almaz yetenekler sergiler. O, kutubluk makamına erişinceye veya ölünceye dek ömrünün yarısı kadar âlemle, diğer yarısı kadar da kutubla veya mahlûk hak ile aynı seviyede olur.[329]

Soldaki imamın beş sırrı vardır. Biri sebat sırrıdır ki, onunla şeylerin hakikatini bilir, onunla tedbir eder, onunla tafsil eder, onunla doğurtur, onunla evlendirir. Remzlerin sırlarını onunla yorumlar, büyüleri çözer, eşyanın zahirî, batınî, hakikî ve gayr-i hakikî yönlerini açıklar.[330]

Beşinci sırrın ikincisi ise temlik (sahip olma) sırrıdır. Onunla zayıflara acır, boğulanı kurtarır, yoksula kazandırır, zayıfı güçlendirir, herkesi taşır. Hakkın gönderdiği belalara karşı onlara yardım eder, kötülüğe uğrayana cömert davranır, suçları affeder, hoş görür, tökezlemeleri görmezlikten gelir, iki âşığı, anne ile çocuğunu bir araya getirir. Özlem duydukları için yolcular için yolu dürerek kısaltır. Rahmanî hakikatin ona verdiği ve varlıkta sergilediği genel güç bu sırdan kaynaklanır.[331]

Üçüncü sır ise liderlik sırrıdır. Onunla övünür, hakikatini sergiler ve "Ben Âdemoğullarının efendisiyim", "Şüphesiz ben Allah'ım, benden başka ilah yoktur", "Ben münezzehim", "Cübbemin içinde Allah'tan başkası yoktur" der. Ona verilen ve makamını ve yüksekliğini gösteren hakikat işte bu sırdan ileri gelmektedir.[332]

Dördüncü sır, ıslâh sırrıdır. Bu sır ile mahlûkatı, kurtuluşlarını içeren zorluklara sevk eder, helak olmalarına neden olacak lezzetlerden uzak tutar. Bu sır ile çocukla annesini, birbirini sevseler ve Allah için bir araya gelseler de âşıkları birbirinden ayırır. Mahlûkatın birliğini dağıtır. Çünkü bu sır, ona hakikati gösterir ki, kalbî duygular birbirleri için yaratılmamışlardır ve bunları ancak Allah değiştirir. Dolayısıyla bunları Allah'a doğru fertlik makamına döndürür. Zaten bu duygular için

---

[328] İbn Arabî, *Kitabu Menzili'l-Kutb*, s. 8-9.
[329] İbn Arabî, *Kitabu Menzili'l-Kutb*, s. 9.
[330] Aynı yer.
[331] İbn Arabî, *Kitabu Menzili'l-Kutb*, s. 9-10.
[332] Aynı eser, s. 10.

istenen de budur. Bu sırla imam, kalplerin ilgisini Allah'tan başkasından koparır, Allah'a yöneltir. Bu hallerden hiçbiri yoktur ki insanlar onu, kendi içlerinde hissetmesinler. Ama nereden doğduğunu bilmezler. Bunun kaynağı sözünü ettiğimiz bu imamdır. İmam, gözetilen şahısla ilgili olarak kaim olan bu sırra ilişkin hükmü itibariyle Allah'ın öncesiz ilminin bir yansımasıdır. İşte bu sır, imamın kalbine Allah'ın ezelî ilmi uyarınca yerleşir. Halkın ıslahı ile ilgili olarak imama bahşedilen hakikat bu sırdan kaynaklanır.[333] Buradan anlaşıldığına göre içimizde oluşan duygular bu ricâl tarafından ilham olunmaktadır.

Beşinci sır ise ta'diye (hazırlama, donatma) sırrıdır. Bu sırla yağmurları yağdırır, memelerin süt vermesini sağlar, ekinleri yeşertir, şehvetleri uyandırır, meyveleri olgunlaştırır, suların tatlı olmasını sağlar. Bu sırla mücadele ve huzur ehline bir kuvvet verir ki onlar, zorluk çekmeden birçok günlere ve ayrılmadan, zarar görmeden nice yıllara ulaşırlar. Bu sırla İbrahimî, Mikâilî, Muhammedî, İsrafilî, Cibrilî, Âdemî, Rıdvânî ve Mâlikî hakikat devam eder. Çünkü âlemin bekası bu sekize bağlıdır. Âlemin bekasının sırrı ise gıdasıdır. Bu cevherin gıdası ise, amaçlarının devamlı ve peş peşe yenilenmesidir. Bir zaman bir fert bundan soyutlanırsa, büsbütün yok olur. Gıdaların gıdası da bu sırdan kaynaklanır. Bu beş sır bu imama hastır ve imamın ismi de Abdü'r-Rabb'dır.[334]

Bu beş sırrı özetleyip yorumlayacak olursak, bunlar zikredildiği gibi sebat, temlik, liderlik, ıslâh ve ta'diye sırlarıdır. Bu sırların sahibi olan imam, sebat sırrıyla varlıkların zahirî, batınî, hakiki ve gayr-ı hakiki yönlerini bilir, onunla tedbir ve tafsil eder. Dolayısıyla doğurtur, evlendirir, büyüleri çözer, işaretlerin sırlarını yorumlar vs. Temlik sırrıyla yaratıklara sahip çıkar. Dolayısıyla bu sırla zayıflara merhamet eder, onları kuvvetlendirir, boğulanı kurtarır, bela ve musibetlere karşı yardımcı olur, suçluları affeder, sevenleri bir araya getirir vs.

Liderlik sırrında görüldüğü gibi, bu imamın tasavvufta şatahat olarak ifade edilen birtakım ifadeleri kullanmasının, onun makamının yüceliğine işaret ettiği ifade edilmiştir. Buradan yola çıkarak, tasavvuf tarihinde şatahat türü sözleriyle ön plana çıkan Ebû Yezid el-Bestamî (ö.214/848), Hallac-ı Mansur (ö.309/921) gibi sufilerin bu liderlik sırrına sahip olduklarına ve ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde üst makamlarda bulunduklarına işaret edildiği sonucunu çıkarabiliriz.

---

[333] Aynı eser, s. 10-11.
[334] İbn Arabî, *Kitabu Menzili'l-Kutb*, s.11.

Islâh sırrıyla bu imam, insanları iyi yola sevkeder, kurtuluşlarına vesile olur, onların kalplerini masivadan arındırır ve onları Allah'a yöneltir vs. Ta'diye sırrıyla, varlıkları teçhiz eder, donatır. Buna göre yağmur yağdırır, ekinleri yeşertir, memelerin süt vermesini sağlar, şehvetleri harekete geçirir vs.

Bu beş sırda ilgili imamın sahip olduğu ilahî ilmin derinliğini ve varlıklar üzerindeki tasarruf yetkisini görmekteyiz. Buna göre, bu imam varlıklar üzerinde tasarruf ederek, Allah'ın evrene koymuş olduğu fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasaların gerçekleşmesinde ve bir düzen içerisinde devam etmesinde bir vasıta olmaktadır. Sahip olduğu güç ve kabiliyetler ona Rahmanî hakikat tarafından verilmiştir.

İbnü'l-Arabî, şeyh Ebû Medyen'in, Ticâne'de ölümüne bir veya iki saat kalıncaya kadar bu makamda yaşadığını bildirir. Bu son demlerinde onun üzerine kutubluk hilati giydirilmiş, imamlık kisvesi üzerinden çıkarılmış ve böylece ismi Abdü'l-İlâh olmuştur. Üzerindeki hilat, Abdü'r-Rabb ismiyle birlikte Bağdat'ta ismi Abdü'l-Vahhâb olan bir adama intikal etmiştir. Bu hususta Horasan'da bir adam, şeyh Ebu Medyen ile yarışırdı. Ama şeyh büyük bir kutub olarak öldü. Kur'an'dan ona ilişkin bölüm "Tebarekellezi biyedihi'l-mülk"[335] idi.[336]

Kutbun sağındaki imamla ilgili bazı hususlara gelince o, hal sahibidir, makam sahibi değildir. Maliki tarafından kendi nefsiyle meşguldür ve adı Abdü'l-Melik'tir. Mahlûkata izafesi sırf bir izafe değildir. Ruhaniyete sağlam basmıştır. Sema bilgisine sahiptir, arza dair ilmi ise yoktur. O, mele-i alâdan bir haberdir. Onunla âşık olunur. Önceki imamdan daha fazla onunla parlarız, belirginleşiriz. Çünkü buna münasip güce sahiptir. Ancak onlardan kaynaklanan bir sırrı vardır. Bu yüzden bazı sırlara hâlis değildir. O, kutub için ayna hükmündedir. Öbürü ise mahal ve ayna hükmündedir. Öncekinin nasibi levh ve en yüce kalem iken, bu ikincisinin payı yücelere uygun ilkâdır. İki sırrı vardır: kulluk sırrı ve efendilik sırrı. Kulluk sırrıyla, gece gündüz durmadan tesbih eder, ikrama nail olmuş (mükremin) kullara katılır.[337]

Netice itibarıyla bu iki imamın farklı görevleri olduğu gibi benzer görevleri de bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını ele alabiliriz. Mesela, her ikisinin de şeytanlara karşı otorite sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Her ikisinin de ruhlarının

---

[335] Mülk, 67/1.
[336] İbn Arabî, *Kitabu Menzili'l-Kutb*, s. 12.
[337] Aynı eser, s. 12-13.

kanatları vardır. Dolayısıyla diledikleri yere kısa zamanda gidebilirler ki bu onların tayy-i mekân kabiliyetine sahip olduklarını gösterir. Yine her ikisi vesilesiyle de Allah, insanlardan kötülükleri, bela ve musibetleri uzaklaştırır. Her ikisi de mahlûkât üzerinde tasarruf sahibidir.

Bununla birlikte bu iki imamdan Abdu'r-Rabb, kendisinde cezalandırmayı gerektiren ilahî isimler tecellî ettiğinden, günahkârları gördükçe merhamet ve şefkatinden dolayı ağlar, sürekli Allah'ın kullarına dua ve merhamet eder. Allah'ın kulları içinde ondan daha merhametli olanı yoktur. Diğer imam Abdu'l-Melik'te ise güç ve kahır özelliği bulunur. Abdu'r-Rabb daha önce zikrettiğimiz beş sırra sahipken, Abdu'l-Melik iki sırra sahiptir. Abdü'r-Rabb, kendisi adına meydana gelen hal ve makamlara yerleşir. Sırasıyla iman, velayet, nübüvvet ve risalet olmak üzere toplam dört mertebeden oluşan merâtibin, üçüncü ve birinci mertebedesinde nasibi vardır. Sülûkunun başından sonuna kadar on dokuz menzil vardır. Abdü'l-Melik ise katedeceği menzil, derece ve makama sahip değildir. O, hal sahibidir. Onun başlangıcı ve sonu ikinci mertebedir.

Ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde imâmândan sonra evtâd gelmektedir.

3) Evtâd

Evtâd kelimesi "veted" kelimesinin çoğuludur. Evtâd, "direkler" manasına gelmektedir.[338] Dört kişiden ibaret olup, her biri dünyanın dört yerinde bulunurlar. Bunların birinin makamı doğuda, birinin makamı batıda, birinin makamı kuzeyde, diğerinin makamı da güneydedir.[339] Evtâdın lakapları Abdü'l-Hayy, Abdü'l-Alîm, Abdü'l-Kadîr ve Abdü'l-Mürîd'dir.[340] "Dört veliden oluşan evtâd'ın her biri, merkezinde bulundukları dört yönden birine nezâret ettikleri için bu ismi alırlar."[341] Allah bu yönleri onlarla korur. Çünkü bu yönler, Allah Teâlâ'nın nazar ettiği mahallerdir.[342] Doğuyu hıfzeden Abdü'l-Hayy, batıyı hıfzeden Abdü'l-Alîm, kuzeyi hıfzeden Abdü'l-Mürîd, güneyi hıfzeden ise "Abdü'l-Kadîr"dir.[343] Evtâd, abdâldan

---

[338] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. XV, s. 204; İbn Âbidin, *İcâbetü'l-gavs*, s. 268; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 201; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 308-309.
[339] Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 58; İbn Arabî, *Kitabu Istılahı's-Sufiyye*, s. 4; Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, s. 4; Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 41.
[340] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 278.
[341] Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 201.
[342] Kâşânî, a.g.e., s. 58;İbn Âbidin, *a.g.e.*,s. 268.
[343] Bursevî, *a.g.e.*, s. 309.

(bedeller) daha özel kişilerdir. İmamân ise onlardan daha özeldir. Kutub ise ricâlu'l-gaybın en özelidir.[344]

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye (283/896) hâl ilminin ne olduğu sorulduğunda; bu ilmin, tedbîri terk etmek olduğunu ve bu sıfatı kendisinde bulunduranın evtâddan olacağını söylemiştir.[345] Hucvirî (ö.470/1077) ise, evtâd denilen velîlerin, âlemi her gece dolaşmalarının gerekli olduğunu ifade eder. Eğer gözlerinin ilişmediği ve görmediği bir yer kalır ve burada da herhangi bir aksaklık meydana gelirse, bu durumda kutbun himmetine başvururlar. Kutbun bereketiyle Allâhü Teâlâ bu aksaklığı ortadan kaldırıncaya kadar kutba mürâcaat etmeye devam ederler.[346] İmâm-ı Gazâlî de (ö.505/1111) Kâbe-i Muazzamayı her sabah bir evtâdın tavâf etmekte olduğunu ve bu durumun sona ermesinin Kâbenin yerden ref' olunmasına sebep olacağını haber vermektedir.[347]

Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî'ye (1311/1893) göre, evtâdın dördü zahirî dördü de batınî olmak üzere sekiz ameli vardır. Zahirî amelleri; çok oruç, insanlar uykuda iken gece namazı, çokça imtisal (güzel şeyleri örnek edinmek) ve seherlerde istiğfar olup bâtınî amelleri ise; tevekkül, tefvîz[348], sika[349] ve teslim[350]dir.[351]

Bu dört evtâdın, ilahî bir ruhanilikleri ve yüce bir ruhaniyetleri vardır. Onlardan birisi Âdem (a.s.)'in kalbi üzerindedir, birisi İbrahim (a.s.)'in kalbi üzerindedir, birisi İsa (a.s.)'nın kalbi üzerindedir, diğeri ise Muhammed (a.s.)'in kalbi üzerindedir.[352] Bu meyanda birisine İsrâfil'in ruhaniyeti yardım eder, birisine

---

[344] İbn Arabî, *a.g.e.*, c. II, s. 400; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 201.
[345] Şihâbuddîn Ebî Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdullah es-Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif fi't-Tasavvuf*, Matbaatü'l-Vehbiyye, 1292 H., c. I, s. 82.
[346] Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 346.
[347] Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. I, s. 243.
[348] Tefvîz: Bir işi, bir kimseye havâle etmek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Her şeyi Allah'a havale etmek, her şeyi Allah'tan beklemektir. Tevekkül, tefvîzin bir dalı gibidir. Tefvizin teslimle arasındaki fark ise yok denecek kadar azdır. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 644.
[349] Sika: Güvenme, dayanma anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Sika, Allah'a güvenmeyi ifade eder. Tevekkülün esası sikadır. Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 573.
[350] Teslim: Boyun eğmek, teslim olmak manasında Arapça bir kelimedir. Allah'ın emrine boyun eğmek, hoşa gitmeyen hususlarda itirazı terk etmek veya kazayı rıza ile karşılamak, dışta ve içte herhangi bir değişme olmaksızın inen belaya sabretmek, gayb âleminden zuhûra gelen işlere rıza göstermek gibi manalar taşımaktadır. Çünkü her kaza ve belanın meydana gelmesi, Allah'ın dilemesi iledir. Ayrıca sâlikin, sülûkunda akla aykırı gelen, kalbe sıkıntı veren her ne görürse görsün, karşı gelmemesine de teslim denir. Öyle ki, helak gibi görünen ve korku uyandıran şeylere, çekişmelere rastlarsa rıza göstermesi gerekir. Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 654-655.
[351] Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, s. 4.
[352] "Yani ruhânî özellikleri bakımından her biri, bu peygamberlerden birinin etkisi altında olmak üzere, bir çeşit (veya bir yönden) benzeşim arz ederler. Yine ruhâniyetlerinden istimdâd ederler." Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 201.

Mikâil'in ruhaniyeti, birisine Cebrail'in ruhaniyeti, diğerine ise Azrail'in ruhaniyeti yardım eder. Her bir veted (direk), evin (Kâbe) rükünlerinden birisinin sahibidir. Âdem (a.s.)'in kalbi üzerinde olan veted, Şam bölgesindeki rüknün; İbrahim(a.s.)'in kalbi üzerinde olan veted, Irak tarafındaki rüknün; İsa(a.s.)'nın kalbi üzerindeki veted, Yemen bölgesindeki rüknün; Muhammed (a.s.)'in kalbi üzerindeki veted ise Hacer-i Esved rüknünün sahibidir. [353]

İbnü'l-Arabî, Muhammed (a.s.)'in kalbi üzerindeki vetedin dolayısıyla Hacer-i Esved rüknünün sahibinin kendisi olduğunu açıkça ifade etmektedir.[354] Buna göre İbnü'l-Arabî kendisini evtâddan birisi olarak zikretmektedir.

İbnü'l-Arabî kendi zamanında yaşamış olan evtâd ile ilgili bilgiler vermiştir. Buna göre onun devrinde yaşayan evtâddan birisi er-Rebi' b. Mahmud el-Mardinî el-Hattab'tır. Bu zat vefat ettiğinde, başka bir şahıs onun yerini almıştır. İbnü'l-Arabî'nin anlattığına göre, h. 599/m.1202'de vefat etmiş olan ve vefat edinceye kadar da İbnü'l-Arabî'nin yanından ayrılmayan Ebû Ali el-Hevvarî adındaki zata Allah, evtâdı tanıtmıştır. Binaenaleyh adı geçen zat, ölmezden önce onlardan üç kişiyi duyusal âlemde görmüş ve gördüklerini İbnü'l-Arabî ile paylaşmıştır. Buna göre, bu üç kişi er-Rebî' el-Mardinî, İranlı bir şahıs ve İbnü'l-Arabî'dir. Bu zat dördüncü kişiyi görmediğini fakat Habeşli bir adam olduğunu bildirmiştir.[355] İbnü'l-Arabî, kına ticâreti yapan İbn Ca'dûn adlı evtâddan bir kişiye de Fas'ta rastladığını söylemektedir.[356]

İmâm-ı Şâfiî'nin de evtâddan olduğu belirtilmiştir. Bursevî'nin bildirdiğine göre, İmâm-ı Şâfiî'nin ictihattan başka meşreb-i hakikatten dahî hissesi olmuştur. O, elli dört yaşında iken vefat ettiğinde evtâd-ı erbaadan idi. Eğer daha fazla yaşasaydı kutbiyyet-i kübrâya dek yükselme ihtimali vardı.[357]

İbnü'l-Arabî'ye göre evtâd, pek çok ilme sahip olarak yaşar. Bu meyanda onlar için zorunlu olan ilim, Allah hakkındaki bilgidir ve onun sayesinde evtâd olurlar. Buna göre ilimleri artar. Bu meyanda birisinin on beş ilmi varken, birisinin zorunlu olarak on sekiz ilmi, birisinin yirmi bir ilmi, birisinin ise yirmi dört ilmi vardır. Çünkü sayıların sınıfları çoktur. Evtâddan her bir bireye özgü bu ilim türleri,

---

[353] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 401; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 309.
[354] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 401.
[355] Aynı yer.
[356] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 276.
[357] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c.II, s. 69.

onun için zorunludur. Bazen birisi ya da hepsi, topluluğun ilmini ya da daha fazlasını kendisinde toplayabilir. Fakat her birisine özgü ilim zikredildiği kadardır.[358]

Bu meyanda onlardan birisi, yüz (vech) bilgisine sahiptir. Bu duruma şu ayette işaret vardır: *"(Şeytan der ki) Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım…"*[359] Her yönün bir vetedi vardır. O veted, İblis'in o yönden kendisine geldiği kimselere kıyamet günü şefaat eder.[360]

Bu dört evtâddan ön tarafın sahibine ait ilimler şunlardır: Coşkuyu bilmek, vecd, şevk, aşk, meselelerin kapalılıkları, bakma ilmi, riyazet ilmi, doğa ilmi, metafizik, ölçü ilmi, nurlar ilmi, yüzdeki perdeler ilmi, müşahede ilmi, fena ilmi, ruhları amade kılma ilmi, yüce ruhların inmesini sağlama ilmi, hareke ilmi, İblis ilmi, mücahede ilmi, haşr ilmi, neşr ilmi, amellerin ölçüleri ilmi, cehennem ilmi ve sırat ilmi.[361]

Solun sahibi olan vetede ait ilimler ise şunlardır: Sırlar ilmi, gaybler ilmi, hazineler ilmi, bitkiler ilmi, maden ilmi, hayvan ilmi, işlerin gizliliklerinin ilmi, suları bilmek, oluşu bilmek, değişmeyi bilmek, derinliği bilmek, sebatı bilmek, makamı bilmek, kademi bilmek, kurucu fasılları bilmek, hakikatleri bilmek, durağanlığı bilmek, dünyayı bilmek, cenneti bilmek, (cennette) kalışı bilmek ve değişmeleri bilmek.[362]

Sağ tarafın sahip olduğu vetede ait ilimler şunlardır: Berzahları bilmek, berzah ruhlarını bilmek, kuş dilini bilmek, rüzgârların dilini bilmek, inişi bilmek, dönmeleri bilmek, zecri bilmek, zatı müşahede etmeyi bilmek, nefisleri hareketlendirmeyi bilmek, meyli bilmek, miracı bilmek, risaleti bilmek, kelâmı bilmek, nefesleri bilmek, halleri bilmek, sema'ı bilmek, hayreti bilmek ve hevâyı bilmek.[363]

Arka yönün sahibi olan vetede ait ilimler şunlardır: Hayatı bilmek, inançlarla ilgili halleri bilmek, nefsi bilmek, tecelliyi bilmek, oturakları bilmek, nikâhı bilmek, rahmeti bilmek, ilgi göstermeyi bilmek, dostluk göstermeyi bilmek, zevki bilmek,

---

[358] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 401-402.
[359] A'raf, 7/17.
[360] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 402.
[361] Aynı yer.
[362] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 403.
[363] Aynı yer.

içmeyi bilmek, kanmayı bilmek, Kur'an cevherlerini bilmek, Furkan incilerini bilmek, kötülüğü emreden nefsi (nefs-i emmâre) bilmek.[364]

İbnü'l-Arabî'nin belirttiğine göre her şahıs, bu ilimlere sahip olmalıdır. Bunlara ilave ilimler olursa bu durum, ilahi ihtisastan kaynaklanır.[365]

İbnü'l-Arabî, mülk âlemini bir çadıra veya bir eve, evtâdı da o çadırı veya evi dört bir tarafından destekleyerek ayakta tutan direklere veya sütunlara benzetmektedir. O, evtâdın, insanların güzel ve yüce ahlâklarını sembolize ettiğini, onların her birinin insanların mülkünde söz sâhibi ve idâre edici bir konumda bulunduklarını belirtmektedir.[366] Allah Teâlâ bu kimseleri Kur'ân-ı Kerîm'de, "*Biz yeryüzünü bir beşik ve dağları (cibâl) da birer kazık (evtâd) olarak yaratmadık mı?*"[367] ayetinde geçtiği üzere, "cibâl (dağ)" olarak zikreder. Yâni dağlar yerin çivileri statüsünde olduğu gibi, bu evtâd da âlemin çivileri konumundadırlar. Başka bir deyişle, yeryüzü dağlarla sâkin durduğu gibi âlem de bunlarla sâkin olur.[368] Allâh Teâlâ, yine Kur'an-ı Kerim'de, İblîs'in ağzından çıkan şu sözlerle evtâdın makamına işâret eder: "*Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım…*"[369] İblîs, insanları saptırmak için bu dört yönden harekete geçip onlara musallat olduğunda, Allah, evtâd ile bu dört yönü muhafaza altına alır.[370]

"İbnü'l-Arabî, İblis'in "*Önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından yaklaşacağını*" belirterek Âdemoğullarını aldatacağını söylediği dört yönden söz etmekte, burada her yöne mahsus ilimleri de ricalu'l-gaybdan sayıları dört olan evtâdın mertebeleri sadedinde saymaktadır. Bu dört yönün korunmasında evtâdın görevleri de Allah'ın Hayy, Alîm, Kadîr ve Mürîd isimlerine karşılık gelmekte, bu isimlerle sıfatlanan evtâd da Abdü'l-Hayy, Abdü'l-Alîm, Abdü'l-Kâdir ve Abdü'l-Mürîd isimlerini almaktadır. Her ne kadar bu görüşler ilk bakışta makrokozmoz anlamındaki âlemin korunmasından ibaret gibi görünüyorsa da, büyük (evren) ve küçük (insan) olmak üzere iki âlemin bütünlüğü açısından bakıldığında İbnü'l-Arabî,

---

[364] İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, c. II, s. 403-404.
[365] İbn Arabî, a.g.e., c. II, s. 404.
[366] İbn Arabî, Tedbîrât-ı İlâhiyye, s. 307 vd.
[367] Nebe', 78/6-7.
[368] "Bu sırla münasebet kurmak için bazı ricâlullah dağlarda oturdular. Hak oturulan yere baktığı için onların oturdukları yerlerde güz eserleri görülmez, yeşillikleri solmaz. Hızır'a bu adın verilmesi oturduğu kuru yerin tazelenip yeşermesi yüzündendir. Çünkü hıdır yeşil demektir. Evliyaya bu mana onlardan kalmıştır, zira onların çokları onların ruh üfürmesiyle diridir." Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 309.
[369] A'raf, 7/17.
[370] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 277; Krş: İbn Âbidin, *İcâbetü'l-Gavs* s. 268; Bursevî, *a.g.e.*, s. 308-309.

İblis'in Âdemoğullarını aldatma konusunda dört boşluktan söz etmiş olmaktadır. Bu dört boşluk hayat, bilgi, kudret ve irâdedir."[371]

İbnü'l-Arabî, evtâddan bahsederken, ricâlu'l-gayb hiyerarşisinden genellikle ricâl (adamlar) diye söz edilse bile onların arasında kadınların da olabileceğini belirtmektedir. Ricâl olarak ifade edilmesi erkeklerin daha çok olmasından dolayıdır. Hatta bir kimseye "bedellerin sayısı ne kadardır?" diye sorulduğunda "kırk nefstir" diye cevap vermiş, "niçin kırk adam demiyorsun" denildiğinde ise, "bazen aralarında kadınlar da bulunabilir" diye karşılık vermiştir.[372] Nitekim kadın olmak kemâle engel değildir. Onun için İbnü'l-Arabî ve büyük şeyhler, kâmile ve ârife hatunlardan nicelerinin sohbetlerinde bulunmuşlar, terbiyelerinden ilâhi feyiz ve yüce terakkîler bulup faydalanmışlardır.[373]

Hakk tarafından âlemin dört yönünü korumak üzere tayin edilen evtâd, her dönemde Hz. İdrîs, Hz. İlyâs, Hz. İsâ ve Hz. Hızır (a)'ın vekilidirler.[374] Bu durumu şöyle açıklayabiliriz:

İbnü'l-Arabî'ye göre cismiyle bu dünyada yaşayan dört resul bulunmaktadır. Bunlar; Hz. İdrîs, Hz. İlyâs, Hz. İsâ ve Hz. Hızır'dır. Adı geçen bu peygamberler cisimleriyle dünya âleminde yaşamaktadırlar ve bu yönüyle hepsi de direklerdir (evtâd). Bu dört kişiden birisi kutub, ikisi imamdır. Bunlar diğer veted ile birlikte dört evtâdı oluşturmaktadırlar. Onlardan birincisiyle Allah imanı, ikincisiyle veliliği, üçüncüsüyle nebiliği, dördüncüsüyle ise resullüğü korur. Hepsiyle birlikte ise Allah Hanif dinini korur. Cisimleriyle beraber, dünyada var olsalar bile, her dönemde bu ümmet içinden, bu dört peygamberin her birinin kalbi üzerinde olan biri vardır. Onlar (evtâd), her devirde bu peygamberlerin - Hz. İdrîs, Hz. İlyâs, Hz. İsâ ve Hz. Hızır- vekilleridir. İbnü'l-Arabî'ye göre velilerin büyük kısmı ne kutbu, ne iki imamı ne de vetedi bilirler. Onlar sadece vekilleri bilirler, yoksa adı geçen resulleri bilmezler. Hatta ümmetten bazıları bu makamlara ulaştığında veya bu makamlar kendilerine tahsis edildiğinde vekil olduklarını öğrenirler. Kutbun vekili, kutbun başkası

---

[371] Zafer Erginli, a.g.m., s. 172.
[372] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 277-278; Bursevî, *a.g.e.*, s. 309-310.
[373] Bursevî, a.g.e., s. 309-310. İbnü'l-Arabî'nin istifade ettiği kadın şeyhler ile ilgili bilgi için bkz: Hülya Küçük, "Anne Nûr El-Ensâriyye'den Âlime-i Hicaz Fahru'n-Nisâ Bint Rüstem'e: Muhyiddîn İbn Arabî'nin Çevresindeki Hanımlar", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23, ss.193-219.
[374] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 267-271; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 201.

olduğunu, kendisinin ise vekil olduğunu; imamın vekili ise, imamın bir başkası olduğunu, kendisinin ise vekil olduğunu öğrenir. Aynı şey vetedin vekili için de geçerlidir.[375]

Ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde evtâddan sonra abdâl gelmektedir.

4) Abdâl

a) Abdâl ile İlgili Görüşler

Abdâl, Arapça'da "karşılık, birinin yerine geçen" anlamlarına gelen bedel ve bedîl kelimelerinin çoğuludur. Abdâl, Allah'ın kendileriyle yeryüzünü ikâme ettiği sâlihlerden bir topluluktur. Böyle isimlendirilmelerinin sebebi, onlardan biri öldüğünde başka birinin onun yerine geçmesidir.[376]

Abdâl kelimesi, zamanla Farsça ve Türkçe'de tekil manasında kullanılmış ve Farsça'da "abdâlân", Türkçe'de "abdallar" şeklinde çoğul yapılmıştır. Büdelâ kelimesi de abdâl ile aynı anlamda kullanılmıştır. Bu kelimelerden hiçbiri, sonradan tasavvufun abdâl geleneğinde ihtiva ettiği mana ile Kur'an- Kerim'de yer almamıştır. Fakat bazı hadislerde ve hadis diye rivayet edilen birtakım sözlerde abdâl ve büdelâ kelimeleri geçmekte, bu kimselerin nitelikleri, sayıları ve yaşadıkları yerlerden bahsedilmektedir.[377] Abdâl kavramı ile ilgili olarak hicrî üçüncü asırdan bu yana oluşan manalar ele alınırsa, bu kavramın, "birbirinin yerine geçenler, diledikleri zaman yerlerine aynı şekil ve görünümde başkasını (bedel) bırakarak diledikleri yere gidenler, peygambere veya kutba vekil (bedel) olanlar" vb. anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Ancak Arapça'daki bedel ve bedîl kelimeleri, tasavvuf kaynaklarının abdalın başta gelen nitelikleri olarak dile getirdikleri "ubûdiyet, zühd, riyâzet, inzivâ, kalp temizliği, velilik" gibi anlamlardan hiçbirini ihtivâ etmemektedir.[378]

Abdâl anlayışının ilk ortaya çıktığı zamanlarda, abdâl tabirinin âbid ve zâhidlerle birlikte muhaddis ve fakihler için de kullanıldığı görülmektedir. Nitekim itimada en yakın bilinen abdâl hadislerini nakleden Ahmed b. Hanbel (241/855), yeryüzünde muhaddislerden başka abdâl tanımadığını söylemiştir.[379] İmam Şafiî

---

[375] İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 267-271.
[376] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. I, s. 343-344.
[377] Tezimizin ilgili bölümünde konuyla ilgili hadisler ve değerlendirmeleri ayrıca ele alınacaktır.
[378] Süleyman Uludağ, "Abdal", c.I, s. 59.
[379] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 253-254; Sehâvî, *el-Mekâsıdu'l-Hasene*, s. 10.

(204/819) ve İmam Buhârî (256/870)'nin de abdal kelimesini beğendikleri kişiler için bir takdir ifadesi olarak kullandıkları rivayet edilir.[380]

Hakîm-i Tirmizî (320/932) abdâla iki manadan dolayı bu adın verildiğini belirtir. Birincisi, ricâlu'l-gaybtan biri vefat ettiğinde Allah bir başkasını onun yerine bedel yaptığı için; ikincisi, onlar kötü ahlâk, amel ve inançlarını terkedip, iyileriyle değiştirdikleri için onlara bu isim verilmiştir.[381]

Ragıb el-Isfahânî (ö.502/1108), abdal kelimesinin kökü itibariyle terim haline gelmiş anlamının; "*İşte Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir*"[382] ayetinden kaynaklandığını belirtmiştir.[383]

Kaşânî (ö.730/1330), tasavvuf ıstılahlarını ele aldığı eserinde, abdâl yerine büdelâ kelimesini kullanmıştır. Ona göre kendisinin yerine başkasını vekil bırakan kimselere büdelâ denir. Bunlar bulundukları toplumdaki mekânlarından uzaklaşarak, yerlerine tıpkı kendilerine benzeyen birini bırakırlar. Böylece hiç kimse onun gözden kaybolduğunu fark edemez. Bunlar yedi kişi olup İbrahim (a.s)'in kalbi üzeredirler.[384] Kâşânî'nin yapmış olduğu bu tanım İbnü'l-Arabî'nin yapmış olduğu tanımın tekrarı gibidir.[385] Esasen daha önce de ifade ettiğimiz gibi birçok müellifin İbnü'l-Arabî'nin fikirlerini, tasavvuf felsefesini takip ettiği bilinmektedir.

İbnü'l-Arabî'ye göre bu adamların 'abdâl' diye isimlendirilmelerinin sebebi şudur ki onlar, bir yerden ayrıldığında ve içlerinden birisini o yere bırakmak istediklerinde –bunu düşündükleri bir yarar ve Hakka yakınlık amacıyla yaparlar- oraya kendi suretlerinde bir şahsı bırakırlar. O şahsı gören hiç kimse, onun kendisini bırakan adamın aynı olduğundan şüphelenmez. Gerçekte ise, o değildir. O kişi, bedelin sahip olduğu bir bilgi nedeniyle kasıtlı olarak oraya bıraktığı ruhanî bir şahsiyettir. Böyle bir kuvvete sahip herkes, bedeldir. Kendisinin bilgisi olmaksızın, Allah biri adına bir bedel görevlendirirse, böyle bir kişi zikredilen bedellerden değildir.[386]

---

[380] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa*, c. II, s. 307; Sehâvî, *el-Mekâsıdu'l-Hasene*, s. 9.
[381] Ebû Abdillah Muhammed el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ma'rifeti Ehâdîsi'r-Rasûl*, Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1992, c. I, s. 167.
[382] Furkan, 25/70.
[383] Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Tahk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., s. 39.
[384] Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 62.
[385] Bkz: İbnü'l-Arabî, *Kitabu Istılahı's-Sufiyye*, s. 4.
[386] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 279-280.

Aslında abdâl kavramının, tasavvuftaki ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde ifade ettiği manasının dışında yaygın bir kullanımı vardır. Buna göre abdâl kelimesinin ifade ettiği anlamlar ile ilgili olarak şunlar kaydedilmektedir:

"Mevcut bilgilere göre abdâl tabiri, büyük bir ihtimalle XII-XIV. yüzyıllardan başlayarak İran'da yazılmış olan edebî metinlerde "derviş" manasında kullanılmıştır. XIV. yüzyılda İran sahasında abdâl tabiri ile, Kalenderler'e benzeyen serseri dervişler kastediliyordu. XV. yüzyıl metinlerinde ise, kelimenin "meczûp, dîvâne" manasına geldiği görülmektedir. Abdâl kelimesi XVII. ve XVIII. yüzyıllarda daha ziyade "serseri" ve "dilenci derviş" manasında kullanılmıştır."[387]

Anadolu Türkleri arasında abdal tabirinin, İran'dan daha yaygın olduğu ve XIV. asra ait edebî vesikalardan anlaşıldığına göre, bu asrın başlarından itibaren Anadolu'da abdâl lakaplı dervişlerin çoğaldığı belirtilmektedir. Abdâl Musa'da olduğu gibi bu lakap bazen ismin başına, Kumral Abdâl, Pir Sultan Abdâl veya Kaygusuz Abdâl'da olduğu gibi bazen de ismin sonuna gelmektedir. XV. yüzyılda abdal ile eş anlamlı olarak ışık kelimesi de kullanılmıştır. Daha sonraları abdâl kavramının "Kalenderî" veya "Haydarî" yerine de kullanıldığı ifade edilmektedir.[388] Fuad Köprülü de abdâl tabirinin kalenderî, ışık vs. ile eşanlamlı olarak kullanıldığını ve batınî zümrelere mensup dervişlerin adı olarak zikredildiğini belirtmektedir.[389]

Bektaşîlik XVII. asırda birçok Râfizî zümreleri ile birlikte abdâlları da içine almıştır. XVIII. yüzyılda Bektâşî abdâlları tabirinin yaygınlık kazandığı, abdâl kavramının Bektâşî kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte XVII. ve XVIII. asırlarda abdâl zümrelerinin Bektâşîlik içinde eritilerek temsil olunmasından sonra da abdâl topluluklarından bir kısmının, şehir Bektâşiliğine karışmayarak köylerde yaşayan heteredoks Alevî zümreleriyle birleştiği anlaşılmaktadır.[390] Netice itibariyle, abdâl kavramının tasavvuftaki ricâlu'l-gayb hiyerarşisindeki bir grubun adı olarak kullanılmasından başka, değişik zümreleri temsil eden insanlar için de bir ad olarak kullanıldığı görülmektedir.

İbnü'l-Arabî, abdâl kavramı ve abdâlın sayısı hakkında verdiği bilgilerde, abdâlın, müşterek bir lafız olduğunu, sûfîlerin, kötülenmiş sıfatları övülmüş

---

[387] Orhan F. Köprülü, "Abdal", TDVİA, İstanbul 1988, c. I, s. 61.
[388] Aynı yer.
[389] M. Fuad Köprülü, "Abdal", Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul 1935, c. I, s. 31-34.
[390] Orhan F. Köprülü, "Abdal", c. I, s. 61.

sıfatlarla değiştirenlere abdâl dedikleri gibi, aynı zamanda, kendilerinde toplanmış bir sıfat sebebiyle özel bir gruba da bu adın verildiğini ifade eder. Bunların sayısı, bazılarına göre kırk, bazılarına göre ise yedidir. Sayılarının yedi olduğunu söyleyenler, abdâlı evtâdın dışında sayanlardır. Evtâd'ı dört kişi sayanlar ise onları abdâldan sayanlardır. O halde abdâl, yedidir.[391] Bu yedi kişiden dördü evtâd, ikisi imam, birisi ise kutubtur. Dolayısıyla abdâl, bu yedi kişiden oluşur.[392]

Abdaldan dördünün isimleri dört evtâdın isimleridir ki Abdü'l-Hayy, Abdü'l-Mürîd, Abdü'l-Alîm, Abdü'l-Kadîr'dir. Beşincinin ismi Abdü's-Semî', altıncının ismi Abdü'l-Basîr ve yedincinin ismi Abdü'ş-Şekûr'dur.[393] Bundan zâhir olur ki evtâd-ı erbaa yedi abdâldandır. Nitekim isimlerinin aynı olması ona delildir. Buna göre, imâman, yani kutbun vezirleri ve kutub abdala dâhil olup onlarla yedi olur. Bazıları abdâl, evtâddan başkadır demişlerdir. Nitekim isimlerinin farklı olması da ona delildir. Zira daha önce de geçtiği gibi, kutbun sağındaki imamın ismi Abdü'r-Rabb, kutbun solundaki imamın ismi Abdü'l-Melik ve kutbun ismi Abdullah'tır.[394]

Muhammed Emin İbn Âbidin (1258/1836)'e göre, abdâl, kırk kişidir ve her birinin kendine özel derecesi vardır. Onların derecelerinin ilki (en altta bulunanı), salihlerin en üst derecesine denk düşer. Onların en üst derecesi ise, kutbun ilk derecesidir. Onlardan biri öldüğünde, Allah Teâlâ derece bakımından onun altında olanlardan ona en yakın olanı yerine bedel yapar. Ona derece bakımından en yakın olan kimselerin bedel yapılması hep bu minval üzere olur. Sonuçta onların ilk derecesine salihlerden biri girer ve bedellerin seyr-i sülûküne katılır. Sayıları kıyamete kadar daima tam olarak devam eder. Kıyamet emri geldiğinde ise, hepsinin ruhu birden kabzolunur.[395]

Abdâlın bazen ricâlu'l-gaybten sayıları kırk olan recebiyyûn ile karıştırıldığını ima eden İbnü'l-Arabî, ehlullahtan recebîleri gören kimsenin "bedeller kırk kişidir" dediğini ifade etmektedir.[396] Yine o, abdalın sayısının yedi, büdelânın

---

[391] İbnü'l-Arabî, abdâlın sayısının yedi, büdelânın ise on iki olduğunu belirttikten sonra büdelânın çoğunlukla ismen abdâl ile sayı itibariyle de nükabâ ile karıştırıldığını söylemiştir. İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, c. XI, s. 333. Seyyid Şerîf Cürcânî de bu hataya düşerek büdelânın yedi kişi olduğundan söz etmiştir. Bkz: Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 44.
[392] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 400.
[393] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 279.
[394] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 311.
[395] İbn Âbidin, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 266.
[396] İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 281.

ise on iki olduğunu belirttikten sonra büdelânın çoğunlukla ismen abdâl ile sayı itibariyle de nükabâ ile karıştırıldığını söylemiştir.[397]

Abdalın sayısı hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Hadis olduğu öne sürülen bu rivayetlerde abdalın sayısı ile ilgili yedi, otuz, kırk, altmış, yetmiş, seksen gibi rakamlar verilmektedir. Bu hususta geçmişten bu yana benimsenen ve halen de yaygın olan en eski anlayışa göre abdalın sayısı kırk olarak[398] gösterilmektedir.[399] Bu nedenle abdâl kelimesi bazen "kırklar" tabiri ile ifade edilir.

Annemarie Schimmel, ricâlu'l-gayb hiyerarşisindeki gruplardan "kırklar"a İslam'da özel bir önem verildiğini belirterek şöyle der:

"Onlar hakkında sayısız menkıbe anlatılır; Yakındoğu'da, Türkiye'nin Trakya bölgesindeki Kırklareli şehri gibi varlıklarının dayandırıldığı yer adları da vardır. Genellikle kırklarla ilişkili sayılan 'abdal' kelimesi, bu yüksek manevî anlamı ancak yavaş yavaş kazanmış gibi görünüyor. Senaî'nin şiirlerinde olduğu gibi ilk dönem sufi metinlerinin bir kısmında abdallar genellikle zahitlerle birlikte anılır. Daha sonraları bu kelime, ölümünden sonra bir başkasının kendi yerine (bedel) bıraktığı veli için kullanılmıştır. Türkiye'de özellikle Bektaşî geleneğinde, Kaygusuz Abdal (ö.1444), Pir Sultan Abdal (ö.1590) gibi belirli bir grup tasavvuf ehlinin adeta lakabı haline gelmiştir."[400]

Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî'ye (ö.1311/1893) göre abdâl; fazilet, kemal, istikamet ve itidal ehli kimseler olup, yedi kişidirler. Bunlar vehim ve hayalden kurtulmuşlardır. Bunların dört zahirî dört de batınî amelleri vardır. Zahirî amelleri; sükût, az uyku, açlık ve uzlet olup bunların da zahirî ve batınî tarafları vardır. Sükûtun zahirî tarafı Allah'ın zikrinden başka olan sözlerin terk edilmesi, batınî tarafı ise insanın içinin her türlü tafsilat ve haberlere sessiz kalmasıdır. Az uyumanın zahirî tarafı uykusuzluktur, batınî tarafı ise gafletin bulunmamasıdır. Açlığın zahirî tarafı seyr-ü sülûkte kemale ermek için seçkin kimselerin aç kalmasıdır, batınî tarafı ise ünsiyetin elde edilmesi için mukarreb olanların doyumsuzluğudur. Uzletin zahirî

---

[397] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 333.
[398] Ebubekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, M.1931/H.1349, c.III, ss. 75-76.
[399] Süleyman Uludağ, "Abdal", TDVİA, c. I, s. 60.
[400] Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 216.

tarafı insanların arasına karışmayı terk etmektir, batınî tarafı ise insanlarla ünsiyeti terk etmektir. Abdâlın batınî amelleri ise; tecrid, tefrid[401], cem[402] ve tevhid[403]dir.[404]

Yine ona göre, abdâlın özelliklerinden biri de, bir kişinin bulunduğu yerden ayrılıp geride sadece kendi suretinde bedenini bırakmasıdır. Bu suret o gidenin yerine bedel olup başka bir şey değildir. Bedel ise İbrahim (a.s.)'in kalbi üzeredir. Bu bedellerin en önlerinde imam olan biri vardır ki diğerleri ondan emir ve feyz alırlar ve ona uyarlar, bu zat da onların kutbudur.[405]

Abdâl o kadar güçlüdür ki, daha önce belirtildiği gibi kendi makamlarına bir bedel bırakıp diledikleri yere gidebilirler. Bu kuvvet kötü huyları iyi ahlaka tebdîl etmekten hâsıl olur. Bunu biraz daha açıklarsak şöyle diyebiliriz:

Hak yolunda dört erkân vardır ki; Hakk'ı, nefsi, dünyayı ve şeytanı bilmek bu dört erkâna bağlıdır. Bunlar; susmak, halktan uzak kalmak, açlık ve uyumamaktır. İnsan halktan ve kendinden ayrılıp bunları anmasa ve Allah'ı zikretmekle uğraşsa ve cisim gıdasından yüz çevirse ve uyumasa, bu dört hasletin toplanmış olması sebebiyle beşerliği melekliğe, kulluğu efendiliğe, aklı duyguya, gaybı şehâdete ve batını zahire döner. Yani onların yerine bunlar geçer.[406]

Abdâlların hasta olmadıkları ve o hastalıklarını tedavi ile uğraşmadıkları sürece bir yerde ikamet etmedikleri, sürekli olarak seyahat ettikleri belirtilir. Onlar, yemek yerler, elbise giyerler ve abdal olmazdan evvel evlenirler de. Evlenmişlerse,

---

[401] Tecrîd-Tefrîd: Yalnız başına kalmak, tek tek yapmak, soyutlanmak gibi anlamları olan iki Arapça kelimedir. Sâlikin, dışını mal ve mülkten, içini de karşılık bekleme anlayışından arındırmasıdır. Tecrîd, mâlik olmamak; tefrîd memlûk olmamaktır. Tecrîd, kalbi Allah'tan başka şeylerden uzak tutmak; tefrîd, Hakk'ı şânına lâyık olmayan sıfatlardan yüce tutmak, O'nu ferd yani eşsiz ve benzersiz olarak görmektir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 641.

[402] Cem: Bir araya gelmek, toplamak, biriktirmek gibi anlamları olan Arapça bir kelimedir. Tasavvufî bir terim olarak kadîm (öncesiz) ile hâdis (sonradan olan) arasındaki ayrılığın ortadan kalkmasıdır. Zira, cem' halindeyken ruh basireti, Allah'ın zât cemâlini müşâhedeye doğru çekilir. Eşyaları ayırt edici akıl, kadim olan zât nurunun kendisine galip gelmesiyle örtülü kalır. Hakk geldiğinde batıl kaybolduğu için, hudûs ile kıdem arasını ayırt etmekten uzaklaşır. Bu hale cem' adı verilir. Sonra izzet perdesi zâtın vechi üzerine örtülünce, ruh madde âlemine dönüş yapar. Bu hale de tefrika hali denir. Cem'e makam olarak yerleşmemiş başlangıç durumundaki müritler, cem' ve tefrika arasında gelir giderler. Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 121-122.

[403] Tevhîd: Birleştirmek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Allah'ın zâtını, akılla tasavvur olunan, zihnî olarak hayal edilebilen her şeyden uzak tutmaktır. İki çeşit tevhîd vardır: Kusûdî ve Şuhûdî tevhîd. Kusûdî tevhîd; sadece Allah'ı kastetmek, istemek veya Allah'ın istediğini istemektir. Yani kulun ve Allah'ın iradesinin bir noktada birleşmesidir. Bu, kulun iradesini Hakk'ın iradesinde eritmesi şeklinde de tanımlanır. Şuhûdî tevhîd ise sâlikin vecd halinde masivayı terk ederek sadece Hakk'ı görmesidir. Buna, vicdânî ve zevkî tevhid de denilir. Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 659.

[404] Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, s. 4.

[405] Aynı yer.

[406] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 313.

artık evli kalırlar. Çünkü abdâl olmak şeriattan ve tarikattan ayrılmayı gerektirmez. Ama abdâl olduktan sonra artık evlenmezler. Zira daima yolculuk etmeleri, eşleri ve çocukları ile ilgilenmelerine engel olur.[407]

Süleyman Uludağ, abdâl konusunun tasavvufun temel kaynaklarındaki yeri ile ilgili olarak şu tespitlerde bulunmaktadır:

"Abdullah b. Mübarek (ö.181/797), Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857), Ebû Talib el-Mekkî (ö.386/996), Serrâc (ö.378/988), Kelâbâzî (ö.380/990), Sülemî (ö.412/1021), Kuşeyrî (ö.465/1072), Gazâlî (ö.505/1111), Hucvirî (ö.470/1077) gibi tasavvufun ilk ve en büyük müelliflerinin eserlerinde abdâl konusu ya hiç yer almamış veya pek az ilgi görmüştür. Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sinde ise sadece hadis olduğu iddia edilen bazı ibareler nakledilmiştir. Ancak abdâl telakkisi, çeşitli müelliflerce az çok farklı şekillerde açıklanmış da olsa, bütün tasavvuf zümreleri arasında benimsenmiş ve aynı şekilde değer kazanan ricalu'l-gayb telakkisiyle bütünleştirilmiştir."[408]

Geçmişten günümüze birtakım tasavvufî eserlere bakıldığında, bunların, abdalların maddî, ruhî ve ahlakî nitelikleri, âlemin işleyişi ve düzeninin sağlanmasına yönelik tasarrufları, sayıları ve yaşadıkları yerler hakkında oldukça geniş bilgiler verdiği görülmektedir. Müellifler, bu bilgileri ortaya koyarken hadis olarak kabul ettikleri birtakım rivayetlerden de istifade etmişlerdir. Fudayl b. Iyaz (187/802)'ın, "Bize göre ermiş kişi, çok oruç ve çok namazla değil, ancak gönül zenginliği, kalp temizliği ve insanların iyiliğine çalışmakla ermiştir" anlamındaki sözünün[409], sonraları abdâlın en çok tekrarlanan tarifi olduğu hatta hadis olarak nakledildiği de belirtilmektedir.[410]

Seriyyü's-Sekatî (ö.257/870), abdâlın sahip olduğu dört nitelikten söz eder. Bunlar; vera' husûsunda tam bir titizlik, sağlam irâde, iç dünyâyı ahlâkî sorunlardan arındırmak ve ahlâkî hususlarda samîmî olup ilkeli davranmaktır.[411] Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö.283/896) ise, ricâlullahtan bir kısmına; mutmainliğe ulaşan nefslerinin kalbe tesir eden yönünün nurlanması sonucunda ahlâklarını güzelleştirmeye ve kötü

---

[407] Aynı eser, s. 314.
[408] Süleyman Uludağ, "Abdal", c.I, s. 59.
[409] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 24.
[410] Süleyman Uludağ, "Abdal", TDVİA, c.I, s. 59.
[411] Sülemî, *a.g.e.*, s. 54. Sadakayı gizli vermenin de Allah'ın abdala tahsis ettiği yüce makama ulaşmak için şart olduğu ileri sürülmüştür. İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Thk. Osman Yahya-İbrahim Medkur, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Kahire, 1403/1983, c. VIII, s. 420.

niteliklerini iyiye doğru "tebdîl" etmeye başlamaları nedeniyle abdâl denildiğini ifade etmektedir.[412]

Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909), 'büdelâ'dan otuz kişinin kendisine; "halkı Yüce Allah'a dâvet etme ehliyetine sâhipsin" diye işârette bulunmadıkça, nasihat etme faâliyetine girişmediğini söylemektedir.[413] İmâm-ı Gazâlî de Kâbe-i muazzamayı her akşam bir abdâlın tavâf etmekte olduğunu ve bu durumun sona ermesinin Kâbe'nin yerden ref' olunmasına sebep olacağını haber vermektedir.[414]

Zaman içerisinde gelişerek, felsefeden ve birtakım mitolojik unsurlardan da yararlanan tasavvuf anlayışında, kendilerine tasarruf yetkisi verilen abdâlın, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesi, bol yağmur yağması, bereketin artması, zalimlerin cezalandırılması, belaların kaldırılması vb. konularda, âlemdeki işleyiş ve düzenin sağlanması ve devam ettirilmesine yönelik birtakım görevleri icra ettikleri ileri sürülmüştür. Metafizik bir hüviyete sahip oldukları söylenen abdâl, herkes tarafından kolayca tanınmaz, bazı müstesna kişiler dışında kimseye görünmezler; zaman ve mekân sınırlarını aşarak diledikleri anda diledikleri yerde bulunurlar, Allah'tan ne dileseler geri çevrilmez. Bu yüzden abdâl, sevgilerine ihtiyaç duyulan, gücendirilmelerinden sakınılan özel kimseler olarak görülmüştür. Abdâlın âlem üzerindeki etki ve yetkileri hakkındaki görüş ve düşünceler, özellikle İbnü'l-Arabî tarafından daha da geliştirilmiştir.[415]

İbnü'l-Arabî'ye göre abdâl, yedi kişidir, onların sayıları artmaz ve eksilmez. Allah onlar vasıtasıyla yedi bölgeyi (yedi iklîm) muhafaza eder. Her bedelin vali olduğu bir bölgesi vardır.[416] Onlardan birisi Halil İbrahim (a.s.)'in kademi üzerindedir. Birinci bölge ona aittir. İkincisi Kelîm Musa (a.s.)'nın, üçüncüsü Harun (a.s.)'un, dördüncüsü İdris (a.s.)'in, beşincisi Yusuf (a.s.)'un, altıncısı İsa (a.s.)'nın, yedincisi Âdem (a.s.)'in kademi üzerindedir.[417]

İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinde keşfe dayalı olarak verdiği açıklamalarda; yedi bedele ait yedi bölge bulunduğundan, bedellerin

---

[412] Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, c. I, s. 125.
[413] Ebû Bekr Muhammed b. İshâk el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1413/1993, s. 163.
[414] Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. I, s. 243.
[415] Süleyman Uludağ, "Abdal", c. I, s. 59.
[416] Yani her bedel için bir bölge tayin olunmuştur ki, onun velayet ve tasarrufu o bölgelere mahsustur, başka yere geçmez. Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 310.
[417] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 278; Bursevî, a.g.e., s. 310.

makamlarından ve düsturlarından, bedeller adına haftanın günlerinde meydana gelen ilmî konulardan, gezegenlerin hareketlerinden meydana gelen ulvî ve süflî eserlerden vb. söz etmektedir. Şimdi bunları ele alalım.

b) Yedi Bedel ve Yedi İklim (Bölge)

Allah yeryüzünü yedi iklime (bölgeye) ayırmış, mümin kullarından yedi tanesini seçerek, onları "abdâl" olarak isimlendirmiştir. Her bölgenin bir bedeli vardır ki, Allah o bölgeyi o bedel vasıtasıyla ayakta tutar. Birinci bölgeye emir, birinci semâdan iner ve o semânın yıldızının ruhaniyeti kendisine bakar. Bu bölgeyi koruyan bedel, Halil (a.s.)'in kalbi üzerindedir. İkinci bölgeye emir, ikinci semâdan iner ve yıldızının ruhaniyeti kendisine bakar. Onu koruyan bedel, Hz. Musa (a.s.)'nın kalbi üzerindedir. Üçüncü bölgeye ilahi emir, üçüncü semâdan iner ve yıldızının ruhaniyeti kendisine bakar. Onu koruyan bedel, Hz. Harun (a.s.) ve Yahya (a.s.)'nın kalbi üzerindedir. Onlara Hz. Muhammed (a.s.) de yardım eder. Dördüncü bölgeye emir bütün feleklerin kalbinden iner ve en büyük yıldızın ruhaniyeti ona bakar. Bu bölgeyi koruyan bedel, Hz. İdris (a.s.)'in kademi üzerindedir. Hz. İdris şimdiye kadar ölmeyen kutubtur, diğer kutublar onun vekilleridir. Beşinci bölgeye ilahi emir, beşinci semâdan iner ve yıldızının ruhaniyeti kendisine bakar. Onu koruyan bedel, Hz. Yusuf (a.s.)'un kalbi üzerindedir ve Hz. Muhammed (a.s) kendisine yardım eder. Altıncı bölgeye emir altıncı semâdan iner ve yıldızının ruhaniyeti ona bakar. Bu bölgenin bedeli, Allah'ın ruhu Hz. İsa (a.s.)'nın ve Yahya (a.s.)'nın kalbi üzerindedir. Yedinci bölgeye emir, dünya semâsından iner ve o semânın yıldızının ruhaniyeti kendisine bakar. Bu bölgeyi muhafaza eden bedel ise, Hz. Âdem (a.s.)'in kalbi üzerindedir.[418]

Dolayısıyla Allah, kendilerine abdâl denilen bu yedi kişi ile bu yedi bölgeyi muhafaza eder. Görüldüğü gibi her bedelin bir bölgesi vardır. Yedi semânın ruhaniyeti onlara bakar. Abdâldan her bir şahıs, bu semâlarda bulunan peygamberlerin ruhaniyetinden meydana çıkan bir güce sahiptir. Böylece bu yedi bedelin kalplerine bu peygamberlerin kalplerinden güçler iner. Söz konusu

[418] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 455.

peygamberler Halil İbrahim, Musa, Harun, İdris, Yusuf, İsa ve Âdem'dir. Yahya ise İsa ile Harun arasında gider gelir.[419]

ba) Birinci Bölge ve Bedeli

Birinci bölgeyi koruyan bu bedel adına Cumartesi günü meydana gelen her ilmî konu, Halil İbrahim (a.s.)'in ruhaniyetindendir. Bu günde ateş ve hava unsurunda oluşan her ulvî eser Keyvân (Zühal, Satürn) gezegeninin kendi feleğinde hareket etmesinden meydana gelirken su ve toprak unsurunda meydana gelen her süflî eser ise bu gezegenin feleğinin hareketinden oluşur. Allah Teâlâ seyyar gezegenler hakkında şöyle buyurur: "*Hepsi bir felekte yüzer.*"[420] Başka bir ayette ise "*Yıldız ile yollarını bulurlar*"[421] buyurur. Şu halde Allah, yıldızları kılavuz edinilsin diye yarattı.[422]

Bu günde ve diğer günlerin gece ve gündüzündeki saatlerinde birinci bölgeyi koruyan bu bedel adına meydana gelen ilimler; sebat ve temkin ilmi, devam ve bekâ ilmidir.[423]

Birinci bedelin makamı ve düsturu, "*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur*"[424] ayetidir. Bunun nedeni, ilkliğin kendisine ait olmasıdır. Çünkü bir benzeri kendisinden önce olsaydı, onun ilk olması geçerli olmazdı. Binaenaleyh onun zikri, kendi makamına uygundur.[425]

bb) İkinci Bölge ve Bedeli

Perşembe günü meydana gelen her ilmî mesele, Musa (a.s.)'nın ruhaniyetindendir. Ateş ve hava unsurunda oluşan her ulvî eser Müşteri (Jüpiter)'nin yüzmesinden, su ve toprak unsurunda oluşan her süflî eser ise onun feleğinden kaynaklanır.

Bu bedele ait bölge ikinci bölgedir. Bu günde ve diğer günlerin saatlerinde onun adına meydana gelen ilimler şunlardır: Bitkiler ve âdetler ilmi, hayrın ve güzel

---

[419] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 376.
[420] Enbiya, 21/33.
[421] Nahl, 16/16.
[422] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 381.
[423] Aynı yer.
[424] Şûra, 42/11.
[425] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 381-382.

ahlâkın sebepleri ilmi, Hakk'a yaklaştıran şeylerin ilmi, amellerin kabulü ve bu amellerin sahiplerini nereye ulaştıracağının ilmi.[426]

İkinci bedelin düsturu, "*Rabbimin kelimeleri tükenmezden önce deniz tükenirdi*"[427] ayetidir. Bu ise Hakk'ın ilminin makamıdır ve onun ilişmesi sonsuzdur. İlim, nitelikler sıralamasında ikincidir. Çünkü niteliklerin ilki, hayattır, ondan sonra ilim gelir.[428]

bc) Üçüncü Bölge ve Bedeli

Salı günü meydana gelen her ilmi mesele, Harun (a.s.)'un ruhaniyetinden meydana gelir. Ateş ve hava unsurunda meydana gelen her ulvî eser ise Merih (Mars) feleğinin ruhaniyetinden kaynaklanır. Su ve toprak unsurunda oluşan her süflî eser, beşinci feleğin hareketinden meydana gelir.

Bu bedele ait bölge üçüncü bölgedir. Ona bu günde ve diğer günlerin saatlerinde verilen ilimler şunlardır: Mülkü yönetme ve idare ilmi, himaye ve koruma ilmi, ordu düzeni, savaş ve harp hileleri ilmi, kurbanlar ve hayvan kesme ilmi, kurban günlerinin sırları ve onun diğer kısımlara yayılmasının ilmi, hidayet ve dalâlet ilmi ve şüphenin kanıttan ayrışması ilmi.[429]

Üçüncü bedelin düsturu ve makamı, "*Nefislerinizde de görmüyor musunuz*?"[430] ayetidir. Bu ise üçüncü mertebedir. Çünkü ilk ayetler ilahi isimlerdir, ikincil ayetler ise ufuklardadır. İkincileri takip eden ayetler ise nefislerimizde olan ayetlerdir. Allah şöyle buyurur: "*Onlara ayetlerimizi ufuklarda ve kendi nefislerinde göstereceğiz.*"[431] Bu nedenle bu düstura, üçüncü bedel tahsis edilmiştir.[432]

bd) Dördüncü Bölge ve Bedeli

Pazar günü meydana gelen her ilmî konu, İdris (a.s.)'in maddesindendir. O günde, hava ve ateş unsurunda oluşan her ulvi eser ise Güneş'in yüzüşünden ve Allah'ın güneşe tevdî ettiği şeylerle bakmasından kaynaklanır. Pazar gününde su ve

---

[426] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 380.
[427] Kehf, 18/109.
[428] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 382.
[429] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 378-379.
[430] Zâriyât, 51/21.
[431] Fussilet, 41/53.
[432] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 382.

toprak unsurunda oluşan her eser, dördüncü feleğin hareketindendir. Kendisini koruyan bu şahsın yeri, dördüncü bölgedendir.[433]

Abdâldan bu bölgeye tahsis edilmiş şahıs için meydana gelen ilimler şunlardır: Ruhânîlik sırlarının ilmi, nur ve ışık ilmi, şimşek ve şuâ ilmi, aydınlık her cismin ve niçin aydınlandığının ilmi, aydınlanabilir olmayı sağlayan mizacın mahiyetinin ilmi. Aydınlık cisimlere örnek olarak canlı sınıfından ateş böceği ya da bitkilerden incir ağacının köklerini ya da taşlardan inci ve yakutu ve hayvanın kimi etlerini verebiliriz. Maden, bitki, hayvan, insan ve melekteki kemâl ilmi, herhangi bir bitki veya hayvanda ortaya çıktığında doğru hareketin ilmi, tesis ve nurların nefesleri ilmi, müdebbir (yönetici) ruhların (bedenlerden) ayrılmasının ilmi, belirsiz durumların îzah edilmesi, kapalı meselelerde sorunun halledilmesi, feleklerin ve çarkın çıkardığı nağmelerin ilmi, telli çalgılar ve benzeri aletlerin seslerinin ilmi, onlarla hayvanların doğaları arasındaki münasebetin ilmi, bunlardan bitkilere ait şeylerin ilmi, ruhanî manaların ve güzel kokuların kendisinde bittiği şeyin ve onları kokulu yapan mizacın ilmi, neden ona döndüklerinin, havanın güzel kokuları koklama duyusuna nasıl aktardığının ve onun araz mı cevher mi olduğunun ilmi. Bütün bunları, bu bölgenin sahibi olan bedel, Pazar ve diğer günlerde söz konusu feleğin ve ondaki gezegenlerin hükmünün saatlerinde ve kendisinde bulunan peygamberin ruhaniyetinden elde eder ve öğrenir. Cuma dönene kadar böyle devam eder.[434]

Dördüncü bedelin düsturundaki makamı ise, *"Keşke toprak olsaydım"*[435] ayetidir. Toprak, merkez fikrini kabul edenlere göre, merkezi talep eden dördüncü unsurdur. Bu nedenle kürenin noktasının toprağa daha yakın bir şeyi yoktur. O nokta, çevrenin varlığının sebebidir. Bu dördüncü bedel, Allah'a, yani şeyleri varedene yaklaşmak ister ve bu yakınlık ise ancak tevazuyla gerçekleşir. Tevazuda ise topraktan daha aşağıda bulunan kimse yoktur. Toprak, bilgilerin kaynakları ve nehirlerin kaynama yeridir. Sıkılan bulutlardan yağan şeyler, topraktan yükselen rutubetlerin buharlarıdır. Bu meyanda pınarlar ve nehirler topraktan fışkırdığı gibi

[433] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 377.
[434] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 377-378.
[435] Nebe, 78/40.

buharlar havaya topraktan çıkar. Böylece suya dönüşür ve yağmur olarak yağar. Bu nedenle dördüncü bedel dördüncü unsura tahsis edilmiştir.[436]

be) Beşinci Bölge ve Bedeli

Allah'ın kendisiyle beşinci bölgeyi koruduğu bu şahıs adına Cuma günü meydana gelen her ilmî konu, Yusuf (a.s.)'un ruhaniyetinden meydana gelir. Ateş ve hava unsurunda oluşan her ulvî eser, Zühre (Venüs) gezegeninin bakışından meydana gelirken su ve toprak unsurunda meydana gelen her süflî eser, Zühre feleğinin hareketinden kaynaklanır. Bu ise *'Allah'ın her semâya vahyettiği'*[437] emirdendir. Başka bir deyişle bu eserler, arz ve semâ arasında inen ilâhi emirdendir. Söz konusu emir, bu ikisinin arasında doğan her şeyde, başka bir anlatımla gökten yağan şeyle bu yağmayı kabul eden yeryüzü arasında oluşan her şeyde bulunur. Yağmurla yeryüzünün döllenmesi gibi, yeryüzünün gökten inen şeyi kabul etmesi, çocuğun meydana gelmesi için dişinin rahminin erkeğin suyunu kabul etmesi ya da kuşlar söz konusu olduğunda dişi kuşun erkek kuştan ıslak havayı kabul etmesine benzer. Allah şöyle buyurur: *"Yedi göğü yarattı, yerden de bir o kadarını yarattı. Emir onların arasında iner. Böylece Allah'ın her şeye kadir olduğunu öğrenirsiniz."*[438] Kudret ancak var etmeyle ilgili olabilir. Böylelikle, bu iniş (tenezzül) ile kastedilenin oluşturma (tekvîn) olduğunu anlarız.[439]

Bu günde ve diğer günlerdeki saatlerinde söz konusu şahıs adına meydana gelen ilimler, cemal ve ünsiyet mertebesinden tasvîr ilmi ve ahvâl ilmidir.[440]

Beşinci bedelin makamı ise *"Bilmiyorsanız zikir ehline sorun"*[441] ayetidir. Sadece doğan kişi soru sorar. Çünkü çocuk, tıflılık makamındadır. Tıflılık, yaşlık anlamındaki tıfl kelimesinden türetilmiştir. Allah şöyle buyurur: *"Sizi annelerinizin karnından bir şey bilmiyor iken çıkardı."*[442] Dolayısıyla çocuk sormadan bilemez. O halde çocuk beşinci mertebededir. Çünkü onun anneleri dörttür ki onlar da

[436] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 382.
[437] Fussilet, 41/12.
[438] Talak, 65/12.
[439] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 380-381.
[440] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 381.
[441] Nahl, 16/43.
[442] Nahl, 16/78.

unsurlardır. Böylece çocuk, beşinci varlık oldu. Bu nedenle soru sormak, bedeller içinde beşinci bedelin alışkanlığı olmuştur.[443]

bf) Altıncı Bölge ve Bedeli

Çarşamba günü meydana gelen her ilmi konu, İsa (a.s.)'nın ruhaniyetindendir. Çarşamba, nur günüdür. Ateş ve hava unsurundaki her ulvî eser, Kâtib (Utarid, Merkür) gezegeninin kendi feleğinde yüzüşünden, su ve toprak unsurundaki her süflî eser ise ikinci semânın feleğinin hareketindendir.

Bu günün sahibi bedele ait bölge, altıncı bölgedir. Onun için bu günde ve diğer günlerdeki saatlerde meydana gelen ilimler şunlardır: Evhâm, ilham, vahiy, görüşler, kıyaslamalar, rüya, ibare, sanatsal yaratım, koruma ve düzenleme ilmi, anlayış gözüne ilişen sürçme ilmi, talimler ilmi, yazı ve âdab ilmi, zecr, kehanet, sihir, tılsımlar ve niyetler ilmi.[444]

Altıncı bedelin makamına gelince, onun düsturu "*İşimi Allah'a havale ederim*"[445] ayetidir. Bu, altıncı mertebedir ve altıncı bedele aittir. Altıncı mertebenin ona ait olmasının nedeni şudur: Daha önce zikredildiği gibi o, beşinci mertebede soruyordu ve bilmiyordu. Sorduğunda ise öğrenmişti. Öğrendiğinde ise Rabbine dair bilgisinin hakikatine ulaşmış ve böylelikle kendi işini Allah'a havale etmişti. Çünkü işi hakkında kendisinin bir gücü olmadığını ve Allah'ın dilediğini yapan olduğunu anlamıştır. Bunun üzerine şöyle der: "Allah'ın beni işimin sahibi yaptığını –ki Allah dilediğini yapandır- öğrendiğimde, işimde Allah'a tevekkül etmemin daha doğru olduğunu da öğrendim. Böylelikle onu (tevekkülü dile getiren ayeti) düstur edindim."[446]

bg)Yedinci Bölge ve Bedeli

Pazartesi gününde meydana gelen her ilmî konu, Âdem (a.s.)'in ruhaniyetinden meydana gelir. Hava ve ateş unsurunda meydana gelen her ulvî eser ise Ay'ın yüzüşündendir. Su ve toprak unsurunda oluşan her süflî eser ise dünya semâsının feleğinin hareketindendir. Bu şahsa ait bölge, yedinci bölgedir.

---

[443] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 383.
[444] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 379.
[445] Mü'min, 40/44.
[446] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 383.

Pazartesi ve bu feleğin hükmünün bulunduğu Cuma gününün bütün saatlerinde bu bedel için meydana gelen ilimler; mutluluk ve bedbahtlık ilmi, isimler ve onlara ait özelliklerin ilmi, med-cezir ilmi ile artma ve eksilmenin ilmidir.[447]

Yedinci bedelin makamı ve düsturu, "*Biz emaneti arz ettik*"[448] ayetidir. Çünkü emanet, yedinci mertebenin sahibine aittir. Ayrıca, insan diye tabir edilen Âdem'in yaratılması da yedinci mertebede gerçekleşti. Çünkü o, akıldan, nefsten, sonra hebâdan, sonra felekten, sonra iki etkinden (ateş ve hava), sonra iki edilgenden (toprak ve su) oluşmuştur. Bunlar ise altıdır. Sonra insan –ki Âdem'dir- yedinci mertebede oluşmuştur. İnsan Başak (Sünbüle)'ta var olduğuna göre, onun yönetim süresi yedi bin sene olmuştur. Böylece sürenin yedinci mertebesinde var olmuştur. Binaenaleyh emaneti ancak yedinin hakikatiyle özdeşleşen kimse taşıyabilir. O, bedellerin yedincisidir. Bu nedenle onun düsturu, içinde emanetin zikredildiği bu ayet olmuştur.[449]

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, "İbnü'l-Arabî, haftanın yedi gününde olacak olayların yedi iklim ve yedi peygamber vâsıtasıyla abdâlın tasarrufuna verildiğini söylemekle bunlarda birtakım metafizik nitelikler ve güçler bulunduğunu kabul etmektedir."[450]

İsmail Hakkî-i Bursevî de İbnü'l-Arabî gibi adı geçen peygamberlerin mutasarrıfı oldukları bölgeleri belirttikten sonra, adeta o bölgelerin sınırlarını çizer. Ona göre, yeryüzü yedi seyyârenin (gezegenin) seyri üzerine taksim olunup yedi hisse kılınmıştır ki her hissesine bir iklim (bölge) derler. İklim kalem kelimesinden alınmıştır, kesilmiş yer manasına gelir. Birinci iklim, Zuhal'e (Satürn) mensuptur ki Hind beldeleridir. İkinci iklim, Müşteri'ye (Jüpiter) mensuptur ki Çin ülkesidir. Üçüncü iklim, Merih'e (Mars) mensuptur ki Türk illeridir. Dördüncü iklim, Şems'e (Güneş) mensuptur ki Horasan memleketleridir. Beşinci iklim, Zühre'ye (Venüs) mensuptur ki Maveraünnehir'dir. Altıncı iklim, Utarid'e (Merkür) mensuptur ki Anadolu'dur. Yedinci iklim, Kamer'e (Ay) mensuptur ki Bulgar memleketleridir (Avrupa).[451]

---

[447] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 378.
[448] Ahzab, 33/72.
[449] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. II, s. 383-384.
[450] Ahmet Ögke, a.g.m., s. 179.
[451] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 310.

Hülâsa Allah Teâlâ Hazretleri yedi iklime yedi abdal yüzünden nazar eder. Onun için her bedel kendine mensup olan iklimin işlerine vâkıf ve esrarına âriftir. İlmi, mazhar olduğu ilahi ismin şümulüne ve ihatasına göredir.[452]

İbnü'l-Arabî, bu yedi abdalla Mekke'de Hatîmu'l-Hanâbele denilen yerin ardında karşılaşıp bir araya geldiklerini ve o bölgeden daha güzel bir yer görmediğini belirterek devamla şöyle der:

"Daha önce onlardan Musa es-Sedderâti'yi İşbiliyye'de 586 (1190 M.) yılında görmüştük. Bir amaçla bize gelmiş ve görüşmüştük. Ayrıca bu adamların arasından dağların şeyhi Muhammed b. Eşref er-Rundî'yi de gördük. Dostumuz Abdülmecid b. Seleme bu bedellerden adı Muaz b. Eşres olan birisiyle karşılaşmıştı. Muaz, abdâlın büyüklerindendi ve arkadaşım onun selamını bize ulaştırmıştı. Abdülmecid ona şöyle sormuş: 'Abdâl bu mertebeyi nasıl elde etmiştir?' O da şöyle cevap vermiş: 'Ebu Talib'in (el-Mekkî) zikrettiği dört şeyle elde ettiler.' Yani açlık, uykusuzluk, susma ve uzlet."[453]

İbnü'l-Arabî bir arkadaşının bir seyahatte abdâldan birisiyle karşılaşmasını şöyle nakletmektedir:

"Arkadaşlarımızdan birisi bir seyahatte abdâldan birisiyle karşılaşmış, ona hükümdarların, vali ve halkın nasıl bir bozukluk içinde olduklarından bahsetmeye başlamış. Bedel sinirlenmiş ve ona şöyle demiş: 'Allah'ın kullarından sana ne? Efendi ile kulu arasına girme. Rahmet, mağfiret ve ihsan o insanları arar. Yoksa sen ulûhiyetin hükmünün işlevsiz kalmasını mı istersin? Sen kendinle meşgul ol ve bu şeylerden yüz çevir. Allah'a bak ve Allah ile meşgul ol."[454]

Hilyetü'l-Abdâl adlı risalesinde[455] İbnü'l-Arabî, Endülüs ülkesinde 'Merşanetu'z-Zeytun'da, Kur'an öğreten, büyük bir fakîh, hafız, erdemli ve yoksullara hizmet eden salih bir kimse olarak nitelediği, Abdülmecid b. Seleme adlı arkadaşının başından geçen bir olayı nakletmektedir. Buna göre bu zat, İbnü'l-Arabî'ye şunu anlatmıştır:

---

[452] Aynı eser, s. 311.
[453] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 280.
[454] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XIII, s. 556.
[455] Bu risalede İbnü'l-Arabî, abdalın nasıl abdal olduğunu yani abdalın niteliklerini anlatmaktadır. Bu nitelikler ise Ebû Talib el-Mekkî'nin, *Kûtu'l-Kulûb* adlı eserinde zikrettiği dört şeydir. Bunlar; samt, uzlet, açlık ve geceleri uykusuz kalmaktır. İbnü'l-Arabî bu risalesinde bu dört vasfı tek tek açıklamaktadır. Bkz: İbn Arabî, *Kitabu Hilyeti'l-Abdal*, s. 1-10.

"Bir gece namaz kıldığım köşemde Kur'an okuyordum. Kur'an'dan bir hizip tamamlayıp başımı geriye doğru omuzlarıma yaslayarak Allah'ı zikrettim. Birden bir şahıs belirdi, üzerinde namaz kıldığım seccademi altımdan çekti. Onun yerine kuru bir hasır serdi ve: Bunun üzerinde namaz kıl, dedi. Evimin kapısı kapalıydı. Ondan korktum. Bana dedi ki: Allah ile ünsiyet kuran kimse korkmaz. Sonra şöyle dedi: Her durumda Allah'tan kork. Derken içime ilham edildi, ona dedim ki: Efendim! Abdâl ne ile abdâl olur? Bana dedi ki: Ebû Tâlib'in, el-Kut adlı eserinde zikrettiği şu dört şeyle: Susmak, uzlet, açlık ve geceleri uykusuz kalmak. Bunu dedikten sonra çekip gitti. Nasıl içeri girdi, nasıl çıktı, anlamadım. Ama kapım hala kapalıydı ve bana verdiği hasır altımdaydı."[456]

İbnü'l-Arabî'ye göre, arkadaşının anlattığı yukarıdaki olayda bahsi geçen kişi abdâldan biridir ve adı Muaz b. Eşres'tir. Anlattığı dört şey ise –samt (susmak), uzlet, açlık ve geceleri uykusuz kalmak- bu yüce tarikatın sütunları ve temelleridir. İbnü'l-Arabî, bu dört şeye adım atmamış, derinlik kazanmamış kimsenin Allah'ın yolundan şaşmış olduğunu, *Hilyetü'l-Abdâl* adlı risaleyi yazma amacının ise bu dört şeyden ve bunlardan kaynaklanan marifet ve hallerden söz etmek olduğunu belirtmiştir.[457]

Hz. Muhammed (a.s.) zamanında müezzinlerin pîri Bilâl-i Habeşî (r.a.)'nin de yedi abdâldan olduğu, o vakitte abdâlın kutbunun ise Üveys el-Karanî'nin amcası olan Usameddin el-Karanî olduğu, Usameddin vefat ettiğinde ise yerine Mekke ve Yemen arasında bir köyden olan Ahmed bin Atâ adlı bir zâtın geçtiği belirtilir.[458]

5) Nükabâ

Bir işten anlayan, bir kavmin büyüğü, bir topluluğun ileri gelen şahsı, lider, başkan, kabile reisi vs. gibi anlamları ihtiva eden Arapça bir kelimedir. "Nakîb" kelimesinin çoğuludur.[459] Ayrıca "ayakta zikir çeken Rifâiyye, Bedeviyye ve Sa'diyye gibi tarikatlarda, sülûkunu tamamlamış dervişe, nakîb adı verilir."[460]

Abdurrrezzâk el-Kâşânî, nükabânın sayısının üç yüz olduğunu söyler. Ona göre nükabâ, Allah'ın Bâtın ismiyle tahakkuk edip bu isme mazhar olduklarından

---

[456] İbn Arabî, *Kitabu Hilyeti'l-Abdal*, s. 3-4.
[457] İbn Arabî, *Kitabu Hilyeti'l-Ebdal*, s. 3-4.
[458] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 311.
[459] Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 139; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. XIV, s. 252.
[460] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 490-491.

halkın içlerine muttalî olup oradaki gizlilikleri açığa çıkaranlardır. Sırları örten perdeler, onlar adına ortadan kalktığından bu gibi konuları bilirler.[461]

İsmail Hakkî-i Bursevî (1137/1725)'ye göre, nükabâ on iki kişidir. Nitekim Kur'an'da, "*Onlardan on ikisini nakîp olarak görevlendirdik*"[462] diye geçer. Yani İsrâiloğulları'nın içinden sefer ve hazer zamanlarında bayrağı altındaki askerlerin ve topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak, işlerinin iyi yürütülmesini sağlayıp denetlemek üzere on iki nakîp tayin edilmiştir.[463]

Nükabâ sayısının on iki olmasının sırrı, on iki burçtur. Zira her bir burç için o burcun özelliklerine vâkıf; sırlarını, tesirlerini bilen ve kezâ o burca giren seyyare ve sabit yıldızların hallerinden, gereklerinden haberdar olan on iki nakîp tayin olunmuştur.[464]

Nükaba, "bâtın" ismi ile mütehakkık oldukları için insanların batınlarını keşfederler. Sırların yüzünden örtülerini açar, içindeki gizlilikleri çıkarırlar. Nefs vesveselerini, hile ve tuzaklarını bilirler. Hatta İblis'in kendisi hakkında bilmediği şeylere vâkıf olurlar. İlimleri o derece ileridir ki, bir kimsenin yeryüzünde izini görseler, ondan sahibinin saîd veya şakî olduğunu anlarlar, imanla veya küfürle gider diye hükmederler.[465]

Seyyid Şerif-i Cürcânî (816/1413) ve Ahmed-i Ziyâuddin Gümüşhanevî (1311/1893) de nükabânın, nefislerdeki gizli şeyleri meydana çıkaran, Bâtın isminin hakikatine ermiş olan ve bu sebeple insanların iç âlemine vâkıf olan, kendilerine sırların yüzlerindeki perdeler kaldırıldığından dolayı içlerdeki gizli şeyleri ortaya çıkaran kimseler olduğunu ifade ettikten sonra nükabâyı başlıca üç gruba ayırmaktadırlar. Bunlar; birtakım yüce hakîkatlere vâkıf olan ulvî şahıslar; mahlûkat katındaki süflî şahıslar ve birtakım insânî hakîkatleri bilen orta dereceli (vasatî) şahıslardır. Bu üç gruptan her birinde, Cenâb-ı Hakk'ın gizli emânetleri ve ilâhî sırlar bulunmaktadır. Her iki müellif de nükabânın sayısını üçyüz olarak ifade etmektedir.[466]

---

[461] Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 116.
[462] Mâide, 5/12.
[463] Bursevî, a.g.e., s. 314.
[464] Bursevî, a.g.e., s. 315.
[465] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 315.
[466] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 266; Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl* s. 5.

İbnü'l-Arabî'ye göre ise nükabâ, her dönemde sayıları artmaksızın ve eksilmeksizin, on iki kişidir. Bu on iki, feleğin burçlarının sayısı olan on ikiye işaret eder. Her nakîb kendisine özgü burcun özelliğini ve Allah'ın onun makamına yerleştirdiği sır ve tesirleri bilir. Ayrıca oraya inen hareketli ve sabit yıldızların bıraktığı şeyleri bilir. Sabit yıldızların, burçlarda duyularla görülmeyen birtakım hareketleri ve noktaları vardır. Bu durum, binlerce sene içerisinde gerçekleşebilir. Gök bilimcilerin ömrü ise, bunu görecek kadar uzun değildir.[467]

Allah, bu nakîblerin ellerine, indirdiği şeriatlerin bilgilerini vermiştir. Onlar, nefslerinin gizliliklerini ve hilelerini ortaya çıkartır, tuzak ve aldatmalarını bilir. İblis ise onlara göre besbellidir. Onlar, İblis hakkında, İblis'in bile bilmediği şeyleri bilirler. Öyle bir bilgiye sahiptirler ki, yeryüzünde bir insan hareket etse, bu hareketin mutlu, ya da bedbaht birisinden meydana geldiğini bilirler. Onların bu durumu, izleri ve eserleri bilenlerin durumuna benzer. İbnü'l-Arabî, Mısır bölgesinde onlardan pek çok kişinin olduğunu bildirmektedir. Onlar, bir şahıs gördüklerinde 'Bu şahıs bu eserin sahibidir' derler ve gerçekte iş söyledikleri gibi olur.[468]

İbnü'l-Arabî'nin, nakîbi, "nakabe" fiiliyle irtibatlandırdığı görülür. Bu anlamda nakîb, âdeta, marifet hazinesini araştırıp, nefsinden onu ortaya çıkartmak isteyen kimsedir.[469]

Netice itibarıyla nükabâ, halkın sırlarına muttali olan, insanların iç dünyalarını bilen, kendilerinde Allah'ın el-Bâtın isminin tecellî ettiği kimselerdir. Bunlar burçların özelliklerini, sırlarını ve tesirlerini bilmektedirler. Aynı zamanda bir insanın cennetlik veya cehennemlik olduğunu bildiklerine göre, demek ki, kaderde yazılı olanlara, ilahî sırlara Allah'ın izniyle vâkıftırlar. Onlar, uzayla ilgili gök bilimcilerinin dahi bilemeyecekleri keşfî bilgiye sahiptirler. Nükabânın sayısı bazı müelliflere göre üç yüz, başta İbnü'l-Arabî olmak üzere bazı müelliflere göre de on ikidir.

6) Nücebâ

Nücebâ, lügatte "kıymetli, üstün kişi, asîl, asalet sahibi vb." anlamına gelen "necîb" kelimesinin çoğuludur. Fakat çoğulu, "encâb" şeklinde de gelebilir.[470] Bu

[467] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 281-282.
[468] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 282.
[469] Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, s. 1068.

kullanım Arap dilinin kıyas kurallarına aykırı olmakla birlikte, abdâl ve aktâb kelimelerine benzetmek amacıyla türetilmiştir. Fakat "necîp" kelimesinin kıyas kurallarına göre çoğulu olan "nücebâ", "kerîm"in çoğulu olan "küremâ"ya benzemektedir.[471]

Nücebâ, son derece şefkatli ve yaratılıştan merhametli olduklarından, taşıyamadıkları yükümlülükler konusunda halka yardımcı olan, insanların işlerini ve durumlarını düzeltmekle görevli bulunan ermiş kimselerdir. Tüm mahlûkatın yüklerini taşır ve sıkıntılarını gidermeye çalışırlar. Cenâb-ı Hak'tan başkasına bakmazlar. Bunların kırk veya yetmiş kişi oldukları söylenir.[472]

Nüceba, halka çok şefkat ettiğinden ve yaratılışında fazla rahmet özelliği olduğundan kendi nefislerinde tasarruf etmeyi bırakmış, halkın yüklerini taşımakla meşgul olmuşlar, başkalarının işlerine bakıp onların hacetlerini yerine getirmeye güç yetirmişlerdir. Şöyle ki, başkasının maddi gücünün yetmediğine onların gücü kâfi gelir. Hakk kudretiyle her şey ellerinden gelir. İşte onlar bu hizmetleri ve uğraşları yüzünden terakkî etmişlerdir.[473]

Anlaşılan o ki nücebâ, halkın sıkıntılarıyla, sorunlarıyla meşgul olan ve onların ihtiyaçlarını gidermeye çalışan kısacası halka hizmet eden Allah dostlarıdır. Onlar, bu hizmetleri vesilesiyle terakkî etmişler ve yüce makamlara erişmişlerdir. Aslında bu durumu Peygamberimizin (s.a.v.) "*Bir kavmin efendisi ona hizmet edendir*"[474] hadisi ile ilişkilendirebiliriz. Bu bağlamda "hizmetsiz yol alınmaz"[475] deyişi de manidardır.

Ahmed-i Ziyâuddin Gümüşhanevî (1311/1893)'ye göre; nücebânın, dördü zahirî ve dördü de batınî olmak üzere sekiz ameli vardır. Zahirî amelleri; fütüvvet, tevâzû, edep ve ibadet çokluğudur. Batınî amelleri ise; sabır, rızâ, şükür ve hayâdır. Onlar, yüksek ahlâk ve irfan sahipleridir.[476]

---

[470] Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 136; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. XIV, s. 41-42; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s.490.
[471] İbn Âbidin, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 268.
[472] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 259; Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, s. 3-4; Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 114; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s.490.
[473] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 316.
[474] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 462.
[475] Bkz: Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 280.
[476] Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, s. 3-4.

İbnü'l-Arabî'ye göre nücebâ, her dönemde sekiz kişidir, sayıları artmaz ve eksilmez.[477] Onların üzerinde, hallerini kabul ettiklerine dair alametler görülür. Bu hususta kendi iradeleri olmasa da, hâl onlara galip gelir. Onların durumunu ise, üzerlerinde bulunanlar bilebilir, altlarında bulunanlar bilemez. Onlar, sekiz niteliği bilen kimselerdir. Bunlar yedi meşhur nitelik ile sekizincisi idraktir. Onların makamı Kürsî'dir ve nücebâ zümresinden oldukları sürece onu aşamazlar. Onlar, yıldızların yürüyüşlerini bilmede –gök bilimcileri tarafından bilinen yoldan değil- Allah'ın bildirmesi yoluyla derin keşif sahibidirler.[478] Nükabâ, dokuzuncu feleğin[479] ilmini elde edenlerdir. Nücebâ ise, onun altında bulunan sekiz feleğin ilmini elde edenlerdir. Bu, içinde yıldız bulunan her felektir.[480]

İsmail Hakkî-i Bursevî de nücebânın sayısını sekiz olarak belirtir. Ona göre nücebânın makamı Kürsî'dir, Kürsî ise sekizinci felektir. Seyyare ve sabiteler, yani gezegen ve sabit yıldızlar bu sekiz gökte devrederler. Bu yüzden nüceba, yıldızların hallerine vâkıf, seyirlerine ve devirlerine âriftirler. Lâkin bilgileri keşf yüzündendir yoksa yıldız bilginleri gibi öğrenmekle değildir.[481]

Nükabâ, nücebânın üstündedir. Nakipler dokuzuncu feleğe çıkmışlar, sekiz göğün ötesinde olan sırları bilmişlerdir. Bunlar nücebânın hallerini bilirler, zira yüksekteki aşağıdakine hâkimdir. Ama nücebâ, nukabânın hallerine vâkıf değillerdir. Bundan dolayı nükaba, vezirler konumunda, nücebâ ise vekiller konumundadır.[482]

Özet olarak nücebâ, şefkat ve merhamet duygularının ağır basmasından dolayı, halkın ihtiyaçlarını karşılamak, onların durumlarını ıslâh etmek, sıkıntılarını gidermek, dertlerine devâ olmak için çaba sarfedip insanlığa hizmet ederler. Bu cehd, gayret ve hizmetleri, onların makamlarının yükselmesine vesile olur. Yine nukabâda

---

[477] Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, s. 1053.

[478] Feleklerin tertibinin ancak keşif ve Hakk'ın bildirmesiyle veya peygamberin haber vermesiyle bilinebileceğini söyleyen İbnü'l-Arabî, gözleme dayalı araştırma yapanların, ilahî sanatın keyfiyeti ve feleklerin tertibi hakkında tam bir görüş birliğine varamadıklarını belirtir. O, onların bazı hususlarda hataya düştüklerini, bazılarında ise isabet ettiklerini ifade eder. Bkz: İbn Arabî, *Ukletü'l-Müstevfiz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, s. 175.

[479] Feleklerin sayısı ile ilgili İbnü'l-Arabî'nin yaşadığı asırda, Batlamyus'un sekiz felek anlayışı ve buna Sâbit b. Kurrâ'nın felek-i Muhît'i eklemesiyle dokuz felek anlayışı vardır. Bkz: Seyyid Hüseyin Nasr, An İntroduction to İslamic Cosmological Doctrines, Sunny Press, 1993, s. 75. İbnü'l-Arabî, bu astronomik görüşe müşahede edilebilen olmaları yönüyle yer verir. Fakat o, feleklere sadece maddî varlıklar olarak bakmaz. Aynı zamanda manevî âlemin dereceleri olarak değerlendirir. Bkz: Titus Burckhardt, *Mistical Astrology According to İbn Arabi*, Beshera Publications, Abingdon 1989, s. 12; Veysel Akkaya, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî'de İdrîs Peygamber*, Erkam Yay., İstanbul 2010, s. 71.

[480] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 282-283; Krş.: İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs*, s. 268.

[481] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 315.

[482] Aynı eser, s. 315-316.

olduğu gibi nücebâ da astronomi ile ilgili gök bilimcilerinin bilemeyeceği bilgilere sahiptirler. Tabi ki onların bigisi birtakım âlet ve araçlarla veya öğrenme yoluyla elde edilebilecek bir bilgi olmayıp, keşfî bilgidir. Nücebânın durumunu ancak hiyerarşik olarak daha üstte bulunan ricâl bilebilir, alt mertebede olanlar ise bilemez. Başta İbnü'l-Arabî olmak bazılarına göre nücebânın sayısı sekiz, bazılarına göre de kırk veya yetmiştir.

7) Havâriyyûn

Havarî kelimesi, havr kökünden türemiş olup, Arapça'da bu kökten türeyen kelimelerin birbirinden farklı anlamları vardır.[483] Havr kökünden gelen havarî kelimesinin sözlükte; elbise ağartan, bütün ayıplardan arınmış, hâlis ve samimi dost, bir kimseye ileri derecede yardım eden gibi anlamları bulunmaktadır.[484] "Terim olarak ise "genelde, Allah'ın peygamberlerine inanıp onlara yardımcı olan herkes için kullanılan havarî, bilhassa Hz. İsa tarafından seçilmiş, tebliğ ve irşad görevinde ona yardımcı olan on iki kişilik grubu ifade eder."[485] Kur'an-ı Kerim'de havr kökünden türeyen kelimelerin geçtiği ayetler mevcuttur.[486]

İslâm tarihi kaynaklarında havârî terimi, öncelikle Hz. İsa'nın on iki yardımcısı için kullanılıyorsa da, Hz. Peygamber'in İkinci Akabe Biatı'ndan sonra Medinelilere vekil tayin ettiği üçü Evs kabilesinden, dokuzu da Hazrec kabilesinden olan toplam on iki kişiye de havârî denilmektedir. Bazı İslâmî kaynaklar ise, Kureyş'ten Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hamza, Cafer b. Ebî Talib, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Osman b. Ma'zun, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'dan (r. anhum) oluşan on iki sahabîyi havârî olarak zikretmektedir.[487]

---

[483] Bu kökten türeyen kelimeler ve anlamları için bkz: Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Sekizinci Baskı, Beyrut 1426/2005, s. 380-381; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. III, s. 383-388.
[484] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. III, s. 385-386.
[485] Osman Cilacı, "Havârî", TDVİA, İstanbul 1997, c. XVI, s. 513. Havarilerin adları bazı küçük farklılıklarla Matta (10/2-4), Markos (3/16-19), Luka (6/14-16), ve Resullerin İşleri'nde (1/13) geçmektedir. Matta ve Markos İncillerinde havarilerin isimleri şunlardır: Simun Petrus, Andreas, Ya'kûb (Zebedi'nin oğlu), Yuhanna, Filipus, Bartolomeus, Tomas, Matta, Ya'kûb (Alfeus'un oğlu), Taddeus, Gayyur Simun ve Yahuda İskariyot.
[486] Bu ayetlerden birinin meâli şöyledir: "*İsa, onların inkârlarını sezince, 'Allah yolunda yardımcılarım kim?' dedi. Havâriler, 'Biziz Allah yolunun yardımcıları. Allah'a iman ettik. Şahit ol, biz müslümanlarız' dediler.*" Âl-i İmrân, 3/52. Havr kökünden türeyen kelimerin geçtiği diğer ayetler için bkz: İnşikak, 84/14; Kehf, 18/34, 37; Mücadele, 58/1; Duhan, 44/54; Tûr, 52/20; Rahman, 55/72; Vakıa, 56/22; Mâide, 5/112; Sâf, 61/14.
[487] Osman Cilacı, a.g.m., s. 515.

İbnü'l-Arabî'ye göre havâriyyûn, her dönemde bir kişidir ve iki kişi olmaz. Bu tek kişi öldüğünde, onun yerine başkası yerleştirilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde bu makamda Zübeyr b. Avvâm bulunuyordu. Bununla beraber, kılıçla dine yardım eden pek çok insan vardı. Havarî, Allah'ın dinine yardım ederken kılıç ile kanıtı (hüccet) birleştiren kimsedir. Bu yönüyle kendisine bilgi, ifade ve kanıt verildiği gibi kılıç, cesaret ve atılganlık da verilmiştir. Onun makamı, meşru dinin geçerliliği ile ilgili kanıtı ortaya koymada atılganlıktır (tehaddî). Bu kanıt, nebinin mucizesi gibidir. Rasûlullah (a.s.)'ın davasının doğruluğunu kanıtlamak için ortaya koyduğu delilden sonra geride havarînin kanıtı kalır. Mucizenin vârisi olan havarî, onu sadece Hz. Peygamber'in doğruluğunu kanıtlamak için gösterir.[488]

Havarînin ortaya koyduğu söz konusu kanıta da mucize adını veren İbnü'l-Arabî'ye göre, havarînin kanıtına eklenen şey, peygamberin mucizesine eklenenle birdir. Fakat havarî, onu peygambere izafe ederken; peygamber, mucizeyi kendisine izafe eder. Havarîye ait olan böyle bir şey, velîlere has olan keramet olarak isimlendirilemez. Çünkü, tanımı ve kapsamı açısından Hz. Peygamber'in mucizesi olan bir şey, hiçbir zaman veli adına keramet olamaz. Peygambere tâbi olan bir şahıstan, peygamberin doğruluğunu tasdik etmek için mucize şeklinde peygamberden meydana gelen şey gerçekleşirse, böyle bir şey özellikle havarîden zuhûr eder. Belirtilen şekilde böyle bir şeyin kendisinden zuhûr ettiği kimse, bulunduğu dönemin havarîsidir. İbnü'l-Arabî, kendi dönemindeki havarîyi hicrî 586 (miladî 1190) yılında gördüğünü de beyan etmektedir.[489]

Havariyyûn zümresini; saf kalpli, inançları çok sağlam ve pek güçlü, din için harp etmeye çok istekli, inkârcıları susturacak kuvvetli delillere sahip kimseler olarak tanımlayan İsmail Hakkî-i Bursevî'ye göre havarîden kastedilen, Hz. Zübeyr b. Avvâm (r.a.) ın meşrebinde olan özel bir velidir ki, kutbu'l-aktâb gibi bir tanedir. [490]

Ayrıca İsmail Hakkî-i Bursevî, konuyla ilgili olarak şu hadisi de zikretmektedir:

Ahzab gazasında Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu:

- "Bana kavm haberini kim getirir?" Zübeyr:
- "Ben ya Rasûlallah", dedi. Orada nübüvvet dilinden şöyle sadır oldu:

---

[488] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 283-284.
[489] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 284.
[490] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 317.

- "Her nebinin havarisi vardır, benim havarim Zübeyr (r.a.)'dir."[491]

Acaba Zübeyr b. Avvâm, niçin havarî olarak isimlendirilmiştir? Bununla ilgili olarak İsmail Hakkî-i Bursevî şöyle demektedir:

"Havarî, dine yardımda kılıçla şecaat gösterip daima üstün bir gayretle hüccet, bürhan, ilim ve ibadet hasletlerini kendinde toplayandır. Rasûlullah zamanında, gerçi kılıçla dine yardım eden çoktu velâkin dinin doğruluğu üzerine bağlayıcı ve susturucu delil getirmek hususunda, Zübeyr (r.a.) önde geliyordu. Hulâsa, Rasûlullah'ın en büyük mucizesi Zübeyr'e miras kalmış gibiydi. Yani Rasûlullah'ın, açık mucizeleriyle, özellikle zâhir Kur'an ayetleriyle meydan okuyup doğruluğuna sağlam ve açık delil gösterdiği gibi, Zübeyr de inkârcıları reddedip şeriatın doğruluğu üzerine bürhan ortaya koymuş, bu hususta meydan okuyup[492] tartışmak ve çatışmak istemiştir.[493]

Rasûlullah'tan sonra bu makamın ehli ve bu mirasın sahibi olan kimse ümmetin havarîsi olup, velâyetin bu özelliğiyle serfirâz olur.[494]

Bilindiği gibi havarî denince ilk akla gelen Hz. İsa (a.s.)'nın yardımcılarıdır. Ancak Hz. Peygamber'in "*Benden önce Allah hangi ümmete peygamber göndermişse bu peygamberlerin hepsinin de ümmeti için havarileri ve sünnetini takip eden, emrine uyan yakın dostları olmuştur*"[495] hadisinde belirttiği gibi, genel anlamda Allah'ın peygamberlerine inanıp onlara yardımcı olan kimseler için de kullanılmıştır. Bununla birlikte ricâlu'l-gayb anlayışı ile beraber havarî kavramının yeni bir boyut kazandığını söyleyebiliriz. Bu anlayış ile birlikte havarî, herkes tarafından bilinemeyen gizli veliler zümresinden biri olarak, ricâlu'l-gayb hiyerarşisi içerisinde yer almıştır. Dolayısıyla teşriî nübüvvetin sona ermesi sebebiyle yeryüzünde kendisine yardım edilecek bir peygamber bulunmasa da, havarî her

---

[491] Buharî, Cihad, 40; Fedâilu Ashâbı'n-Nebi, 13; Bursevî, *a.g.e.*, s. 317.
[492] Urve (r.a) anlatıyor: "Zübeyr b. Avvâm Müslüman olmuştu ve o sıralarda on iki yaşlarındaydı. Bir gün şeytandan gelen bir ses ona 'Muhammed (a.s.) yakalandı' dedi. Bunun üzerine Zübeyr kılıcını çekerek sokağa fırladı. Mekke'nin yukarı mahallelerinde oturmakta olan Hz. Peygamber'in evine kadar koştu. Bu arada kılıcı da hep elindeydi. Onu gören Hz. Peygamber, 'Nedir bu halin, sana ne oldu' diye sordu. O da, 'Seni yakaladıklarını duydum' dedi. Hz. Peygamber bu kez, 'Şayet öyle olsaydı ne yapacaktın' diye sordu. Zübeyr, 'Seni yakalayan kimseyi bulup öldürecektim' cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber hem ona hem de kılıcına dua etti. İşte Allah yolunda çekilen ilk kılıç budur." Bkz: Alâuddîn Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985, c. XIII, s. 210-211.
[493] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 317-318.
[494] Aynı eser, s. 318.
[495] Müslim, İman, 80.

dönemde bulunacak ve bir şahıs tarafından temsil edilecektir. Netice olarak bunu, Hristiyânî bir kavramın İslâmîleşmesi olarak yorumlayabiliriz.

8) Recebiyyûn

Recebiyyûn, Receb'e mensup olanlar anlamında Arapça bir kelime olup Recebîler olarak da Türkçe'ye çevrilebilir.[496]

İbnü'l-Arabî'ye göre, Recebiyyûn, her dönemde kırk kişi olup, sayıları artmaz ve eksilmez.[497] Onlar, 'ağır söz (kavl-i sakîl)' sahipleridir. Kur'an-ı Kerim'de "*Biz sana ağır bir söz yükleyeceğiz*"[498] ayetinde geçen kavl-i sakîl (ağır söz) ifadesiyle bunlara işaret edilmektedir. "Recebiyyûn" diye isimlendirilmelerinin sebebi, bu makama özgü hallerin Recep ayında ortaya çıkmasıdır. Bu hal, Recep hilalinin görünmesinden bitimine kadar devam eder, sonra kaybolur. Onlar, gelecek sene Receb ayı girinceye kadar bir daha bu hali bulamazlar. Bir kısmının üzerinde Receb'deki halinde açılan bilgilerin bir yönü senenin diğer kısmında da kalırken bir kısmında o halden hiçbir şey kalmaz. Bu yol sahiplerinden onları tanıyanlar azdır. Onlar, şehirlerde dağılmışlardır ve birbirlerini tanırlar. Bir kısmı Yemen'de, Şam'da ve Diyarbakır'da bulunur. İbnü'l-Arabî, onlardan birisiyle Diyarbakır-Düneysir'de karşılaştığını, çok arzuladığı halde recebiyyûndan daha başka birine rastlayamadığını ifade etmektedir.[499]

İbnü'l-Arabî, Düneysir'de karşılaştığı zâtın ilginç bir özelliğinden bahsetmektedir. Onun bildirdiğine göre, bu kişinin üzerinde senenin diğer kısımlarında Şiâ'nın Râfizîleri hakkında bir keşf kalırdı. O zât, Râfizî olan kimseleri, domuz sûretinde görerek kolaylıkla tanıyabilmekteydi. Mezhebini bilmediği, Râfizîliğe göre dindarlığını yaşayan ve bu mezhebe inanan, tanımadığı bir insan kendisine gelir, onunla karşılaştığında kendisini domuz suretinde görür, onu çağırır ve şöyle derdi: "Allah'a tevbe et! Çünkü sen Şiî-Râfizîsin". Bunu gören başka biri şaşırıp kalırdı. Adam tevbe eder ve tevbesinde dürüst olursa, onu insan suretinde görürdü. Diliyle 'tevbe ettim' deyip mezhebini gizlerse, onu sürekli domuz olarak görür ve kendisine şöyle derdi: "Tevbe ettim derken yalan söylüyorsun." Doğru

---

[496] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 513.
[497] İsmail Hakkı Bursevî de bunların sayısının kırk olduğunu ve recebiyyûn içinde kadınların da olabileceğini belirtir. Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s.319.
[498] Müzemmil, 73/5.
[499] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 285-286.

söylediğinde ise, 'doğru söyledin' derdi ve böylelikle keşfinde doğru söyleyip söylemediğini bilirdi. Böylelikle o Râfizî, kendi mezhebinden dönerdi.[500]

Recebiyyûn, Receb ayının ilk gününde sanki göğün üzerlerine kapaklandığını hissederler. Bu ağırlıktan dolayı, gözlerini kırpmaya, organlarını hareket ettirmeye, ayağa kalkmaya, oturmaya, ellerini ve ayaklarını oynatmaya güç yetiremezler, yanları üzere yatarlar. Bu durum ilk gün böyle devam eder, sonra ikinci gün yavaş yavaş azalmaya başlar, üçüncü gün daha da azalır. Böylece bilinmeyen şeyler hakkında bilgi, tecelli ve keşifler gerçekleşir. Onlar, üç ya da iki günden sonra konuşmaya ya da seciyeli söz söylemeye başlarlar ve böylelikle kendileriyle konuşulabilir. Söz söylerler, kendilerine söz söylenir, ta ki ay tamamlanır. Recep ayı tamamlanıp Şaban girdiğinde, sanki bağlarından kurtulmuş gibi olurlar. Bir sanat ya da ticaret sahibi iseler, işleriyle meşgul olmaya başlarlar ve bütün halleri kendilerinden alınır. Fakat Allah, bu hallerden herhangi bir şeyi onların üzerinde bırakmayı dilerse, onu bırakır. Onların hali böyledir. Bu, sebebi meçhul olan tuhaf bir haldir.[501]

Recebiyyûn tâifesi içerisinde yer alan ricâlin, Recep ayında bedenleri üzerinde de etkili olan birtakım özel hallere mazhar oldukları anlaşılmaktadır. Onlar, bilinmeyen şeyler hakkında bilgi, tecellî ve keşflere nâil olmaktadırlar. Bilhassa onların kendilerinden geçip gaybe ait şeyler konuşmaları ilhamın bir türü olarak değerlendirilebilir.

9) Hâtem

"Hatm" kelimesinin Arapça'da, "basmak, mühürlemek, tamamlamak, kapamak, sonuna varmak" gibi anlamları bulunmaktadır. Hâtem kelimesi ise hem "bir şeyi tasdik eden mühür", hem de "sonuncu" anlamlarına gelmektedir. [502] Bu bağlamda konumuzla ilgili bir kavram olan hâtemü'l-velâye kavramı "velilerin sonuncusu" manasına geldiği gibi, "tüm velileri tasdik eden mühür" manasına da gelmektedir.

İbnü'l-Arabî'ye göre hâtem, her zaman âlemde tek kişi olmakla birlikte iki tür velâyet bulunmasından dolayı, her iki velâyet türü için de birer hâtem bulunmaktadır.

---

[500] Aynı eser, c. XI, s. 287.
[501] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 288-289; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 319-320.
[502] Bkz: İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. IV, s. 24-26; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1099.

Allah, bu iki hâtemden birisiyle, Muhammedî velâyeti (velâyet-i Muhammediyye) bitirir. Artık Muhammedî veliler içerisinde ondan daha büyük kimse olmaz. Diğer hâtemle ise Allah, Âdem'den son veliye kadarki umûmî velâyeti (velâyet-i âmme) bitirir. Kendisiyle umûmî velâyetin sona erdiği kişi Hz. İsa (a.s.)'dır ve Hz. İsa, hatmü'l-evliyâdır (velilerin sonuncusu). Aynı şekilde o, mülk devresinin sonuncusudur. Bu nedenle kıyamet günü iki şekilde diriltilecektir: Bir yönüyle Muhammed (a.s.) ümmeti içerisinde diriltilirken, başka bir açıdan peygamberlerle beraber peygamber olarak diriltilecektir.[503]

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için İbnü'l-Arabî'nin velayet anlayışından bahsetmek yerinde olacaktır.[504] İbnü'l-Arabî, velâyeti, umûmî velâyet ve husûsi velâyet olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Umûmî velâyet, tüm nebî ve resullerin velâyetini kapsarken, husûsî velâyet ise velîlerin velâyetinden ibarettir. O, buna paralel olarak hatmü'l-velâye'yi de umûmî ve husûsî olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Birincisi, zuhur etmesiyle bütün nebî ve resullerin velâyetini mühürleyecek olan umûmî hatmü'l-velâyedir ki, ahir zamanda velîlik vasfıyla dünyaya gelip Hz. Peygamberin şeriati üzere hükmedecek olan Hz. İsa'dır. Daha evvel peygamber olarak gönderilen Hz. İsa, kıyametten önceki bu süreçte Hz. Peygamber'in şeriatine tâbi olacağından Muhammed (a.s.) ümmetindendir ve bu ümmetin en faziletlisidir. İkincisi, Hz. Peygamber'den sonra verâset yoluyla devam eden husûsî velâyeti, yani Hz. Muhammed'in kademi üzere bulunan velîlerin velâyetini (velâyet-i Muhammediyye) mühürleyen husûsi hatmü'l-velâyedir ki, İbnü'l-Arabî bu kimseyi bizzat gördüğünü ve onunla bir araya geldiğini belirtir. Ondan sonra velâyet-i Muhammediyye üzere bulunan herhangi bir velî gelmeyecektir. Fakat diğer peygamberlerden tevarüs eden velâyet –Musevî, İsevî velâyet vb.- kıyâmete, umûmî hatmü'l-velâyenin ortaya çıkışına kadar devam edecektir.[505] Yani diğer veliler hâtemden sonra gelebilirlerse de, artık bunlar Hz. Muhammed'in doğrudan doğruya varisleri değildir. Bunlar, hâtem vasıtasıyla diğer peygamber ve velilerin varisleridir.

---

[503] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 289-290.

[504] Geniş bilgi için bkz: M. Mustafa Çakmaklıoğlu, "İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velâyet Hakkındaki Görüşleri ve İbn Teymiyye'nin Bu Hususta Eleştirileri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-I), Sayı: 21, Ocak-Haziran 2008, s. 213-255.

[505] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. III, s. 174-177; c. XI, s. 289-290; c. XII, s. 119-122; İbn Arabî, *Dîvân*, nşr.: Muhammed Rikâbî er-Reşîd, Dârü'r-Rikâbî, Kahire 1992, s. 257.

İbnü'l-Arabî, peygamberlerin velâyetini kapsayan umûmî velâyetin hâteminin Hz. İsa olduğunu açıkça belirtirken, husûsî hâtemin kimliği hakkında, *"bizim zamanımızda doğmuştur, onu gördüm, onunla bir araya geldim ve ondaki hatmiyyet alâmetini gördüm"*[506] gibi kapalı ifadeler kullanır. Fakat bazı yerlerde hususi hatmü'l-velâyenin bizzat kendisi olduğunu açıkça dile getirir. Meselâ, Fütûhât'ta *"Şüphesiz ben Hâşimî'nin ve Mesih'in vârisi olarak hâtem-i evliyâyım."*[507] derken, yine *Divân'*ında hâtem oluşunu kesin bir dille beyan eder: *"Enbiyânın hâtemi, Hz. Muhammed (a.s.) ile ortaya çıktığı gibi, ben de evliyânın hâtemiyim. Umûmî velâyetin değil, hususi velâyetin hâtemiyim, zira umûmî velâyette hâtem, Hz. İsa (a.s.)'dır."*[508]

İbnü'l-Arabî'ye göre, Hz. Muhammed (a.s.) de dâhil olmak üzere bütün peygamberler ve veliler, rûh-ı Muhammedî'nin tezahürleridir. Rûhî silsilenin başı ve sonu O'dur. İbnü'l-Arabî'nin hatmü'l-velâye dediği şey, sadece O'nun sayısız tezahürlerinden biridir. Hatmü'l-velâyeyi diğer veli ve peygamberlerden ayıran şey sadece onda rûh-ı Muhammedî'nin tamamıyla tezahür etmiş olmasıdır.[509] Dolayısıyla hâtmü'l-velâye, kutub, efrâd gibi velayet tarzlarının aslî kaynağı rûh-ı Muhammedî veya diğer bir deyişle hakikat-i Muhammediyye olmaktadır.

Hâtemü'l-evliyâ konusunu ilk defa gündeme getiren Hakîm-i Tirmizî'dir (ö. 285/898). Hatmü'l-Evliyâ adıyla bir de kitap yazmıştır. Kur'an'da geçen "ve hâtemü'n-nebiyyîn"[510] ifadesinden hareketle, peygamberlerin birbirine üstünlükleri olduğu gibi, velilerin de birbirine üstünlükleri olduğu iddiasını ortaya atmıştır. Hatmü'l-velâye anlayışına nihâî şeklini veren de, İbnü'l-Arabî olmuştur.[511]

Hakîm-i Tirmizî'ye göre, Hz. Peygamber (s.a.v) bütün peygamberlerin hâtemidir. Onun vefatından sonra ümmetinden kırk kişi onun yerine geçer, arz

---

[506] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. III, s. 177.
[507] Aynı eser, c. IV, s. 71.
[508] İbnü'l-Arabî, *Dîvân*, s. 227,257, 294. İsmail Hakkî-i Bursevî de İbnü'l-Arabî'ye hatmü'l-evliyâ denmesi ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: "Ve şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Muhyiddîn el-Arabî (k.s.) Hazretleri'ne 'hatmü'l-evliyâ' dedikleri husûs, mertebe itibâriyledir. Nitekim 'İlim fülân kimsede ve seyf fülân pâdişâhta hatm oldu' derler, maa-hâzâ onlardan gayrı dünyâda dahî âlimler ve pâdişâhlar vardır. Velâkin ilmin ve kılıcın külliyyeti onlarda hatm oldu demektir. Pes, Şeyh-i Ekber, Hz. Ali'nin âyîne ve mazhar-ı tâmmıdır ki onun tefâsîl-i kemâlâtı Hz. Şeyh'de zuhûr etmiştir. Ve bu makûle âyîneye zarûret ne idiğini erbâb-ı keşf bilirler." Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c.II, İstanbul 1997, s. 433.
[509] Ebu'l-Âla Affifi, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ, Kırkambar Yay., İstanbul 1999, s. 106.
[510] Ahzab, 33/40.
[511] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 120.

onlarla ayakta durur. Bunlar Rasûl'ün ehl-i beytidir, nesep itibariyle değil, fakat zikir itibariyle onun evinin halkıdırlar yani ehl-i beyttirler. Bu kırk kişiden biri ölünce, yerine ümmetten biri geçer. Bunların sayıları tükenip dünyanın zeval vakti gelince Allah bir veli gönderir. Bunu seçerek kendine yaklaştırmış, hatmü'l-velaye/velayet mührü vererek kıyamete kadar diğer velilere hüccet kılmıştır. O, velayet sıdkına sahip olduğu için, şeytan ona musallat olamaz. Nefis onu velayetten alıp zevkine düşüremez. O bütün velilerin efendisidir ve her hususta onların evvelidir. Hz. Muhammed (s.a.v) nasıl peygamberlerin önünde bulunuyorsa, o da her mekânda evliyânın önündedir. Kıyamet gününde diğer velilere şefaat edecektir ve o, Allah'a öyle bir hamd ü senâda bulunacaktır ki bütün evliyâ onun, Allah hakkındaki ilmi hususunda kendilerinden üstün olduğunu itiraf edeceklerdir.[512]

Abdurrrezzâk el-Kâşânî'ye göre hâtem, makamları tamamen aşmak ve kemâlin nihâyetine ulaşmaktır. Bu manaya göre pek çok hâtem vardır. Hâtemü'n-nübüvve, Allah'ın peygamberliği kendisiyle sona erdirdiği kişidir ki bu, Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Hâtemü'l-velâye ise, âhir zamanda geleceği vededilen Mehdî'dir. O'nun ölümüyle âlemin nizamı bozulacaktır.[513]

Ahmed Avni Konuk'un Fusûs şerhinde beyan edildiğine göre, dört çeşit hâtem bulunmaktadır. Birincisi hâtem-i kebîr olup, hulefâ-i râşidînin sonuncusu olması nedeniyle bu, Hz. Ali b. Ebî Tâlib'dir. İkincisi hâtem-i sağîr olup, ahlâken Hz. Peygamber'e (s.a.v.) benzemekle birlikte derece olarak onun altında bulunan, âhir zamanda ortaya çıkacak olan ve adı Muhammed olan Mehdî'dir. Üçüncüsü hâtem-i asgar olup, hem sûrî ve hem de mânevî tasarrufâta câmi' olan Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'dir. Dördüncüsü ise hâtem-i ekber olup, umûmî velâyetin kendisiyle sona erdiği Hz. Îsâ (a.s.)'dır.[514]

İsmail Hakkî-i Bursevî'ye göre, üç adet hatmü'l-evliyâ vardır. Birincisi İsâ (a.s.)'dır ki, Âdem (a.s.)'den son döneme kadar hilâfet-i âmme ve velâyet-i şâmile onunla sona erer. Bundan dolayı biri peygamberlerle biri de Muhammed (a.s.) ümmetiyle olmak üzere kıyamette iki kez haşrolacaktır. İkincisi, beklenen Mehdî hazretleridir ki hilâfet-i hassa-i Muhammediyye onunla sona erecektir. O, Fâtıma-i

---

[512] Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. El-Hasen el-Hakîm et-Tirmizî, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, Thk. Osman İsmail Yahya, el-Matbaatü'l-Kâsûlikiyye, Beyrut 1965, s. 344-346.
[513] Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 178.
[514] Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. I, s. 213.

Zehrâ (r.a.)'nın neslinden gelir ve Kâbe'nin hazinesini o çıkarır. Benî Asfar'ın ortaya çıkmasından, İsa (a.s.)'nın inmesinden ve Deccal'in çıkmasından sonra zuhûr eder. Üçüncüsü ise hâtem-i ekberdir ki, devr-i Muhammedî'nin ortalarında gelmiş olan Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'dir. Muhammedî veliler arasında ondan daha büyük olmadığından şeyh-i ekber diye tanınmıştır. O, hâtem-i hâstır ki o meşrepte bir veli gelmemiştir ve kıyamete kadar da gelmez.[515]

Suâd el-Hakîm, İbnü'l-Arabî'nin ıstılâhâtında hâtem kelimesinin, müfret olarak kullanıldığında bizzat bir şahıs tayin etmeksizin niteliklere işaret ettiğini belirtir. Bu nedenle, mühürlenip sonlandırılan tür, hakikat ya da mananın çokluğu nispetince birçok hâtemden söz edilir. Meselâ, nübüvvetin hâtemi Hz. Peygamber, umûmî velâyetin hâtemi Hz. İsa, husûsî velâyetin hâtemi İbnü'l-Arabî, hilâfetin hâtemi Hz. Süleyman, bütünüyle âlemin hâtemi ise insan-ı kâmildir. Bir de bütün bu hâtemlerin taşıdığı sıfat, mana ya da hakikatleri zatında toplayan kuşatıcı bir hakikat vardır ki İbnü'l-Arabî ona mührün mührü anlamında 'hatmü'l-hatm' der. Bu kuşatıcı hatmü'l-hatm de, 'cevâmiu'l-kelim' ve 'hakîkatü'l-hakâik' olması itibarıyla Hz. Peygamber (a.s.)'dir.[516]

İbnü'l-Arabî bir de "hâtemü'l-evlâd"dan bahseder. Ona göre, insan türünden doğan son insan, Şit (s)'in izinde olacak ve onun sırlarını taşıyacaktır. Ve artık ondan sonra herhangi bir çocuk dünyaya gelmeyecektir. Ve gerçekte o, çocukların sonuncusudur (hâtemü'l-evlâd). Onunla birlikte dünyaya gelen kız kardeşi, ondan hemen önce doğar. O da başı, kız kardeşinin ayaklarına değiyor olarak, kız kardeşinin hemen ardından doğar. Bu çocuk Çin'de doğacak ve bu ülkenin dilini konuşacaktır. Ve erkeklerde ve kadınlarda kısırlık yaygınlaşacak, çocuksuz evlilikler çoğalacaktır.[517] O, onları Allah'a çağırır ama kendisine uyan olmaz. Ve Allahu Teâlâ

---

[515] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 321.
[516] Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, s. 375.
[517] Bu ifadeler, aklımıza Çin'in kısırlaştırma politikasını getirmektedir. Çin'de 1979 yılından beri "zorunlu doğum kontrolü" uygulaması yürütülmektedir. Bu politikanın ana hedefi "bir aile bir çocuk" prensibi ile tespit edilmiştir. Bu hedefi gerçekleştirmek için Çin'de çok sert tedbirler uygulanmakta, evlilik yaşı kontrol altına alınmakta ve çiftlerin sahip olacakları çocuk sayısı ve zamanı sıkı bir şekilde sınırlandırılmaktadır. Bir kadının hamile kalıp çocuk sahibi olabilmesi için resmi bir izne sahip olması gerekmektedir. Bu izinler ise bir çalışma veya yerleşme yerine tahsis edilen "doğum kotaları"nın dağıtılması ile verilmektedir. Komünist Partisi'nin mahalli temsilcileri bu işlemin işlemesi ve kontrolünden sorumludurlar. Bu kişiler doğum kotası sisteminin tam başarılı olamadığı hallerde çeşitli cezalara çarptırılmaktadırlar. Kota ve doğum izni haricinde çocuk sahibi olan çiftler ağır para cezalarına çarptırılmakta, bu paraları aile ödeyememişse birçok yerlerde evlerinin yıkılması hadiseleri meydana gelmektedir. Devlet memurlarının işine son verme veya derece indirme uygulamaları yapılmaktadır. Doğum izni elde etmeden hamile kalmış kadınlara her türlü zorlama metodu ve

onun ve onun zamanındaki iman sahiplerinin canlarını aldığında, geri kalanlar hayvanlar gibi olacaktır. Bunlar helali helal ve haramı da haram olarak bilmezler. Akıldan ve şeriattan tümüyle yoksun olarak tabiatın hükümlerine göre şehvetin güdümünde hareket ederler. Ve kıyamet onların üzerine kopar.[518]

Sonuç itibariyle hâtmü'l-velâye düşüncesi, bilindiği gibi, Hakîm-i Tirmizî ile birlikte hicrî üçüncü asırda ortaya çıkmıştır. Fakat onu irfanî muhtevasıyla doldurarak daha sonraki zamanlarda velayet ile ilgili dile getirilen düşüncelerin temel bir unsuru haline getiren kişi ise İbnü'l-Arabî olmuştur.[519]

10) Müctebûn/Mustafûn (Âdem'in kalbi üzerindeki veliler)

Müctebûn ya da mustafûn, Âdem (a.s.)'in kalbi üzerinde bulunan üç yüz kişidir. İbnü'l-Arabî'ye göre, Hz. Peygamber (a.s.) bu üç yüz kişinin Âdem (a.s.)'in kalbi üzerinde olduğunu söylemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (a.s.), büyüklerden ya da meleklerden birinin kalbi üzerinde bulunan kimselerden bahsetmiştir.[520] Bu ifadenin anlamı, o insanların ilahî marifetlerde o şahıs gibi halden hale girmesi demektir. Çünkü ilahî ilimler kalplere gelir. Melek ya da peygamber gibi bir büyüğün kalbine gelen her bilgi, onun kalbi üzerindeki kimselerin kalplerine de gelir. Bazıları 'Falanca falanın kademi (ayak, iz) üzerindedir' derler ki, bu da aynı anlamı ifade eder.[521] Yani ilahî marifet, evvelâ melekler ve peygamberler vasıtasıyla, bu kişilerin kalplerine gelir, sonra da onlar vasıtasıyla diğer insanların kalplerine iner.

Hz. Peygamber (a.s.)'in, bu üç yüz kişinin Âdem (a.s.)'in kalbi üzerinde oluşundan haber verdiğini, ancak bu ümmet içerisinde onların üç yüz kişi olduğunu ya da her dönemde bulunduklarını söylemediğini belirten İbnü'l-Arabî, onların her

---

psikolojik baskılar uygulanarak bebek kaç aylık olursa olsun "cebrî kürtaj" uygulanmaktadır. Hatta Çin yönetimi tarafından Doğu Türkistan'daki soydaşlarımız, baskı ve işkence içinde çocuk sahibi olmaktan men edilmekte, en genç yaşlarında kısırlaştırılmakta ve şayet resmi izin haricinde hamile kalınmış ise bebekleri zorla kürtaj edilerek öldürülmektedir. Bkz: Nevzat Yalçıntaş, "Nüfüs Planlamasında Olumsuz Uygulamalar", III. Aile Şurası Tebliğleri, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara 1998, s. 3-4.

[518] İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Ta'lik: Ebu'l-Alâ Afîfî, s. 67.

[519] Michel Chodkiewicz, *Sahilsiz Bir Umman*, çev. Atila Ataman, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 23.

[520] Bu konuyla ilgili rivayet edilen hadislerden biri şöyledir: "*Allah'ın halk içinde, kalpleri Hz. Âdem'in (a.s) kalbi üzerinde olan üç yüz, Hz. Musa'nın kalbi üzerinde olan kırk, Hz. İbrahim'in kalbi üzerinde olan yedi, Cebrail'in kalbi üzerinde olan beş, Mikâil'in kalbi üzerinde üç, İsrâfil'in kalbi üzerinde bir kulu vardır…*" Bkz: Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ,* c. I, s. 8-9; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa,* s. 222; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanu'l-Mîzân,* c. V, s. 404-405; Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ,* c. II, s. 247; Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidâl*, c. III, s. 50.

[521] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 290-291.

dönemde bulunduğunu ve zamanın bu sayıdan yoksun kalmayacağını keşf yoluyla öğrendiğini ifade etmektedir.[522]

Bu üç yüz kişiden her birinin kaynağını ilahî ahlâktan alan üç yüz ilahî huyu vardır. Onlardan birisiyle ahlâklanan kimse, saadeti elde edebilir. Onlar, seçilmiş ve ayrılmış kimselerdir. Onlar, Hakk'ın kitabında zikrettiği şekilde, duayı sevenlerdir. Onların duaları şöyledir: "*Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Bizi bağışlamaz ve merhamet etmezsen, hüsrana uğrarız.*"[523] Başka bir ayette ise şöyle buyrulur: "*Sonra Kitab'ı kullarımız arasından seçtiklerimize (istafeynâ) miras verdik. Onlardan nefsine zulmeden, orta (yolda) giden ve Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçen vardır. Bu bir fazl-ı kebîrdir.*"[524] İbnü'l-Arabî'ye göre ayette kastedilen, Âdem (a.s.) ve bu konumdaki kimselerdir.[525]

Bu taife içerisinde yer alan kimseler, ilahî isimleri öğrenmişlerdir. Bu isimler, "*Onların isimlerini bana bildir*"[526] ayetinde işaret edilen eşyaya yönelik isimlerdir.[527] Demek ki bu kimseler, Hz. Âdem (a.s.)'in kalbi üzerinde bulunduğuna ve O'nun kalbine gelen ilahî marifet onların kalbine de geldiğine göre, Âdem (a.s.)'e öğretilen ilahî isimlerin bu üç yüz kişiye de öğretildiğini veya Âdem (a.s.)'e verilen ilmin bu kimselere de verildiğini söyleyebiliriz.

İbnü'l-Arabî, "*Rabbinin katında bir gün sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir*"[528] ayetini delil getirerek bir ârifin, rububiyeti müşahede ettiği bir mertebedeyken, o mertebenin zamanıyla bir sürede elde ettiği Allah hakkındaki bilgiyi, başka birinin duyu âleminde çalışarak ve kazanarak malum senelerden bin senede tahsil edebileceğini belirtmektedir. Yine o, konuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'deki Ashâb-ı Kehf kıssasına atıfta bulunmaktadır. Buna göre zamandan Âdem'in kalbi üzerinde bulunan velilere ait kısım üç yüz senedir. Allah Ashâb-ı Kehf'in mağarada üç yüz yıl –ay takvimine göre üç yüz dokuz yıl- kaldığını belirtmiştir.[529] Bu süre ise Rabbin günlerinden yaklaşık üçte birine tekabül etmektedir. Bu üç yüz kişinin kendilerinden alınıp da Rabbin günlerinden birisinde

---

[522] Aynı eser, c. XI, s. 291.
[523] A'raf, 7/23.
[524] Fâtır, 35/32.
[525] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 291-292. Krş: Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 322.
[526] Bakara, 2/31.
[527] İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 294.
[528] Hac, 22/47.
[529] Kehf, 18/25.

bulunduğunda ilahî ilimlerden elde ettiği miktar, bu hesaba göre değerlendirilir. Zikredilen meselenin kıymetini ve değerini ise, sadece onu zevk yoluyla tadan bilir. O anda zaman, bu kimse hakkında, görme gücünün önündeki mesafe ve ölçülerin dürülmesi gibi dürülür.[530]

Bu durumu şu şekilde yorumlayabiliriz:

Bilindiği gibi Ashâb-ı Kehf, mağarada güneş takvimine göre üç yüz yıl kalmış ancak bu süre onlara bir gün kadar gelmiştir. Ayetin ifadesine göre, Allah katında bir gün dünyadaki zamandan bin yıla tekabül ettiğine göre, Ashâb-ı Kehf'in mağarada kaldığı süre, Allah katındaki bir günün yaklaşık üçte birine karşılık gelmektedir. Bu üç yüz kişi kendilerinden geçip ilahî tecellî ve keşflere mazhar olduklarında, zaman onlar için adeta dürülür. Normalde alet ve araçlarla veya öğrenme yoluyla çok uzun bir zamanda elde edilebilecek bir bilgiyi, onlar ulaştıkları mertebeler neticesinde kısa bir sürede zevk yoluyla, tadarak elde ederler. İbnü'l-Arabî'nin, bu üç yüz kişinin sahip olduğu ilmin miktarını ve derinliğini bu hesaba göre yaptığını görmekteyiz.

Özet olarak müctebûn/mustafûn, Hz. Âdem'in kalbi üzerinde bulunan ve her dönemde var olan üç yüz kişidir. Hz. Âdem'in kalbine gelen her bilgi, O'nun kalbi üzerinde bulunan bu üç yüz kişiye de gelir. Bu tâife, bir tanesiyle bile ahlâklanıldığı takdirde insanın mutluluğuna vesile olabilecek üç yüz ilahî huya sahiptir. Bu kimseler ilahî isimlerin ilmine sahiptirler. Onlar, başka birinin duyular âleminde çalışarak, öğrenerek çok uzun bir zamanda elde edebileceği kesbî bir bilgiyi, çok kısa sürelerde vehbî olarak elde edebilmektedirler.

11) İlahî gayret makamındaki ricâl (Nuh'un kalbi üzerindeki veliler)

Kıskançlık manasında kullanılan "gayret" kelimesi, daha özel anlamda "erkek veya kadının eşini kıskanması"[531] olarak tanımlanır. Cürcânî, gayret kelimesini "kişinin kendisine özgü bir şeye başkasının ortak olmasından hoşlanmaması" şeklinde tarif etmektedir.[532] Gayret, aşırı sevgiden kaynaklanan bir durumdur ve sevgide vefayı ifade eder. "Gayyûr" ise Allah'ın sıfatlarından biri olup, "çok

[530] İbn Arabî, *a.g.e.*,c. XI, s. 292-293.
[531] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. X, s. 156.
[532] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 170.

kıskanan" anlamına gelir. Bu, kulun taatinde kendisinden başkasını ortak kılmamasına yönelik olarak Allah'ın kıskanma sıfatını gösterir.[533]

Kuşeyrî'ye göre, gayret iki türlüdür. Hakk Teâlâ´nın kuluna karşı gayreti, onu halka bırakmaması ve halktan kıskanmasıdır. Hakk'ın, kulum hep benimle meşgul olsun diye istemesi, onun için de kulun halk ile olmasını kıskanmasıdır. Kulun Hakk için olan gayreti ise, hallerinden ve nefeslerinden hiç bir şeyi Allah Teâlâ'dan başkası için harcamamasıdır. Hakk, koruduğu ve kendisi için seçtiği kulunun kalbinin başkası ile meşgul olmasını kıskanır; kul, hâl ve amellerinin Hakk rızâsından başka bir mülâhaza ile olmasını kıskanır. Şu halde, "ben, Allah Teâlâ'ya karşı kıskançlık duyuyorum" denilemez, fakat "ben, Allah için kıskancım" denilebilir. Hal böyle iken, Allah Teâlâ'ya karşı gayret, cehalettir. Bazen dinin terk edilmesine sebep olur. Allah için gayret ise, O'nun hukukunu ta'zîm etmeyi ve amelleri O'nun için tasfiye etmeyi gerektirir.[534]

Yine Kuşeyrî'ye göre, Hakk Teâlâ'nın evliyâsı ile olan sünneti (âdeti) şudur: Evliyâ, Hakk'tan başkası ile sükûn ve huzur bulur veya ondan başkasını mülâhaza eder veyahut da gönülleri başka bir şeye yatar ve ona ısınırsa, Allah derhal bunların bu nevi hallerini teşviş (altüst) eder. Evliyâsının kalbleri tekrar ve hâlis olarak kendisinin olana kadar, bu kalpler sükûnet buldukları veya mülâhaza ettikleri veyahut ısındıkları şeyden tamamen ayrılana kadar evliyasını kıskanır. Âdem (a.s.) gibi ki, kendisinin cennette ebedî olduğuna kanaat getirip sükûn bulunca Hakk, onu kıskanmış ve cennetten çıkarmıştı. İbrahim (a.s.) gibi ki, oğlu İsmail (a.s.) hoşuna gidince kıskanmış ve onu boğazlamayı kendisine emretmiş, böylece İsmail'i İbrahim'in kalbinden çıkarmıştı. *"Sonunda ikisi de (Allah'ın emrine) teslim olunca, İbrahim çocuğu yanı üzerine yıktı."*[535] Böylece İbrahim (a.s.) in sırrı ve ruhu İsmail (a.s.) den temizlenip saf hâle gelince Allah, oğlu yerine fidye vermesini emretti.[536]

İbnü'l-Arabî'ye göre, ricâlden bir kısmı ise Nuh (as.)'un kalbi üzerindedir ve bunlar her zamanda kırk kişidir. Onun kalbi üzerinde bulunan adamların özelliği kabzdır (daralma). Onlar, Nuh gibi *"Rabbim! Beni, anne babamı, evime mü'min olarak gireni, erkek ve kadın mü'minleri bağışla. Zalimlerin ise ancak helâkini*

---

[533] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri,* s. 228.
[534] Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Thk. Abdulhalîm Mahmûd-Mahmud b. eş-Şerîf, Dâru'ş-Şa'b, Kahire, 1409/1989, s. 430.
[535] Sâffât, 37/103.
[536] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye,* s. 430.

artır"[537] diye dua ederler. Bu adamların makamı, din konusunda gayret (kıskançlık) makamıdır.[538] Söz konusu makam, yükselmenin zor olduğu bir makamdır.[539] Özellikle de Hakk, kendisini peygamberinin lisanıyla bu makamla nitelemiştir.[540]

Gayret (kıskançlık), kalbin ve batının sıfatlarındandır. Gayret, kıskanılacak birisinin varlığını gerektirir. Gerçekte ise, varlıkları bakımından değil, sabitlikleri bakımından mümkünlerin hakikatlerinden başkası yoktur. Öyleyse gayret, mümkünlerin hakikatlerinin sabitliğinden zuhûr eder. Gayretin yokluğu ise, mümkünlerin hakikatlerinin varlığından zuhûr eder. Allah, mümkünlerin varlığını kabul etmesi bakımından kıskançtır. Bu sebeple, fevâhişin (taşkınlığın) gözüken ve gözükmeyenini yasaklamıştır. *"De ki: Rabbim taşkınlıktan açık ve gizli olanları yasaklamıştır."*[541] Yani, bilinen ya da algıdan gizli olduğu için bildirilmediği sürece bilinmeyenleri yasaklamıştır.[542] Halbuki ortada gözüken ve gözükmeyenden başka bir şey yoktur. Bu açıdan, gayret her şeye yayılmıştır. Bütün canlıların yaratılışında bulunur ve etkisinin farkına varılmaz. Akıl yönüyle kıskançlık duyan birinin müşahedesi, hakikatlerin sabit olmasıdır. Din bakımından kıskançlık duyan ise, dış varlığı görmüş demektir. İşte bu kırk kişi bu makamın ricâlidir.[543]

İbnü'l-Arabî, Hz. Musa'nın sözleşme süresinin hakikatinin, bu adamlar sebebiyle kırk gün olduğunu söyler. Konuşma ve tecellî bu sürenin tamamlanmasından sonra gerçekleştiği için, bu kırk kişinin âlemde tamamlanmasıyla da makamı 'Hz. Nuh'un babalığı' makamı olan birisi âlemde ortaya çıkar. Çünkü Hz. Nuh, 'ikinci baba'dır. Üç yüz kişide ayrışan her şeyin Âdem'de toplanması gibi, kırk kişide ayrışan her şey de, Hz. Nuh'ta toplanmıştır.[544]

İsmail Hakkî-i Bursevî, Hz. Nuh (a.s.)'un "zalimlerin helâkini artır" diye dua etmesinin, din gayretinin (kıskançlığının) fazla oluşundan kaynaklandığını belirtir.[545]

---

[537] Nuh, 71/28.
[538] İsmail Hakkî-i Bursevî, Nuh (a.s.)'un "zalimlerin helâkini artır" diye dua etmesinin, din gayretinin (kıskançlığının) fazla oluşundan kaynaklandığını belirtir. Bkz: Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 323.
[539] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 296-297.
[540] Aynı eser, c. XI, s. 298. Konuyla ilgili bazı rivayetler şöyledir: *"Allah'tan daha kıskanç kimse yoktur. Bu sebeptendir ki fevâhişin (taşkınlığın) açığını da kapalısını da haram kıldı. Medihten Allah kadar hoşlanan bir kimse de yoktur. Bu sebeptendir ki nefsini methetmiştir*." Bkz: Buharî, Nikâh 107; Müslim, Tevbe 33, 34. *"Allah kıskançtır, mü'min de kıskançtır. Allah'ın kıskanması, mü'minin Allah'ın haram ettiği şeyi yapmasıdır*." Bkz: Buharî, Nikâh 107; Müslim, Tevbe 36; Tirmizî, Radâ 14.
[541] A'raf, 7/33.
[542] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 296-297.
[543] Aynı eser,.c. XI, s. 298-299.
[544] Aynı eser, c. XI, s. 299-300.
[545] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 323.

Buradan yola çıkarak bir yorum yapmak gerekirse, Allah'ın haram kıldığı şeyleri yaparak, günahta ve inkârda ısrar ederek, Allah'tan uzaklaşan Nuh kavminin bu davranışları karşısında, din konusunda gayret (kıskançlık) makamında bulunan Hz. Nuh (a.s.) dua etmiş ve Allah'tan onları helâk etmesini istemiştir. Dolayısıyla Hz. Nuh'un kavminin tûfanda boğulması bir de bu açıdan değerlendirilebilir.

12) Selamet makamındaki ricâl (İbrahim'in kalbi üzerindeki veliler)

Halil İbrahim (a.s.)'in kalbi üzerinde bulunan ricâl, İbnü'l-Arabî'ye göre her zamanda yedi kişidir. Onların sayıları artmaz ve eksilmez. İbnü'l-Arabî, Hz. Peygamberden gelen bir haberde buna işaret edildiğini söyler.[546] Ancak hadisler açısından bakıldığında, Hz. İbrahim'in kalbi üzerinde olan ricâlin sayısı ile ilgili rivayetlerde farklılıklar görülmektedir. Bu rivayetlerde, onların sayısı; yedi, otuz ve kırk olarak ifade edilmektedir.[547] Ancak İbnü'l-Arabî'nin onların sayısını kesin bir şekilde yedi olarak zikretmesi, keşfî bilgiyle ilgili olmalıdır. Çünkü kendisi, bir gün onlarla karşılaşmış olduğunu şöyle anlatır:

"Bir gün onlarla karşılaştım. Onların sahip olduğu tavır ve üslûptan daha güzelini kimsede görmemiştim: Âlim, halîm, karşılıklı döşekler üzerinde doğruluğun (sıdkın) kardeşleriydi hepsi. Kalplerinde ruhanî-manevî cennetler bu dünyaya getirilmiş gibiydi."[548]

---

[546] İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 300-301; Bursevî, *a.g.e.*, s. 323.

[547] Konuyla ilgili bazı rivayetler şöyledir: "*Allah'ın, halk içinde, kalpleri Hz. Âdem'in (a.s.) kalbi üzerinde olan üç yüz, Hz. Musa'nın kalbi üzerinde olan kırk, Hz. İbrahim'in kalbi üzerinde yedi,…..kulu vardır*." Bkz: Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. I, s. 8-9; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa* s. 222; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanu'l-Mîzân*, c. V, s. 404-405; Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 247; Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidâl*, c. III, s. 50. "*Bu ümmette abdâl otuz kişidir. Hepsinin kalbi Hz. İbrahim'in kalbi üzerinedir. Onlardan biri öldüğünde Allah onun yerine başka birini koyar*." Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Tahk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, c. IX, s. 341 (hadis no: 23394); Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 246; Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe*, c. II, s. 339-340 (hadis no: 936); Nuruddîn Ali b. Ebîbekr el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Tahk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1994, c. X, s. 45 (hadis no: 16672); Derviş el-Hût, *Esne'l-Metâlib fî Ehâdîsi Muhtelifeti'l-Merâtib*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, İkinci Baskı, Beyrut, 1403/1983, s. 99 (hadis no: 422); Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 25. "*Ümmetimden kalpleri Hz. İbrahim (a.s.)'in kalbi üzerinde olan kırk kişi bulunur…*" Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Tahk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, ts., c. X, s. 224 (hadis no: 10390); Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 26; Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 247; Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe*, c. III, s. 669 (hadis no: 1478); Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, c. X, s. 46 (hadis no: 16675); Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. IV, s. 173.

[548] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 301-302.

Onlar, Hz. İbrahim gibi, "*Rabbim! Bana hikmet ver ve beni salih kimseler arasına kat*"[549] diye dua ederler. Onların makamları, her türlü kuşku ve şüpheden selâmettir. Allah bu dünya hayatında, onların kalbinden kini söküp atmıştır, insanları onların kötü zanlarından kurtarmıştır. Çünkü onların hiçbir kötü zanları yoktur, hatta zanları bile yoktur. Çünkü onlar, sahih ilim ehlidirler. Zan, tercihte bulunacak şekilde, herhangi bir konuda kesin bilgisi bulunmayan insandan çıkar. Onlar, sadece insanların görünüşteki iyiliklerini bilir. Allah, onlar ile insanların yaptıkları kötülükler arasına bir perde çekmiş, Allah ile kulları arasındaki gizli işlere muttali etmiştir. Allah, rahmetle var ettiği kullarına rahmetle nazar eder. Yaratıklarda bulunan her türlü hayır da söz konusu rahmetin bir parçasıdır. İşte onlar, Allah'ın kullarında bunu görür. Onlar, hükmün kendisine ilişmesi yönünden değil, varlık olması yönünden yaratıklarda Hakk'ın yönetişini görürler.[550]

Hakîm-i Tirmizî, Hz. İbrahim'in kalbi üzerinde olan kimseleri, dünya ve ahiret işleri hususunda kalplerinde Allah'tan başka bir şey bulunmayan kimseler olarak vasıflandırmaktadır.[551]

Bir ayette Allah, Hz. İbrahim (a.s.) hakkında "*İbrahim çok âh edendi (evvâh) ve yumuşak huylu (halîm) idi*"[552] buyurur. Hz. İbrahim, kavminin yonttuklarına taptıklarını görünce vahlanmış, ancak hilm göstermiş, beddua etme gücü varken acele ederek onları cezalandırmamıştı. Allah, Hz. İbrahim'e onları cezalandırma imkânını vermemişti.[553] Dolayısıyla evvâh ve halîm olan Hz. İbrahim ve O'nun kalbi üzerinde bulunan ve O'nun sıfatlarıyla vasıflanan ricâl, herkes hakkında iyi düşünür, sadece görünüşteki iyiliklere bakar, halka yumuşaklıkla ve kardeşçe muamele eder ve kimseye karşı kin tutmazlar. Bunların gönlü geniş olduğundan, insanlar onların kötü zannından selamet bulmuştur.

13) Mülûkü't-tarikat (Cebrâîl'in kalbi üzerindeki veliler)

İbnü'l-Arabî'ye göre, Cebrail'in kalbi üzerinde bulunan ricâl, beş kişidir, hiçbir dönemde onların sayıları artmaz ve eksilmez. O, Hz. Peygamber'den rivayet

---

[549] Şuara, 26/83.
[550] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 301-302; Krş: Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 323-324.
[551] Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, c. I, s. 168.
[552] Tevbe, 9/114.
[553] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 463-464.

edilen bir hadisin konuyla ilgili olduğunu belirtir. Konuyla ilgili bu rivayette şöyle denilmektedir:

"Allah'ın, halk içinde kalpleri Hz. Adem'in (a.s) kalbi üzerinde olan üçyüz, Hz. Musa'nın kalbi üzerinde olan kırk, Hz. İbrahim'in kalbi üzerinde olan yedi, Cebrail'in kalbi üzerinde olan beş, Mikâil'in kalbi üzerinde üç, İsrâfil'in kalbi üzerinde bir kulu vardır…"[554] Bu hadisle ilgili değerlendirmeler tezimizin ilgili bölümünde ele alınacaktır.

Cebrâîl'in kalbi üzerindeki ricâl, bu yolun ehlinin hükümdarlarıdır. Onlar, Cebrail'in sahip olduğu kuvvet sayısınca, ilme sahiptirler. Bu kuvvetler, Cebrail'in kendisiyle yükseldiği ve indiği 'kanatlar' diye ifade edilir.[555] Bu beş kişinin ilimleri, Cebrail'in makamını aşamaz. Cebrail, gaybten onlara yardım eden kimsedir. Onlar, kıyamet günü haşirde de Cebrail ile beraber duracaklardır.[556]

Hulâsa; Cebrâîl'in kalbi üzerinde bulunan ve sayıları beş olan ricâl, tarikat ehlinin melikleri ve sultanlarıdır (Mülûku't-tarîkat). Onların ilmi, Cebrâîl'in kuvvetleri sayısıncadır. Onlar, ilim ve makam olarak Cebrâîl'i aşamazlar. Cebrâil vesilesiyle gaybten yardıma mazhar olan bu kimseler, mahşerde Cebrâîl'in yanında yer alacaklardır.

14) Ricâlü'l-hayri'l-mahz (Mikâîl'in kalbi üzerindeki veliler)

Mikail'in kalbi üzerinde bulunan ricâl, her dönemde üç kişidir. Onlar, mutlak iyilik, rahmet, sevgi ve ilgi sahibidir. Bu üç kişiye galip olan özellikler; bast (açıklık), tebessüm, yumuşaklık, aşırı şefkat ve şefkati gerektiren müşahededir. Hiçbir dönemde sayıları artmaz ve eksilmez. Onların ilimleri, Mikail'in sahip olduğu kuvvetler ölçüsündedir.[557] Mikâil'in tasarrufu yüzünden hâsıl olan rızık, nice mü'min ve kâfiri kapsadığı gibi, Mikâil'in kalbi üzerinde olan kimselerin de güzel

---

[554] Bkz: Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ,* c. I, s. 8-9; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa,* s. 222; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanu'l-Mîzân,* c. V, s. 404-405; Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ,* c. II, s. 247; Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidâl,* c. III, s. 50.

[555] "Cebrail, ruhların meliklerinin meliğidir. Nefesinden ve ilminin feyzinden kalpler dirilir. Cebrail'in kalbi üzerindeki veliler, tarikat ehlinin melikleri ve sultanlarıdır. Onların ilimleri Cebrail'in kuvvetleri sayısıncadır. Bu kuvvetler 'kanat' diye tabir edilir. Kur'an'da 'ikişer, üçer, dörder kanatlılar' diye geçer." İsmail Hakkî-i Bursevî, *Kitabu'l-Hitab,* s. 324.

[556] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* c. XI, s. 302; Krş: Bursevî, *Kitabu'l-Hitab,* s. 324-325.

[557] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 302-303.

ahlâk, lütuf ve keremleri itaat edenleri ve isyan edenleri kapsamaktadır.[558] Konuyla ilgili rivayet edilmiş olan hadis daha önce geçtiği için burada tekrar zikretmiyoruz.

Anlaşıldığına göre, Mikâîl'in kalbi üzerindeki velilerin ilmi, O'nun sahip olduğu güçler ölçüsündedir. Onların ilmi, Mikâîl'in ilmini aşamaz. Mikâîl vesilesiyle bütün canlılara ulaşan rızık[559], müminleri kapsadığı gibi, kâfirleri de kapsamaktadır. Bunun gibi Mikâîl'in kalbi üzerinde bulunan ricâlin güzel ahlâk, lütuf ve keremleri de itaat ve isyan edenleri kapsamaktadır. Çünkü sayıları üç olan bu ricâlde; bast, yumuşaklık, aşırı şefkat ve merhamet gibi nitelikler bulunmaktadır. Bu yüzden kendilerine mutlak iyilik ricâli (ricâlu'l-hayri'l-mahz) denilmiştir.

15) İsrafil'in kalbi üzerindeki veliler

İsrafil'in kalbi üzerinde bulunan ricâl, her dönemde bir kişidir. Emir ve onun zıddı (yasaklama), bu kişiye aittir ve o, iki tarafı da kendinde toplar. O, İsrafil'in ilmine sahip olan bir kimsedir. İbnü'l-Arabî, Hz. Peygamber (a.s.)'den bu konuda gelen bir rivayet olduğunu[560] ifade etmektedir.[561]

İbnü'l-Arabî'nin belirttiğine göre, Ebû Yezîd el-Bestamî (ö. 243/848), İsrafil'in kalbi üzerinde bulunan kişilerdendi. Peygamberlerden ise Hz. İsa, İsrafil'in kalbi üzerinde bulunmaktadır. İsa (a.s.)'nın kalbi üzerinde bulunan herkes, aynı zamanda İsrafil'in kalbi üzerindedir. Fakat İsrafil'in kalbi üzerinde bulunan herkes, İsa'nın kalbi üzerinde değildir. İbnü'l-Arabî, her ne kadar ismini zikretmese de şeyhlerinden birisinin Hz. İsa'nın kalbi üzerinde olduğunu ve onun büyüklerden birisi olduğunu beyan etmektedir.[562]

İsmail Hakkî-i Bursevî, İsrafil'in kalbi üzerinde bulunanların sayısının az oluşunu şöyle değerlendirmektedir:

---

[558] Bursevî, *a.g.e.*, s. 325.

[559] Mikâil (a.s.)'in, tüm insanların ve diğer canlıların rızıkları, yağmurların yağması, bitkilerin bitmesi gibi işlerle görevli olduğu belirtilmiştir. Bkz: Lütfullah Cebeci, *Kur'ân'a Göre Melek, Cin, Şeytan*, Şule Yay., İstanbul 1998, s. 109.

[560] Daha önce de zikrettiğimiz bu rivayet şöyledir: *"Allah'ın, halk içinde kalpleri Hz. Âdem'in (a.s) kalbi üzerinde olan üçyüz, Hz. Musa'nın kalbi üzerinde olan kırk, Hz. İbrahim'in kalbi üzerinde olan yedi, Cebrail'in kalbi üzerinde olan beş, Mikâil'in kalbi üzerinde üç, İsrâfil'in kalbi üzerinde bir kulu vardır…*" Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. I, s. 8-9; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, s. 222; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanu'l-Mîzân*, c. V, s. 404-405; Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 247; Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidâl*, c. III, s. 50.

[561] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 303.

[562] Aynı eser, c. XI, s. 303-304.

"İsrâfil, Mikâil'den ve Mikâil dahî Cebrâil'den efdal olduğu gibi, Halil, Nuh'tan ve Nuh dahî Âdem'den efdaldir. Onun için meşreb-i İsrâfil ve Halil üzerine olan az, meşreb-i Mîkâil ve Nuh üzerine gelen orta ve meşreb-i Cebrâil ve Âdem üzerine bulunan çok oldu."[563]

Bu ifadelerden anlaşılan, melekler arasında bir hiyerarşinin varlığıdır. Buna göre en büyük melek İsrâfîl, daha sonra sırasıyla Mikâîl ve Cebrâîl'dir. Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780) da İsrâfîl'in Allah katında diğer meleklerden daha aziz ve kerim olduğunu ifade eder. İsrâfîl, Levh-i Mahfûz'dan, Cebrâîl, Mikâîl ve Azrâîl'in işlerini, durumlarını ve amellerini açıklamakta, haber vermekte ve kendilerine ulaştırmaktadır.[564]

16) Ricâlu âlemi'l-enfâs

Ricâlu âlemi'l-enfâs, nefesler âleminin adamlarıdır. Onlar, Davud'un (a.s.) kalbi üzerindeki kimselerdir. Hiçbir dönemde sayıları artmaz ve eksilmez. Onlarda tek tek ortaya çıkan hâl, ilim ve mertebelerin hepsi Davud (a.s.)'da toplanmıştır. İbnü'l-Arabî, Hz. Davud (a.s.)'un kalbi üzerinde bulunan nefesler âleminin ricâli ile karşılaştığını, onlarla arkadaşlık yaptığını, kendilerinden yararlandığını ve onların aşamadıkları bir takım mertebelerde artmayan ve eksilmeyen sayılarla bulunduklarını ifade etmektedir.[565]

Hz. Davud (a.s.)'un kalbi üzerinde bulunan ricâl, değişik gruplara ayrılmaktadır. Daha önce zikrettiğimiz gibi adı geçen peygamberlerin kalbi üzerinde, ricâlu'l-gaybten tek bir zümre bulunurken, Hz. Davud (a.s.)'un kalbiyle ilişkilendirilen yirmi zümre bulunmaktadır. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

16.1 Ricâlu'l-gayb

Ricâlu'l-gayb (gayb adamları), on kişidir, sayıları artmaz ve eksilmez. Onlar, huşû ehlidir, dolayısıyla sadece fısıltıyla konuşurlar. Bunun nedeni, hallerinde devamlı olarak Rahman'ın tecellisinin etkisi altında olmalarıdır. Allah Teâlâ şöyle

---

[563] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 326.
[564] Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, Sadeleştiren: M. Fuad Başar, Kit-San Neşriyat, İstanbul 1984, s. 27.
[565] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 305.

buyurur: *"Rahman'ın heybetinden sesler kısılmıştır, artık sadece fısıltı işitebilirsin."*[566]

Bu kişileri, "bilinmeyen gizliler" olarak vasıflandıran İbnü'l-Arabî'ye göre Hakk, onları yerinde ve göğünde gizlemiştir.[567] Dolayısıyla Hakk'tan başkasıyla konuşmadıkları gibi O'ndan başkasını da görmezler. *"Onlar, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürürler. Cahiller onlara laf attığı zaman 'selam' der (geçer)ler."*[568] Onların kapısı, 'hayâ'dır. Konuşurken sesini yükselten birini işittiklerinde ürkerler ve şaşırırlar. Bunun sebebi, hâlin onları etkisi altına almış olmasıdır. Onlar, kendilerinde huşû ve hayâ duygusunu meydana getiren tecellinin herkes tarafından görüldüğünü tahayyül ederler. Onlar, Allah Teâlâ'nın, kullarına Hz. Peygamber'in yanındayken seslerini kısmalarını emrettiğini görürler. Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey iman edenler! Sesinizi Peygamberin sesinden fazla yükseltmeyiniz. Onunla birbirinizle konuştuğunuz gibi yüksek sesle konuşmayınız. Yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gider."*[569] İbnü'l-Arabî bu ayeti zikrettikten sonra şöyle der:

"Peygamber, Allah'ın vahyini bildiren bir tebliğciyken, O konuşurken O'nun sesinin karşısında seslerimizi yükseltmemiz yasaklandı ve böyle bir davranışın amellerimizi geçersiz kılacağı bize bildirildi. Öyleyse Kur'an tilâvetini işittiğimizde seslerimizi kısmamız daha da önemlidir. Allah şöyle der: '*Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki, size rahmet edilsin*'[570] İşte bu, ricâlu'l-gaybın makamı ve zikretmiş olduğumuz halleridir."[571]

İbnü'l-Arabî, ricâlu'l-gayb teriminin Allah ehlinin ıstılahında kullanıldığını ve bu terimle zikredilen kimselerin kastedildiğini belirtir. Ona göre bu terim, bazen insanların gözlerinden gizlenmiş kimseleri kastetmek için, bazen cinlerden salih ve mü'min bir grubu anlatmak için, bazen de herhangi bir bilgi ya da maddi rızık almayan, bilakis gaybden rızıklanan bir grubu belirtmek için kullanılır.[572]

İsmail Hakkî-i Bursevî, ricâlu'l-gayb teriminin ihtiva ettiği bu manaları şöyle açıklar:

---

[566] Tâhâ, 20/108; İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 306; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 326.
[567] İsmail Hakkî-i Bursevî'ye göre de ricâlu'l-gayb gizlidir, onları Allah'tan başka kimse bilmez, onlar da Hakk'tan başkasını bilmezler, Hakk'a münâcât ile meşguldürler. Ancak onların halkın gözünden gizlenmeleri gerekmez. Çünkü gizli olan, ricâlu'l-gaybın halleridir. Bursevî, a.g.e., s. 326-327.
[568] Furkan, 25/63.
[569] Hucurat, 49/2.
[570] A'raf, 7/204.
[571] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 306-307.
[572] Aynı eser, c. XI, s. 308.

Bazen göze görünmeyen, gözlerden gizlenen insanlara da ricâlu'l-gayb derler. Zira bir kısım evliyâ vardır ki, letâfetleri fazla olduğundan gözlerden gizlenmeye güçleri yeter. Hatta kâfir ülkelerine gider, kiliselere girer, namaz kılarlar ve kâfirlerden hiç kimse onları görmez. Bazen mümin cinlerin sâlihlerine de ricâlu'l-gayb derler. Zira insanların gözlerinden gâiblerdir. Yine ilimleri herhangi bir üstaddan, kitaplardan ve hislerden almayıp, gayb âleminden alanlara da bazen ricâlu'l-gayb denir. Zira bunlar, şehâdet âlemindeki maddi sebeplere yapışmayıp, cismanî ve ruhanî gıda hususunda arada sebep olmaksızın gayba bakar, Hakk'ın feyiz ve imdadını beklerler.[573]

Daha önce değindiğimiz gibi ricâlu'l-gayb, genel anlamda, tezimizin de konusu olan gizli velîler topluluğunu ifade eden bir terim olmakla birlikte, özel anlamda bu gizli veliler hiyerarşisinde Hz. Dâvud (a.s.)'ın kalbi üzerinde bulunan ve on kişiden oluşan bir grubun adı olmaktadır.

Ricâlu'l-gaybın özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Hallerinde daima Rahmânın tecellisi gâlip olduğundan hafif sesle konuşurlar.
- Peygamber yanında ve Kur'an tilâvetinde susmanın ehemmiyetini bilirler.
- Kendilerinde huşû ve hayâ hâkimdir.
- Yeryüzünde sekînet ve vakâr ile yürürler.
- Kendilerine kötü söz söylendiğinde karşılık vermezler.
- Onlar bilinmeyen gizlilerdir. Fakat gizli olan bunların kendileri değil, halleridir.

16.2 Ricâlu'z-zâhir

Ricâlu'z-zâhir, on sekiz kişidir. Onlar, Allah'ın emriyle Allah'ın emrinden zuhûr edenlerdir. Sayıları hiçbir dönemde artmaz ve eksilmez. Onların zuhûru, Allah iledir. Allah'ın haklarını yerine getirir, sebepleri kabul ederler. Alışkanlıkları aşmak, başka bir deyişle harikulâde şeyler göstermek onlara göre normaldir. "*Allah de, sonra onları bırak*"[574] ve "*Ben onları açıkça davet ettim*"[575] ayetleri, onlara işaret etmektedir.[576] Şeyh Ebû Medyen'in bu gruptan olduğunu haber veren İbnü'l-Arabî şöyle der:

---

[573] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 327.
[574] En'am, 6/91.
[575] Nuh, 71/8.
[576] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 308-309.

"Şeyhimiz Ebu Medyen (ra.) onlardandı. Arkadaşlarına şöyle derdi: 'İnsanlar size muhalefet etseler de, siz insanlara muvafakat gösteriniz. Onlara Allah'ın size verdiği zâhirî ve bâtınî nimetleri gösteriniz. Burada zâhirî nimet ile kastedilen, harikulâde şeyler, bâtınî nimetlerden kastedilen ise marifetlerdir. Çünkü Allah şöyle der: '*Rabbinin nimetine gelirsek, onu anlat*'[577] Hz. Peygamber ise şöyle der: '*Nimetleri söylemek bir şükürdür.*' Şeyhimiz, bu makamın ehli olan kimselerin lisanıyla, '*Doğru sözlüyseniz, Allah'tan başkasına mı dua edersiniz. Bilakis sadece O'na dua edersiniz*'[578] derdi."[579]

Velilerden bu on sekiz kişi, nebilerin ve resullerin derecelerindedir. Onlar, zahirde ve batında Allah'tan başkasını tanımazlar.[580] Allah'ın emriyle zuhûr eden bu kimseler, varlıklarda Allah'tan başkasını görmezler. Onlara göre var olan şeyler, Hakk'ın mazharlarıdır. Onlar, açık ve alenî kimselerdir.[581]

Bu tabakaya "zuhûr" ismi tahsis edildi. Çünkü onlar, şehadet âleminde zuhûr etmişlerdir. Şehadet âleminde zuhûr eden kimse ise, hiç şüphesiz, bütün âlemlerde zuhûr etmiş demektir. Bu yüzden onlar, bu lakabı almaya başkalarından daha layıktırlar.[582]

İsmail Hakkî-i Bursevî'ye göre, on sekizlerin bir özelliği de kendilerinden kevnî kerametlerin zuhûr etmesidir. Ona göre batıda, on sekizlerden biri olan Şeyh Ebû Medyen kadar fazla keramet gösteren olmamıştır. Nitekim doğuda da Şeyh Abdülkadir Geylanî'den ortaya çıkan keramet başkalarında görülmemiştir.[583]

Hulâsa; on sekiz kişiden oluşan ricâlu'z-zâhir, Allah'ın hukûkunu ve emrini icrâ ederler. Kendileri ve başkaları hakkında ilahî emri yerine getirirler ve emre uymaya bağlı kalırlar, sebeplere riâyet ederler. Onlara göre mevcûdat, Hakk'ın mazharlarıdır, varlıklarda Hakk'tan başkasını görmezler. Kendilerinde harikulâde şeyler, kevnî kerametler (tayy-i mekân, suda yürümek vb.) çok görülür. Bunlar peygamberlerin derecelerine ulaşmışlardır.

---

[577] Duha, 93/11.
[578] En'am, 6/40-41.
[579] İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 309.
[580] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 310.
[581] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 311.
[582] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 310.
[583] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 328.

16.3 Ricâlu'l-kuvveti'l-ilâhiyye/Ricâlu'l-kahr

Ricâlu'l-kuvveti'l-ilâhiyye (ilahî gücün adamları), sekiz kişidir. Onların Allah'ın kitabından ayetleri, "*Kafirlere karşı şiddetlidirler*"[584] ayetidir. Esmâ-i ilâhiyyeden isimleri ise, "*Zü'l-kuvveti'l-metin (güç ve metanet sahibi)*"[585]dir. Onlar, mahiyeti bakımından varlığı zorunlu zat hakkında bilinmesi gereken ilim ile ilah olması bakımından bilinmesi gereken ilmi birleştirmişlerdir. Onların marifetlerdeki önceliği pek yücedir. Hiçbir kınayıcının kınaması onları Allah yolundan alıkoymaz. Onlar, kahır ricâli (adamları) diye de isimlendirilebilir. Nefslerdeki himmetler onlara aittir ve bununla tanınırlar. İbnü'l-Arabî, Fas şehrinde adı Ebu Abdullah ed-Dekkâk olan ve bu sekiz kişi içinde yer alan bir zattan bahseder ve onun "Kimseden gizlenmediğim gibi benim yanımda da kimse gizlenmemiştir." sözünü nakleder. Yine İbnü'l-Arabî, Endülüs şehirlerinde onlardan bir kısmıyla karşılaştığını, onların garip bir etkilerinin olduğunu ve kendi şeyhlerinden bir kısmının da bu ricâl içinde yer aldığını belirtir.[586]

Bu sekiz kişiden beşi, her zamanda bulunur, sayıları artmaz ve eksilmez. Onlar, kuvvet bakımından bu sekiz kişinin kademi üzerindedir. Fakat onlarda sekiz kişiye ait olmayan bir yumuşaklık vardır. Onlar, bu makamda peygamberlerin kademi üzerindedir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Onlara yumuşak söz söyleyiniz.*"[587] Başka bir ayette ise "*Allah'ın rahmetiyle onlara yumuşak davrandın*"[588] buyurur. Bu insanlar, güçlü olmanın gerektiği yerlerde sekiz ricalin gücüne sahiptirler. Onlar, belirtilen yumuşaklık özelliğine sahip olmakla o sekiz kişiden ayrılırlar. İbnü'l-Arabî, onlardan bir kısmıyla karşılaştığını ve kendilerinden yararlanmış olduğunu haber vermektedir.[589] Ayrıca bu beş kişi, dünyevî yönetimi üstlenebilecek bir tâifedir. Yani onlar, zahirî velâyete sahip olabilirler. Fakat ricâlu'l-kuvvet ise zahirî velâyete sahip değillerdir.[590]

İsmail Hakkî-i Bursevî, bu sekiz kişinin tasarruf ehli olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, bu kişiler himmet ve teveccüh etseler nefislerde tesiri zuhur eder ve onlar bu mana ile halk arasında şöhret sahibidirler. Yani ehl-i tasarruf

---

[584] Fetih, 48/29.
[585] Zâriyât, 51/58.
[586] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 312-313.
[587] Tâhâ, 20/44.
[588] Âl-i İmran, 3/159.
[589] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 313.
[590] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 314-315.

olmakla tanınırlar. Zira murad ettikleri nesneyi vücûda getirirler ve teveccühlerinin semeresi vücud bulur. Bu mutasarrıflar, kuvvetli meczupturlar. Onlara saygı gösterilir fakat kendilerine yaklaşmaktan çekinmek gerekir. Gerçi fenâfillâh ehlinde bu gibi işler görülmez. Zira hakikî mutasarrıf, öldüren ve dirilten Allah'tır. En iyisi ve kuvvetlisi Hakk'ı vekil ittihaz edip tasarruf etmemektir.[591]

Hulâsa; sekiz kişiden oluşan ricâlu'l-kuvveti'l-ilâhiyye, ricâlu'l-kahr diye de isimlendirilir. Bunlar, himmet sahibidirler ve ehl-i tasarruf olarak bilinirler. Diledikleri nesneyi meydana getirirler. Başka bir deyişle, zihinlerinde tasavvur ettikleri bir nesneyi, dış dünyada vücûda getirebilirler. Yönetme ve yargı gibi dünyevî bir idareye (zahirî velâyet) sahip değillerdir. Onlar, halkın hürmet ettiği fakat yaklaşmaktan da çekindiği kuvvetli meczuplardır. Hiçbir kınayanın kınamasından çekinmediklerine göre melâmet niteliğine de sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Zikrettiğimiz sekiz kişiden beş tanesi, diğerlerinde bulunmayan yumuşaklık vasfıyla öne çıkar. Bu beş kişi, üstün bir güce sahip olmakla birlikte, bazı durumlarda yumuşaklık ve rıfk ile muamele ederler. Bunlar, zahirî velâyete de sahip olabilirler.

16.4 Ricâlu'l-hannân ve'l-atfı'l-ilâhî

Ricâlu'l-hannân ve'l-atfı'l-ilâhî (ilahi sevgi ve yumuşaklığın ricali), on beş kişidir. Allah'ın kitabından ayetleri Süleyman'ın rüzgârını dile getiren '*Rüzgârı onun emrine verdik. Onun emriyle istediği yöne yumaşacık akardı.*'[592] ayetidir. Onlar, mü'min olsun kâfir olsun, Allah'ın kullarına karşı şefkat sahibidirler. Onlar, yaratıklara hüküm ve yargı gözüyle değil, varlık ve cömertlik (cûd) gözüyle bakarlar. Allah, onlardan hiçbirisine yönetme ve yargı gibi dünyevî bir idare (zahirî velâyet) görevi vermez. Çünkü onların tecrübe ve makamları, yaratıkların işini yerine getirmeyi kaldırmaz. Öyleyse onlar, mutlak rahmette Hak ile beraberdir. Allah bu rahmet hakkında '*Rahmetim her şeyi kuşattı*.'[593] demektedir.[594]

İbnü'l-Arabî, onlardan bir grup ile karşılaştığını, bu kadem üzerinde kendileriyle yürüdüğünü ve daha sonra onlardan ayrılıp daha önce zikrettiğimiz beş

---

[591] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 328.
[592] Sâd, 38/36.
[593] A'raf, 7/156.
[594] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 313-314; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 329.

kişiye intikal ettiğini söylemektedir. O beş kişinin makamı, ricâlu'l-kuvve (sekiz kişi) ile ricâlu'l-hannân (on beş kişi) arasında olduğundan onlar, iki tarafın arasını birleştirmiş ve bağlama vasıtası haline gelmişlerdir. Onlar (beş kişi), dünyevî yönetimi üstlenebilecek tâifedir. Ricâlu'l-kuvve ve ricâlu'l-hannân ise kulların işlerini hiçbir zaman yönetmez, onlardan hiçbirisi adına bir görev üstlenmezler.[595]

Anlaşıldığına göre, ricâlu'l-hannân tâifesi, mümin ya da kâfir Allah'ın kullarına karşı şefkat ve merhamet gösterirler. Mutlak rahmette Hakk ile beraberdirler. Bulundukları makam itibarıyla bunlara zahirî velâyet (dünyevî yönetim) verilmemiştir.

16.5 Ricâlu'l-heybet ve'l-celal

Ricâlu'l-heybet ve'l-celal (heybet ve celal ricâli), her dönemde dört kişidir, sayıları artmaz ve eksilmez. Onların Allah'ın kitabından ayetleri *"Allah O yüce Yaratıcıdır ki yedi kat göğü ve yerden de onların benzerini yaratmıştır. Allah'ın emri ve hükmü bunlar arasında iner durur"*[596] ayetidir. Mülk suresindeki ayetleri ise, *"O, yedi göğü, birbiri üzerinde tabaka tabaka yarattı. Rahmân'ın yaratmasında bir aykırılık, uygunsuzluk göremezsin"*[597] ayetidir.[598]

Onlar, Evtâd'a yardım eden kimselerdir. Onların hallerine gâlip olan şey, ruhanîliktir, kalpleri semavîdir, yeryüzünde bilinmezler, semâda ise tanınırlar.[599] Bunlar, dört evtâdın dışında bulunan dört özel velidir.[600] Bu yüzden dört evtâd ile karıştırılmamalıdır.

Bu dört kişiden birincisi, Allah Teâlâ'nın, *"Sûra üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerde ve yerde bulunan herkes ölür"*[601] ayetinde istisna ettiklerindendir. İkincisi ise, sonsuz hakkında ilim sahibidir. Bu, aziz bir makamdır. Söz konusu kişi, mücmelde tafsîli (bütünde ayrıntıyı) bilir. Bize göre ise, onun ilminde bir bütünlük (mücmel) yoktur. Üçüncüsü ise, yaratmada etkin himmet sahibidir, fakat ondan hiçbir şey meydana gelmez. Dördüncüden ise, şeyler meydana

---

[595] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 314-315; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 329.
[596] Talak, 65/12.
[597] Mülk, 67/3.
[598] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 315.
[599] Aynı eser, c. XI, s. 316.
[600] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 329.
[601] Zümer, 39/68.

gelir. Fakat onun bu şeyler hakkında bir iradesi olmadığı gibi onlarla ilgili bir himmeti de yoktur. En üst âlem, onların mertebesinin yüceliğine uygundur.[602]

Onlardan birisi, Hz. Muhammed (a.s.)'in kalbi üzerindedir. İkincisi Şuayb (a.s.)'ın, üçüncüsü Sâlih (a.s.)'in, dördüncüsü ise Hud (a.s.)'un kalbi üzerindedir. Onlardan birisine Mele-i Âlâ (Yüce Topluluk)'dan Azrâîl bakarken, birisine Cebrâîl, birisine Mikâîl diğerine ise İsrâfîl bakar. Onlardan birisi, Allah'a, Amâ'nın kendisiyle ilişkisi bakımından ibadet ederken, ikincisi Arş'ın kendisiyle ilişkisi bakımından ibadet eder. Üçüncüsü semânın, dördüncüsü ise yeryüzünün kendisiyle ilişkisi bakımından Allah'a ibadet eder. Bütün âlemin ibadetleri bu dört kişide toplanmıştır. Onların işleri tuhaf, durumları gariptir.[603] İbnü'l-Arabî, bu kişilerle görüşmesini şöyle anlatır:

"Karşılaştıklarım içerisinde onlar gibisi yoktu. Onlarla Dımeşk şehrinde karşılaştım ve söz konusu kişiler olduklarını anladım. Onları daha önce Endülüs şehirlerinde de görmüştüm ve benimle bir araya gelmişlerdi. Ancak onların bu makama sahip olduklarını bilmiyordum, bilakis onlar bana göre, Allah'ın diğer kullarından bazılarıydı. Bunun üzerine, onların makamlarını bildirdiği ve hallerini bana gösterdiği için Allah'a şükrettim."[604]

Anladığımız kadarıyla bu dört kişi, evtâda yardım eden, yeryüzünde tanınmayan, gökte ise tanınan ruhanî kimselerdir. Onların sayısı evtâd ile aynı olsa da evtâddan farklıdırlar. Bu dörtlerden birincisi, kıyamet anında birinci sûra üflenip herkes öldüğünde, Allah'ın istisna ettiği kimselerden olduğu için ölmez. İkincisi, aziz bir makamda bulunur ve nâmütenâhî (sonsuz) hakkında ilim sahibidir. Üçüncüsü, himmet ve tasarruf sahibi olsa da kendisinden bir şey meydana gelmez. Dördüncüsü ise himmet sahibi olmasa da, iradesi dışında kendisinde bir şeyler meydana gelir. Bu dört kişiden her biri, Hz. Muhammed (a.s.), Hz. Şuayb (a.s.), Hz. Sâlih (a.s.), Hz. Hûd (a.s.) olmak üzere, bu dört peygamberden birinin kalbi üzerinde bulunur. Yine dörtlerden her birine, İsrâfîl (a.s.), Mikâîl (a.s.), Cebrâîl (a.s.) ve Azrâîl (a.s.) olmak üzere, bu dört büyük melekten biri nazar eder. Bu dört kişide tüm âlemin ibadetleri toplanmıştır.

---

[602] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 316; Bursevî, *a.g.e.*, s. 330.
[603] İbn Arabî, *a.g.e.*,, c. XI, s. 316-317.
[604] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s.317.

16.6 Ricâlu'l-feth

Feth, çoğulu fütûh olan ve açmak anlamına gelen Arapça bir kelimedir.[605] Çoğulu fütûhât[606] şeklinde de kullanılmaktadır. Tasavvufî bir terim olarak ise; rızık, ibadet, ilim, marifet ve keşif gibi zahirî ve batınî nimetlerin Allah tarafından kula açılması anlamına gelmektedir.[607]

Kaşanî, bazı fetih çeşitlerinden bahsetmektedir. Bunlardan Feth-i Karîb, nefsin menzillerini geçen sâlik için açılan kalp makamı ve bu makamda kalbin ortaya çıkan sıfat ve olgunluklarıdır. "*Allah'tan bir zafer ve yakın bir fetih…*"[608] ayeti bu fethe işaret eder. Feth-i Mübîn, açık fetih anlamındadır. Kalbin sıfatları ve kemâlâtın ortaya çıkması için, ilâhî isimlerin nurlarının tecellîlerine ve velâyet makamından kula açılan şeylere denir. "*Muhakkak Biz Sana apaçık bir fetih nasip ettik*"[609] ayeti bu fethe işaret eder. Feth-i mutlak, mutlak fetih demektir. Fütûhâtın en üst ve en mükemmel seviyesidir. Zât-ı ehadiyyetin tecellîsini, ayn-ı cem'de, mâsivâdan tümüyle fânî kılıp istiğrak halinde bulunmayı ifade eder. "*Allah'ın zaferi ve fethi geldiği zaman…*"[610] ayeti bu fethe işaret eder.[611]

Ricâlu'l-feth (feth adamları), her dönemde yirmi dört kişidir. Onların sayıları artmaz ve eksilmez. Allah, kendi ehlinin kalplerine açacağı marifet ve sırları ricâlu'l-feth vasıtasıyla açar. Allah onların adedini, saatlerin sayısınca yapmıştır. Her bir saat için onlardan bir adam vardır. Gece veya gündüzün herhangi bir saatinde ilim ve marifetlerle ilgili bir husus bir kimseye açılırsa, bunlar o saatin adamına aittir. Onlar, yeryüzüne dağılmışlardır, hiçbir zaman bir araya gelmezler. Onlardan her biri, ikamet ettiği yerde bulunur ve asla başka bir yere gitmez.[612]

İbnü'l-Arabî, bu tâifeden Yemen'de iki kişi, doğu şehirlerinde dört kişi, Mağrib'de ise altı kişinin olduğundan sözetmiştir. Diğerleri ise başka bölgelerdedir. Onların Allah'ın kitabından olan ayetleri "*Allah insanlara rahmetinden neyi açarsa, artık onu tutacak, kısacak olan yoktur*"[613] ayetidir. Daha önce zikredilen dört kişinin (Ricâlu'l-heybet ve'l-celal) ayeti ise, bu ayetin kalan kısmıdır: "*Neyi de tutarsa,*

---

[605] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. X, s. 170-173.
[606] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri,* s. 220.
[607] Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 152.
[608] Saff, 61/13.
[609] Fetih, 48/1.
[610] Nasr, 110/1.
[611] Kâşânî, *a.g.e.*, s. 152-153; Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 213-214.
[612] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 317-318; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 330.
[613] Fâtır, 35/2.

bundan sonra onu gönderecek yoktur. Allah azîz ve hakîmdir."[614] Bununla beraber bu kişilerin kademi "*O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır*"[615] ayetindedir.[616]

Ehlullâhın kalplerine gelen marifet ve esrar, bu yirmi dört kişi (ricâlu'l-feth) vesilesiyle gelir. Onlar, bir günde bulunan yirmi dört saati temsil ederler. Her bir saat için bir adam tayin edilmiştir. Yirmi dört saatten herhangi birinde, bir kimsede marifet ve sırlarla ilgili bir fetih gerçekleşirse, o fetih o saatin adamı vasıtasıyla meydana gelmiştir. Onlar, yeryüzüne dağılmışlardır. Hiçbir zaman bir yerde toplanmazlar, bulundukları yerleri terk etmezler.

16.7 Ricâlu'l-meârici'l-ulâ

Ricâlu'l-meârici'l-ulâ (yüksek miraçların adamları), yedi kişidir. Kendilerine 'yüksek adamlar' denilen bu ricâlin sayısı, hiçbir dönemde artmaz ve eksilmez. Onlar, yüksek miraçların adamlarıdır. Onların her nefeste bir miracı vardır. Onlar, nefesler âleminin en üstünleridir. Allah'ın kitabından ayetleri, "*Siz üstün olanlarsınız*"[617] ve "*Allah sizinle beraberdir*"[618] ayetleridir.[619]

Tasavvuf ehlinden bazı insanlar, sayıları yedi olduğu için bu kişilerin "abdâl" olduğunu zannetmiştir. Nitekim bazı kimseler de abdâlı kırk saymış ve sayıları kırk olan "recebîler"i, abdâl zannetmiştir.[620] Dolayısıyla sayıları yedi olan abdâl ile yine sayıları yedi olan ricâlu'l-meârici'l-ulâ karıştırılmamalıdır. Bunlar ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde iki farklı zümredir.

İbnü'l-Arabî, onlardan bir grup ile karşılaştığını ve hallerine muttali olduğunu belirtir. Bu yedi kişi, urûc (miraç, yükseliş) ehlidir. Onların, Allah'tan özel bir ilim tahsil etmek için, her nefeste Allah'a miraçları vardır.[621]

Yedi kişiden oluşan ricâlu'l-meârici'l-ulâ, nefesler âleminin yani Hz. Dâvud (a.s.)'un kalbi üzerinde bulunan ricâlin en üstünleridir. Sayıları abdâl ile aynı olsa da abdâldan farklı kimselerdir. Onların her nefeste Allah'a miraçları vardır ve her miraçta özel bir ilim sahibi olurlar.

---

[614] Fâtır, 35/2.
[615] Mülk, 67/3.
[616] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s.318.
[617] Âl-i İmran, 3/139.
[618] Muhammed, 47/35.
[619] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 319; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 330.
[620] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 319; Bursevî, a.g.e., s. 330-331.
[621] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 320.

16.8 Ricâlu't-tahti'l-esfel

Ricâlu't-tahti'l-esfel (alt ve aşağının adamları), gıdaları ve hayat kaynakları nefes-i Rahmân olan yirmi bir kişidir.[622] Bu insanlar alt ve aşağının adamlarıdır. Onlar, Allah'tan telakki ettikleri bir nefes sahibidirler ve kendilerinden çıkan nefes hakkında bir marifetleri yoktur. Bunların sayıları hiçbir dönemde artmaz ve azalmaz. Allah'ın kitabından ayetleri, "*Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik*"[623] ayetidir. Burada kastedilen, tabiat âlemidir, çünkü ondan daha aşağısı yoktur. Allah, tabiat âlemi kendisiyle hayat bulsun diye, insanı ona indirmiştir. Çünkü tabiat, asıl itibarıyla ölüdür. Allah ise, kendisine gönderdiği bu Rahmanî nefes vasıtasıyla onu diriltmiştir. Bu sayede hayat, bütün varlığa yayılır. Çünkü Allah'tan başka her şeyin yaratılış amacı, Allah'a kulluk etmektir. Öyleyse her şeyin varlık bakımından diri, hüküm bakımından ise ölü olması kaçınılmazdır. Allah'ın dışındaki her şey, hayat ve ölümü bir araya getirir. Bu yüzden Allah, "*İnsan, daha önce hiçbir şey değil iken kendisini yarattığımızı düşünmez mi*"[624] buyurmuştur. Burada Allah, şeylik halinde onunla beraber olduğu gibi, bu şeylik yokken de onunla beraber olduğunu ifade eder. Bu nedenle insan, varlık bakımından diri, hüküm bakımından ölüdür. Bu adamlar, her nefesle birlikte Allah'ın katından gelen şeylere bakarlar. Onlar, devamlı olarak huzur sahipleridir.[625]

Anlaşıldığına göre bunlara ricâlu'tahti'l-esfel (alt ve aşağının adamları) denmesinin nedeni, aslında ölü olan ve en aşağı âlem olarak kabul edilen tabiat âleminin, kendilerine Rahmanî nefesin nüzûl ettiği bu ricâl vesilesiyle hayat bulması dolayısıyladır. Allah, bu kişilere bahşettiği nefes-i Rahmân ile tabiat âlemini diri tutmakta ve böylece hayat bütün mevcûdâta yayılmaktadır.

16.9 Ricâlu'l-imdâdi'l-ilahî ve'l-kevnî

Ricâlu'l-imdâdi'l-ilahî ve'l-kevnî, ilahî ve kevnî yardımın adamları demektir. Onlar, her dönemde sayıları artmayan ve eksilmeyen üç kişidir. Onlar, Allah'tan yardım ister ve halka yardım ederler. Fakat bunu başa kakma, şiddet ve zorlamayla

---

[622] İsmail Hakkî-i Bursevî, bunların sayısının on bir olduğunu beyan eder. Onlara Rahmanî nefes iner ve yaşam gıdası olur. Kendilerinden çıkan nefesi fark etmezler, zira giren nefesle ilgilidirler. Onlar, kalem, levh, arş, kürsî ve yedi semâ olmak üzere on bir mertebeden feyiz alırlar. Bkz: Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 331.
[623] Tin, 95/5.
[624] Meryem, 19/67.
[625] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 320-322.

değil, aksine güzel bir üslupla, lütuf, yumuşaklık ve rahmet ile yaparlar. Onlar, kendisinden istifade etmek üzere Allah'a yönelir, faydalı olmak için de halka yönelirler. Onların içinde erkekler olduğu gibi kadınlar da vardır. Allah, onları insanların ihtiyaçları hususunda çaba göstermeleri için ehil yapmıştır.[626]

Bu insanların sıfatı şudur ki onlar, Allah'ın yaratıklarına bir şey verdiklerinde, kendilerinde lütuf ve güzellik görülür. Öyle ki, insanlardan bir şey alanın kendileri ve insanların onların üzerinde bir hak sahibi olduğu zannedilir. İbnü'l-Arabî, insanlara onlardan daha güzel muamele edenini görmediğini belirtir. Bu üç kişiden birisi, sürekli ve kesintisiz bir şekilde, fetih halindedir. O, makamdan makama geçmeyecek şekilde tek bir kadem üzerindedir. Allah ile durur, yaratılmışlarla ilgili Allah'ın emrini yerine getirir. O'nun düsturu, *"Allah'tan başka ilâh yoktur. O, Hayy ve Kayyum'dur"*[627] ilkesidir. İkincisi ise mekekût âleminin sahibidir, meleklere yardım eder ve onlarla oturur. Onun makam ve halleri değişir. Âlemin her bir suretinde zuhûr eder, dilerse ruhanîleşir. Üçüncüsü ise, mülk âleminin sahibidir, insanlarla oturur ve yumuşak bir üsluba sahiptir. Onun makamları da değişir. Bu kişi, insanlara, yani hayvanî nefslere yardım eder. Onların işleri tuhaf, manaları latiftir.[628]

Bahsedilen üç kişiden bir tanesiyle İşbiliyye'de karşılaştığını anlatan İbnü'l-Arabî, onun adının Musa b. İmran olduğunu nakleder. O, vaktinin efendisi ve karşılaştıklarının en büyüklerindendir.[629]

Üç kişiden oluşan ilahî ve kevnî yardımın adamları (ricâlu'l-imdâdi'l-ilahî ve'l-kevnî), Hakk Teâlâ'dan istimdâd edip halka yardım ederler. Başka bir deyişle Hakk'tan alıp halka verirler. İnsanların ihtiyaçlarını gidermeye çalışırken güzel bir üslûba sahip olup, halka yumuşak davranır, onları incitmez, şefkat ve merhametle muamele ederler. Onlardan birisi, sürekli fethe mazhar olup, makamı sabittir, değişmez. İkincisi, melekût âleminin sahibi olup meleklerle beraber bulunur, değişik suretlerde zuhûr edebilme kabiliyetine sahiptir, makamı değişkendir. Üçüncüsü ise, mülk âleminin sahibi olup, insanlara yardım eder, makamı değişkendir.

---

[626] Aynı eser, c. XI, s. 322.
[627] Bakara, 2/255.
[628] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 323-324.
[629] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 322.

16.10 Ricâlu'l-ilahî ve'r-Rahmanî

Bu grup üç kişi olup ilahî ve Rahmanî kimselerdir. Hiçbir dönemde sayıları artmaz ve eksilmez. Bazı hallerinde abdâla benzeseler bile abdâldan değillerdir. Allah'ın kitabından ayetleri '*Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da ıslık çalmaktan ve el çırpmaktan ibarettir*'[630] ayetidir. Allah'ın kelamı hakkında iki itikat arasında garip bir itikatları vardır. Onlar, ilahî vahyin ehlidir. Onu kaya üzerindeki bir ses gibi veya çan sesi gibi duyarlar. Bu kimselerin makamı budur.[631]

İsmail Hakkî-i Bursevî'ye göre, bu üç kişiye gelen vahy-i ilahî, sert bir taşa sürtünen zincirin çıkardığı ses gibi duyulur. Onlar, o şiddetli sesten ilahî maksudun ne olduğunu anlar ve ona göre amel ederler. Bu vahiy türü, en şiddetli olanıdır.[632]

İbnü'l-Arabî, bu üç kişinin durumları hakkında herhangi bir şey öğrenemediğini belirtir. Acaba Allah vahiyle konuştuğunda, bu çan sesinde anlama gücünü onlara kendilerinden mi vermişti? Yoksa çan sesinin getirdiği bilgileri anlamada başkalarına mı ihtiyaç duyarlar? Bununla ilgili olarak İbnü'l-Arabî şöyle der:

"Kimse onların durumu ile ilgili bana bilgi vermedi. Bu meseleyi kendilerine sordum, fakat onların hiçbiri bana bir şey söylemedi. Hakk katından da onların durumu hakkında bir bilgi edinemedim."[633]

Bu kimseler hakkında bilgi edinemediğini ifade eden İbnü'l-Arabî, yine de onların durumu veya bulunabilecekleri konumla ilgili bazı yorumlarda bulunur. Nitekim ona göre şu ayet onların durumuyla ilgili olabilir: *"Kalplerinden korku gidince 'Rabbiniz ne demişti?' derler. Onlar 'Hak olanı' diye cevap verirler."*[634] Böylece bayıldıktan sonra söylenen şeyi anlarlar. Çünkü Allah vahiyle konuştuğunda, sanki o melekleri bayıltan bir çan sesi gibidir. Ayıldıklarında yani kalplerinden korku gidince şöyle derler: Rabbiniz ne demişti? Acaba bu üç kişi Hakk'ın kelamını duymada bu konumda mı idiler? Yoksa Hz. Peygamber (s.a.v.)'e verildiği gibi onlara da anlayış mı verilmişti? Nitekim vahyin gelişi ile ilgili rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber "*Bazen vahiy bana zil sesi gibi gelir ki bu bana çok*

---

630 Enfal, 8/35.
631 İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 324-325.
632 Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 332.
633 İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 325-326.
634 Sebe, 34/23.

ağır gelir. Sonra ses kesilir ve vahyedileni anlarım"[635] buyurmuştur. Bu rivayet de onların durumunu açıklıyor nitelikte olabilir. Bu üç kişinin durumuyla ilgili yorumlardan sonra İbnü'l-Arabî, "Allah onların bu konudaki durumunu en iyi bilendir"[636] değerlendirmesini yapmaktadır.

Neticede bu üç kişinin en belirgin özelliği, ilahî vahye mazhar olmalarıdır. Fakat onlara gelen vahyi, peygamberlere gelen vahiy gibi değerlendirmemek gerekir. Çünkü vahyin birçok mertebelerinin olduğu bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim'den öğrendiğimize göre Allah, bal arısına bile vahyetmiştir. Ancak vahyin en üstünü Peygamberlere gelen vahiydir. Risalet sona erdiği için, artık o vahiyle kimse şereflenmez. Lakin peygamberlerin mirasçıları olan veli kulların kalplerine de keşif, gerçek rüya ve hiss-i hayalden yahut da meleğin sesi tarafından bir şey atılır ki, buna da mecazen vahiy denilmiştir. Aslında bu durum genelde "ilhâm" olarak adlandırılır.

16.11 Racülün vâhid

Bu kişi, her dönemde tek bir adam olduğu gibi, bazen kadın da olabilir. İbnü'l-Arabî, *"O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir"*[637] ayetinin bu kimselere işaret ettiğini belirtir. Allah'tan başka her şeye uzanan bir yetkiye sahip olan bu kişi, keskin zekâlı, cesur, atılgan ve iddia sahibidir. O, doğruyu söyler ve adaletle hükmeder.[638]

İbnü'l-Arabî bu makamda bulunan kimseler hakkında şu bilgileri verir:

"Bu makamın sahibi, Bağdat'ta bulunan şeyhimiz Abdülkâdir el-Cîlî idi. O, mahlûkat üzerinde hakkıyla güç ve otorite sahibi idi. Onun işi büyük, haberleri meşhurdu. Kendisiyle karşılaşmadım, ancak bu makamda zamanımızın sahibiyle karşılaştım. Abdülkâdir, benim karşılaştığım bu şahıstan birtakım konularda daha yetkin idi. Diğer şahıs vefat ettikten sonra, günümüzde bu makamı kimin üstlendiğini bilmiyorum."[639]

---

[635] Buharî, Bedü'l-vahy, 2.
[636] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 325-326.
[637] En'âm, 6/18, 61.
[638] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 326.
[639] Aynı eser, c. XI, s. 326-327.

16.12 Racülü'l-berzah

Racülü'l-berzah, berzah adamı demektir ve tek bir kişidir. Allah, berzah âlemini sürekli onunla korur. Hiçbir dönem böyle bir adamdan yoksun değildir. O, iki farklı cinsten meydana geldiği için berzah adamı denmiştir. Makamında kendisinden başkası bulunmaz ve Hz. İsa (a.s.)'ya benzer. Bu kişi, bileşiktir, karışıktır. O, ruh ve beşer arasında doğmuştur. Beşer bir babaya sahip olduğu malum değildir. Nitekim Belkıs'ın da cin ve insanlar arasında doğduğu anlatılır.[640] Onun doğumu bu nitelikte gerçekleşmiştir. Bu kişi, doğa bilimcilerinin görüşlerine aykırı olarak, annesinin suyundan yaratılmıştır. Doğa bilimcilerine göre ise kadının suyundan çocuk doğmaz. Halbuki Allah her şeye kadirdir.[641]

Bilindiği gibi tabiat kanunlarına göre insan, erkek ve kadın olmak üzere iki ayrı cinsiyetin birleşmesinden meydana gelmektedir. Fakat bu kanunları yaratan ve evrene koyan Allah'tır. Başka bir deyişle, sebepler Allah'ın elindedir. İstediği zaman bu sebepleri, kanunları kaldırma kuvvetine de sahiptir. Nitekim ateş yakıcı olduğu halde Allah, ateşe emretmiş ve ateş, Hz. İbrahim (a.s.)'i yakmamıştır. Dolayısıyla Hz. Âdem (a.s.)'i annesiz-babasız, Hz. İsa (a.s.)'yı ise babasız olarak yaratmaya kadir olan Allah, iki farklı cinsten meydana gelen ve ruh ile beşer arasında bulunan berzah adamını da yaratmaya kadirdir.

16.13 Racülün vâhid

Racülün vâhid, tek bir adamdır, her dönemde sadece bir kişidir. Bazen tek bir kadın da olabilir. O, bütün âlemlere uzayan ince bağlara sahiptir. Bu kişinin makamı bilinmediği için, onun halini bilen bazı ehl-i tarîk, kendisini kutup ile karıştırarak, kutup olduğunu zannetmişlerdir, halbuki kutup değildir.[642] Zaten kutbun da sadece erkeklerden olabileceği belirtilmiştir.[643]

Racülün vâhid, makamı bilinmeyen fakat âlemlere uzanan manevî bağlara sahip olan tek bir adam veya tek bir kadındır. O, kutuptan farklı bir kimse olup, tek olması itibarıyla kutup ile karıştırılmaması gerekir.

---

[640] İsmail Hakkî-i Bursevî'ye göre, Belkıs'ın annesi insan, babası ise cin idi. Eğer tersi olsaydı, annesinin yanında doğar ve insan suretinde zuhur etmezdi. Bu hususta, insan ve cin arasında nikâh ve alâka olabileceği anlaşılmaktadır. Bkz: Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 332.
[641] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 327-328; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 332-333.
[642] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 328; Bursevî, *a.g.e.*, s. 334.
[643] Bursevî, *a.g.e.*, s. 332.

16.14 Sakîtü'r-Refref bin Sâkitü'l-Arş

Bu kişi de, tek bir adamdır ve makamıyla isimlendirilir. Makamı hasebiyle ona, Sakîtü'r-Refref bin Sâkitü'l-Arş demişlerdir. Onun Allah'ın kitabından ayeti "*Battığında yıldıza yemin olsun ki*"[644] ayetidir. İbnü'l-Arabî, kendi döneminde bu makamda bulunan kişiyi Konya'da gördüğünü haber vermekte ve onun halini şöyle nitelendirmektedir:

"O, halini aşamaz, nefsiyle ve Rabbiyle meşguldür. İşi büyük, hali yücedir. Onu görmek, kendisini göreni etkiler. Onda inkisar (kırıklık) vardır. Zaten ben de kendisini kırık ve zelil bir halde gördüm. Onun niteliği beni şaşırttı. Marifetler hakkında konuşan bir dile sahipti ve çok hayâ sahibiydi."[645]

Netice itibarıyla, Sakîtü'r-Refref bin Sâkitü'l-Arş adının İbnü'l-Arabî'de belirli bir makama işaret eden simgesel bir isim olduğunu söyleyebiliriz.

16.15 Ricâlu'l-ğanî billâh

İki kişiden oluşan ricâlu'l-ğanî billâh, "Allah ile zengin adamlar" anlamındadır. Onlar, her dönemde nefesler âlemindendir. "*Allah âlemlerden zengindir(ganîdir)*"[646] ayeti, onlara işaret etmektedir. Allah, bu makamı onlar vasıtasıyla muhafaza eder. Birisi diğerinden daha kâmildir. Bu iki kişiden biri, diğerinden daha düşük mertebede olandır ve kendisine izafe edilir. Diğeri ise Allah Teâlâ'ya izafe edilir. Hz. Peygamber, bu makam sahibi hakkında '*zenginlik mal çokluğu değil, gönül zenginliğidir*'[647] buyurmuştur.[648]

Bu makamın iki adamı vardır. Âlemde gönül zenginleri bulunsa bile onların zenginliğinde kuşku vardır. Bu nedenle zamanda saf zenginlik bu iki adama hastır. Onların nihayetleri bidayetlerinde ve bidayetleri nihayetlerindedir. O ikisinden biri şehâdet âlemine yardım eder. Bu bakımdan şehâdet âlemindeki her zengin zenginliğini bu adamdan alır. Diğeri ise, melekût âlemine yardım eder. Öyleyse melekût âleminde Allah ile zenginleşen herkes, bu adamdan yardım alır. Bu iki adamın kendisinden yardım aldığı kimse ise, Hak ile mütehakkık olan ulvî bir ruhtur. Onun zenginliği, Allah'tır, yoksa Allah ile zengin değildir. Zenginlik o ikisine izafe

---

[644] Necm, 53/1.
[645] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 328-329.
[646] Âl-i İmran, 3/97.
[647] Buharî, Rikak 15; Müslim, Zekât 120; Tirmizî, Zühd 40.
[648] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 329.

edilse de, zenginlik adamları üç kişidir. Onların beşerilik yönüne bakılırsa, zenginlik adamları iki kişi olur. Bazen bunlar, kadın da olabilir. Öyleyse nefs ile zengin olan, Allah ile zengin olan ve zenginliği Allah olan kimselerden söz edilmektedir.[649]

Neticede, ricâlu'l-ğanî billâh normalde iki kişi olduğu halde bu iki kişinin kendisinden istimdâd ettikleri ve zenginliği Allah olan ulvî ruhu da sayarsak bunlar üç kişi olmaktadır. Eğer iki kişinin beşeriyetine ve ulvî ruhun da ruhâniyetine bakarsak o zaman ricâlu'l-ğanî billâh iki kişi olmaktadır. Allah Teâlâ, gınâ (zenginlik) makamını onlarla muhafaza eder. Onlardan biri şehadet âlemine yardım eder ve orada ne kadar zenginlik varsa onun sebebiyle olur; diğeri de melekût âlemine yardım eder ve orada ne kadar zenginlik varsa onun sebebiyle olur. Bu tâife içerisinde kadın da olabilir.

16.16 Şahsun vâhid

Ricâlden birisi de tek bir şahıstır. Bu şahıs, her nefeste farklı hallere girer ve Rabbi hakkındaki ilmiyle Rabbinin zatı hakkındaki ilmi arasında her nefeste bıkmadan usanmadan farklı hallere girer. Onu tek bir menzilde görmek, neredeyse mümkün değildir. Ricâl içinde hâl itibarıyla ondan daha garibi yoktur. Allah'ı bilenler içerisinde bu makam sahibinden daha büyük marifet sahibi de yoktur. Allah'tan korkar ve O'ndan sakınır. Allah'ın kitabından onun ayeti, *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur, O, işitendir, görendir"*[650] ile *"Sonra onlara karşı size tekrar egemenlik verdik"*[651] ayetleridir. İbnü'l-Arabî, bu makamdaki şahsı gördüğünü, tanıdığını, onun kendisine bilgi verdiğini ve bu şahsın eklemlerinin Allah korkusundan sürekli titrediğini ifade etmektedir.[652]

Şahsun vâhid, her nefeste yenilenen, farklı hallere giren bir kimse olup, Allah hakkında derin bir ilme ve marifete sahiptir. Nitekim Allah'ı bilmekten ve O'nun heybetinden kaynaklanan bir haşyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu haşyet, onun vücudunun daima titremesine sebep olmaktadır.

---

[649] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 329-330; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 335.
[650] Şûra, 42/11.
[651] İsra, 17/6.
[652] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 330-331; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 336.

16.17 Ricâlü ayni't-tahkîm ve'z-zevâid

Bu kimseler, 'tahkim ve ilave bilgiler adamları'dır. Onlar, her dönemde sayıları artmayan ve eksilmeyen on kişidir. Makamları, duada lisan-ı inbisata ziyade hususiyetleri yani inbisat ve recâ ile dua etmeleridir. Onların halleri, gaybe imanın artması ve bu gaybın öğrenilmesinde yakînin artmasıdır. Böylelikle onlar için gayb kalmaz.[653]

Bir gayb onlar adına şehadet haline geldiğinde, başka gaybe imanları ve onu tahsil etmeye olan inançları artar. *"De ki: Rabbim ilmimi artır"*[654], *"İmanlarıyla beraber imanları artar"*[655], *"İman etmiş olanlara gelince, inen sûre onların imanını artırmıştır. Onlar bunu birbirlerine müjdelerler"*[656] ayetleri, bu kimselere işaret etmektedir. Allah Teâlâ başka bir ayette *"Kullarım beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm"*[657] buyurur. İbnü'l-Arabî, her gaybın onlar için şehadet, her halin de onlar için ibadet olduğunu bir beyit ile ifade etmektedir.[658]

On kişiden oluşan ricâlü ayni't-tahkîm ve'z-zevâid, inbisat ve recâ ile dua ederler. Halleri, gayba yakînen iman etmiş olanların halidir, gayb âlemi onlara şehadet âlemi gibi görünür. Onlar gayba eriştiklerinde onun ötesindeki gayba ermek isterler, gönülleri kanmak bilmez. Bu şekilde onların hem ilimlerinin hem de imanlarının arttığı söylenebilir.

16.18 Büdelâ

Büdelâ, her dönemde sayıları artmayan ve eksilmeyen on iki kişidir. İbnü'l-Arabî'ye göre bunlar, isimleri bakımından bazıları tarafından abdâl ile karıştırılsa da, abdâl ve büdelâ farklı iki gruptur. Aynı zamanda büdelâ, sayı bakımından da nukabâ ile benzeşmektedir. Büdelâ diye adlandırılmalarının sebebi şudur ki, onlardan birisi bulunmadığında diğeri onun yerini alır ve hepsi birden onun yerine getirdiği işi yaparlar. Böylece onların her biri, hepsinin aynı sayılır.[659]

---

[653] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 331-332.
[654] Tâhâ, 20/114.
[655] Feth, 48/4.
[656] Tevbe, 9/124.
[657] Bakara, 2/186.
[658] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 332.
[659] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 333; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 336-337.

İbnü'l-Arabî'ye göre bu kimselerin Allah Teâlâ'nın kitabından ayetleri, Belkıs'ın "*Sanki odur (tıpkı onun gibidir)*"[660] sözüdür. Burada Belkıs, tahtından söz etmektedir. Belkıs'ın gördüğü taht, kendi tahtı idi, başkası değil. Fakat bu hususta şüpheye düşmesi kendiliğindendi. Belkıs'ın zihnî karışıklığı, alışılagelmiş mesafenin uzaklığından kaynaklanmıştı. Zaten bu yolda insanların bir grubu, alışkanlıklar yüzünden sapmıştır.[661]

Hatîb el-Bağdadî'nin *Tarihu Bağdad*'ında Kettânî'ye (ö.322/933) atfedilen en eski rivayetlerden birinde[662] büdelânın sayısı, kırk olarak ifade edilse de buradaki büdelâ kelimesi büyük bir ihtimalle abdâl anlamında kullanılmıştır.[663] Çünkü daha önce de ele aldığımız gibi abdâlın sayısının kırk olduğuna dair yaygın bir anlayış da mevcuttur.

Abdâl ve büdelâ kelimeleri hadislerde veya bazı sûfiler tarafından birbirlerinin yerine kullanılsa da, ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde bunlar farklı tâifelerdir. Bunlar sayıları itibarıyla da farklıdırlar. Büdelâ on iki kişiden oluşmakta olup, onlardan her biri, diğerlerini bulamasa, hemen onların yerini alabilir ve hepsinin de işlerini yapabilir. Böylelikle her biri geri kalanının aynı olduğundan, başka bir deyişle, bunlardan biri diğerlerinin tümü hükmünde olduğundan, bu kimselere büdelâ denilmiştir. Allah Teâlâ, tüm âlemin kemâlâtını bir şahısta toplayabileceğinden, bu, O'nun kudreti dışında değildir.

16.19 Ricâlü'l-iştiyak

İştiyak kelimesi lügatte, nefsin bir şeyi arzulayıp ona meyletmesi anlamına gelmektedir.[664] Tasavvufî bir ıstılah olarak ise, "muhibbin (sevenin) içinin lezzete ve onun devamına visalden dolayı, vuslat yani kavuşma halinde mahbûba doğru çekilmesi"[665] anlamındadır. Şevk, mahbûba kavuşmakla zâil olur, iştiyâk ise mahbûbun hüsn-i cemâlini mütâlaa ettikçe kuvvet bulur.[666]

---

[660] Neml, 27/42.
[661] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 333.
[662] Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, c.III, ss. 75-76.
[663] İsmâil Hakkî-i Bursevî de büdelânın sayısının kırk olarak verildiği rivâyetle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Bu rivâyet, erbâb-ı hakâyik yanlarında sahîh değildir, meğer ki te'vîl ile takrîb oluna. Meselâ, büdelâyı abdâl manasına almak gibi." Bkz: Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 336-337.
[664] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. VII, s. 239.
[665] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 326.
[666] Bursevî, *a.g.e.*, s. 337.

Ricâlü'l-iştiyak, iştiyak adamları demektir. İbnü'l-Arabî'ye göre, sayıları beş olan bu kimseler, ızdırap sahipleridir.[667] Şevkler (arzular), müşahede içinde olan kimseleri huzursuz eder. Bu adamların halini betimleyen bir beyitte şöyle denilmiştir:

Gecemin uzayıp uzamayacağını bilmiyorum

Uyumayan kişi bunu nasıl idrak edebilir ki?[668]

"Ricâlu's-salavât (namaz adamları)" olarak da adlandırılan[669] "ricâlü'l-iştiyak", Allah ehlinin meliklerinden olup, beş vakit namazın adamlarıdır. Onlardan her biri, farz namazlardan birinin hakikatine tahsis edilmiştir. Hz. Peygamberin "*Göz aydınlığım namazdadır*"[670] hadisi, bu makama yorumlanır. Allah, âlemin varlığını onlarla muhafaza eder. Allah'ın kitabından ayetleri, "*Namazları ve orta namazı koruyun*"[671] ayetidir. Onlar, gece ve gündüz namazdan bıkmazlar. Keşf sahiplerinden bazıları, her namazın onlar adına cesetlendiğini tahayyül etmiştir. Halbuki onlar somut şeyler değildir ve iş öyle değildir.[672]

İbnü'l-Arabî, ricâlü'l-iştiyak zümresinden adı Salih el-Berîrî olan bir kişiyle karşılaştığını, kendisinden yararlandığını ve onunla ölünceye kadar arkadaşlık ettiğini söylemektedir. Aynı şekilde Fas şehrinden adı Ebû Abdullah el-Mehdevî olan kişinin de bu zümreden olduğunu ve onunla da arkadaşlık ettiğini bildirmektedir.[673]

Beş kişiden oluşan ricâlu'l-iştiyâk, daimâ şevk ve iştiyâk halinde bulunurlar. Onlar, beş vakit namazın adamlarıdır. Her biri farz namazlardan birine mahsus olup, gece ve gündüz namaz kılmaktan usanmazlar, hiçbir namazda gevşeklik ve tembellik göstermezler. Nitekim gerçek namaz kılanlar, yerde ve gökte bütün mevcudatın yapmış olduğu ibadetlerin cümlesine şâmil bir ibadet yapmış olduklarından derunî tecellilere nâil olur ve ibadetlerden büyük zevk alırlar. Dolayısıyla namaz ile Allah'a vuslat arasında bir ilişki olduğu muhakkaktır. Namaz Allah'a vuslat mertebesidir ve müminlere bir miraç olarak ikram edilmiştir. Gerçek namazda bütün masivâ, dünyevî her şey aradan çıkar, kul ile Allah, buluşma meclisinde beraber olurlar. Namaz, tüm

---

[667] İsmail Hakkî-i Bursevî, onların halini şöyle vasfeder: "Onlar ayn-ı müşâhededе iken, iştiyâk onları muzdarip kılmış ve harâret-i dil, ciğerlerini kebap eylemiştir." Bkz: Bursevî, *a.g.e*., s. 337.
[668] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 334.
[669] Bursevî, *a.g.e*., s. 337.
[670] Nesâî, İşretu'n-Nisâ, 1.
[671] Bakara, 2/238.
[672] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 334-335; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 337.
[673] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 334-335.

ibadetlerin, makam ve hallerin kilidi ve temeli, Allah'a vuslat yolunun teminatı ve manevî bir miraçtır.

16.20 Ricâlü'l-eyyâmi's-sitte

Ricâlü'l-eyyâmi's-sitte, "altı gün adamları" demektir. Onlar, her dönemde sayıları artmayan ve eksilmeyen altı kişidir. Bu altı gün, kendisinde Allah'ın âlemi yarattığı günlerdir. Onların düsturları "Andolsun, *gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı*"[674] ayetidir. İnsanın varlığı ile zuhûr eden altı yönün (cihât-ı sitte) sultanlığı bu altı gün adamlarına verilmiştir.[675]

İbnü'l-Arabî, altı gün adamlarının kendisine tanıtıldığını bildirmekte ve onlardan bazıları ile ilgili bilgiler vermektedir. Onun bildirdiğine göre, Harun er-Reşid (ö.193/809)'in oğlu es-Sebtî onlardandı.[676] İbnü'l-Arabî onunla karşılaşmasını şöyle anlatır:

"599 (1202-03 M.) yılında Cuma günü namazdan sonra tavaf esnasında onunla karşılaştım. O da Kâbe'yi tavaf ediyordu. Birlikte tavaf yaparken kendisine soru sordum, o da bana cevap verdi. Onun ruhu tavaf sırasında, Cebrail'in bir bedevî suretinde cesetlenip (tecessüd) görünmesi gibi, duyusal bir şekilde benim için cesetlendi."[677]

Anlatılanlara bakılırsa İbnü'l-Arabî, Harun er-Reşid'in oğlu es-Sebtî'nin ruhunun Kâbe'yi tavaf ettiğini görmüştür. Sebtî'nin ruhu, kuşkuya yer bırakmayacak bir şekilde tecessüd etmiş, başka bir deyişle söz konusu kişinin ruhu, bedene bürünerek somut bir şekilde İbnü'l-Arabî tarafından görülmüştür.[678]

Yine İbnü'l-Arabî, altı gün adamlarından olduğu kendisine bildirilen, tanıdığı ve arkadaşlık ettiği, aslen Erzeni'r-rûm (Erzurum)'lu bir şahıs ile ilgili şunları nakletmektedir:

"O şahsı bizzat tanırım ve kendisiyle arkadaşlık yaptım. Bana çok saygı gösterir ve değer verirdi. Dımeşk'te, Sivas'ta, Malatya'da ve Kayseri'de kendisiyle

---

[674] Kaf, 50/38.
[675] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 335-336. İsmail Hakkî-i Bursevî'ye göre de, insanın varlığıyla altı yön ortaya çıkmış, onun için Allah Teâlâ altı yön ve altı gün karşılığında altı ricâl yaratıp her birini bir yön ve bir gün üzerine vazifelendirmiştir. Bkz: Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 339.
[676] Bursevî, bu kişinin daha sonra kutub olduğunu belirtir. Bkz: Bursevî, a.g.e., s. 339.
[677] İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 335.
[678] Nihat Keklik, *Muhyiddin İbni Arabi Hayatı ve Çevresi*, Sufi Kitap, İstanbul 2008, s. 189-190.

bir araya geldim. Bir müddet bana hizmet etti. Onun iyilik yaptığı bir annesi vardı. Harran (eski Urfa) şehrinde annesine hizmet ederken onunla bir araya geldim. Onun gibi annesine iyilik edeni görmemiştim. Bu adam servet sahibiydi, uzun senelerdir kendisini kaybettim, şimdi yaşayıp yaşamadığını bilmiyorum."[679]

Kısaca âlemde sayıyla sınırlı olan her bir şeye ait birtakım Allah adamları vardır. Bu adamlar da her dönemde sayıyla sınırlıdır. Allah onlar vasıtasıyla söz konusu şeyi korur ve onlar her dönemde belirli sayıyla sınırlı ve zamanın kendilerinden yoksun kalmadığı adamlardır.[680]

Buraya kadar sayıları belli olan ricâlu'l-adedi tamamlamış olduk. Şimdi de sayıları belli olmayan, her dönemde artıp eksilebilen ricâlu'l-merâtibi yani mertebe adamlarını ele alacağız.

II. Ricâlu'l-merâtib (Mertebe Adamları)

Her dönemde belirli bir sayıyla sınırlanmayan Allah adamları vardır ki onlar İbnü'l-Arabî'nin ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde ricâlu'l-merâtib adını almaktadır. Onların sayısı artar ve eksilir. Bu kişilere özgü birtakım sır ve ilimler vardır.[681] Şimdi sayıları artıp azalabilen bu ricâlu'l-gayb zümrelerini inceleyelim.

1) Melâmiyye

Melâmet kelime olarak ayıplamak, kınamak anlamındadır.[682] Tasavvufî bir ıstılah olarak ise yaptığı iyilikleri riyâ olur endişesiyle gizlemek, kötülükleri ve işlediği günahları ise nefsiyle mücadele etmek için açığa vurmaktır.[683] Melâmiler, bâtınlarında olanları zâhirlerine yansıtmayan kimseler olarak tanınmaktadırlar.[684] Onlar, riyâdan sakınan, şöhretten uzak duran[685], başka insanlarla değil kendileriyle

---

[679] İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 336.
[680] İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 337.
[681] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 337-338.
[682] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. 12, s. 360; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1159.
[683] Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, c. I, s. 39.
[684] Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, s. 1004; Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 248.
[685] Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, haz. Ebu'l-Alâ Afifi, Mecelletü'l-Külliyeti'l-Adab, Kahire 1942, c. VI, s. 86.

meşgul olan kimselerdir.[686] Kur'an-ı Kerîm'de geçen *"hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar"*[687] ifadesi melâmilere ilham kaynağı olmuştur.[688]

İbnü'l-Arabî'ye göre melâmiyye, içlerindeki hallerini dışlarına yansıtmayan kimselerdir ve onlar taifenin en üstünleridirler.[689] Melâmiler, Allah yolunun mensuplarının efendileri ve imamlarıdır. Âlemin efendisi Hz. Muhammed (a.s.) de onların içindedir ve onlardan biridir. Onlar, işleri yerine koyan ve onları özenerek, iyi bir şekilde yapan hikmet sahipleridir. Onlar, sebepleri yerine getirir, aşılmaları gereken yerde ise onları aşarlar. Onlar, Allah'ın yarattığı varlıklardaki nizamını kendi anlayışlarına göre ihlal etmezler. Dünyanın gerektirdiği şeyi dünyaya, ahiret yurdunun gerektirdiği şeyi de ahiret yurduna bırakırlar. Onlar, Allah'ın kendilerine baktığı gözle eşyaya bakarlar, hakikatleri karıştırmazlar. Çünkü Allah'ın koymuş olduğu yerden bir sebebi kaldıran kişi, hiç şüphesiz, onu koyana saygısızlık yapmış, onun kıymetini bilememiş demektir. Sebebe itimat eden ise, hiç şüphesiz sebebi koyana ortak koşmuş, doğru yoldan sapmış, tabiat âlemine bel bağlamış demektir.[690]

Melâmiler sebepleri kabul eder, yerine getirir, fakat onlara itimat ve istinat etmezler. Onların dürüst talebeleri, adamlık (racüliyyet) tavırlarında farklı derecelerde bulunur. Başkalarının talebeleri ise, nefs kaynaklı duygularda farklı mertebelerdedir. Melâmiler, kıymetleri bilinmeyen kimselerdir. Onları sadece kendilerini gizleyen ve bu makamı kendilerine tahsis eden efendileri bilebilir. Onları sınırlayan bir sayı yoktur, sayıları artar ve azalır.[691]

Melâmiler, hallerini dışa yansıtmadıkları için, diğer müminlerden ayırt edilemezler. Onlar, çarşılarda dolaşır, insanlarla konuşur, farzları insanlarla birlikte eda ederler. Her beldeye, o beldeye ait insanların kıyafetleriyle girer, mescitleri mesken edinmez, insanların dikkatini çekmemek için Cuma namazının kılındığı mescitlerdeki yerlerini sürekli değiştirirler. Konuştukları zaman Allah'ı murakabe ederler, insanlar tarafından fark edilmemek için, komşuların dışındakilerle pek haşir-neşir olmazlar, bütün ihtiyaçlarını kendileri karşılarlar. Allah'ın razı olacağı şekilde çoluk çocuğuyla şakalaşır ve haktan başkasını söylemezler. Ancak kalpleri ile

---

[686] Sülemî, a.g.e., s. 73.
[687] Mâide, 5/54.
[688] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri,* s. 424.
[689] İbn Arabî, *Kitabu Istılahı's-Sufiyye,* s. 4-5.
[690] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 340-341.
[691] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 341-342.

insanlardan ayrılıp, Allah'la beraber bulunurlar, ilimde rüsûh sahibi olup, Allah'a bir an bile kulluktan geri durmazlar. Kalplerini rubûbiyyet sultanı istilâ ettiği ve O'nun karşısında zelîl bulundukları için riyâsete tama' etmezler, her makamın gerektirdiği şekilde amel ederler ve halktan gizlenirler. Onların oturmaları, kalkmaları konuşmaları kısaca bütün yaşantıları Allah iledir, devamlı olarak Allah'ı müşâhede ederler. Onlar, ricâlin en yükseği, talebeleri de en üstün olan kimselerdir.[692]

İbnü'l-Arabî, melâmiyye kavramını, yaygın manada inzivâ (halvet) halinde iken, aralarında gizli bir zühdî terbiye uygulayarak genellikle başkalarının eleştirisini ya da ayıplamasını davet eden dış davranışları sebebiyle kendilerine melâmiyye adı verilen bir derviş fırkasının adı olarak kullanmayıp, batınî doktrinlerini kendilerine saklayan, sırlarını halka, hatta birbirlerine bile asla açıklamayan, ricâlin en üstün tâifesi anlamında kullanmaktadır.[693]

İbnü'l-Arabî'nin ortaya koyduğu melâmet düşüncesinin tarihsel melâmetilik ile karışık mefkûrevî bir telakkî olduğu ve Fütûhât'taki konuyla ilgili metinlerin, tarihsel melâmetîlikten nisbeten bağımsız olarak ele alınıp değerlendirilmesi gerektiği düşünülebilir. Bununla birlikte İbnü'l-Arabî'den sonra melâmî düşünce, vahdet-i vücûd merkezli bir gelişim göstermiştir.[694]

2) Fukarâ

Fukarâ, fakîr kelimesinin çoğuludur. Bu kelimelerin kökü olan "fakr" lügatte, zenginliğin zıddı olan yoksulluk, fakirlik, muhtaç olmak gibi manalara gelmektedir. Fakîr ise "omurgası kırılmış kimse" demektir. Bu durumda, bir işe güç yetirememesi, başkasına muhtaç olması nedeniyle maddi bakımdan sıkıntı içinde olan kimseye fakir denilmektir.[695]

Cürcanî, fakrı, birisinin ihtiyaç duyduğu şeyin yokluğu olarak tarif eder.[696] Tasavvufî bir ıstılah olarak ise fakr, kişinin mevhûm olan varlığından kurtulması ve

---

[692] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. I, s. 182; Aynı eser (Mısır), c. III, s. 35.
[693] Afîfi, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, s. 102. İbnü'l-Arabî'nin melâmilik anlayışı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Ali Bolat, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Melâmet Tasavvuru", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23, s. 457-469.
[694] Ali Bolat, a.g.m., s.468.
[695] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. X, s. 299-300; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 457.
[696] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 175.

fenâfillâha mazhar olması anlamında kullanılan bir tabirdir.[697] "Nazarî olan mevhûm varlığını terk eden, (ef'âl, sıfat ve zâtını) Hakk'ta fâni kılan kimse hakîkî fakra ulaşmış kişidir. Fakrın hakîkati, kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır."[698] Zamanla bu kavram, Allah'tan başka herkesten ve her şeyden müstağnî olmak ve sadece Allah'a muhtaç hale gelmek şeklinde yorumlanmıştır.[699]

Fakr; evliyânın şiârı, asfiyânın süsü ve Hakk'ın, has dostları olan enbiyâ ve takva sahipleri için tercih ettiği bir haslettir. Fukarâ, Azîz ve Celîl olan Allah'ın kulları arasından seçtiği ve süzdüğü safderun insanlardır. Allah'ın sırlarının halk arasındaki mahalleri bunlardır. Hakk, halkı bunlar vasıtasıyla korur, bunların hürmetine ve bereketine insanların rızkını bollaştırır.[700]

Yahyâ b. Muâz'a fakr hakkında sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Fakrın hakikati, kulun Allah'tan başka bir şeyle müstağni olmamasıdır. Fakrın resmi (tarifi) ve şekli ise, tüm sebepleri yok etmektir."[701] Yani Allah'tan başkasına ve özellikle sebeplere itimat ve istinat etmemektir.

Şiblî, fakrın en aşağı alâmetini şöyle açıklamaktadır: "Bir kul bütün dünyaya sahip olsa, sonra mülkünü bir günde infak etse, sonra keşke bir günlük rızkımı alıkosaydım diye aklına gelse, o kimse fakrında sâdık olmamış olur."[702]

Ebûbekr b. Tâhir, fakirin vasfı ve dünyaya rağbeti ile ilgili şöyle demektedir: "Dünyaya rağbet etmemek fakirin vasfı ve hükmüdür. Eğer dünyaya rağbet etmesi zaruri ise bunun kifâyet miktarını (asgariyi) aşmaması gerekir."[703]

Ebu'l-Huseyn Ahmed en-Nûrî ise fakirin vasfı hakkında şöyle der: "Fakirin vasfı, bulamadığı zaman sükûn içinde olmak, bulduğu zaman da elde olanı tercihen başkalarına ihsan ve ikram eylemektir (îsâr)."[704]

İbnü'l-Arabî'ye göre, sayısı belli olmayan ricâlden bir grup da fukarâdır, onların sayıları artar ve azalır. Allah, onlar hakkında bir şahitlik yaparak, bütün varlıkları şereflendirmek üzere şöyle buyurmuştur: '*Ey insanlar! Siz Allah'a*

---

[697] Selim Kırımî, *Burhânu'l-Ârifin*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No: 2679, vr. 11b.
[698] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 204.
[699] Abdulmun'îm Hıfni, *Mu'cemu Mustalahâtı's-Sûfiyye*, Beyrut 1987, s. 207.
[700] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 452-453.
[701] Aynı eser, s. 453.
[702] Aynı eser, s. 456.
[703] Aynı eser, s. 460.
[704] Aynı eser, s. 461.

muhtaçsınız'[705] Fukarâ, Allah'ın isimlendirmesi bakımından her şeye muhtaç kimselerdir. Çünkü hakikat, Allah'tan başkasına ihtiyaç duyulmasını kabul etmez. Allah, tüm insanların Allah'a muhtaç olduğunu bildirmiştir. Fakirlik ise onlardan hâsıl olur. Buradan Hakk'ın muhtaç olunan her şeyin suretinde zuhûr ettiği anlaşılır. Bu ayetin gösterdiğine göre, hiçbir şey Allah'a muhtaç olan yoksullara muhtaç değildir. Onlar ise her şeye muhtaçtır. Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'ye göre fakir, her şeye ve kendine muhtaç olduğu halde hiçbir şeyin ona muhtaç olmadığı kimsedir, hallerin en üstünü budur.[706]

İnsanlar, Allah'tan eşya vasıtasıyla perdelenmişlerdir. Bu efendiler ise, eşyaya Hakk'ın mazharları olarak nazar ederler. Allah, kullarına bu mazharlarda hatta onların hakikatlerinde tecellî etmiştir. Öyleyse insan duyma ve görme gücüne, zahirî ve batınî olarak bütün organ ve idrak vasıtalarına muhtaçtır. Fakir, kulağına ve gözüne muhtaç iken, gerçekte Allah'a muhtaçtır. Öyleyse kulun duyması ve görmesi, Hakkın mazharı ve tecelligâhıdır. Bütün eşya da bu konumdadır. Dolayısıyla Hakk'ın mevcûdatta sirayeti, son derece latif olduğu gibi, mevcûdâtın birbirine sirayeti de öyledir. Bu durum "*Onlara ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz*"[707] ayetinde belirtilir. Burada ayetler, Hakk'a ait mazharlar olduğunu gösteren delillerdir. Allah'a muhtaç olanların (fukarâ) hali budur.[708]

3)Sûfiyye

Sûfi, yün elbise giyen anlamına gelen bir kelimedir. Bu kelimenin hangi kökten geldiğine dair değişik görüşler varsa da, bu görüşlerden en çok tutulanı ve dilbilgisi kaidelerine de en uygun olanı sûfi kelimesinin "sûf" kökünden geldiğidir. Buna göre sûfi tek bir kişiyi, sûfiyye ise sûfiler topluluğunu ifade eder. Sûf kelimesinden Arapça gramere göre tasavvuf ve mutasavvıf kelimelerini de elde

---

[705] Fatır, 35/15. "Yaratıklar içinde Allah'a ihtiyacı en çok olan fakirler, sadece insanlardır. "*İnsan zayıf olarak yaratılmıştır*" (Nisâ, 4/28) ifadesince zayıf olarak yaratılmış olmakla insan, hangi mertebeden olursa olsun, hiçbir zaman Allah'a ihtiyaçtan kurtulamayacağı gibi, emaneti yüklenmiş olan insan ruhunun duyduğu ihtiyaç o kadar çoktur ki, onun yanında diğer yaratıklara fakir bile denmez. İnsanın bu ihtiyacını tatmin etmek için de Allah'tan başka ilâh ve tanrı bulunmaz. O, sizin ibadetinize muhtaç olmadığı gibi, bütün ihtiyaçlarınızı tatmin edebilecek kudrete de sahiptir." Bkz: Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VI, s. 151-152.

[706] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 342-343.

[707] Fussilet, 41/53.

[708] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 343.

etmek mümkündür. Nitekim Araplar, "kamîs (gömlek)" giyen için "tekammese" dedikleri gibi, "sûf" giyen için de "tesavvefe" derler.[709]

Sûfi, nefsinden fâni olan ve Hakk ile bâki olandır. Sûfi, tabiatların ve beşerî arzuların pençesinden kurtulmuş ve hakikatlerin hakikatine vâsıl olmuştur. Söz konusu dereceyi mücahede ile talep eden ve kendini onların muameleleri üzerinde doğru bir şekilde bulunduran ise mutasavvıftır. Başka bir deyişle, Hakk'a vasıl olan kişiye sûfi, yolda sülûka devam edene de mutasavvıf denir. Sûfî vusûl, mutasavvıf ise usûl ehlidir.[710] Sûfilerin yaşadıkları hal, içinde bulundukları makam ve önem verdikleri yönler farklılık arzettiği için sûfi kelimesinin çok çeşitli tanımları yapılmıştır[711].

İbnü'l-Arabî'de sûfiyye, tasavvuftaki sûfi anlayışına ilaveten ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde bir grubun adıdır. Onları belirleyen bir sayı yoktur, aksine sayıları artar ve eksilir. Onlar, güzel ahlâk sahipleridir. Şöyle denilir: "Ahlâkta senden önde olan kimse, tasavvufta da senden öndedir." Onların makamları, tek bir kalp üzerinde toplanmıştır. Onlar, Arapça'da iyelik anlamı taşıyan şu üç kelimedeki üç yâ'yı ortadan kaldırmışlardır. Bu yüzden; 'lî' (benim için), 'indî' (bende), 'metaî' (benim malım) demezler. Dolayısıyla onlar, kendilerine bir şey izafe etmezler. Yani, Allah'ın yaratıklarına karşı, hiçbir mülke sahip değillerdir. Onlar, sahip oldukları şeyler hususunda Allah'ın dışındaki her şey ile eşittir. Halkın sahip olduğu şeyleri halk için kabul etmekle birlikte, bu makamda onlardan bir şey talep etmezler.[712]

Bu tabaka, zaruri yerlerde dini ve dinin doğruluğunu tasdik etmek üzere delil getirmek amacıyla, kendi iradeleriyle harikulade şeyleri gerçekleştiren kimselerdir. İbnü'l-Arabî, bir filozofla tartışırken bu gruptan böyle birisini gördüğünü belirtir. Onlardan bazıları ise, tıpkı alışılagelmiş diğer şeyler gibi, bu işi alışkanlık haline geldiği için yapar. Harikulâde, bunlar için harikulâde değildir, bu sadece sıradan insanlar için harikulâdedir. Bu insanlar, bizim ve tüm canlıların yeryüzünde yürüdüğü gibi, su üzerinde ve havada yürürler. Onlar, bunu yaparken umûmiyetle bir niyete ve huzura ihtiyaç duymazlar. Melâmîyye ile fukarâ tâifesi ise böyle değildir,

---

[709] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 464.
[710] Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Terc. İs'âd Abdulhâdî Kandîl, Mektebetü'l-İskenderiyye, 1394/1974, s. 231; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 581.
[711] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 24.
[712] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 344-345.

onlar, niyet ve huzur olmaksızın yürümez, adım atmaz ve oturmazlar. Zira onlar, Allah'ın kullarını nereden cezalandıracağını bilemezler.[713]

Sûfiyye, güzel ahlâka sahip olan kimselerdir. Onlar, dünya hayatının, bir kimsenin kendi ahlâkıyla Allah'ın tüm kullarını hoşnut etmesine imkân vermediğini bilirler. Çünkü bir insan hoşnut edildiğinde, bir başkası sinirlenebilir. Dolayısıyla onlar, tüm insanlara karşı güzel ahlâkı gerçekleştirmenin imkânsız olduğunu görünce, güzel ahlâkla muamele edilmeye daha layık kimseleri dikkate almışlar ve güzel ahlâkın öfkelendirdiği kimseyi önemsememişlerdir. Nitekim onlar, Allah'ı ve O'nun sevgilileri olan melekleri, temiz insanları bulmuşlardır. Temiz insanlar; resuller, nebîler ve insan ile cinlerden evliyânın büyükleridir. Bunun üzerine, onlara karşı güzel ahlâk sahibi olmaya ısrarla devam etmişler, ardından güzel ahlâkı genel olarak insan ve cinlerin kötülerinin dışındaki tüm hayvan ve bitkilere yaymışlardır. Bununla birlikte, insan ve cinlerin kötülerine de güzel ahlâkı uygulama imkânı bulmuş ve buna gayret göstermişlerdir. Söz konusu olan yerine getirmelerine izin verilen güzel ahlâktır ve hakikatte bu davranış da Allah karşısında güzel ahlâk sayılır. Ancak hâkim olduklarında veya gerekli bir durumda şahitlik ederken ceza söz konusu ise, üzerlerine düşeni yapmışlardır.[714]

4) Ubbâd (Âbidler)

Ubbâd, âbid kelimesinin çoğuludur. Âbid, Rabb'ine boyun eğen, teslim olan ve emrine itaat eden kişidir.[715]

İbnü'l-Arabî'ye göre ubbâd (âbidler), özellikle farz ibadetlerin ehli olan kimselerdir. Allah, bu insanlar hakkında *"Onlar bize ibadet edenlerdi"*[716] buyurur. Onlar, farzlardan başka bir şeyi yerine getirmezler. Bazıları, dağlara, vadilere, sahillere ve mağaralara çekilmişlerdir ki 'seyahat edenler' diye adlandırılırlar. Bazıları ise, evinde kalmış ve cemaat namazıyla kendisini sınırlamış, sadece kendisiyle meşgul olmuştur. Bir kısmı sebepleri yerine getirir, bir kısmı da terk eder. Bunlar, zâhir ve bâtının sâlihleridir. Onlar, kin, haset, hırs ve açgözlülükten korunmuşlardır. Bütün bu vasıfları ise, övülen cihetlere yönlendirmişlerdir.[717]

---

[713] Aynı eser, c. XI, s. 345.
[714] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 346-347.
[715] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab,* c. IX, s. 12.
[716] Enbiya, 21/73.
[717] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 347-348.

Onlarda ilahî marifetlerden, sırlardan, melekûtu mütâlâ etmekten ve okunduğu zaman Allah'ın ayetlerini, Allah'tan anlamaktan bir korku bulunmaz. Onlar sadece sevabı görürler. Kıyamet ve korkuları, cennet ve cehennem onlara görünür. Onların gözyaşları, secde yerlerine akar: *"Onların yanları yataklardan uzaklaşır, korkarak ve arzulayarak Allah'a dua ederler."*[718] *"Cahiller onlara laf attıkları zaman 'selam' der (geçer)ler."*[719] *"Boş söz ve işlere rastladıklarında vakarla oradan geçip giderler."*[720] *"Gecelerini Rablerine secde ederek ve O'nun divanında durarak geçirirler."*[721] Ahiret korkusu sebebiyle onlar uykudan uzak kalırlar. Kurtuluş yarışında öne geçmek için, oruçla batınlarını gizlerler. *"İnfak ettikleri zaman, israf etmezler, cimri davranmazlar, bu ikisi arasında orta bir yol tutarlar."*[722] Onlar, günah ve bâtıl olan amellerden uzak durur, Hakkı yüceltir ve tazim ederler.[723]

Âbidler zümresinden bazılarının ismini zikreden İbnü'l-Arabî, amcası Ebû Müslim el-Havlânî'yi de âbidlerin büyüklerinden saymaktadır. Onun bildirdiğine göre, amcası geceleyin kalkar, uykusu geldiğinde yanında bulunan bir sopayla vurduğu ayaklarına şöyle derdi: "Siz, dövülmeye bineğimden daha çok layıksınız! Muhammed (a.s.)'in ashâbı, Muhammed (a.s.) sayesinde bizi geçtiklerini mi sanır? Vallahi, kendilerinden sonra da adamlar geldiğini öğrenmeleri için onlarla yarışacağım." Yine İbnü'l-Arabî, âbidlerden büyük bir grupla karşılaştığını ve onların hallerinden kitaplara sığmayacak şeyler gördüğünü de ifade etmektedir.[724]

5) Zuhhâd (Zahitler)

Zuhhâd, zâhid kelimesinin çoğuludur. Bu kelimelerin kökü olan zühd, lügatte bir şeye meyletmemek, rağbet etmemek, yüz çevirmek, ilgisiz davranmak ve terk etmek manalarına gelir.[725]

Tasavvufî bir ıstılah olarak zühd ile ilgili, "elde bulunmayan şeyin gönülde de bulunmaması, dünyayı terk etmek, kimin eline geçerse geçsin ona aldırmamak, nefsin zorlanmadan dünyadan yüz çevirmesi, zevâl gözüyle dünyaya bakmak,

---

[718] Secde, 32/16.
[719] Furkan, 25/63.
[720] Furkan, 25/72.
[721] Furkan, 25/64.
[722] Furkan, 25/67.
[723] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 348-349.
[724] Aynı eser, c. XI, s. 349-351.
[725] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. VI, s. 97-98; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 286; Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 216.

dünyayı olduğu gibi bırakmak, insanı Allah'ın zikrinden gâfil edeni terk etmek, dünyayı küçümsemek ve eserini kalpten silmek, Allah'tan başka her ne varsa hepsinden zâhid olmak" gibi çeşitli tanımlar ve yorumlar yapılmıştır.[726] Dolayısıyla kendisinde bu gibi nitelikler bulunan kimseye de zâhid denilmiştir.

İbnü'l-Arabî'ye göre, ricâlu'l-gaybden bir grup da zuhhâd yani zâhidlerdir. Bunlar, kendi istek ve iradeleriyle dünyayı terk edenlerdir.[727] Zahidler, Hakk'ı, âleme ve kendilerine tercih edenlerdir. Rızâ ve îsarın (diğerkâmlık) bulunduğu Allah'a ait her işi yerine getirirler ve O'na yönelirler. Hak bir şeyden yüz çevirmiş ise, ondan yüz çevirirler ve çoğa rağbet ederek azı bırakırlar.[728] Zâhidler, zühdde bu makamın dışına çıkmazlar, eğer çıkarlarsa, zâhidlik değil, başka bir makam nedeniyle çıkarlar.[729]

Sufilerin ıstılâhında zühd kelimesinin, dünya ve ahirette Allah'tan başka her şeyi bırakmaya denildiğini belirten İbnü'l-Arabî, Ebu Yezid'in zühd hakkındaki sözlerinden de bahsetmektedir. Ebu Yezîd şöyle demiştir: "Bana göre zühd, güç yapılabilir bir şey değildir. Ben üç günden başka zâhid olmadım. Birinci gün dünyadan, ikinci gün ahiretten, üçüncü gün ise Allah'ın dışındaki her şeyden yüz çevirdim. Bunun üzerine bana, ne istiyorsun? diye nida edildi. Ben de istememeyi istiyorum dedim. Çünkü ben istenilen, sen ise isteyensin." Dolayısıyla Ebu Yezîd, Allah'tan başka her şeyi terketmeyi zühd olarak nitelendirmiştir.[730]

İbrahim b. Edhem'i zâhidlerin önderlerinden birisi olarak kabul eden İbnü'l-Arabî, amcası Yahyâ b. Yuğân'ı da zâhidlerden saymakta ve onun nasıl zâhid olduğunu da şöyle anlatmaktadır:

"Amcam Tilimsan şehrinin yöneticisiydi, adı Yahya b. Yuğân idi. Onun zamanında fakîh, âbid ve zâhid Tunuslu Ebû Abdullah b. et-Tunûsî adında bir adam vardı. Ubbâd denilen Tilimsan'ın dışında bir yerde bulunurdu. İbadet için bir mescide çekilmiş ve sonradan kabri de orada ziyaret edilen meşhur bir yer olmuştur.

---

[726] Bu ve benzer tanımlar için bkz: Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Thk. Abdulhalîm Mahmûd-Mahmud b. eş-Şerîf, 1409/1989, s. 218-223.
[727] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 351.
[728] Burada "çoğa rağbet etmek ve azı bırakmak" ifadesi, zühd anlayışına ters gibi görünüyor. Çünkü zühdün temelinde azla yetinme anlamının olduğu malumdur. Belki de İbnü'l-Arabî bu ifadeyle, geçici ve az olan dünya zevkini bırakmayı, sürekli olan ahiret yaşamına yönelmeyi başka bir deyişle dünyadan çok ahirete ağırlık vermeyi kastediyor olabilir. Nitekim bir ayette, "*Dünya zevki ne de olsa azdır, ahiret Allah'a karşı gelmekten sakınan için daha hayırlıdır*" (Nisâ, 4/77) buyurulmaktadır.
[729] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 354-355.
[730] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 355.

Bu salih adam, Ekâdîr ve Orta şehir denen iki şehir arasındaki Tilimsan'da yürürken, amcamız şehrin yöneticisi Yahya b. Yuğan onunla karşılaşmış. Kendisine 'Bu adam Ebu Abdullah et-Tunûsî'dir, devrinin âbididir' denilmiş. Amcam atının gemini tutarak, şeyhe selam vermiş, şeyh de onun selamını almış. Üzerinde kıymetli bir elbise bulunan vali şeyhe dönerek, 'Ey şeyh! Giymiş olduğum bu elbiseyle namaz kılmak caiz midir?' diye sormuş. Şeyh gülmüş. Amcam, 'niçin gülüyorsun?' diye sorunca, şöyle cevap vermiş: 'Aklının zayıflığına, kendini ve halini bilmeyişine' demiş ve eklemiş: 'Bence sen, leşin kanında düşüp kalkan, onu ve pisliğini yiyen, küçük abdesti geldiğinde ise, üzerine değmesin diye ayağını kaldıran bir köpeğe benziyorsun. Sen haramla dolu bir kapsın, kulların hakları boynundayken gelmiş, bana giydiğin elbiseyi soruyorsun!'

Râvî der ki: Bu cevap üzerine vali ağlamış, bineğinden inmiş, yöneticiliği bırakmış ve şeyhin hizmetine girmişti. Şeyh ise, onu üç gün hizmetinde tutmuş, sonra bir ip getirerek şöyle demiştir: 'Hükümdarım! Misafirlik günleri bitti, kalk ve odun topla!' Amcam başının üzerinde odun taşır, onlarla çarşıya girer, insanlar ise ona bakar ve ağlarlardı. O, odunları satar, azığını alır, kalanını da tasadduk ederdi. Ölünceye kadar kendi beldesinde böyle yaşamış, ölünce de şeyhin türbesinin yakınına defnedilmiştir. Kabri şimdi orada, ziyaret edilir. İnsanlar şeyhe gelip kendilerine dua etmesini istediklerinde, şeyh şöyle derdi: 'Duayı Yahya b. Yuğan'dan isteyiniz, çünkü o hükümdardı, zâhid oldu. Ben onun gibi hükümdarlıkla imtihan edilseydim, belki de zâhid olamazdım."[731]

Kısaca, zuhhâd, kendi istek ve iradeleriyle dünyayı terk eden, Hakk'ı âleme ve kendilerine tercih eden, Allah'ın hoşnutluğunu kazandıracak amelleri işleyen, Hakk'ın yüz çevirdiği, yasakladığı şeylerden yüz çeviren, kalplerini masivâdan, Allah'ın zikrinden gaflete düşürecek olan her şeyden arındıran, dünya ve ahirette Allah'tan başka her şeyi bırakan kimselerdir.

Anlaşıldığına göre zühdde aslolan, dünyanın insanın gönlüne girmemesi ve amaç haline getirilmemesidir. Burada dünyadan kasıt, üzerinde yaşadığımız yerküre değil, insanı Allah'tan uzaklaştıran, gaflete düşüren her şeydir. Dolayısıyla zühdün; dünyevî, nefsanî, şehevî ve bayağı arzuları terketmek, manevî değerlerin maddî değerlerden üstün ve önemli olduğunun bilincine ulaşmak anlamına geldiğini

[731] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 352-354.

söyleyebiliriz. Bu bağlamda zühd, insan kalbinin nefsin ve maddenin egemenliğinden kurtulması, maddenin ruhun tasarrufuna verilmesi ve gönlün ağyârdan arındırılıp muhabbetullah ile doldurulması ameliyesidir.

6) Ricâlü'l-mâ

Ricâlü'l-mâ (Su adamları), su ve nehir kenarlarında Allah'a ibadet eden ve herkesin kendilerini tanımadığı kimselerdir. İbnü'l-Arabî, güvenilir, doğru sözlü, neyi aktardığını bilen, hafızası sağlam birisi olarak nitelendirdiği Ebu'l-Bedr et-Temâşukî el-Bağdadî'nin, yine tasavvuf yolunda vaktin imamı olarak vasfettiği Şeyh Ebu's-Suûd b. eş-Şibl'den aktardığı bir olayı anlatmaktadır. Buna göre, Şeyh Ebu's-Suûd, Bağdat'ta Dicle kenarındayken içinden, acaba su içinde Allah'a ibadet eden kulları var mıdır diye geçirir. Bu düşünceyi aklından geçirirken, bir anda nehir yarılır, içinden bir adam çıkar ve ona selam vererek şöyle der: "Evet, ey Ebu's-Suûd! Allah'a su içinde ibadet eden adamları vardır ve ben de onlardanım. Tikrit'liyim, oradan çıktım, çünkü şu kadar süre sonra orada şöyle şöyle olaylar olacaktır." Adam orada gerçekleşecek bir olayı zikrettikten sonra tekrar suda kaybolur. On beş gün geçtikten sonra adamın Ebu's-Suûd'a söylediği şey, söylediği şekilde gerçekleşir.[732]

7) Efrâd

Efrâd (Tekler), ferd kelimesinin çoğuludur.[733] Tasavvufî bir kavram olarak, kutbun nazarının dışında kalan kimselere efrâd denilmektedir.[734] Kutup, efrâd üzerinde tasarruf edemediği gibi, onlara hüküm de geçiremez; çünkü kendisi de, onlardandır. Efrâd, velilerin gözdeleri olup veliler içindeki özel kimselerdir. Onlar, insan türünde, melekler içindeki büyük melekler gibidir.[735]

İbnü'l-Arabî'ye göre, mertebe ricâlinden bir grup da efrâddır. Onları sınırlayan bir sayı yoktur. Onlar, şeriat lisanıyla 'mukarrebûn (yakınlar)' denilen kimselerdir. Onlar, kutbun dairesinin dışındaki kimselerdir ki, Hızır (a.s.) da onlardandır. Abdülkâdir el-Cîlî'nin arkadaşlarından biri olan ve İbn Kâid diye

---

[732] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 355-356; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 343; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Hilyetü'r-Ricâl*, Süleymaniye Ktp.,Reşit Efendi, No: 1146, vr. 42b-43a.
[733] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. X, s. 215.
[734] Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 56; Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, s. 5; İbn Arabî, *Kitabu Istılahı's-Sufiyye*, s. 4; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri,*, s.184.
[735] Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, s. 876-877.

tanınan Muhammed el-Evânî'nin de efrâddan olduğu bildirilmiştir.[736] Meleklerden onlara benzeyenler, Allah'ın heybetinden kendilerinden geçmiş ruhlardır. Onlar, "Kerûbiyyûn"[737] melekleridir ve Hakk'ın mertebesinde ibadete çekilmişlerdir. Bu melekler, Hakk'tan başkasını tanımadıkları gibi tanıdıklarından başkasını da görmezler. Onların kendi nefsleri hakkında da bir bilgileri yoktur.[738]

Efrâdın makamları, sıddîklık ve şeriat getiren Peygamberlik arasındadır. Bu makam, tasavvuf ehlinin çoğunun bilemediği yüce bir makamdır. Çünkü bu makamı tecrübe etmek güçtür. O, şeriat getirmeyle sınırlı olmayan 'mutlak nübüvvet' makamıdır. Bazen ona tahsis yoluyla ulaşılabilirken bazen meşrû amellerle ulaşılır. Bazen ise Hakk'ı tevhîd etmek ve O'nun karşısında zelîl olmakla ulaşılır. Bununla birlikte, yaratmayla nimet vereni yüceltip ta'zim etmek ve O'nu tevhîd etmek gerekir. Bunların tümü ilim cihetindendir. Efrâda ait özel bir keşif vardır ki kendilerinden başkası bu keşfe ulaşamaz. Bu keşfe ulaşanlardan birisi efrâddan biri olan Hızır (a.s.)'dır. Hz. Muhammed (a.s.) ise peygamber olarak gönderilmeden önce efrâddan biriydi. Onlar Hakk'ı tevhît ederek, şanını yücelterek ve kendisine yönelerek bu mertebeyi elde etmişlerdir.[739]

8)Ümenâ (Eminler)

Emîn kelimesinin çoğulu olan ümenâ; bir şeyi koruyan, güvenilen, itimat edilen, hıyânet sahibi olmayan, güçlü, kuvvetli, kalbinde korku ve endişe olmayan gibi çeşitli anlamları ihtivâ eder.[740] Tasavvufî bir kavram olarak ise ümenâ, "batınî hallerini zâhirlerine yansıtmayan melâmîlerdir" diye tarif edilmiştir. Onların talebeleri fütüvvet ehlinin makamlarında dolaşırlar.[741]

---

[736] İsmail Hakkî-i Bursevî de konuyla ilgili şunları kaydetmektedir: "Hz. Hızır, Hz. Ali ve Hz. Abdullah b. Abbas efrâddandır. Hz Ali, kendisinden önceki üç halife gibi, hilafeti zamanında bu mertebeden kutbiyyet-i kübrâ mertebesine terakkî etmiştir. Rasûlullah (a.s.) da nübüvvet makamına efrâd makamından terakkî etmiştir." Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 343-344.

[737] "Arş'ı yüklenen meleklerin, mukarrebûndan yani Allah'a en yakın olanlardan olduğu, Arş'ın etrafındaki meleklere de 'kerûbiyyûn' ismi verildiği söylenmiştir. Râzî, Cebrâil (a.s.)'in, kerûbiyyûn meleklerinin başkanı olduğunu söyler. Bir diğer görüşe göre kerûbiyyûn, Arş'ı yüklenen ve onun etrafında bulunan meleklerin hepsinin adıdır." Lütfullah Cebeci, *Kur'ân'a Göre Melek Cin Şeytan*, Şûle Yay., İstanbul 1998, s. 128-129.

[738] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 357-358.

[739] Aynı eser, c. XI, s. 358.

[740] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. I, s. 223-228; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1176; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305, c. IV, s. 548.

[741] Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 56; Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, s. 5.

İbnü'l-Arabî'ye göre ümenâ, melâmîlerden bir tâifedir. Onlar, melâmîlerin büyükleri ve havâssıdır. Onların halleri bilinemez. Çünkü onlar, tıpkı sıradan insanlar gibi imanın gereklerini yerine getirirler. Farz olması cihetiyle, Allah'ın emirlerini yerine getirir, yasak ettiği şeylerden kaçınırlar. Kıyamet günü onların makamları diğer insanlara görünür. Dünyada ise onlar, insanlar arasında tanınmayan kimselerdir. İbnü'l-Arabî konuyla ilgili olarak Hz. Peygamberden rivayet edilen "*Her ümmetin bir emîni vardır. Bizim emînimiz, ey ümmet, Ebû Ubeyde İbnü'l-Cerrâh'tır.*"[742] hadisini de zikretmektedir.[743]

Allah, Hızır'a, Musa'ya gösterdiklerini göstermeyi emretmeseydi, Hızır, Musa'ya hiçbir şey göstermezdi.[744] Çünkü Hızır, ümenâ tâifesindendir. Allah, emaneti insana arzettiğinde, insan onu kabul etmişti. Bu bakımdan insan, asıl yönüyle zalim ve bilgisizdir. Çünkü insan emaneti taşımaya zorlanmamış, sadece bu ona sunulmuştu. Zorla taşıtılsaydı, bu kimseler gibi yardım görürdü. Öyleyse ümenâ, emaneti bir arz olarak değil, cebren yüklenmişlerdir. Çünkü onlara keşf gelmiş, dolayısıyla bildiklerini bilmemeye güç yetirememiş, halktan ayrılmayı da istememişlerdir. Onlara, verilen bu emaneti 'açıklayın' ya da 'açıklamayın' denilmemişti. Böylelikle onlar bu sınırda durmuş ve ümenâ diye isimlendirilmişlerdir. Onlar, diğer tabakalardan farklıdırlar. Onlar, birbirlerinin sahip olduğu halleri bilmezler. Bu sebeple her biri, arkadaşının mü'minlerin genelinden olduğunu zanneder. Bu durum, ricâlin diğerlerinde değil, özellikle bu tâifede ortaya çıkan bir durumdur.[745]

9) Kurrâ

Kurrâ, "kâri" kelimesinin çoğuludur.[746] Kâri, "okuyucu" anlamında kullanılmaktadır.[747]

İbnü'l-Arabî'ye göre kurrâ, Allah'ın ehli ve seçkinleri (hâssa) olan kimselerdir. Onları sınırlayan bir sayı yoktur. Hz. Peygamber (s.a.v.), "*Kur'an ehli*

---

[742] Buhârî, Fezâilu'l-Ashâb, 21, Megâzî, 72; Müslim, Fezâilu'l-Sahebe, 53-54.
[743] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 362-363.
[744] Hz. Hızır ve Hz. Musâ'nın bir yolculuğa çıkmaları, bu yolculukta yaşadıkları olaylar ve Hz. Hızır'ın bu olayların iç yüzünü Hz. Musa'ya açıklaması Kur'an-ı Kerim'de anlatılmaktadır. Bkz: Kehf, 18/60-82.
[745] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 363-364.
[746] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. XI, s. 79.
[747] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*,, s. 353.

olan kimseler, ehlullâh ve O'nun özel dostlarıdır"[748] buyurur. Kur'an ehli, Kur'an ile amel eden ve harflerini ezberleyenlerdir. Böylelikle hem ezber hem de amel olarak Kur'an'ı kendilerinde taşımak isterler. Ahlakı Kur'an olan kimse, Kur'an ehlidir. Kur'an'ın ehli olan ise, Allah'ın ehlidir. Çünkü Kur'an, Allah'ın kelamı, Allah'ın kelamı ise O'nun ilmidir. İbnü'l-Arabî, Ebu Yezid el-Bestamî'nin kurrâ tâifesinden olduğunu ifade eder.[749]

Yine İbnü'l-Arabî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin henüz altı yaşındayken bu makama nâil olduğunu ve onun bu yoldaki ilk halinin kalp secdesi olduğunu belirtir. Halbuki büyük hal sahibi, uzun ömürlü nice Allah velisi vardır ki, kalp secdesi yapamadan, kalbin bir secdesi olduğunu da öğrenemeden ölmüştür. Bununla birlikte o, velâyet makamına ulaşmış ve onda derinleşmiştir. Kalp secdesi hâsıl olduğunda, sahibi başını secdeden hiç kaldırmaz. Kalp secdesi, başka pek çok kademin kendisinden çıktığı tek kadem üzerinde sabit kalmaktır. Bu secdeyi yapan kişi o kadem üzerindedir. Evliyânın çoğu, kalbin bir halden bir hale dönüştüğünü görür. Zaten kalp de bu nedenle 'kalp' diye isimlendirilir. Bu makam sahibi ise, halleri değişse bile, tek bir yönden onun üzerinde sabittir. Bu durum kalp secdesi diye isimlendirilir. Bu nedenle Sehl b. Abdullah, Abbâdân'da bir şeyhin huzuruna girdiğinde kendisine, "kalp secde eder mi?" diye sorulduğunda şöyle demiştir: "Ebediyete kadar". Bunun üzerine Sehl, şeyhin hizmetine girmiştir.[750]

10) Ahbâb

Ahbâb; seven, sevilen, sevgili, arkadaş, dost vb. anlamlara gelen "hıbb" kelimesinin çoğuludur. Dolayısıyla ahbâb kelimesi dostlar, sevenler vb. anlamda kullanılmaktadır. Bu kelimelerin kökü olan "hubb" kelimesi de buğz (kin) kelimesinin zıddı olan, sevgi ve muhabbeti ifade etmektedir.[751]

Ricâlden bir grup da "ahbâb"tır. Bunların bir sayısı yoktur, sayıları artar ve azalır. Allah Teâlâ haklarında şöyle buyurur: "*Allah öyle bir kavim getirecek ki, Allah onları sevecek, onlar da Allah'ı sevecekler.*"[752] Allah, onları sevdiği için imtihan eder, sevildikleri için de bu dünyada ve kıyamette onları seçmiş ve

---

[748] İbn Mâce, Mukaddime, 16.
[749] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 365.
[750] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 365-366.
[751] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. III, s. 7-12; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 70-72.
[752] Maide, 5/54.

ayırmıştır. Cennette ise, Allah onlara özellikle sevilenler olmaları bakımından ayrıcalıklı muamele edecek ve sadece bu makamda kendilerine tecellî edecektir.[753]

Ahbâb taifesi iki kısma ayrılır: Bir kısmı (mahbûbun), ilk önce Allah'ın kendilerini sevdiği kimselerdir. İkinci kısmı (muhibbûn) oluşturanları ise Cenâb-ı Hak, Allah'a itaat olarak peygamberine itaate sevk etmiştir. Neticede bu itaat, Allah'ın onlara olan sevgisini doğurur. Çünkü Allah şöyle buyurur: *"Peygambere itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur."*[754] Hz. Peygambere hitap ederken ise *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin."*[755] İşte bu, bir netice olarak ortaya çıkan sevgidir. Bununla beraber, sevilenlerin hepsi aynı zamanda sevenlerdir. Bu nedenle onların aralarındaki menzillerde gizlilik yoktur. Onların bulunduğu her makamda, üstün ve daha üstün sevenler bulunur.[756]

Ahbâb taifesinin alâmeti, safâdır.[757] Dolayısıyla onların sevgisine hiçbir kir bulaşmamıştır. Onlar, Allah karşısında bu makamda sabit olarak bulunurlar. Onlar, yaratılmışlarla dinin iyi veya kötü saydığı şeye göre birliktedirler ve onlara edebin gerektirdiği şekilde muamele ederler. Onlar, Allah yolunda dostluk yapar, Allah yolunda düşmanlık yaparlar. Dostluk, Yaratanın varlığı yönünden, düşmanlık ve kınama ise yaratılan yönündendir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz."*[758] Başka bir ayette ise şöyle buyurur: *"Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini*

---

[753] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 367-368.

[754] Nisa, 4/80. Zünnûn el-Mısrî (ö.245/859) şöyle der: "Allah'ın habibine (Rasûlullah'a), ahlâkı, fiilleri, emirleri ve sünnetleri hususunda tâbi olmak, Allah'a muhabbetin alâmetlerindendir." Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 30.

[755] Âl-i İmran, 3/31.

[756] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 368-369.

[757] "Safâ; sâfî olmak, bulanıksız duru olmak manasındadır ve nefsanî özelliklerden arınmayı ifade eder. Safânın üç mertebesinden bahsedilir: a) Safâ-i ilim: Bu safâ, Hz. Peygamber (s)'in yolunda gidenin sülûkunu süsler, sâliki Hz. Peygamber (s)'in edebiyle edeplendirir. b) Safâ-i hâl: Bu safâ ile hakikat şahitleri görülür, münâcat lezzeti tadılır ve cismanî âlemden geçilir. c) Safâ-i ittisal: Kulun kendinden fanî olarak, Hakk'ı görmesidir ki, bu durumda olan kul, kendi sıfat ve fiillerini, Allah'ın sıfat ve fiilerinde mahv ve ifnâ eder (yok eder)." Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 533. Kâşânî, safâ ile benzer anlamdaki safvet kelimesini, gayrılık pisliğinden arınmayı (safâyı) gerçekleştirmek şeklinde tarif eder. Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, s. 158.

[758] Mümtehine, 60/1.

göremezsin. İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir."[759] Öyleyse onlar, güç sahibi ve desteklenen kimselerdir.[760]

11) Ahillâ (Dostlar)

Ahillâ, "halîl" kelimesinin çoğuludur. Halîl ise dost, arkadaş gibi anlamlara gelmektedir.[761]

İbnü'l-Arabî'ye göre, ricâlden bir grup da ahillâ (dostlar) dır. Bunların sayısı artar ve azalır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Allah, İbrahim'i dost edindi*."[762] Hz. Peygamber ise şöyle buyurur: "*Bir dost edinecek olsaydım, Ebubekr'i dost edinirdim. Fakat arkadaşınız (Ebûbekr), Allah'ın dostudur*."[763] Birbirini dost edinme ancak Allah ile kulu arasında doğru olur ki bu, birlik (ittihâd) makamıdır. Yaratılmışlar arasında dostluk olmaz. Çünkü eşyanın hakikatleri birbirinden farklıdır. Eşyanın varlığı ise, Hakkın varlığıdır. Bir şeyin varlığı, o şeyin kendisinden ayrılmaz. Bu nedenle dostluk, ancak Allah ile kulları arasında gerçekleşir. Bu hal yaratılmışlar arasında olmaz. Çünkü bir yaratılmıştan onun varlığı elde edilemez. Fakat bazen 'dost' adı mümin ve kâfir insanlar için kullanılabilir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*O gün dostlar (ahillâ) birbirlerine düşmandırlar, ancak takva sahipleri hariç*."[764] Burada dostluk karşılıklı ilişki (muâşeret) demektir. Nitekim bir rivayette, "*Kişi dostunun dini üzeredir*"[765] buyurulur.[766]

Dostluğun şartları müminler arasında gerçekleşemeyeceği gibi peygamber ile ona tâbi olanlar arasında da gerçekleşemez. Şartları gerçekleşmediğinde ise, kendisi de gerçekleşemez. Ancak bu, yükümlülük hayatında böyledir. Çünkü peygamber ve mümin, burada dostunun ya da nefsinin hükmüne göre değil, Allah'ın hükmüne göre davranır. Dostluğun şartı ise, dostun hükmüne göre davranmaktır. Bu ise, mutlak olarak dünya hayatında peygamberler ve onlara tabi olanlar arasında tasavvur edilemeyeceği gibi, müminler arasında da tasavvur edilemez. Mümin ile Allah arasında dostluk gerçekleşebilir, fakat insanlar arasında gerçekleşemez. İnsanlar

---

[759] Mücadele, 58/22.
[760] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 369-370.
[761] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. IV, s. 202-203; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 994-995.
[762] Nisa, 4/125.
[763] Buhârî, Salât, 80; Fezâilü Ashâbı'n-Nebi, 3, 5; Menâkıbü'l-Ensâr, 45; Ferâiz, 9; Tirmizî, Menâkıb, 14; İbn Mâce, Mukaddime, 11.
[764] Zuhruf, 43/67.
[765] Tirmizî, Zühd, 45.
[766] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 371-372.

arasında güçlenen karşılıklı ilişkiler (muâşeret), genellikle "dostluk" diye adlandırılsa da dostluk bu değildir. O halde peygamberin dostu yoktur ve o peygamberliğinden başka kimsenin arkadaşı değildir. Müminin de dostu olmadığı gibi imanından başka arkadaşı da yoktur. Bir hükümdarın da mülkünden başka arkadaşı yoktur.[767]

Dolayısıyla vahyin hükmüne ve ilahi emre göre tasarruf eden bir insanın dostu olamayacağı gibi arkadaşı da olamaz. Mümin, Allah'tan başkasını dost edinirse, dostluk makamını bilemez. Dostluk ve arkadaşlık makamını biliyor ve otorite sahibi dostunun karşısında onun gereğini yapıyorsa, imanına zarar vermiş demektir. Böyle bir davranış, Allah'ın hukukunu geçersizleştirmeye yol açar. Neticede Allah'tan başka dost yoktur. Bu makam büyüktür ve durumu tehlikelidir.[768]

Anlaşıldığına göre İbnü'l-Arabî, dostluğun ancak insan ile Allah arasında gerçekleşebileceğini kabul etmekte ve insanlar arasında gelişen ve dostluk olarak ifade edilen şeyi de muaşeret olarak nitelendirmektedir.

12)Muhaddesûn

Tasavvufî literatürde muhâdese, "Hak Teâlâ'nın Hz. Musa ile ağaç vasıtasıyla konuşmasında olduğu gibi, dilediği kullarına yönelik mülk ve şehâdet âlemlerindeki hitabı"nı ifade eden kavram olarak kullanılır. Muhaddesûn kavramıyla, gaybten ilham yoluyla bilgi alabilecek derecedeki Allah dostları kastedilir.[769]

Muhaddes; hadîs (konuşma), firâset, ilham ve sıddîkiyet gibi özelliklere sahip olan kişidir. Nebî, burada sayılanların yanında ayrıca bir de nübüvvete maliktir. Rasûl, bunlara ilâveten risâlet sahibidir. Bunların altında yer alan evliyâda ise firâset, ilham ve sıddîkiyet bulunur.[770]

Hadîs, O'nun ilminden zuhûr eden şeydir ki, meşîet anında ortaya çıkar. Bu, sır gibi nefsin hadîsidir. Bu hadîs, Allah'ın o kuluna olan muhabbeti neticesinde gerçekleşir. O, Hakk eşliğinde kulun kalbine gelir ve kalp onu sekîne vasıtası ile kabul eder. Muhaddeslerin çeşitli makamları vardır. Onlardan bir kısmına nübüvvetin

---

[767] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 372-373.
[768] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 373-374.
[769] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 217; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Reşhü'z-Zülâl fî Şerhi'l-Elfâzi'l-Mütedâvile beyne Erbâbi'l-Ezvâk ve'l-Ahvâl*, Tahk. Saîd Abdülfettâh, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire 1415/1995, s. 105; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 442.
[770] Hakîm-i Tirmizî, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, s. 357-358.

üçte biri, bazılarına ise yarısı verilmiştir. Bu hususta en büyük payı alan, hatmü'l-velâye sahibidir.[771]

Hakîm-i Tirmizî, peygamberler dışında bir insanın nübüvvetten pay alması hususunda "*İktisat, rehberlik (irşâd) ve güzel ahlâk sahibi olmak, nübüvvetin yirmi dört cüzünden biridir*"[772] hadisini delil olarak zikretmektedir.[773]

Nübüvvet, Allah'tan olduğu gibi, hadîs de Allah'tandır. Nübüvvet, ruh ve vahiyle korunduğu gibi hadîs de hak ve sekîne ile korunmuştur. Nübüvveti, vahiy getirir ve ruh ona eşlik eder. Hadîsi ise sekîne eşliğinde hak getirir. Sekîne, nübüvvetin mukaddimesidir. Hadîs, nebinin kalbindedir. Muhaddes ise sabittir.[774]

İbnü'l-Arabî'ye göre muhaddesûn, iki sınıftır. Onlardan bir grup, Hakk Teâlâ ile perde ardından konuşur. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Allah bir kimseyle ancak bir vahiyle ya da perde arkasından konuşur.*"[775] Bu sınıf pek çok tabakadır. Diğer sınıf ise, melekî ruhların kalplerine bazen kulaklarına bazen de yazılı olarak ilham verdiği kimselerdir. Onların hepsi de sezgi sahibidir (ehl-i hadîs).[776]

Ruhların ilham verdiği sınıf, nefsî riyazetle ve bedenî mücâhedeyle ona ulaşır. Bu yöntem, her nasıl olursa ve kim yaparsa yapsın, birdir. Çünkü nefsler tabiatla bulunmak kirlerinden arındığında, kendisine uygun âleme katılır. Bu durumda yüce ruhların idrak ettiği melekût ve sır ilimlerini idrak eder, âlemdeki tüm manalar kendilerine nakşedilir, kendilerine uygun ruhânî sınıfa göre bilinmeyen şeyleri öğrenirler. Ruhları tek bir özellik birleştirse bile, her ruhun bilinen bir makamı vardır. Onlar, farklı derece ve tabakalardadır, büyükleri ve daha büyükleri vardır. Söz gelişi, Cebrail ruhların büyüklerinden olsa bile, Mikail ondan daha büyük, İsrafil ise, Mikail'den daha büyüktür. Öyleyse İsrafil'in kalbi üzerinde olan kimseye yardım İsrafil'den gelir ve söz konusu kişi Mikail'in kalbi üzerindekilerden üstündür.[777] Bu durumda İsrâfîl, en büyük melek konumundadır.

Muhaddesûn tâifesinden olan her kimseye, kendisine uygun bir ruh ilham verir. Nice muhaddes vardır ki, kendisine kimin sezgi verdiğini bilemez. Sezgi alma, nefslerin safâsının, doğayla kalmaktan kurtulmanın, unsurların ve rükünlerin

---

[771] Aynı eser, s. 347.
[772] Tirmizi, Birr, 66.
[773] Hakîm-i Tirmizî, a.g.e., s. 347.
[774] Hakîm-i Tirmizî, a.g.e., s. 349.
[775] Şura, 42/51.
[776] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 374-375.
[777] Aynı eser, c. XI, s. 375-376.

tesirlerinden uzaklaşıp yükselmenin neticesidir. Böyle bir nefs, bedenin mizacının üstündedir. Bir grup, bu kadarlık sezgi (hadîs) ile yetinir. Ancak bu, ahiret hayatında saadetin sağlanması için yeterli değildir, çünkü o sadece nefsanî bir arınmadır. Muhaddes, tabiattan kurtulmanın ortaya çıkarttığı tüm sıfatları, peygambere kesin bir şekilde uyarak ve inanarak yerine getirmiş olsa, sezgisine saadet de eklenir. Bu sezgiye Allah'tan gelen sezgi de eklenirse, sezgi tabakalarının ilk sınıfından olur.[778]

İbnü'l-Arabî; Ömer b. el-Hattâb, Ebu'l-Abbas el-Haşşâb ve Ebû Zekeriyyâ el-Bicâî'nin muhaddesûn taifesinden olduğunu bildirmektir. [779] Ömer b. el-Hattab'ın muhaddes oluşu ile ilgili bazı hadisler rivayet edilmiştir. Bunlardan biri şöyledir: "Sizden *önce İsrailoğullarında peygamber olmadıkları halde kendileriyle konuşulan adamlar vardı. Şayet benim ümmetimin içinde de onlardan biri varsa, o, Ömer (r.a.)'dır.*"[780] Hakîm-i Tirmizî, burada kastedilenin Ömer b. Hattâb olduğunu, "kendileriyle konuşulan"dan kastın ise "Allah'tan kendilerine bazı sözler gelen kimseler" olduğunu belirtmiştir.[781] Yine benzer bir hadis de şöyledir: "*Sizden önceki ümmetlerde muhaddes olan insanlar vardı. Şayet benim ümmetimde de böyle birisi varsa, o, Ömer (r.a.)'dır.*"[782]

İmâm-ı Gazâlî'nin kaydettiğine göre âriflerden biri, abdâl taifesinden birine bir mesele sormuş; o da önce sağına bakıp: "Allah rahmet etsin, ne dersin?" demiş; sonra soluna ve daha sonra da kendi göğsüne bakıp aynı sözü tekrar etmiş, sonunda daha önce hiç duyulmamış garip bir sesle cevap vermişti. Bu davranışının hikmeti sorulduğunda ise şunları söylemiştir: "Sorduğun sorunun cevâbını bilmiyordum; solumdaki meleğe sordum, bilemedi. Daha âlim olan sağımdaki meleğe sordum; o da bilemedi. Bu kez kalbime teveccüh ettim ve sana verdiğim cevâbı kalbimden aldım; kalbim her iki melekten de daha âlim çıktı." İşte bu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.): "*Muhakkak ki ümmetimden muhaddesler vardır ve Ömer onlardandır*"[783] hadîsinin mânâsı dâhilindedir.[784]

Muhaddesler kötü akıbetten korkarlar mı? sorusuna Hakîm-i Tirmizî şöyle cevap vermiştir:

---

[778] Aynı eser, c. XI, s. 376.
[779] Aynı eser, c. XI, s. 374.
[780] Buharî, Fedâilu's-sahabe, 23; Tirmizî, Menâkıb, 18.
[781] Hakîm-i Tirmizî, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, s. 356-357.
[782] Buharî, Fedâilü Ashabı'n-Nebi, 6.
[783] Aynı yer.
[784] Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. III, s. 25.

- Evet! Ancak bu, şaşkınlık ve endişe şeklindeki bir korkudur. Bu bir anlık düşünce biçiminde olur ve sonra geçer. Zira Allah Teâlâ onlara olan ihsanını bulandırmayı istemez.[785]

"Velilere bahşedilen ve vahyin umûmî anlamı içerisinde değerlendirilen ilkâ, hitâb, ilham, muhâdese vs. şeklindeki bütün tecrübeler şer'î anlamda hüküm beyan edip mükellefiyeti gerekli kılmaz. İbnü'l-Arabî, mutlak nübüvvetten bir cüz olarak gördüğü muhaddesûndan (kendisiyle konuşulanlar) bahsederken bunu açıkça ifade eder. Ona göre muhaddesler için sadece bu manevî konuşmadan bir pay vardır ve bunun sonucu olarak hallerden, makamlardan ve insanı kemal derecesine eriştirecek fiillerden bahsederler. Nebilerde olduğu gibi, kendileriyle Rûhu'l-Emîn'in kalplerine nüzûlü vasıtasıyla konuşulmadığı için bunların yeni bir şer'î mükellefiyeti gerektirecek tarzda emir ve nehiyden bahsetmeleri mümkün değildir. Zira Şeyhü'l-Ekber'e göre, her nebî muhaddestir fakat her muhaddes nebî değildir."[786]

13) Sümerâ (Sohbet adamları)

Ricâlden bir grup da 'sümerâ'dır. Onları sınırlayan bir sayı yoktur ve onlar, sezgi sahiplerinden oluşan özel bir sınıftır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*İş konusunda onlarla müşâvere et.*"[787] Bu sınıfın ruhlarla konuşması (hadîs) yoktur. Onlar, sadece "*İşi düzenler, ayetleri açıklar*"[788] ayeti bakımından Allah ile konuşurlar. Dolayısıyla sümerânın muhaddesûndan farkı, onların ruhlar vasıtasıyla değil, doğrudan Allah ile konuşmalarıdır. Bu kişilerin esmâ-i ilâhiyye açısından bulundukları yerleri, el-Müdebbir ve el-Mufassıl isimleridir. Onlar, bu makamda şehâdet ehlinden değil, gayb ehlindendir.[789] Başka bir deyişle sümerâ, bu makamda gizli olarak bulunurlar ve tanınmazlar.

14) Verese (Vârisler)

İbnü'l-Arabî'ye göre verese (vârisler), üç sınıftır: Kendisine zulmeden, dengeli giden, iyiliklere koşan. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Sonra kitabı seçtiğimiz*

---

[785] Hakîm-i Tirmizî, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, s. 370.
[786] M. Mustafa Çakmaklıoğlu, "İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velâyet Hakkındaki Görüşleri ve İbn Teymiyye'nin Bu Hususdaki Eleştirileri", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-I), Sayı: 21, Ocak-Haziran 2008, s. 239.
[787] Âl-i İmran, 3/159.
[788] Ra'd, 13/2.
[789] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 378-379.

kullarımıza miras bıraktık. Kimi nefsine zulmeder, kimi orta yolda gider, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçer. İşte büyük lütuf budur."[790] Hz. Peygamber "*Âlimler, peygamberlerin vârisleridir*"[791] demiştir. Şeyh Ebu Medyen, bu makam hakkında şöyle demiştir: "İradesinde mürîdin doğruluğunun alameti, halktan firar etmesidir. Halktan firar etmesinin doğruluk alameti, Hakk'ı bulmasıdır. Hakk'ı bulmasının doğruluk alameti ise, tekrar halka dönmesidir." Bu, Peygambere (s.a.v.) vâris olan kişinin halidir. Çünkü Hz. Peygamber Hirâ mağarasında halvete çekilir, yalnız Allah'a yönelir, evini ve ailesini terk eder, Rabb'ine kaçardı. En sonunda, ansızın Hak kendisine gelmiş ve sonra onu kullarına rasûl ve mürşit olarak göndermişti. Bunlar, Allah'ın, peygamberin ümmetinden ilgi gösterdiği kimseleri vâris yaptığı üç haldir ve öyle bir insan 'vâris' diye isimlendirilir. Kâmil vâris; ilim, amel ve hal bakımından Hz. Peygambere vâris olabilen kimsedir.[792]

İbnü'l-Arabî, Allah Teâlâ'nın, '*Kimi nefsine zulmeder*'[793] ayetinde, Ebu'd-Derdâ ve benzerleri gibi, kendilerine kendileri için zulmedenleri kastettiğini belirtmektedir. Başka bir ifadeyle onlar, ahirette nefslerini mutlu etmek için kendileri adına bu zulmü yapanlardır. Çünkü Hz. Peygamber "*Nefsinin senin üzerinde hakkı vardır; gözünün de senin üzerinde hakkı vardır*"[794] buyurur. İnsan devamlı oruç tutup geceyi uyumadan geçirdiğinde nefsinin hakkını ihlal ettiği gibi gözünün hakkını da ihlal etmiş sayılır. İşte bu, insanın kendisi için kendisine zulmetmesidir. Bu yüzden Allah, "*Kimi nefsine zulmeder*"[795] buyurur.[796]

İkinci grup verese, orta yolu izleyenlerdir. Bu tâifede yer alan bir kimse, dünya rahatı açısından nefsine hakkını verir. Böylelikle o, yükümlülükleri yerine getirmesi ve Rabbine hizmet etmesi için nefsine yardımcı olur. Bu kişiler, azîmet ve ruhsat arasında bulunurlar. Geceleyin kalktığında, orta durumda olan insan 'teheccüde kalkan' diye isimlendirilir, çünkü o kalkar ve daha sonra uyur. Bütün fiilleri de böyle yerine getirir.[797]

---

[790] Fâtır, 35/32.
[791] Tirmizi, İlim, 19.
[792] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 379-380.
[793] Fâtır, 35/32.
[794] Buhârî, Savm, 55, 57; Müslim, Sıyâm, 186; Nesâî, Sıyâm, 76.
[795] Fâtır, 35/32.
[796] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 380-381.
[797] Aynı eser, c. XI, s. 381.

Üçüncü grup verese ise, hayırlarda öne geçen, vakti girmeden önce emri aceleyle yerine getirenlerdir. Onlar, vakit girdiğinde, vaktin farzını edâ etmek için hazırdırlar, onlara hiçbir şey engel olamaz. Meselâ, vakit girmeden önce abdest alır ve namaz vakti girmeden önce mescitte otururlar. Vakit girdiğinde ise Allah'ın farz kıldığı namazı hemen yerine getirirler. Aynı şekilde, yıl şartı tamamlandığı gece zekâtını belirleyip ikinci senenin girdiği ilk saat onu Rabbi için sadaka memuruna öderler. Tüm iyi davranışlarda, böyle acele hareket ederler. Böyle kimseler, hayırlarda öne geçenlerdir. Bu hal, gençliğinde ve yetişkinlik döneminde henüz şeriatle mükellef değilken, müşrikler arasında Hz. Peygamber'in haliydi. O, insanlardan uzaklaşıp Rabbine yönelir, inzivaya çekilir, iyiliklere ve güzel ahlaka koşardı. En sonunda Allah kendisine risalet vermiştir.[798]

15) Evliyâ (Veliler)

Kuşeyrî'ye göre, velinin iki manası vardır. Birincisi, veli "feîl" vezninde ve ism-i mefûl manasındadır. Veli, işlerini görmeyi Hakk Teâlâ'nın uhdesine aldığı kimsedir. Allah Teâlâ, "*O, bütün sâlihlere velîlik eder*"[799] buyurur. Allah, velisini bir lahza bile nefsi ile baş başa bırakmaz, bilakis velisinin işlerini görmeyi ve gözetmeyi bizzat üzerine alır. İkincisi, velî "feîl" vezninde ism-i fâilin mübalağa sîgasıdır. Bu durumda veli, Allah'a ibadet ve tâat işini uhdesine alan kişidir. Velinin ibadeti, araya bir isyan hali girmeksizin fasılasız devam eder. Bir kimsenin veli olabilmesi için her iki manadaki velilik vasfına haiz olması gerekir. Velinin en son haddine varıncaya kadar ve en mükemmel şekilde Allah Teâlâ'nın hukukuna riayet etmesi, Allah Teâlâ'nın ise gerek emniyette ve gerekse sıkıntıda velisini devamlı olarak muhafaza etmesi lazım gelir. Peygamberin masum olması şart olduğu gibi velinin de mahfûz olması şarttır. Şu halde aleyhinde şeriatın itiraz ve şehâdette bulunduğu bir kimse, aldatılmış ve kandırılmış bir kimsedir yani veli değildir.[800]

Veliler hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Bilesiniz ki, Allah'ın velilerine korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.*"[801] İbnü'l-Arabî'ye göre ayetteki ifade, geneldir. Burada ahiret denilmediğine göre veli, kendi hali hakkında açık bir delile

---

[798] Aynı eser, c. XI, s. 381-383.
[799] A'raf, 7/196.
[800] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 436.
[801] Yunus, 10/62.

sahip kimsedir. Veli, kendisinin de tasdik edeceği şekilde Hakk'ın haber vermesiyle akıbeti hakkında bilgi sahibidir. Allah'ın müjdesi gerçektir, sözü doğrudur, hükmü kesindir. Kesinlik, gerçekleşmiştir. Öyleyse veli ile kastedilen, Allah Teâlâ'nın "*Dünya hayatında da, ahirette de onlara müjde vardır. Allah'ın sözlerinde hiçbir değişme yoktur. İşte bu, büyük başarıdır*"[802] ayetinde buyurduğu gibi Allah tarafından müjdelenen kimsedir. Tevile girmeyen bir haberle gelen müjde ile beraber, korku ve üzüntü kalmaz. İşte ayette 'veli' ile kastedilen kimse budur.[803]

Velâyet ehlini pek çok kısma ayıran İbnü'l-Arabî, velâyetin çok kapsamlı olduğunu ve evliyânın, daha önce zikredilmiş olan sayıları belli ve belirsiz kimselere ilave bir takım sınıflar olduğunu beyan etmektedir.[804] Buna göre, İbnü'l-Arabî'nin ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde evliyâ zümresine dâhil ettiği sınıflar şunlardır:

15.1-Enbiyâ (Nebiler)

Evliyâdan bir grup nebilerdir. İbnü'l-Arabî, Allah'ın onları nebilik göreviyle görevlendirdiğini belirtir. Onlar, Allah'ın kendisi için kullandığı, hizmeti için seçtiği ve diğer kulların arasından kendi huzuruna tahsis ettiği kullarıdır. Allah kendi başlarına yapacakları ibadeti belirlemiş, bir kısmına bu ibadetleri mutlaka başkalarına ulaştırmalarını emretmemiştir. Nübüvvet makamı, velâyette özel bir makamdır. Onlar, Allah'tan gelen bir şeriate göre davranır. Allah, onlara bir takım şeyleri helal, bir takım şeyleri haram kılmış, diğer insanlardan farklı olarak onlara bu hususları sınırlamıştır. Çünkü ölüm ve hayat yurdu olan dünya, bunun böyle olmasını gerektirir. Allah bir ayette "*O sizi sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır*"[805] buyurur. Teklîf (yükümlülük) ise, imtihan demektir.[806]

Öyleyse velâyet, nübüvvet-i âmme (genel nebilik) dir. Şeriat getirme hakkına sahip nebilik (teşrîî nübüvvet) ise, bu sınıf içinde bu nitelikteki kimseleri kuşatan velilik içindeki nübüvvet-i hâssa (özel nebilik) dır. Bu makam, müşahededе değil, ilahî hitapta yükseklik makamıdır. Nübüvet makamı ise, hitapta yüksekliktir.[807]

---

[802] Yunus, 10/64.
[803] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 388-389.
[804] Aynı eser, c. XI, s. 389.
[805] Mülk, 67/2.
[806] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 390-391.
[807] Aynı eser, c. XI, s. 391.

15.2- Rusül (Rasûller)

Velilerden bir grup resullerdir. İbnü'l-Arabî, Allah'ın, onları risalet göreviyle görevlendirdiğini ifade eder. Onlar, insanlardan bir gruba ya da genel olarak tüm insanlara gönderilmiş peygamberlerdir. Bütün insanlara görevlendirilmiş olmak, sadece Hz. Muhammed (a.s.) için geçerlidir. Bu nedenle Hz. Peygamber, "*Ey Rasül! Rabbinden sana indirileni tebliğ et*"[808] ya da "*Rasülün görevi tebliğdir*"[809] ayetlerinde belirtildiği gibi Allah'ın kendisine emrettiği şeyleri insanlara tebliğ etmiştir.[810]

Tebliğ makamının, risalet olarak tabir edildiğini belirten İbnü'l-Arabî devamla şöyle der:

"Burada resulün ve şeriat sahibi nebinin makamından söz etmeyişimizin nedeni, tasavvuf ehlinin, bildirdikleri makam ve hallerde zevke dayanmayı şart koşmalarıdır. Halbuki bizim ve bizim dışımızda başkalarının veya şeriat sahibi olmayan bir nebinin teşriî nübüvvet (yasa koyucu nebilik) ya da risalet hakkında herhangi bir tecrübesi ve zevki yoktur. Öyleyse, ulaşamadığımız bir makam, ya da tadamadığımız bir hal hakkında nasıl konuşabiliriz ki! Bu durum benim için geçerli olduğu gibi Allah'tan gelen bir şeriate sahip olmayan nebi ya da resuller için de geçerlidir. Bu konuda konuşmak bize haramdır. Biz, tecrübemiz bulunmayan bir konuda konuşamayız. Bu iki makam hariç, diğer makamlar hakkında ise, tecrübeyle konuşabiliriz. Çünkü Allah bizi onlardan mahrum bırakmamıştır."[811]

15.3- Sıddîkûn (Sıddîklar)

Sâdık, sıdk kökünden gelen bir isimdir. Sıddîk ise, sikkîr (çok sarhoş), hımmîr (çok içki içen) kelimelerinde olduğu gibi, sıdk kelimesinin mübalağa sîgasıdır ve çok doğru, kendisinde sıdk galip olan demektir. Sıdkın en aşağı derecesi, sırrın alâniyete, başka bir deyişle için dışa eşit olmasıdır. Sâdık sözlerinde doğru olan, sıddîk ise bütün sözlerinde, fiillerinde ve hallerinde doğru olan kimsedir.[812]

---

[808] Maide, 5/67.
[809] Ankebut, 29/18.
[810] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 391-392.
[811] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 392-393.
[812] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 366; Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1410/1990, c. XXVI, s. 13.

İbnü'l-Arabî'ye göre velilerden bir grup da, Allah'ın kendilerini sıddıklık ile görevlendirdiği sıddîklardır. Allah'a ve peygamberlerine inanan kimseler hakkında "*İşte Onlar sıddîklardır*"[813] buyurulur. 'Sıddîk' kalıbı Arapçada tasdik ve doğru sözlülükte aşırılığı ifade eden mübalağa kalıbıdır. Sıddîk, başka bir delil ile değil, sırf kalbinde bulmuş olduğu iman nuru ile haber verenin sözüne, Allah'a ve rasûlüne iman eden kimsedir. Bu nur, onun tereddüde düşmesine ya da haber veren rasûlün sözü hakkında şüpheye düşmesine mâni olur. Onun kalbindeki bu nur, Allah'ın gözde yarattığı nura benzer. Kulun o nurun oluşmasında katkısı yoktur. Sıddîkın basiretindeki nur da öyledir. Dıştan bir delil nedeniyle iman eden ya da Allah'ın kalbinde bu nuru yaratana kadar tereddütte kalıp sonra kabul eden kimse, sıddîk değil, mümindir. Müminin nuru, 'De ki Allah'tan başka ilah yoktur' sözünden sonra gerçekleşir. Bu nur, yakınlık olması bakımından tevhit ile ilgili ilmin verdiği delili inceledikten sonra meydana gelir. Sıddîkın nuru ise tasdik edilenin varlığından önce harekete geçer.[814]

Sıddîklık ve teşriî nübüvvet (şeriat getiren nebilik) arasında, kurbet (yakınlık) makamının olduğunu söyleyen İbnü'l-Arabî'ye göre bu makam, 'efrâd'a aittir. Sıddîklık mertebesini aşan kişi, nübüvvete ulaşır. Ancak bu, teşriî nübüvvet değil, nübüvvet-i âmmedir. Bu makam, Allah nezdinde teşriî nübüvvetin altında, sıddîklığın üzerindedir. "Ebubekir'in gönlünde yerleşik" diye işaret edilen sır budur. Bu sır sayesinde o, sıddîklardan üstün olmuştur. Çünkü sıddîklığın şartı ve gereği olmayan hususlar da onun adına gerçekleşmiştir. Şu halde Ebubekir (r.a.) ile Hz. Peygamber (a.s.) arasında hiçbir adam yoktur. Çünkü o, hem sıddîk hem sır sahibidir. Böylelikle Hz. Ebubekir, sır sahibi olması bakımından sıddîklık ile teşriî nübüvvet arasında bulunur.[815]

15.4- Şühedâ (Şehîdler)

Arapça "ş-h-d" kökünden türemiş olan "şühedâ", şehîd kelimesinin çoğuludur. Sözlükte "şehîd", "bildiğini söyleyen, kesin bir haberi getiren, bir yerde hazır bulunan, bir olaya şahit olan, şahitlik eden" gibi anlamlar taşımaktadır.[816]

---

[813] Hadid, 57/19.
[814] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 393-398.
[815] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 396-398.
[816] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 267-269; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. VII, s. 222-226;

Şehîd, şâhid kelimesinin mübalağa sigasıdır. Allah yolunda öldürülen kimseye de şehîd denilmiştir. Böyle isimlendirilmesinin sebebi, rahmet meleklerinin kendisine şahitlik etmesidir.[817] Fiilin masdarı olan "şehâdet", "kesin haber, heber vermek, bildirmek, ilan etmek, açıklamak" manalarına gelirken, fiilin diğer masdarı olan"şuhûd", "hazır bulunma" manasına gelmektedir. "Müşâhede" ise "muâyene (muttalî olma)" anlamını taşımaktadır.[818]

Sûfîlerin sözleri arasında en çok geçen ıstılahlardan biri de şâhid kelimesidir. "Falan ilim şâhidi ile, filân vecd şâhidi ile, falan hâl şâhidi iledir" derler ve şâhid sözü ile, o anda insan kalbinde hazır ve mevcut olan şeyi kastederler. Bu ise insanın gözünden uzak ve gâib bile olsa, bir şeye bakıyormuş ve onu görüyormuş gibi, o şeyin zikrinin kalp üzerine galip olmasıdır Yani gâib olan şeyi, göz önünde imiş gibi kuvvetli bir şekilde hatırlamaktır. Şu halde zikri, sahibinin kalbini istilâ eden her şey o kimsenin şâhididir. Kalbi istilâ eden ilim ise şâhid-i ilm, vecd ise şâhid-i vecd olarak anılır. Bir kimse bir mahlûka kalpten bir alâka duyarsa, alâka duyduğu şey onun şâhididir. Yani bu şey onun kalbinde hazır ve mevcuttur. Çünkü sevgi devamlı olarak sevgiliyi zikr ve hatırlamayı, sevgilinin istilâsı altında bulunmayı icabettirir.[819]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup da "şühedâ"dır. Allah'ın şehâdet ile dost edindiği bu kimseler, Allah'a yaklaşan (mukarrabîn) kimselerdendir. Allah Teâlâ *"Allah, melekler ve ilim sahipleri Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmişlerdir"*[820] buyurur. Böylece bu insanları şehâdet döşeğinde melekler ile bir araya getirir. Onlar, ezelî bir inayet ve ilahî huzurdan dolayı muvahhid (birleyen) olanlardır. Onların işleri tuhaf, durumları şaşırtıcıdır. İman, bu şehadetin bir parçasıdır. Peygamber gönderilip bu şehitler ona şehadet ederlerse, 'âlim-müminler' olurlar ki, kıyamet günü tam ecir onlarındır. İman etmezlerse, Allah'ın *"Onlar Allah'ın nimet verdiği nebiler, sıddıklar, şehitler ve sâlihlerle beraberdir. Onlar ne güzel arkadaştır!"*[821] ayetinde nimetlendirdiği şehitler olamazlar.[822]

Kur'an-ı Kerim, sıddıkı şehitten önce zikretmiş, aralarında bir vasıta olmadığı için nebinin paraleline yerleştirmiştir. Bunun nedeni, iman nurunun risalet nuruyla

---

[817] İbn Fâris, *Mucemu Mekayisi'l-Lüğa*, c. III, s. 221.
[818] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. VII, s. 222-226; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 292.
[819] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 172-173. Krş: Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 129.
[820] Âl-i İmran, 3/18.
[821] Nisa, 4/69.
[822] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 398-399.

birleşmesidir. Şehitler ise, peygamber nurunun ardından gelen ilim nuruna sahiptir. Peygamberin nuru, burada, peygamber olması bakımından değil, Allah'ın birliğine şahit olması bakımındandır. Öyleyse peygamberden sonra ona denk bir şahidin olması mümkün değildir ve bu nedenle peygamberin geçilmesi imkânsızdır. Peygamber olduğu için şahidin onunla birlikte olması da, mümkün değildir, çünkü şahit peygamber değildir. Öyleyse şahidin hem peygamber hem de sıddîktan geri kalması gerekir. O, ancak sıddıklıktan sonra gelen mertebede bulunabilir.[823]

Sıddîk, sıddîkiyette şehitten daha yetkin bir nura sahiptir. Çünkü o, tevhit ve kurbet (yakınlık) yönünden olmak üzere iki açıdan sıddîktır. Şehit ise, tevhid yönünden değil, özel olarak kurbet yönünden sıddîktır. Çünkü onun tevhidi imandan değil, ilimden kaynaklanır. Böyle bir şehit, iman mertebesinde sıddıktan sonra gelmiştir. O, ilim mertebesinde ise sıddîkın üzerindedir. Öyleyse şehit, ilim mertebesinde önce gelen iman ve tasdik mertebesinde geride bulunan kişidir. Çünkü âlimin sıddık olması geçerli değildir. Çünkü daha önce ilim, rivayet mertebesini öncelemişti. Öyleyse şahit, peygamberin Allah'ın risaletini tebliğ ederken Allah'ın birliğinde doğru söylediğini bilir. Sıddık ise bunu ancak kalbine yerleştirilen iman nuruyla bilebilir. Peygamber kendisine geldiğinde ise, zâhir bir delil olmaksızın, ona ittibâ eder.[824]

15.5- Sâlihûn (Sâlihler)

Salâh kelimesinin ism-i fâil kipi olan sâlih kelimesi; insana, diğer canlı ve cansız mahlûkata, insanın iş, söz ve davranışlarına, kelime ve kavramlara sıfat olabilmektedir. Meselâ, sağlam iş, düzgün ve doğru söz, iyi durum sâlih kelimesi ile ifade edildiği gibi, işlerini sağlam, amellerini, düzgün yapan kişi de sâlih sıfatıyla vasıflandırılmaktadır.[825] Sâlih, her fesattan hâlis olan kimsedir.[826]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup da, sâlihlerdir. Allah'ın kendilerini iyilik özelliği (salâh) ile dost edindiği bu kimseler; nebiler, sıddîklar ve şehitlerden sonra dördüncü mertebede yer alırlar. Her peygamberin sâlih olduğu ya da nebi olsa bile salihlerden olmaya çağırdığı zikredilir. Bu durum, salihlik mertebesinin

---

[823] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 400.
[824] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 401.
[825] Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs* c. VI, s. 547-551; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. VII, s. 384; Ömer Dumlu, *Kur'ân-ı Kerim'de Salâh Meselesi*, DİB Yay., Ankara 1992, s. 4-5.
[826] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 136.

nübüvvette özel bir mertebe olduğunu gösterir. Nebi, sıddık ve şehit olmayan kimseler de bu mertebeye ulaşabilir.[827]

Enbiyânın salihliği, bidayetlerinde gerçekleşir ve bu, salihliğin onlara atfedilmesidir. Onlar nübüvvete uygun oldukları için enbiyâ olmuşlardır. Allah onlara delil olma niteliği vermiş, şühedâ olmuşlardır. Onlara gaybı haber vermiş, sıddık olmuşlardır. Dolayısıyla enbiyâ, bu makamların hepsine uygun hale gelmiş ve sâlih olmuşlardır. Peygamberler, tüm makamları kendilerinde toplarlar. Sıddîklar sıddîklık makamına, şühedâ ise şahitlik makamına uygundur. Her varlık kendisinde varedilmiş olana uygundur. Allah burada nebiler ile şeriat sahibi rasülleri kastetmiştir. Onların zorunluluk yoluyla gönderilip gönderilmemeleri birdir.[828]

Sâlihûn, Allah hakkındaki ilimlerine, Allah'a imanlarına veya peygamberin Allah'tan getirdiklerine inanmalarına bir halel girmemiş kimselerdir. Bir halel girseydi, salih olamazlardı. Enbiyânın teşvik ettiği salihlik budur. Sıddîklığına halel girmeyen herkes, sâlihtir; şehâdetine halel gelmeyen ya da nebiliğine halel gelmeyen herkes, salihtir. İnsanın hakikati, imkândır, dolayısıyla içinde bulunduğu makamda ona uygunluğu (salahiyet) elde etmeye çağrılır. Bunun nedeni, bulunduğu makamda bir halelin kendisine girme ihtimalidir. Çünkü peygamber özü gereği ya da insan olması nedeniyle nebi olsaydı, hiç kuşkusuz, her insan bu konumu elde edebilirdi. Çünkü bu yorumda nebiliğin nedeni, insan olmaktır. Nebilik ilâhî bir tahsis olunca, ona bir halel girmesi mümkün olduğu kadar bunun kalkması da mümkün olmuştur. Dolayısıyla salih bir insan herhangi bir zamanda salihliklerine halel girmeyen kimselerden olmaya çağrılabilir. İşte salih derken kastedilen kimseler bunlardır.[829]

Özetle söylemek gerekirse, evliyâdan bir grup olan sâlihûn; enbiyâ (rusül de dâhil), sıddîkûn ve şühedâdan sonra dördüncü mertebede yer almaktadır. Sâlihlik nübüvvette özel bir mertebedir. Enbiyâ tüm makamları kendilerinde topladıkları için bir nebi aynı zamanda hem şehit hem sıddık hem de sâlihtir. Dolayısıyla buradan yola çıkarak 'her nebi sâlihtir, ancak her sâlih nebi değildir' sonucunu çıkarabiliriz. Bununla birlikte nebi, sıddık ya da şehit olmayan kimseler de bu mertebeye ulaşabilir. Hangi makamda olursa olsun, içinde bulunduğu o makamda kendisine herhangi bir halel girmeyen kimseyi sâlih olarak nitelendirebiliriz.

---

[827] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 402-403.
[828] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 403-404.
[829] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 404-405.

15.6- Müslimûn (Müslümanlar)

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir taife de, Müslüman erkek ve kadınlardır. Allah, onları Müslüman olmalarıyla dost edinmiştir. Söz konusu olan, sadece Allah katından gelen şeye özel bir boyun eğiştir. Kul, bütün gerekleri, şartları ve kaideleriyle yükümlülüklerini yerine getirdiğinde Müslüman olur. Birisi eksik olduğunda ise, ihlal ettiği şart nedeniyle Müslüman olamaz. Hz. Peygamber bir hadisinde: "*Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir*"[830] buyurur. Şârî', İslam'ı (Müslümanlık) ancak Müslümanların kendisinden emin olduğu kimseler adına kabul etmiştir. Bu yüzden Müslüman niteliğine sahip kişilere zarar veren kimse, Müslüman değildir. Çünkü bir Müslümanda bulunmayan bir nitelik kendisine izafe edildiği ve onunla nitelendiğinde, -örneğin, kendisine iftira atıldığında- söz söyleyenine döner. Bu durumda sözün sahibi Müslüman sayılmaz, çünkü o kişi, söylediği şeyden emin olunmayan kişidir. Böyle bir insan, başka bir Müslümana söylediği şeyin kendisine döndüğü kimsedir. Öyleyse Müslüman, tüm aslî ve geçici ayıplardan uzak kalan kişidir. Böyle biri, bir kimse hakkında kötü bir şey söylemeyeceği gibi, imkân bulduğunda da kimseye kötülük yapmaz.[831]

Dini cezaların uygulanması ise, kötülük değil, iyiliktir. Bu, hastalığın kaybolup hastanın afiyet bulması için ilaç içmesi gibidir. İlacı içmek gerçekte kerîh ise de akıbeti güzeldir. Bu nedenle doktor hastaya kötülük olsun diye ilaç içirmez, ona sağlığa kavuşmanın sebebini verir. Hasta da o esnada ilacın nahoşluğuna tahammül eder. Dolayısıyla, "*Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür*"[832] diye ayetlerde belirtilen kısası uygulamak, insanı İslam dışına çıkartmaz. Bilakis dünya hayatında kısas uygulanarak, o kişiden ahiretteki ceza kaldırılmış ve kısas yapılan kişiye bir tür nimet verilmiş olur. Bir insan kısası uygulamak yerine bağışlar, barış yolunu seçer, suçluyu cezalandırmaz ve bağışlarsa, bu daha üstün bir makamdır. Onun ecri de, ahirette cezalandırmayı bırakmak koşuluyla, Allah'a kalır. Allah'ın hakkı ise onun üzerinde kalıcıdır, çünkü kısas cezasını hak eden kişi, Allah'ın hakkını ihlal etmiş, ihlal ettiği ölçüde Müslümanlığı da zarar görmüştür.[833]

---

[830] Buhârî, İman, 4; Müslim, İman, 65; Tirmizî, Kıyâme, 52, İman, 12; Nesâî, İman, 8.
[831] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 405-407.
[832] Şûrâ, 42/40.
[833] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 407-409.

İbnü'l-Arabî'ye göre, bir Müslüman, diğer bir Müslüman zarar görmeksizin, Rabb'ine karşı günahkâr olursa, bu durumda böyle bir kimse de Müslüman olamaz. Çünkü, kendi zannında sadece Allah'a eziyet ettiğini düşünen kişi, hiç kuşkusuz, Müslümanlara da eziyet etmiştir, çünkü Müslüman, Allah'ın şanına yaraşmayan bir sözü işittiğinde acı duyar. Böyle bir insan Müslümanların Allah'ın şanına yaraşmayan sözlerinden dolayı eziyet görmesi bakımından cezalandırılabilir. Belki, Müslümanlar bunu bilmediği sürece, bundan acı duymazlar denilebilir. Bu durum, gıybete benzetilebilir. Bir insan gıybeti yapılan bir kişinin o sözden acı duyacağını bilirse, gıybet ve dedikodusu nedeniyle cezalandırılır. Öyleyse bu kişi, Allah'a eziyet etmekle de cezalandırılır. Bir Müslümanın bilmeyişi durumu değiştirmez. İşte Müslüman, bu konumda olan kişidir, mutlak anlamda mutludur ve böyle kimselerin sayısı azdır.[834]

Neticede İbnü'l-Arabî'ye göre, 'Müslüman' sıfatına sahip olmak kolay görünmemektedir. Ona göre kul, ancak tüm yükümlülüklerini yerine getirdiğinde ve hadis-i şerifte belirtildiği üzere diğer Müslümanlar kendisinden emin olduğu sürece Müslüman olarak adlandırılmaktadır. Bu kimse, diğer Müslümanların haklarından birini ihlal edip zarar verdiğinde veya Allah'ın haklarından birini ihlal ettiğinde Müslüman olarak nitelendirilemez. Demek ki 'Müslüman' sıfatını elde etmek zordur ki zaten İbnü'l-Arabî de böyle kimselerin az olduğunu ifade etmektedir.

15.7- Mü'minûn (Mü'minler)

Velilerden bir grup ise, erkek ve kadın mü'minlerdir. Allah'ın onları söz, amel ve itikat demek olan imanları nedeniyle dost edindiğini ifade eden İbnü'l-Arabî'ye göre iman, sözde ve amelde gerçekleşir. Mümin, sözü ve davranışı, söylediğiyle ilgili inancına uygun düşen kişidir. Bu sebeple Allah, mü'minler hakkında "*Onların nuru, önlerinden ve sağ yanlarından koşar*"[835] buyurur. Allah, onların daha önce yapmış oldukları Allah katında bulunan salih amellerini kasteder. "*Allah, onlara mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.*"[836] Hz. Peygamber bir hadisinde "*Mü'min, malları ve canları hakkında insanların kendinden emin olduğu*

[834] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 409-410.
[835] Tahrim, 66/8.
[836] Ahzab, 33/35.

kişidir"[837] buyurur. Başka bir hadiste ise "*Mü'min, komşusunun, sıkıntısından emin olduğu kimsedir*"[838] der. Hz. Peygamber mü'min ya da müslümanı ayırmamış, 'insanlar' ve sınırlama olmaksızın 'komşu' demiştir. Halbuki Müslümandan söz ederken, Müslümanların güvende olmalarını söylemiş, birini genel diğerini özel zikretmekle mü'mini ayırt etmiştir. Buradan, imanın özel bir vasıf olduğu anlaşılır. Bu özel vasıf, ilim ve imanı ayırt edebilmemiz için, delil olmaksızın tasdik etmektir.[839]

İbnü'l-Arabî, Allah ehline göre, mü'minin iki alâmeti olduğunu belirtir. Bir kulda o iki alâmet bulunduğunda, mü'minlerden olur. Birincisi, şüphe taşımaksızın, gaybın ona şehâdet gibi olmasıdır. İmanla ilgili bir konuyu müşahede eden kimsede ortaya çıkan eserler ona iman eden kimsede de aynıyla ortaya çıkar. Böyle bir insanın gaybe iman ettiği bilinir. İkincisi ise kendisinden bütün âleme bir emniyet ve güvenin yayılmasıdır. Böylece insanlar, malları, canları, aileleri hakkında ondan kesin olarak güven içindedirler. Bu güvene, kendileri hakkında bu şahıstan kaynaklanan bir töhmet zarar vermediği gibi nefsler de onun güveninden zarar görmez. Böyle bir insan hakkında 'mü'min' diye tanıklık yapılabilir. Bu iki alâmet kulda bulunmadığında, o kul kendisini mü'minler arasına katmamalıdır. Öyleyse iman, ancak ifade edilen anlamda olabilir.[840]

Daha önce belirttiğimiz gibi İbnü'l Arabî, diğer Müslümanların kendisinden emin olduğu kimseyi Müslüman olarak adlandırmıştı. Mü'min ise ona göre, ayırt etmeksizin bütün insanların kendisinden emin olduğu kimsedir. Dolayısıyla Mü'min kavramı daha kapsamlı iken Müslüman kavramı daha sınırlıdır. O halde 'her Mü'min, Müslümandır ama her Müslüman, Mü'min değildir' diyebiliriz. Bir kimsede iki alâmet -şüphe taşımaksızın, gaybın ona şehâdet gibi olması ve kendisinden bütün bir âleme bir emniyet ve güvenin yayılması- bulunmadığı sürece o kişi mü'min olarak nitelendirilemez.

---

[837] Tirmizi, İman, 12; Nesâî, İman, 8.
[838] Buhârî, Edeb, 29; Müslim, İman, 73.
[839] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 410-411.
[840] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 411-412.

15.8-Kânitûn

Kânit (çoğulu; kânitûn, kânitât) kelimesi; sükût etmek, namazda dua etmek anlamına gelen 'k-n-t' fiilinden türemiştir. Bu fiilin masdarı olan kunût; itaat etmek, huşû üzere bulunmak, Allah'a karşı mütevâzi olmak, ibadet yapmak, ayakta durmak, susmak, namaz, dua, ibadet, kıyam, kıyamı uzatmak, namazda sükût etmek anlamlarına gelir. Kunût kelimesinin asıl manası, itaattir.[841] Nitekim şu âyette bu anlamda zikredilmiştir. "*Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, itaatkâr erkekler (kânitîn) ve itaatkâr kadınlar (kânitât)…var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.*"[842] Kânit kelimesi ise, îtaat eden, Allah'ı zikreden, âbid anlamlarına gelir.[843] Şu âyetlerde de bu manada zikredilmiştir. "*Yoksa o, gece saatlerinde secde ederek, ayakta durarak ibadet eden (kânit), ahiretten korkan ve Rabbinin rahmetini uman gibi midir?* "[844] "*İffetini korumuş olan, İmran'ın kızı Meryem'i de (Allah örnek gösterdi). Biz, ona ruhumuzdan üfledik ve o, Rabb'inin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti. O, gönülden itaat edenlerden (kânitîn) idi.*"[845]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup da, Allah'a istekle itaat eden erkekler (kânitûn) ve kadınlar (kânitât)dır. Allah onları kunût (itaatkârlık) ile dost edinmiştir. Bu, emredilen ve nehyedilen her konuda Allah'a itaattir. Böyle bir şey ise şeriatlerin inişinden sonra gerçekleşebilir. Şeriatlerin inişinden önce meydana gelen, itaat ya da kunût diye isimlendirilemez, ancak yapılması gerekli olan iyilik ve güzel ahlâk diye isimlendirilir. Allah Teâlâ, "*Gönülden boyun eğerek Allah'ın huzuruna durun*"[846] demiş ve kendisine itaat edilmesini emretmiştir. Başka bir ayette ise "*İtaat eden erkek ve kadınlar*"[847] buyurur. Başka bir ayette ise "*Yeryüzüne sâlih kullar vâris olur*"[848] buyurur. Salih insanın yeryüzünden tevarüs ettiği şey, gökle birlikte kendisine 'gelin' denildiğinde, gökle birlikte gönüllü olarak gelmesidir. Allah Teâlâ

---

[841] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab,* c. XI, s. 313-314; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 158. Ayrıca bkz: İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller,* Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 1968, s. 27.
[842] Ahzab, 33/35.
[843] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab,* c. XI, s. 314; Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât,* s. 178.
[844] Zümer, 39/9.
[845] Tahrim, 66/12.
[846] Bakara, 2/238.
[847] Ahzab, 33/35.
[848] Enbiya, 21/105.

göğe ve yere "*isteyerek ya da zorla gelin*" dediğinde "*her ikisi de isteyerek geldik*"[849] demiştir. Kullar, Allah'a itaat hususunda yeryüzünün vârisi olmuştur ve 'kunût' denilen şey de budur. Çünkü Allah'a secde edenler, gönüllü olarak secde edenler ve zorla secde edenler olmak üzere iki kısma ayrılır. Gönüllü olarak secde edenler, kânit olanlardır.[850]

İbnü'l-Arabî'ye göre kânit, Allah'ın itaat edenlere vadettiği sevap ve ecri elde etmek için değil, Allah'ın kulu olması yönünden Allah'a itaat etmelidir. Kânitin elde ettiği ecir ise, onun gönülden itaat etmesini sağlayan hal bakımından değil, talep ettiği amel bakımındandır. Allah Teâlâ, Rasûlullah (s.a.v.)'ın eşlerinden kânit olanlar (kânitât) hakkında şöyle buyurur: "*İçinizden kim samimiyetle Allah'a ve Rasûlüne itaat eder ve salih bir amel işlerse, ona ecrini iki kat veririz.*"[851] Burada ecir, kadınların işlediği salih amele aittir ve bu ecir, Allah Teâlâ'nın haklarında söylemiş olduğu "*Ey peygamberin hanımları! Sizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa, onun azabı iki kat olur*"[852] ayetinin karşılığında iki kattır. Bu, Hz. Peygamberin üstün konumu ve çirkin davranış yapmanın ağırlığından kaynaklanır. Bu nedenle ecir de katmerleşmiştir. Bu ecir, onların yaptığı salih amel ve peygamberin konumundan kaynaklanır.[853]

Öyleyse kunût (istekle itaat), ecirden soyutlanmıştır, çünkü o, ecirden daha büyüktür. Kunut, yükümlülüğe bağlı değildir, sadece hakikat onu talep eder ve o dünya ve ahirette kula eşlik eden bir haldir. Bunun için Allah, "*Göklerdeki ve yerdeki herkes Rahman'a kul olarak gelecektir*"[854] buyurur. Kastedilen, kıyamet günüdür. Öyleyse yükümlülük âleminde kunût, ubûdiyetle beraberdir, ecirle beraber değildir. İşte istenilen kunût budur. Hakk, kendisine itaat ederken kulunu bu itaate neyin sevkettiğine bakar. Bunun için Allah, "*Gönülden boyun eğerek Allah'ın huzuruna durun*"[855] diye emretmiştir. Burada itaatin sebebi olarak ecri dile getirmediği gibi kunutu da ancak kendisinden dolayı yapmayı emretmiştir, başka bir nedenden dolayı

---

[849] Fussilet, 41/11.
[850] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 412-413.
[851] Ahzab, 33/31.
[852] Ahzab, 33/30.
[853] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 414-415.
[854] Meryem, 19/93.
[855] Bakara, 2/238.

değil. İşte Allah'a istekle itaat eden erkek ve kadınlar (kânitûn ve kânitât) bunlardır.[856]

Anlaşıldığına göre kânit olanların en önemli niteliği, Allah'a isteyerek, gönülden ve samimiyetle itaat etmeleridir. Onlarda bulunan kunût özelliğinden dolayı kendilerinde herhangi bir sevap veya ecir beklentisi yoktur. Çünkü kunût vasfına sahip olan kânitûn, yükümlülüklerini sırf Allah emrettiği için gönülden boyun eğerek yerine getirirler.

15.9-Sâdikûn (Sâdıklar)

Sâdık (çoğulu, sâdikûn, sâdikât), "s-d-k" fiil kökünden ism-i fâil olup, bu fiilin mastarı olan "sıdk" kelimesi geçmiş-gelecek vaat ya da başka bir hususta söz söyleme ve bu sözün vâkıâya mutabık olması manasını içerir.[857] Ancak yalanla kurtulmanın mümkün olduğu bir yerde doğruyu söylemek, sıdkın hakîkât ehli yanındaki tanımıdır.[858] Bir şeyin doğru ya da yalan olması verilen haberle ilgilidir.[859] Sâdık ise verdiği haberde doğru çıkandır.[860] Sıdkın en aşağı derecesi, sırrın alâniyete, başka bir deyişle için dışa eşit olmasıdır. Sâdık, sözlerinde doğru olandır.[861] Izutsu, "sıdk" ın anlam kategorisinde, yakînen bağlantılı olmakla birlikte, birbirinden farklı iki yön sezinlediğini, bunlardan birisinin, vaat, anlaşma yâhut ahde sadakat; diğerinin ise doğru sözlülük olduğunu belirtir.[862]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup da, doğru sözlü ve doğru halli erkek (sâdikûn) ve kadınlardır (sâdikât). Allah, onları söz ve hallerindeki doğruluk nedeniyle dost edinmiştir. Allah, "*Allah'a verdikleri sözde sadâkat gösteren nice erler var*"[863] demiştir. Bu, hallerin doğruluğundan kaynaklanır. Sözdeki doğruluk ise, malum olduğu üzere, verilen haberin doğru olmasıdır. Halin doğruluğu, başlangıçta yerine getirilen şeydir ve vefanın zirvesidir. Çünkü bu davranış nefse ağır gelir. Öyleyse hal ve sözde vefa, güçlü ve kuvvetli kimselerden, özellikle sözde böyle olanlardan meydana gelebilir. Çünkü bir insanın 'fe' harfiyle dile getirdiği bir sözü

---

[856] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 415.
[857] Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs* c. XXVI, s. 5.
[858] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 137-138.
[859] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. VII, s. 307.
[860] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* s. 277-278.
[861] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye,* s. 366.
[862] İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller,* Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 1968, s. 140.
[863] Ahzab, 33/23.

aktarırken ‘fe’nin yerine ‘vav’ harfini koyan kimse, bu tâifeden sayılmaz. Dolayısıyla bu makam, çok güçlü ve sırlı bir makamdır.[864]

Bir kimse bir haberi anlam bakımından naklettiğinde, onu anlam bakımından naklettiğini söylemelidir. Bu durumda, dinleyenin nezdinde anlam açısından nakletmesi yönüyle doğru sözlü olurken naklettiğini nakletmesi bakımından doğru sözlü diye isimlendirilemez. Çünkü nakilde bulunduğu kişinin sözünü aktarmamıştır. Yalancı diye de isimlendirilemez, çünkü dinleyene sadece manayı naklettiğini bildirdi. Böyle bir durumda dinleyene, rivayette bulunduğu kişinin anlayışını değil, kendi anlayışını bildirmiş olur. Öyleyse peygamberden ya da sözün ait olduğu kimseden değil, kendi anlayışını nakletmesi yönüyle dinleyen nezdinde sâdık sayılır.[865]

Sözdeki doğruluk gerçekten zordur ve insanların çok azı bunun hakkını verebilir. Ancak dinleyiciye sözü anlam bakımından naklettiğini bildiren kişi bundan istisnadır ki böyle bir insan yükümlülükten kurtulur. Haldeki doğruluk ise daha kolaydır. Ne var ki o, nefslere çetin gelir, çünkü o, kendisine söz verdiği kimsede sözleşmesini yerine getirmeyi gerektirir. Allah, ödülü doğruluğa ve onu istemeye bitiştirmiş ve şöyle buyurmuştur: “*Allah, sâdıkları doğrulukları nedeniyle ödüllendirir.*”[866] Fakat bu, sâdıklara doğrulukları sorulduktan sonradır. Doğru söyledikleri sabit olunca, Allah da kendilerini ödüllendirir.[867]

Doğruluğun (sıdk) sorulmasına gelince, doğruluk, onlara izâfe edilmesi açısından sorulacaktır. Nitekim Allah Teâlâ, “*Onların doğruluklarından*” demiş, fakat “doğruluk” dememiştir. Kendisine doğruluğundan sorulduğunda sâdık, sıdkını kendisine değil, Rabbine izafe eder ve bunda da sâdık olursa itirazdan kurtulur. Onun bu izâfetteki dürüstlüğü, dünya hayatında doğru söylemesinin Allah’tan meydana gelmiş olmasından kaynaklanır. Çünkü sâdık, Allah’tır ve Allah’tan başka güç ve kuvvet yoktur. Kuvvet Allah’a ait olduğunda –ki kuvvet doğruluk (sıdk) demektir- onun kula izâfesi, onda yaratılması ve bilfiil bulunması cihetiyledir. Hakk, insana doğruluğu hakkında sorduğunda, o kimse dünyada sözünde ve fiilinde doğru ise ve bu doğruluğun Allah sayesinde kendinden ortaya çıktığını söylerse, soruya verdiği

---

[864] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, c. XI, s. 416.
[865] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, c. XI, s. 416-417.
[866] Ahzab, 33/24.
[867] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 417.

cevapta da sâdık olmuş olur. Bu cevap, Allah katında fayda sağlar, o kimse sâdıklarla beraber haşredilir ve onun sıdkı kanıtlanmış olur.[868]

15.10-Sâbirûn (Sabredenler)

Sâbir (çoğulu, sâbirûn, sâbirât), s-b-r fiil kökünden ism-i fâil olup, bu fiilin mastarı olan sabır kelimesi sözlükte, hapsetmek, tutmak, tahammül etmek, zorluk ve sıkıntılara katlanmak, kefil olmak gibi anlamlara gelmektedir.[869] Ayrıca insanın dine ve sâlim akla uymayan işlerden sakınıp nefsine hâkim olmasına da sabır denir.[870]

Tasavvuf ıstılahında sabırla ilgili olarak "musibetlerin elemini Allah'tan başkasına şikâyet etmeyi terk etmek",[871] "yüzü ekşitmeden acıyı yudum yudum içine sindirmek", "muhalif olan davranışlardan uzaklaşmak, musibetin elemlerini yudum yudum içerken sükûneti muhafaza etmek ve maişet alanını fakirlik istilâ ettiği zaman zengin görünmek", "musibetler içinde iken en güzel şekilde edebe riayet edebilmek", "Kitap ve Sünnetin ahkâmı karşısında gösterilen sebat", "kalp sükûn içinde bulunduğu halde nimet ile mihnet arasında fark görmemek" vb. pek çok tanım yapılmıştır.[872]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup da, sabreden erkek (sâbirûn) ve kadınlar (sâbirât)dır. Allah, onları sabırları nedeniyle dost edinmiştir. Onlar, Allah'a itaat ederek herhangi bir zaman sınırlaması olmaksızın nefislerini hapsetmiş, Allah da bu davranışlarının karşılığını zaman sınırlaması olmaksızın vermiştir. Allah, "*Sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir*"[873] buyurarak onlar adına bir vakit belirlememiştir. Çünkü onlar sabrederken bir vakit belirlememişti ve onların sabırları, sabrın gerektirdiği bütün mertebeleri kapsamıştır. O halde, onlar nefislerini emredilen şeyi yapmaya hapsettikleri gibi yapılması nehyedilmiş şeyi terketmek için de hapsetmişlerdir. Onlar, bir vakit belirlemediği için, ecirde de onlar için bir vakit belirlenmemiştir. Onlar, bela ve sıkıntılarla karşılaştıklarında, bu belayı kaldırmak için başkasının duası ya da şefaati ya da belanın giderilmesi tıbba bağlı olduğunda tıp

---

[868] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 418.
[869] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. VII, s. 275-279; Fîrûzabâdî, el-Kâmûsu'l-Muhît, s. 421-422.
[870] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* s. 273.
[871] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 136.
[872] Bunlar ve daha başka tanımlar için bkz: Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Thk. Abdulhalîm Mahmûd-Mahmud b. eş-Şerîf, 1409/1989, s. 324-330. Sabır hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bkz: Yakup Yüksel, *Tasavvufta Sabır ve Şükür Anlayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniv. SBE, Samsun, 2006.
[873] Zümer, 39/10.

gibi bir yöntemle giderilmesinde, Allah'tan başkasından yardım istemekten kendilerini geri tutmuşlardır.[874]

Belayı kendilerinden kaldırması için Allah'a şikâyette bulunmak, sabra zarar vermez. Nitekim Hz. Eyüp (a.s.), kendisine ulaşan belayı kaldırmasını Rabb'inden istemişti: "*Bana zarar dokundu, sen merhametlilerin en merhametlisisin!*"[875] Bu ifade, sebeplerin ortaya konuluşunu kabul etmek anlamına gelir. Hz. Eyüp, belayı kaldırması hususunda Rabb'ine şikâyette bulunmuş, Rabb'i de onun duasını kabul ederek içinde bulunduğu güçlüğü kaldırmış, "*Biz onun duasını kabul ettik*"[876] ayetiyle de duasının belanın kaldırılmasıyla ilgili olduğunu ortaya koymuştur. Allah onun çektiği sıkıntıyı ortadan kaldırmış olsa bile, onun sabrını övmüş, bu konuda tanıklık etmiş ve şöyle buyurmuştur: "*Doğrusu biz onu sabırlı bulduk. O, ne güzel kuldu! Allah'a çok yönelirdi.*"[877] Yani kendisini imtihan ettiğimiz hususta, daima Bize yönelirdi. Allah, Eyüp'ü ubûdiyyeti sebebiyle de övmüştür. Zararın ve belanın aşılmasında Allah'a dua etmek, bu yolda hedeflenmiş meşru sabırla çelişseydi, Allah Hz. Eyüp (a.s.)'ün sabrını övmezdi. Halbuki Allah onu sabrı nedeniyle övmüştür.[878]

Kulun, kendisinden belanın kalkması için Allah'a dua etmemesi, İbnü'l-Arabî'ye göre, Allah karşısında bir edepsizliktir. Çünkü böyle bir davranışta insanın bulduğu sabır ve güç karşılığında ilahi kahra mukâvemet kokusu vardır. Ârif şöyle der: "Ağlamam için beni acıktırdı." Ârif, sabır kuvvetini kendisinde bulsa bile zayıflık, ubûdiyyet ve edep mertebesine koşar. Çünkü bütün güç, Allah'a aittir. Bu nedenle kendisinden belanın kaldırılmasını Rabb'inden ister ya da belanın gerçekleşme imkânı varsa kendisini ondan korumasını ister. Bu durum, kadere rıza anlayışıyla çelişmez. Çünkü bela, kaza değil, takdir edilen şeydir. Böyle bir kimse kadere razı olurken takdir edilen şeyin kaldırılması hususunda Rabb'ine dua eder. Bu durumda ise, hem razı olan hem de sabreden olur. İşte bunlar, Allah'ın kendilerini övdüğü sabredenlerdir.[879]

---

[874] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 421-422.
[875] Enbiya, 21/83.
[876] Enbiya, 21/84.
[877] Sâd, 38/44.
[878] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 422-423.
[879] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 423.

15.11- Hâşiûn (Huşû Sahipleri)

Huşû kelimesi lügatte; "boyun eğmek, sükûnet, gözü yere doğru dikmek, sesini alçaltıp kısmak ve itmi'nân, korku" gibi manalar taşımaktadır. Anlam olarak "hudû" kelimesine yakındır fakat aralarında fark vardır. Buna göre boyun eğmeyi kabullenmek anlamıyla hudû, bedende; huşû ise hem beden, hem ses ve hem de gözde olur. Huşû bazı lehçelerde "rukû" manasına da gelir. O halde huşû, boyun eğmektir ve en çok azalar üzerindeki boyun eğişi gösterir. Kalpteki boyun eğişi ise "tadarru" kelimesi ifade eder. [880]

Tasavvufî bir terim olarak huşû hakkında; "Hakk'a itaat etmek", "kalp için lüzumlu olan dâimî korku", "büyük bir himmetle kalbin Hakk Teâlâ'nın huzurunda bulunması", "Hakk'ın huzurunda edebe riayet şartıyla sırren (ruhen) boyun eğmek", "Rabb'ın tecellîleri karşısında kalbin soluşu veya hakikat sultanı olan Allah'ın tecellisi karşısında kalbin erimesi ve geri çekilerek saklanması veya Hakk'ın heybetlerinin mukaddimeleri veya aniden ilahî bir hakikatin keşfen bilinmesi sırasında birden kalbe gelen bir ürperti" vb. tanımlar yapılmıştır. Sufîler, huşûnun mahallinin kalp olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.[881] Huşû sahibi (hâşi') ise Allah'a karşı kalbiyle ve uzuvlarıyla mütevazi olan kimsedir.[882]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup da, huşû sahibi erkekler (hâşiûn) ve kadınlar (hâşiât)dır. Allah, onları kendilerini zelîl eden ubûdiyyetten kaynaklanan huşû nedeniyle dost edinmiştir. Bu huşûnun sebebi, dünya hayatında onların kalplerinde rubûbiyyetin otoritesinin tecellî etmesidir. Onlar, Allah'ın o esnada kalplerinde yarattığı gizli bir uçtan Hakk'a bakarlar. Söz konusu uç, onu idrak edebilecek herkesin idrakinden gizlidir. Hatta o bakışa kendileri de değil, sadece Allah şâhit olabilir. Dünya hayatında bu haldeki bir erkek ya da kadın, Allah'tan huşû eden kimsedir. Bu nedenle huşû, bir açıdan kunûta (gönülden Allah'a itaat) benzer. Ancak kunûtta şart olan ilahî emir iken, huşûda şart, zâttan kaynaklanan

---

[880] İbn Fâris, *Mucemu Mekayisi'l-Lüğa*, c. II, s. 182; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. IV, s. 100-101; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 713; Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 148; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. XX, s. 506-510. Ayrıca bkz: Eyüp Yaka, "Kur'an Perspektifinden Mesnevî'de Mevlânâ'nın Kulluk Anlayışı", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2006, Sayı: 16, s. 129.

[881] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 264-266.

[882] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 101.

tecellidir. Her iki sıfat da ubûdiyyetten kaynaklanır. O halde, bu iki sıfatı ancak ubûdeti ve ubûdiyyeti hâlis olan bir kul gerçekleştirebilir.[883]

Huşûnun, hareketlerin kendileriyle gerçekleştiği organlarda zâhir bir hali, kalplerde ise bâtın bir hali vardır. Böylece huşû zâhirde bir dinginlik (sükûn) meydana getirirken bâtında bir sebat meydana getirir. Kunût ise, zâhirde emirlerin gereği olan hareket ve sükûnu ortaya çıkartır. Kunut sahibi (kânit) bir de huşû sahibi ise emir, hareket etmeyi gerektirdiğinde bile, zorunlu olarak onun hareketi sükûndadır. Böylece kunût, bâtında nefeslerden daha gizli bir takım değişmeler oluşturur. Bu değişmeler bâtın âleminde ortaya çıkan ilahî emirlere göre ardışıktır. Bâtında kunut halindeki huşû sahibi, kendisini huşû sahibine görünen halinden çıkartmayacak şekilde, kalbe gelen emirleri kabul edici olarak sabit halde durur. Huşû ve kunût, Allah'ın muvaffak ettiği kullarındaki iki kardeş haldir.[884]

15.12- Mütesaddikûn (Sadaka verenler)

Mütesaddik (çoğulu, mütesaddikûn/mütesaddikât) kelimesi sıdk (doğruluk) kökünden türemiş olup lügatte, "çok ve isteyerek sadaka veren" anlamına gelmektedir.[885] Sadaka terimi hem zekât, hem de nafile tasadduklar ve hayırlar için kullanılmakla beraber, genelde nafileleri gösterir.[886]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup da, sadaka veren erkekler (mütesaddikûn) ve kadınlar (mütesaddikât) dır. Allah, başkalarının muhtaç olduğu şeyleri cömertçe versinler diye, onları cömertliğiyle dost edinmiştir. Onlar, Allah ile zengin oldukları için, Allah, yarattıklarını onlara muhtaç etti. Onlar çalışmak için değil, vermek için çalışan kimselerdir. Bu durum, onların kazanç elde eden kimseler olduklarını gösterir. Onlar, bu cömertliğin kendilerine değil, Allah'a ait olduğuna bakar ve sahip oldukları şeyler hususunda bir iddiada bulunmazlar. Dolayısıyla Allah'ın yarattığı insanlara, bütün hayvanlara veya beslenen herhangi bir şeye ulaştırdıkları nimeti başa kakmazlar. Onlar, sadece ellerindeki bir emaneti hak sahibine ulaştırırlar. Verdikleri nedeniyle de, kendilerinde bir fazilet görmez ve bu hal ile övünmezler. Her durumda bunu sürekli yapar ve bunu düstûr edinirler.[887]

---

[883] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 424.
[884] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 425.
[885] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. VII, s. 309.
[886] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 278.
[887] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 425-426.

Bu sıfattaki ârifler iki tabakadır. Onlardan bir tabaka, verdikleri şeyin kimin hakkı olduğunu görerek verir. Çünkü Allah, faydalanılan şeyleri kendisi için yaratmamış, yaratılmışları yaratılmışlar için yaratmıştır. Hak edişin (istihkâk) manası budur. Diğer tabaka ise, nimeti yaratanın, seçiminde hür olduğunu görürler. Bunların katında istihkâk (hak ediş), geçersizdir. Onlar, tüm halkın sadece Allah'a kulluk için yaratıldığını görürler. Bunun için Allah, "*O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur*"[888] buyurur. Her şey O'na secde eder.[889]

Allah'ın sadaka verenlerden (mütesaddikûn) bazı kulları vardır ki Hakk, onları bu iki tabaka arasında yerleştirmiştir. Onlar, sadaka verirken sadaka verilenin dış varlığının baki olması için hak edişe bakarlar. Bu sayede o yaratılmış olan, yaratılışının sebebi olan Rabb'ine övgü ve tesbihini devamlı yapabilir. Lakin bu, bekası yeme ve içmeye bağlı bir kimse söz konusu olduğunda, onun yiyen ve içen olması bakımından değildir. Bu durum hak etmeyle olmaz. Hak etme, bekanın nedenidir ve onun sebepleri çoktur. Sonra bu birinci ve ikinci tabakadan ortaya çıkan üçüncü tabaka, iki gözle birlikte nazar eder. Bu ise, zâtının gereği yönünden Hakk'a bakmaktır. Böylece onlarda seçim ortadan kalkar. Onlar, ilahi mazharları tesbih eden olduklarını görürler. Dolayısıyla Allah'ı ancak Allah tesbih eder ve O'nu ancak O över. Bu övgü, övgü kazanmak için yoksunluktan kaynaklanan bir övgü değil, zâtından kaynaklanan bir övgüdür. Bunlar, "mütesaddik" ismine diğerlerinden daha layıktır.[890]

15.13-Sâimûn (Oruç tutanlar)

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup da, oruç tutan erkek (sâimûn) ve kadınlar (sâimât)dır. Allah, kendi katında yükseklik sağlayan 'imsâk (kendilerini tutma)' özelliğiyle onları dost edinmiştir. Onlar, Hakk'ın uzak tutmalarını emrettiği her şeyden nefslerini ve organlarını uzak tutarlar. Bu tutma emrinin bir kısmı vacip, bir kısmı menduptur. Allah Teâlâ, bu tâife hakkında "*Sonra orucu geceye kadar tamamlayın*"[891] buyurur. Bu ifade, şehadet âleminde oruç tutmanın vaktinin belirlenmesine dikkat çeker ki, bu vakit gündüzdür. Gece, gayb için verilmiş gerçek

[888] İsrâ, 17/44.
[889] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 426-427.
[890] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 427-428.
[891] Bakara, 2/187.

misaldir. Gece diye ifade edilen gayb âlemine eşlik etme derecesine ulaştıklarında, artık kendini tutma (imsâk) ortadan kalkar. Çünkü nefsi ve organları tutma yasaklanmış şeylerde olabilir. Bu ise şehadet âlemindedir. Gayb âlemi ise, yasaksız emirdir ve bu nedenle 'emir âlemi' diye isimlendirilmiştir. Gayb âlemi, soyut akıl demektir ve gayb âleminde onlar için şehvet yoktur. Dolayısıyla gayb âleminde yükümlülük adına bir yasak yoktur. Öyleyse bu insanlar, yüce kitabında Allah'ın kendilerini övdüğü gibidir. *"Onlar kendilerine emrettiği işlerde Allah'a asi olmaz ve kendilerine emredileni yaparlar."*[892] Allah, herhangi bir konuda onlar adına bir yasaktan söz etmemiştir. Çünkü onların hakikatleri, bunu gerektirmez.[893]

İnsan oruç tutarak beşeriyyetinden aklına intikal ettiğinde, onun gündüzü kemâle erer, yasaktan ayrıldığı için de imsâk ondan ayrılır, aklıyla emir âlemine katılır. Bu durumdaki bir insan, kendisinde şehvetin bulunmadığı 'sırf akıl'dır. Hz. Peygamber onun hakkında şöyle buyurur: *"Gece buradan geldiğinde, gündüz şuradan döndüğünde ve güneş battığında, oruçlu iftar etmiştir."*[894] Dolayısıyla güneş şehadet âleminden batıp akıl âlemine doğduğunda, oruçlu iftar eder. Başka bir deyişle, artık yasak kalmamış ve engel ortadan kalkmıştır. Çünkü onun aklı, Hakk'ın uzak durulmasını emrettiği şeyle beslenmemiştir. Beslenme onun doğasının payıdır.[895]

Durum böyle olunca insan, tabiatının hükmünden kurtularak ilâhî bir yükseliş elde eder. Tecelli ise, fikrinin hükmünden onu yükseltir. Çünkü fikir, unsurdan oluşan doğanın bir hükmüdür. Bu sebeple, melekler düşünmez, fakat unsur kaynaklı doğadan ve akıldan oluşan insan düşünür. Öyleyse akıl, nefsi bakımından tecelli sahibidir. Bu durumda insan, hayale eşlik eden doğal düşüncenin düşüklüğünden yükselir. Hayal ise, bilgisini duyudan ve duyulardan alır. Bu imsâk (kendini tutma) halinde yükselemeyen kimse, sözü edilen ve istenilen 'oruçlu' değildir. Allah'ı bilenlerin ve Allah ehli olanların orucu böyledir.[896]

---

[892] Tahrim, 66/6.
[893] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 428-429.
[894] Tirmizi, Savm, 12.
[895] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 429-430.
[896] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 430.

15.14- Hâfizûn (Allah'ın belirlediği sınırları koruyanlar)

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir tâife de, Allah'ın sınırlarını koruyan erkek (hâfizûn)ve kadınlar(hâfizât)dır. Allah, hıfz-ı ilâhî (ilâhî koruma) ile onları dost edinmiş, onlar da korumaları gereken şeyi bu sayede koruyabilmiştir. Onlar, Allah'ın zikrettiği iki tabakadır. Birisi, "*Allah'ın sınırlarını koruyanlardır*"[897] ve Allah bu tabaka hakkında şöyle buyurur: "*Sabredenleri müjdele!*"[898] Onlar nefislerini sınırlarda hapsedenler ve sınırları aşmayanlardır. Diğeri ise "*cinsel organlarını koruyanlardır*"[899] ve bunlar hakkında ise Allah şöyle buyurmuştur: "*Allah onlara bir mağfiret hazırlamıştır.*"[900] Mağfiret, örtü demektir. Çünkü cinsel organ, örtülmesi istenen avret yeridir. Öyleyse bu ifade bir gerçeği bildirmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi indirdik.*"[901] Onu kıskanarak örter. Ardından şöyle buyurur: "*Takva elbisesi.*"[902] Sakınma (vikâye), örtü demektir, çünkü onunla sakınılması gereken şeyden sakınılır. Allah'ın takvayı elbise yapması, onun bir örtü, örtünün de mağfiret olduğuna dikkat çeker. Avret, batınî anlamda kendinden ve varlığını görmekten sıyrılıp, Hakk'a yönelen demektir. Hakk, kendisiyle ilişkilendirilen çirkin özellikler nedeniyle, O'na saygının gereği olarak avret mahallinin örtülmesini emretti ve onu örtülü-gizli sırlardan yaptı. Bu yüzden nikâh 'sır' diye isimlendirildi. Allah Teâlâ "*onlarla gizlice sözleşmeyin*"[903] buyurmuştur. Bütün bunlar, örtünmeyi dile getirir. O halde, sınırların korunmasında sabırlı davranıp onları örten kişiyi Allah, bu hakikatin gereğiyle örtecektir.[904]

"Allah'ın sınırlarını koruyanlar" tabakası da iki kısımdır. Bunlardan bir kısmı, zâtî sınırları bilir ve orada durur. Böyle bir insan âlim, hakîm, müşahede eden, mükâşefe eden ve selîm göz sahibidir. Bu makamın sahibi, bazen belirli bir yöntem sahibi olmayabilir, çünkü insanlık bunu gerektirir. Bir kısmı ise, resmî (belirlenmiş) sınırları bilir, zâtî sınırları bilemez. Bir kısmı da, hem resmî hem de zâtî sınırları bilir. Bunlar; nebîler, resûller ve peygamberin takipçilerinden Allah'a basiret üzere

---

[897] Tevbe, 9/112.
[898] Bakara, 2/155.
[899] Ahzab, 33/35.
[900] Ahzab, 33/35.
[901] A'raf, 7/26.
[902] A'raf, 7/26.
[903] Bakara, 2/235.
[904] İbn Arabî, a.g.e, c. XI, s. 432-433.

davet edenlerdir. Onlar, kendilerine 'Allah'ın zâti ve resmî sınırlarını koruyanlar' isminin verilmesine uygun olan kimselerdir.[905]

"Cinsel organlarını koruyanlar" tabakası da iki kısımdır. Bir kısmı cinsel organını korunması emredilen şeyden korur ve ilahî emirler ve Rabbânî hikmetler nedeniyle teşvik edilen yerlerde de onu kullanmaz. Söz konusu hikmetlerin en önemlisi, Allah'a yaklaşma amacıyla türün korunmasıdır. Diğer kısım ise aklı doğasına galip geldiği için kendini korumak amacıyla cinsel organını korur. Bu kişi âdet (sünnet) sahiplerinin bu konudaki teşviklerinden de habersizdir. Ona bir göz açılır da cinsel ilişkinin teşvik edilmesindeki gerçek hikmeti öğrenirse, onu işaret edilen şekilde korumaz. Şeriate göre davranan ise, cinsel organını korur ve dolayısıyla ona da bir açılma (fetih) meydana gelir. Fakat bunun böyle olması, korumayla birlikte, himmetin de var olmasına bağlıdır. Himmet olmazsa, bazen bu makama ulaşılırken bazen ulaşılamaz. Allah her şeyi koruyan (Hafîz)dır.[906]

15.15-Zâkirûn (Zikredenler)

Zikir kelimesi sözlük anlamı itibariyle; bir şeyi telaffuz etmek, ezberlemek, muhafaza etmek, ders edinmek, çokça okuyarak bir şeyin ezberlenmesini kolaylaştırmak, bir şeye yönelerek onu ezberlemek, okumak, anlamak, güzel bir şekilde övmek veya eleştirmek, ayıplamak, söylemek, şeref ve övünç, şöhret gibi anlamlara gelmektedir.[907] Zikir, "muhafaza etme, ezberleme" anlamını içeren hıfzetme kelimesinden daha kapsamlıdır. Şöyle ki hıfz, muhafaza etmek, bir şeyi korumaya değer vermektir. Zikir ise, bir şeyin zihnimizde mevcut olmasını istemekle birlikte, onun anlamları üzerinde tezekkür etmek yani derinlemesine düşünmektir. Bir başka ifadeyle zikir, unutulmuş bir şeyin yeniden hatırlanması anlamını ifade ettiği gibi, elde edilen bilginin unutulmamak üzere hafızada sürekli canlı tutulmasını da kapsamaktadır.[908]

Tasavvufî anlamda zikirle ilgili olarak; "Allah'ı şiddetle sevmek ve korkusunun galibiyeti altında bulunmak şartıyla gaflet meydanından müşahede alanına çıkmaktır", "Zikreden kişinin zikirden kaybolmasıdır", "Allah'a giden yolda

---

[905] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 434-435.
[906] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 435-436.
[907] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. V, s. 48-51; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 396-397.
[908] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 179-180.

kuvvetli bir esastır, hatta bu yolda temel şarttır. Zikre devam edilmezse hiç kimse Allah'a ulaşamaz", "Kişinin sürekli zikir halinde bulunması veliliğe tayin edildiğini gösterir. Zikirden mahrum edilen kimse velilikten azledilir" vb. bazı tanım ve açıklamalar yapılmıştır. Genellikle dil ile ve kalp ile olmak üzere iki çeşit zikirden bahsedilir. Dil ile olan zikir vasıtasıyla kul, kalbin zikrine ulaşır. Kul, dili ve kalbiyle zikrettiğinde vasfında ve sülûk halinde kâmil bir kimsedir.[909]

Hasan el- Basrî şöyle der: "Halâveti (tadı) üç şeyde arayınız. Bunlar namaz, zikir ve Kur'an Okumaktır. Eğer bunlardan tatlılık duyarsanız ne âlâ! Aksi takdirde biliniz ki kapı kapalıdır."[910] "Zikir her ibadette öz olarak bulunmaktadır. Zikir bütün ibadetlerin ortak paydasıdır. Âdeta zikir kaplam, ibadetler içlem konumundadır. İbadetlerin hepsi, Allah'ı zikretmenin farklı şekilleri gibidir."[911]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup da Allah'ı çok zikreden erkek (zâkirûn) ve kadınlar (zâkirât)dır. Allah kendilerine zikri ilham etmekle onları dost edinmiştir. Onlar, Allah'ı zikreder, buna karşı Allah da onları zikreder. Bu durum, el-Âhir ismiyle ilgilidir. Allah'ın kulu zikretmesi, kuluna merhameti demektir. Burada kul ilk, Hakk ikincidir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Beni zikredin, ben de sizi zikredeyim.*"[912] Kudsî bir hadiste de şöyle denilir: "*Beni içinden zikredeni, içimden zikrederim, toplulukta zikredeni ondan daha hayırlı bir toplulukta zikrederim. Bana bir karış yaklaşana, bir arşın yaklaşırım*"[913] buyurur. Bir ayette Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Bana uyun ki Allah sizi sevsin.*"[914] Öyleyse kevnî bir makamdan sonra gelen her ilahî makam, el-Âhir isminin tezahürüdür. Allah Teâlâ "*O size salât (merhamet) eder*"[915] buyurur. Burada iş, iki ilâhî isim arasında gider gelir: el-Evvel ve el-Âhir. Kulun hakikati, bu iki ismin hükmünün mazharıdır.[916]

Zikir, tüm makamların en üstünüdür. Zâkir ise, diğer makam sahiplerine göre üstünlüğe sahip bir adamdır.[917] Allah'ı çokça zikreden erkek ve kadınlar her durumda Allah'ı çok zikrederler. Bunların Allah'ı çok zikretmeleri, hem ârif hem de

---

[909] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 382-387.
[910] Aynı eser, s. 386.
[911] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 729. Zikir hakkında daha geniş bilgi için bkz: Musa Bilgiz, "Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı", Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Erzurum 2006, Sayı: 25, s. 209-236.
[912] Bakara, 2/152.
[913] Buhârî, Tevhid 15; Müslim, Zikir 21.
[914] Âl-i İmran, 3/31.
[915] Ahzab, 33/43.
[916] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 436-437.
[917] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 438.

zevk sahibi olmalarından kaynaklanır. Ârif olduğunu iddia eden bir kimse, kendinde gördüğü izzet ve üstünlükleri nedeniyle hemcinslerine karşı gururlanıyorsa böyle bir insan ârif olmadığı gibi zevk sahibi de değildir. Çünkü zikir hali insanların bir kısmında belirli vakitlerde ortaya çıkarken sonra perdelenir. Bu perdelenme, onların bu marifetinin zevkten kaynaklanmadığına delâlet eder. Bu marifet, tam bir bilme değil, hayal, vehim ve taklitten kaynaklanır.[918]

Demek ki İbnü'l-Arabî'ye göre, zikreden erkek ve kadınların en önemli özelliği her zaman ve her durumda Allah'ı çokça zikretmeleri ve bundan zevk almalarıdır ki aslında bu durum onların Allah'ı hiçbir zaman hatırdan çıkarmamaları manasına da yorumlanabilir.

15.16- Tâibûn ve Tevvâbûn (Tevbe edenler)

Tevbe kelimesi 'tâbe' fiilinin mastarıdır. Rücu' etmek, geri dönmek, pişman olmak, işlediği günahı terk ederek Allah'a dönüş ve yöneliş anlamlarına gelir. Tevbe, günahtan /masiyetten Allah'a dönme manası ile yaygın olarak kullanılır. Aynı kökten türeyen 'tâib', tevbe eden; 'tevvâb' ise çokça tevbe eden anlamlarını taşımaktadır. Yine Allah'ın isimlerinden biri olan 'et-Tevvâb', tevbeleri çokça kabul eden anlamına gelmektedir.[919]

Tasavvufî açıdan tevbe, yapılan günahı terk edip Allah'a dönmek, pişman olmak manasına gelmektedir. Fakat tasavvufî düşüncede tevbenin fonksiyonu daha geneldir. Tevbe, Allah'ı unutmamayı ifade eder. Bu duruma, "*Allah'ı unutanlar gibi olmayın*"[920] ayetinde işaret edilmiştir.[921] Seyyid Şerif Cürcânî tevbeyi, "kalpten ısrar düğümünü çözmek suretiyleAllah'a dönmek sonra da Allah'ın bütün hukukuna riayet etmektir" şeklinde tanımlamıştır.[922]

Tevbe, sâliklerin vuslata ulaşıncaya kadar uğradıkları menzillerin ve makamların ilki olarak kabul edilmiştir. Tevbe, şeriatın beğenmeyip yerdiği şeylerden onun övdüğü şeylere dönmektir. Gerçek tevbe, pişmanlık duygularının ortaya çıkmasıdır. Ebû Hüseyin en-Nûri'ye göre tevbe, "Allah'tan başka her varlıktan tevbe etmektir." Cüneyd-i Bağdâdî (ö.298/910) "günahı unutmaya" tevbe

---

[918] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 440-441.
[919] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. II, s. 61-62; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 62.
[920] Haşr, 59/19.
[921] Bkz: Gazâlî, *Mükâşefetü'l-Kulûb*, Thk. Abdullah Ahmed Ebu Zîne, Kahire,1392/1972, s. 22.
[922] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 74.

derken, Sevrî de "Allah'tan başka her şeyden yüz çevirmeye" tevbe ismini vermiştir. Sehl b. Abdullah da tevbeyi, "geciktirmeyi (oyalanma ve ihmalkârlıkları) terk etmek" olarak tanımlamıştır. Bir başka tanıma göre ise tevbe, "tevbe etmekten tevbedir" şeklinde açıklanmıştır.[923]

Mutasavvıflar, tevbenin üç derecesinden söz etmişlerdir. Bunlar; 'tevbe', 'inâbe' ve 'evbe'dir. Buna göre tevbe, Allah'ın azabından korkularak yapılan tevbedir. İnabe, sevap arzu ve tamahı ile yapılan tevbedir. Evbe ise, sevap ümidi ve azap korkusundan değil, yalnızca Allah'ın emirlerini gözetmek için yapılan tevbedir. Bu tevbedeki amaç yalnızca Allah'ın rızasını kazanma arzusudur. Tasavvufi düşüncede tevbe, mü'minlerin; inâbe, evliyâ ve mukarrabînin (Allah'a yakın olanların); evbe ise, nebi ve resullerin sıfatıdır.[924]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup da tevbe eden erkekler (tâibûn), tevbe eden kadınlar (tâibât) ve 'tevvâbûn'dur. Allah, her durumda veya bütün makamlara yayılan tek bir halde kendisine tevbe etmeleriyle onları dost edinmiştir.

Allah kendisini et-Tâib diye değil, et-Tevvâb diye isimlendirmiş, tevbe edenlere duyduğu sevgiyi zikrederek şöyle buyurmuştur: "*Allah çok tevbe edenleri (tevvâbîn) sever.*"[925] Onlar, Allah'tan Allah'a dönenlerdir. Başkasından Allah'a dönen ise, özel anlamda 'tâib'dir. Çünkü bu özellikteki bir insan başkasından tek bir hakikate dönmüştür. Kendisinden kendisine dönen ise, tek bir hakikatteki müteaddit isimlere döner. Sevilen de budur. Bir kimse Allah'ı severse, Allah da "*onun kulağı, gözü, eli, ayağı ve dili olur.*"[926] Dolayısıyla Allah, böyle bir kimsede bulunan tüm kuvvetlerin hakikatidir. Öyleyse kulunu severken Allah, gerçekte kendisini sevmiştir. Bu ise, başkasını sevmekten daha güçlü bir sevgidir. Çünkü burada başkasını sevmek, kendini sevmekten kaynaklanırken, kendini sevmek başkasını sevmekten kaynaklanmaz. O halde asıl sevgi, bir şeyin kendisini sevmesidir.[927]

Allah, tevbe edenleri (tevvâbûn) sever ve Allah, et-Tevvâb'dır. Tevvâbûn (tevbe edenler), et-Tevvâb isminin tecelli ettiği yerdir. Bu isim, kendisini görür ve kendisini sever. Çünkü O, güzeldir ve güzelliği sever. Âlem, O'nun mazharıdır. O

---

[923] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 178-186.
[924] Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 182. Tevbe hakkında daha geniş bilgi için bkz: Selim Özarslan, "Kur'an'da Tevbe Kavramına Kelam Açısından Bir Yaklaşım", Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, c. 12, Sayı: 1, Elazığ 2002, ss. 353-382.
[925] Bakara, 2/222.
[926] Buhari, Rikak 38.
[927] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 441-442.

halde Allah'ın sevgisi, sadece kendisine ilişmiştir. Çünkü suretler O'ndan ortaya çıkmıştır. Kulun hakikati ise, ilahi inayette boğulmuştur. Tâib, emre muhalefetten Allah'a dönmüştür. Her gün bin kere bile dönse, muhalefetten yine tek bir hakikate döner. Kul, tevbeyi kabul edicidir. Tevvâb ise, her an ve her nefes, emrine uyarak Allah'tan Allah'a döner. Hatta tevbe gerçekte ancak böyle olabilir. Bu nitelikteki birinden zâhirde bir itaatsizlik zuhûr etse bile, bu durum, kendisini şüpheye düşüren şekle bakan insanın bilgisizliğinden kaynaklanır.[928]

Tevvâb, sevilen olduğu için, yaratıklar içinde bilinmeyendir. Seven, sevdiğini kıskanır ve bu nedenle onu halkın gözlerinden gizler. Çünkü Hakk, bu insanı kullarına gösterseydi, kulları onun içinde bulunan güzellik nedeniyle ona bakar ve onu severlerdi. Onu sevdiklerinde ise, himmetlerini ona yöneltir, onun da kendilerine yönelmesine yol açarlardı. Bu durum şu ilahî huydan kaynaklanır. Allah Teâlâ "*Beni zikredin ki, sizi zikredeyim*"[929], "*Bana uyun ki Allah da sizi sevsin*"[930] buyurur. Hakk'ın kula yönelmesinin sebebi, kulun Hakk'ın emrine yönelmesidir. Yaratan'da böyle ise, yaratılmış, insanlara daha hızlı yönelir. Çünkü o, etkiye açık bir mahaldir. Kendilerinden çıkan bu kabul nedeniyle, insanlar onları sevebilir diye Hakk onları gizlemiş, böylece onlar tanınmamışlardır. Onlar, 'gayret (kıskançlık) perdesi' altında gizlenmiş gelinlerdir. Onlar hakkında 'günahkârlar' denilse de, onlar günahkâr değil, bilakis masûn ve mahfûz kimselerdir.[931]

Bu makam 'tevbeden tevbe' makamıdır. Başka bir ifadeyle, sahibine 'tevvâb' denilen bir tevbeyle tevbe eden diye hüküm verilen 'tevbeden tevbe' makamıdır. Öyleyse tevvâbûn, hakikati söyleyen Kitab'ın sözleriyle Allah'ın sevgilileridir.[932]

O halde İbnü'l-Arabî'ye göre gerçek tevbe, tevvâb olanların (tevvâbûn) yapmış olduğu tevbedir ki bu kimseler, her an Allah'ın emrine itaat ederek Allah'tan Allah'a dönerler. Onların makamı 'tevbeden tevbe' makamıdır. Allah tarafından sevilen kimseler oldukları için, onların gerçek halleri gayret perdesi altında diğer insanlardan gizlenmiştir.

---

[928] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 442-443.
[929] Bakara, 2/152.
[930] Âl-i İmrân, 3/31.
[931] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 443-444.
[932] Aynı eser, c. XI, s. 444-445.

15.17-Mütetahhirûn (Temizlenenler)

Mütetahhirûn, "tetahhara" fiilinin ism-i fâili olan "mütetahhir" kelimesinin çoğuludur. Fiilin masdarı olan "tetahhur", temizlenmek, pisliklerden uzaklaşmak, günahlardan vazgeçmek vb. anlamlara gelmektedir.[933] Mütetahhir kelimesi de, temizlenen, günahları terk eden ve sâlih amel işleyen vb. manalara gelmektedir.[934] Muhammed Hamdi Yazır, *"Allah, temizlenenleri (mütetahhirîn) sever*"[935] ayetini, "tertemiz olmaya çalışanları, fuhşiyattan ve pislikten sıyrılıp pampâk olanları sever" anlamında tefsir etmektedir.[936]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, erkek ve kadınlardan oluşan "mütetahhirûn"dur. Kuddûs olan Allah, temizlikleri nedeniyle onları dost edinmiştir. Onların temizlenişi fiilî değil, zâtî temizliktir. Bu bir tenzih sıfatıdır ve temizlik için çalışmayla ortaya çıkar. Gerçekte ise bu temizlik çabayla gerçekleşmez. Bu nedenle Allah onları sevmiştir. Çünkü temizlik, el-Kuddûs ismine delalet eden Allah'a ait zatî bir sıfattır. Bu nedenle Allah, temiz kullarını severken gerçekte kendisini sevmiştir. Bu durum, tevvâb olanlarınki ile aynıdır. Bu nedenle tek bir ayette bu iki grup birleştirilerek şöyle buyurulur: *"Allah tevbe edenleri (tevvâbîn) ve temizlenenleri (mütetahhirîn) sever."*[937] Burada Allah, tevbe sıfatının, tathîr (temizleme) sıfatı olmadığı bilinsin diye, sevgisini açıkça dile getirmiştir. Bununla birlikte, her iki grup hakkında Allah'ın davranışı bir olduğu için, bunlar birbirine bitiştirilmiştir. Çünkü her ikisinde de Allah, tevbe edenleri ve temizlenenleri severken, kendisini sever.[938]

Allah'ın velî kullarından olan mütetahhir, kendisiyle Rabb'i arasında engel olan her sıfatı temizleyen kimsedir. Bu nedenle, namazda temizlik (tahâret) emredilmiştir. Namaz, yakarmak üzere Rabb'in huzuruna girmek demektir. Kul ile Rabb'i arasında engel olan sıfatlar, sadece Allah'a ait Rabbânî sıfatlardır. Kulu, Rabb'ine ulaştıran ve kendisiyle kulun temizlenebileceği her sıfat, sadece kulun hak ettiği sıfatlardır ve bunlar sadece kula ait olabilir. Allah, kuluna kendisine has tüm sıfatları kazandırsa bile –ki bu kaçınılmazdır- yine de Rabb'in tecellisi bakımından kulun varlığı kendisine ait sıfatlarla nitelenmeyi sürdürür. Tecellî zâhir olduğunda,

---

[933] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab,* c. VIII, s. 211; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît,* s. 432.
[934] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* s. 307.
[935] Bakara, 2/222.
[936] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* c. II, s. 74.
[937] Bakara, 2/222.
[938] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* c. XI, s. 445-446.

kulun üzerindeki sıfatların hükmü de zâhir olur. Bu duruma örnek olarak huşû, hudû, organların sükûneti gibi halleri verebiliriz. Tecelli bâtınî olarak kalbine olursa, sıfatlarının hükmü de bâtınında ortaya çıkar. Kulun bu durumda zâhirinde Rabbânî bir sıfatla nitelenip nitelenmemesi veya başka bir deyişle onun hükmünün kulun zâhirinde ortaya çıkıp çıkmaması önemli değildir. Bunlara örnek olarak kahır, istîlâ, kabz, atâ, sevgi, ilgi gibi durumları verebiliriz.[939]

Bâtında ubûdet sıfatıyla tecelli, zorunludur ve mütetahhir olan kimsenin bâtını bundan hiçbir zaman ayrılmaz. Çünkü kalbin temizliği, kalbin secdesine benzer. Bir kez temizlenip temizlik geçerli olduğunda, onun temizliği hiç bozulmaz. Kalbin temizliğinin yenilenmesi gerektiğini ve temizliğini bozacak şeylerin kalbe girebileceğini –ki söz konusu şey 'hadîs-i nefs (iç konuşması)'dir ve kalbin temizliğini bozar- kabul edenlerde kalp temizlenmiş değildir. Binaenaleyh kalbin temizliği ebedîdir. Bunlar Allah'ın sevdiği temiz kimseler (mütetahhirûn)dir. Bu temizlik, insanın çalışarak elde ettiği bir haldir. Çünkü tefa'ul babı (taammül) bir fiilin gayretle ve zorlanarak yapılışını ifade eder.[940]

15.18-Hâmidûn (Hamd edenler)

Hamd kelimesi, h-m-d fiilinin masdarı olup, lügatte "zemm" kelimesinin zıddıdır ve "şükür" kelimesinden daha kapsamlıdır.[941] Hamd, lütuf ve ihsana karşı övgüde bulunmaktır. Şükür ise, elde edilen bir nimete karşı gerek sözlü gerekse fiilî olarak mukabelede bulunmak manasına gelmektedir. Neticede nimet de bir lütuf olduğundan dolayı hamd, şükür manasını da kapsamaktadır. Dolayısıyla her şükür aynı zamanda bir hamddir. Ama her hamd, bir şükür değildir.[942] Yine hamd ve şükür arasındaki fark ile ilgili olarak, "Hamd, nefesler için, şükür ise organlara ve hislere ait nimetler için olur", "Hamd ondan bir başlangıç, şükür ise senden bir tâbi oluştur. (Yani hamd, başlangıç itibariyle Allah'ın bahşettiği hayatî ve tabiî lütuflar sebebiyle Hakk Teâlâ'ya hamd ü senâ etmektir, şükür ise verilen nimete mukabele yoluyla

---

939 Aynı eser, c. XI, s. 446-447.
940 İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 447-448.
941 İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab,* c. III, s. 314.
942 Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* s. 131.

teşekkür etmektir)", "Hamd, defedilen (belâ, musibet vb.) için, şükür ise yapılan (ihsan vb.) karşılığında yapılır" vb. değerlendirmeleri görebiliriz.[943]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, erkek ve kadınlardan oluşan "hâmidûn"dur. Allah, onları "hamd" sıfatının gereğiyle dost edinmiştir. Onlar, işlerin sonucunun ehlidir. Allah şöyle der: *"İşlerin sonu Allah'a aittir."*[944] O halde Allah'ın kulları arasında hamd eden kişi (hâmid), âlemin tüm dilleriyle gerçekleşen mutlak hamdin Allah'a ait olduğunu gören kişidir. Hamd edenlerin (hâmidûn), Allah ehli olup olmaması ya da hamd edilenin Allah veya insanların birbirini övmesi gibi başka bir şey olması, durumu değiştirmez. Gerçekte bütün övgülerin sonuçları, başkasına değil, Allah'a döner. O halde hamd, hangi türde olursa olsun, bilhassa Allah'a aittir. Allah'ın Kur'an'da övdüğü hâmidûn, daha başlangıçta işlerin sonlarını dikkate alanlardır. Onlar öne geçenlerdir. Böylelikle perdeli olan kimselerin hamdederek nihayette ulaştıkları şeye bunlar daha başlangıçta ulaşmışlardır. İşte bunlar, Hakk'ın lisanıyla, müşahede üzere hamd edenlerdir.[945]

15.19-Sâihûn (Seyahat edenler)

"Suyun yerin üstünde sürekli akması" manasındaki "s-y-h" kökünden masdar olan seyahat (siyâhat), lügatte "gitme, yürüme, ibadet edip ruhbanca yaşamak için yeryüzünde gezip dolaşma" gibi anlamlar taşımakta, suyun yerin üstünde akıp durması gibi yolculuk eden kişi de yeryüzünde gezip dolaştığı için ona da sâih veya seyyâh denilmektedir.[946] Kur'an-ı Kerim'de seyahat kavramı farklı kelime kalıplarıyla üç ayette geçmektedir.[947]

Çok seyahat ettiklerinden dolayı sûfilere "seyyâhîn" de denilmiştir.[948] Kelâbâzî'nin naklettiğine göre Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed el-Fârisî, tasavvufun on erkânından birinin de dünyanın çeşitli bölgelerini gezerek gördüklerinden dersler çıkarmak amacıyla bol bol seyahat etmek olduğunu belirtmiştir.[949] Kuşeyrî, Tevbe suresinde geçen "sâihûn" kelimesini[950] "ibret almak

---

[943] Bkz: Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 315.
[944] Hac, 22/41.
[945] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 448-449.
[946] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. VI, s. 451-453; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 225; Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 246.
[947] Bkz: Tevbe, 9/2, 112; Tahrim, 66/5.
[948] Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 11.
[949] Aynı eser, s. 103-104.

amacıyla yeryüzünde seyahate çıkanlar" veya "varlığın sırlarını kavramak için kalp dünyalarında seyahat edenler" şeklinde açıklayanların da bulunduğunu ifade eder.[951]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, "sâihûn"dur. Onlar, Allah yolunda cihat eden erkek ve kadınlardır. Hz. Peygamber şöyle buyurur: "*Ümmetimin seyahati, Allah yolunda cihattır.*"[952] Allah şöyle buyurur: "*Tevbe edenler, hamd edenler, seyahat edenler…*"[953] Seyahat, geçmiş toplumların ve helâk edilmiş eski ümmetlerin izlerini ibretle görmek için dolaşmaktır.[954]

Bunun sebebi şudur: Allah'ı bilenler, yeryüzünün, üzerinde Allah'ın zikredilmesiyle iftihar ettiğini ve övündüğünü bilirler. Onlar, başkasını tercih eden ve başkasının yararı için çalışan kimselerdir. Onlar, yeryüzünün yaşanılabilen kısmındaki insanların genelinin Allah'ı zikreden birisinden yoksun kalamayacağını görmüşlerdir. Yaşanabilir olmaktan çıkmış helak olmuş bölgelerde ise, Allah'ı zikreden bir insan yoktur. Bu nedenle bazı ârifler, sadece kendileri gibi olan insanların gidebileceği çöllere, deniz sahillerine, vadi içlerine, dağ tepelerine ve yamaçlarına, kendilerinden bir sadaka olmak üzere seyahati alışkanlık edinmişlerdir. Ayrıca onlar, tevhîd inancının olmadığı ve içlerinde Allah'tan başkalarına tapılan inançsızların topraklarına cihadı âdet edinmişlerdir. Bu nedenle Hz. Peygamber, bu ümmetin seyahatini cihat yapmıştır. Çünkü inançsızlığın olmadığı fakat içinde herhangi bir insanın Allah'ı zikretmediği bir yer, inançsızlığın olduğu, Allah'tan başkasına tapılan, kâfir ve müşriklerin yurdu olan bir yerden daha az hüzün vericidir. Böylece cihad için seyahat etmek, başka bir amaçla seyahat etmekten üstündür. Bunun şartı Allah'ın seyahat esnasında zikredilmesidir. Çünkü Allah'ın cihatta zikredilmesi, düşmanla karşılaşıp mü'minlerin onların, onların ise mü'minlerin boyunlarını vurmasından daha üstündür. Cihattan maksat ise, Allah'tan başka tapılanların zikrinin yüceltildiği yerlerde, Allah'ın kelimesini yüceltmektir.[955]

İbnü'l-Arabî, sâihûn tâifesinin büyüklerinden olduğunu söylediği Yusuf el-Muğavir el-Cellâ isimli bir zât ile karşılaştığını ve bu kişinin düşman toprağına yirmi yıl mücahit olarak seyahat ettiğini bildirmektedir. Yine İbnü'l-Arabî, arkadaşlarından

---

[950] Tevbe, 9/112.
[951] Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, Kahire 1981, c. II, s. 67.
[952] Ebû Dâvud, Cihad, 6.
[953] Tevbe, 9/112.
[954] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 449.
[955] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 450-451.

düşman kalelerine cihat eden (râbit), Allah'a ibadet ederek yetişmiş, Ahmed b. Hümam eş-Şekkâk denilen bir gençten bahsetmektedir. Bu kimse, yaşının küçüklüğüne rağmen, ricâlin büyüklerinden olup, henüz bülûğ çağına ermeden kendisini bu yolda Allah'a vermiş, ölünceye kadar da bu hal üzere devam etmiştir.[956]

15.20-Râkiûn (Rükû edenler)

Rükû kelimesi sözlükte r-k-a fiilinin masdarı olup, "boyun eğmek (hudû), iki büklüm olmak, zenginlikten sonra fakir düşmek, putlara tapmayıp Allah'a boyun eğmek" gibi manalara gelmektedir. Cahiliye döneminde Araplar, putlara tapmayıp Allah'a tapan Hanîf kişiyi de "Râki (rükû eden)" diye isimlendirmişler ve bu kimseler için "rakea ilâllah" yani "Allah'a rükû etti" demişlerdir.[957]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, erkek ve kadınlardan râkiûn (rükû edenler) dur. Allah onları Kur'an'da 'rükû edenler' diye nitelemiştir. Rükû, hüviyyeti yönünden, izzet ve büyüklüğünün zuhûr ettiği her yerde Allah için boyun eğmek (hudû) ve tevazu göstermektir. Çünkü ârif âleme, onun dış varlığı yönünden değil, Hakk'ın sıfatlarının mazharı olması yönünden bakar.[958]

Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Allah, her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler."*[959] Başka bir ayette ise *"Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!"*[960] der. Kudsî bir hadiste şöyle denilir: *"Büyüklük örtüm, azamet gömleğimdir. Kim bunlardan birisi hakkında benimle münakaşaya girerse ona azap ederim."*[961] Dış varlık (ayn) helâk olucudur, sıfat ise kalıcıdır. Rükû edenler dış varlığa değil, sıfata rükû ederler. Onlar, büyüklüğün kendi sıfatları değil, Hakk'ın sıfatı olduğunu öğrenmişlerdir. Büyüklük, ceberût, azamet ve izzet gerçekte kendi sıfatları olsaydı, Hakk onları kınamaz ve cezalandırmazdı. Nitekim Allah, zelîl, huşû sahibi, hakîr ve küçülmüş iken onları cezalandırmaz. Çünkü hakîr olma, zillet ve küçüklük, Hakk'ın değil, kulların niteliğidir.[962]

Allah kendi sıfatıyla zuhûr edeni, hakkı olan bir şeyle ortaya çıkanı cezalandırmaz. Onlar, ceberût gibi bir özellikleri yok iken, onunla zuhûr ettiklerinde,

---

[956] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 451.
[957] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. V, s. 303; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 723.
[958] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 451-452.
[959] Mü'min, 40/35.
[960] Duhan, 44/49.
[961] Müslim, Birr, 136; İbn-i Mâce, Zühd, 16; Ebû Dâvud, Libâs, 29.
[962] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 452-453.

Allah kendilerini helâk eder. Böylelikle ârifler, onun Hakk'ın sıfatı olduğunu ve Allah'ın bedbaht yapmak istediği kimselerde ortaya çıktığını kesin olarak öğrenmişlerdir. Buna karşın ârifler, âlemdeki kibirli ve zorbalara, onların dış varlıkları bakımından değil, kendilerinde ortaya çıkan sıfat nedeniyle tevazu göstermişlerdir. Çünkü onlar, her şeyde Hakk'ı müşahede ederler. Hatta karşılaşma esnasında selamlaşmada eğilirken de durum böyledir. Bazen ârifler, selamlaşırken kardeşlerine eğilirler ve önünde eğilinen şahıs da buna sevinir. Mutluluğu ise, kendini bilmeyişinden kaynaklanır. Çünkü bu cahil insan, kendisiyle karşılaşan arifin, önünde eğilmesinin ve rükû etmesinin kendisinin hak ettiği yükseklikten kaynaklandığını zanneder. Yabancıların geneli ise, farkında olmaksızın, bilgisizliğe bilgisizlikle mukabele ederek, âdet ve örf olarak bu davranışı yapar. Ârifler ise, karşısında eğilmek gereken ilâhî ceberûtu müşahede ederek bunu yaparlar. Çünkü onlar sadece Allah'ı görürler.[963]

15.21-Sâcidûn (Secde edenler)

Secde kelimesi lügatte s-c-d fiilinin masdarı olup "boyun eğme, itaat etme, başı öne eğme, saygı gösterme, selemlama, alnı yere koyma, ibadet kastıyla eğilme, teslim olma, bir kimsenin hükümranlığı altına girme" gibi manalara gelmektedir.[964] Ragıb el-Isfahânî (502/1108), secde kelimesinin sözlükte, "eğilmek, kendini küçük görmek, son derece itaatkâr olmak manalarına geldiğini ve söz konusu bu kelimenin Allah karşısında kendini küçük görerek (tezellül), ona boyun eğip ibadet etmeyi, kulluk yapmayı ifade etmek için kullanıldığını belirtmektedir.[965]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, sâcidûn (secde eden erkek ve kadınlar)dur. Allah, onları kalp secdesiyle dost edinmiştir. Onlar, dünya ve ahirette başlarını kaldırmaz. Bu hal, yakınlık (kurbet) hali iken aynı zamanda Hakk'a yakın kimselerin (mukarrabîn) bir sıfatıdır. Secde ancak bir tecellîden ve müşahededen kaynaklanır. Bu nedenle Allah, "*secde et ve yaklaş*"[966] dedi. Yani bu secde, bir ikram, iyilik ve hediye yakınlığıdır. Bir hükümdar, huzuruna girip önünde secde ederek kendisine yaklaşana 'yaklaş, yaklaş' der ve istediği ölçüde yaklaşmasını

[963] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 453-454.
[964] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. VI, s. 175-177; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 287; Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhâh*, Thk. Ahmed Abdulğaffar Attar, Beyrut 1984, c. II, s. 483.
[965] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* s. 223.
[966] Alak, 96/19.

sağlar. Bu secde halinde Allah'ın 'yaklaş' demesinin anlamı budur. Bu durum, kime secde edildiğini ve kimin huzurunda olduğunu bildirmeyi amaçlar. Huzurunda olunan kimse, yakınlığını katmerleştirmek için, kula 'yaklaş' demektedir. Kudsî hadiste Allah: "*Bana bir karış yaklaşana bir arşın yaklaşırım*"[967] der. Kulun Hakk'a yaklaşması ilahi bir emir nedeniyle olursa, bu onun iyilik ve ikramında daha büyük ve yetkin bir davranış olur. Çünkü bu esnada kul, keşfe dayalı olarak, Efendisinin emrine uymaktadır.[968]

Bu, Allah'ın peygamberine kendileri ve benzerleri için evini temizlemeyi emrettiği âriflerin secdesidir. Allah, "*Evimi; tavaf edenler, itikâfa girenler, rükû ve secde edenler için temiz tutun*"[969] buyurur. Hz. Peygamber (a.s.)'e ise "*O halde Rabb'ini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol*"[970] buyurdu. Burada, başlarını hiç kaldırmayan kimseler kastedilir ki, böyle bir şey ancak kalbin secdesinde[971] olabilir. 'Secde edenlerden ol' sözünün ardından ise sözünü tamamlayarak, "*Sana yakîn (ölüm ve kesin inanç) gelinceye kadar Rabb'ine ibadet et*"[972] demiştir. 'Yakîn' vasıtasıyla senden kimin secde ettiğini, kime secde ettiğini öğrendiğin gibi senin her şeye güç yetiren Hakk'ın elinde âmâde bir araç olduğunu da öğrenirsin. O, seni seçmiş, temizlemiş, sıfatlarıyla süslemiştir. O'nun sıfatları, bu secde esnasında O'nun zâtına secdeyi ve O'na nispet edilmeyi talep etmiştir. Çünkü nispetler ya da sıfatlar ya da isimler, özü gereği kendi başlarına var olamazlar. Onlar kendilerinden kaynaklanan bir arzuyla, kendilerinde var olacakları bir varlığı isterler. Böylece onların hükmü, söz konusu dış varlığın (ayn) kendileriyle nitelenmesiyle ya da onlarla isimlenmekle ya da ona nispet edilmekle zuhûr eder. [973]

"*O Allah ki (namaza) kalktığın vakit seni görüyor. Secde edenler içinde dolaşmanı da (görüyor)*"[974] ayetinde de, kendisine halel gelecek şekilde başını kaldırmaksızın, secde halinde insanın halden hale girmesine işaret vardır. İnsan başını kaldırır, ayağa kalkar, secdesini ikiler. Namazın herhangi bir halinde secdeden

---

[967] Buhârî, Tevhid 15; Müslim, Zikir 20-22.
[968] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 456-457.
[969] Bakara, 2/125.
[970] Hicr, 15/98.
[971] Kâşânî, "kalp secdesi" tabirini şöyle açıklamaktadır: "Şühûd sırasında Hakk'ta fani olmaktır. Kişi bu halde iken vücut uzuvlarını kullanamaz." Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, Tahk. Abdu'l-Âl Şâhîn, Dâru'l-Menâr, Birinci Baskı, Kahire 1413/1992, s. 120.
[972] Hicr, 15/99.
[973] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 457-458.
[974] Şuara, 26/218-219.

başka iki kez yapılan bir eylem yoktur. Bunun nedeni, secdenin kul için olan değeridir. Bu nedenle vacip, farz ve ancak yerine getirilmekle gerçekleşen bir rükün olarak secde, her rekatta iki kez yapılarak pekiştirilir.[975]

15.22- el-Âmirûne bi'l-Ma'rûf (İyiliği Emredenler)

"Ma'ruf" sözlükte, "münker" kelimesinin zıddıdır ve "bilinen, tanınan, benimsenen şey" manalarına gelmektedir. İnsanlara iyilik etme, Allah'a yaklaşma, itaat vb. tavırları kapsayan bir kavramdır. Terim olarak ma'ruf, aklen ve dinen iyi olduğu bilinen her eylemin adıdır; inkârın, reddolunanın zıddıdır. Nefsin, hayırdan olduğunu bildiği her şeydir ve kendisiyle mutmain olunan şeydir.[976] Cürcânî, ma'ruf kelimesini, dinin iyi, güzel gördüğü her şey olarak tanımlarken[977], Ragıb el-Isfahânî de, akıl ve din ile iyi, güzel olduğu bilinen her fiil ve ayrıca hayır hasenatta orta yolu takip etme (iktisat) olarak tanımlamaktadır.[978] Kur'an-ı Kerim'de insanların birçok tutum ve davranışları ma'ruf kapsamı içinde yer alırken yine Kur'an-ı Kerim'de ma'ruf, insanların aklen kabul edip reddetmedikleri şey olarak kabul edilmektedir.[979]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, ma'rufu emreden erkek ve kadınlar (el-Âmirûne bi'l-Mâ'rûf)dır. Allah, onları insanlara 'Allah'ı' emretmeleri nedeniyle dost edinmiştir. Çünkü Allah, ma'ruftur ve 'Allah'ı emredenler' demek ile 'ma'rufu emredenler' demek arasında bir fark yoktur. Allah, inkâr edilemeyen ma'ruftur. Hatta müşrikler de Allah'ı inkâr etmemektedirler. *"Onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette 'Allah' derler."*[980] Söz konusu kimseler, *"Bu ilahlara bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz"*[981] derler. Bütün yol, mezhep ve akıl sahipleri arasında görüş ayrılığı olmaksızın, Allah onların nezdinde ma'ruf (bilinen, tanınan) olan kimsedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle der: *"Kendini bilen Rabbini bilir."*[982] Allah, ma'ruftur. Kim O'nu emrederse, ma'rufu emretmiş iken, kim O'nu nehyederse ma'rufu bilmekten nehyetmiş olur. Binaenaleyh ma'rufu emredenler, gerçekte Allah'ı emredenlerdir. Allah bir kulu sevdiğinde, onun

---

[975] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 458.
[976] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. IX, s. 155.
[977] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 237.
[978] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 331.
[979] Ömer Dumlu, *Kur'an-ı Kerim'de Ma'ruf ve Münker*, Anadolu Yay., İzmir 1999, s. 21.
[980] Zuhruf, 43/87.
[981] Zümer, 39/3.
[982] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. II, s. 262.

kendisiyle konuştuğu dili olur. Emir, kelâmın kısımlarından biridir. Onlar, O'nu emretmektedir, çünkü Allah onların lisanıdır. Bu kişiler, ma'rufu emretmede en üstün tabakadır. Ma'rufun her emri, bu emrin ihatası altındadır.[983]

15.23- en-Nâhûne ani'l-Münker (Münkerden Alıkoyanlar)

Ma'ruf kelimesinin zıddı olan "münker", lügatte "tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan şey" demektir. Terim olarak ise "dinin çirkin saydığı ve haram kıldığı her şey" olarak tarif edilmiştir.[984] Cürcânî'ye göre münker, ma'rufun zıddı olup, Allah'ın rızasının bulunmadığı her türlü söz veya fiildir.[985] Ragıb el-Isfahânî ise münker kavramını, "sahîh aklın çirkinliğine hükmettiği ya da aklın çirkin veya güzel saymakta tereddüt ettiği her fiil" olarak tanımlamıştır.[986]

İbnü'l-Arabî'ye göre, evliyâdan bir grup, münkerden alıkoyan erkek ve kadınlar (en-Nâhûne ani'l-Münker)dır. Allah, onları ma'ruf vasıtasıyla (Allah ile ya da Allah'ı tanıtarak) münkerden alıkoymak özelliğiyle dost edindi. Tanınmayan (münker), müşriklerin kendi gayretleriyle var ettiği ortaktır. Öyleyse ilahi ve irfanî esaslı tevhit, bunu kabul etmez ve yadırgar (münker). Böylece o, "*çirkin ve yalan olan bir söz*"e[987] dönüşür. Binaenaleyh dışta varlığı olan bir ortak yoktur. Bilakis ortaklık, mutlak yokluğun altında ortaya çıkmış bir lafızdır. Bu nedenle Allah'ın varlığını birleme (tevhit) ile ilgili marifet, onu inkâr eder ve 'münker söz' diye adlandırılır. Çünkü söz, mevcuttur ve inkâr edilen, var olan bir şey değildir. Halbuki ortağın bir dış varlığı yoktur, çünkü âlemde gerçekte ortak yoktur. Söz olarak ya da söylem (nutuk) olarak bulunursa, onlar münkerden alıkoyar. Bu, özel olarak sözün ta kendisidir. O halde herhangi bir münkerin dış varlığı yoktur. Bu yüzden Allah, onları 'münkerden alıkoyanlar' diye vasıflandırmıştır. Ancak söz konusu olan, onların bu konuda Ma'ruf vasıtasıyla alıkoymalarıdır.[988]

---

[983] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 459-460.
[984] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. XIV, s. 282.
[985] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 254.
[986] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 505.
[987] Mücadele, 58/2.
[988] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 460-461.

15.24-Hulemâ (Hilm sahipleri)

Hulemâ, halîm kelimesinin çoğuludur. Bu kelimelerin kökü olan "hilm" kelimesi sözlükte, özü itibariyle cehalet anlamına gelen sefeh kelimesinin zıddıdır.[989] İslâm öncesi dönemde hilm, cehl kelimesinin zıddı olarak kullanılmıştır. Cahiliye dönemi şairlerinden Züheyr el-Absî, bir şiirinde cehl ve hilm karşıtlığını şöyle ifade etmektedir: "Öyle sanıyorum ki bendeki hilmi gördükleri için adamlarım bana bu kötülükleri yapıyorlar. Fakat bazen halîm dahi câhil olmak durumunda kalabilir.[990]

Hilm kelimesine; temkinli ve ağırbaşlı olmak,[991] öfke duygusunun coşkusundan nefsi korumak,[992] öfkenin kabarması durumunda itidalli davranarak sükûneti muhafaza etmek[993] gibi anlamlar verilmiştir.

Gazalî'ye göre hilm, öfkeyi yutmaktan daha üstündür. Çünkü öfkeyi yutmak, olmayan halîmlik sıfatını kazanmaya çalışmaktır. Oysa öfkeyi yutmaya ancak öfkesi kabaran bir kimse muhtaç olur ve bu hususta şiddetli bir mücahedeye muhtaçtır. Fakat bunu bir müddet âdet edindiği zaman kendisine alışkanlık olur ve artık bir daha öfkesi kabarmaz. Kabarsa da onu yutmakta herhangi bir zorluk sözkonusu değildir. Bu tabiî halîmliktir. Bu, aklın kemâle ermesi ve bedeni kontrol altına almasının delâletidir. Öfke kuvvetinin kırılması ve akla teslim olmasıdır. Fakat bunun başlangıcı, kendini hilme zorlamak, zoraki bir şekilde öfkeyi yutmaktır.[994]

Hilm, üstün bir akıl gücüdür. Bu gücün olmadığı yerde hilmin varlığından söz edilemez. Hilm başkaları tarafından idare edilenlerin değil, başkalarını idare edenlerin vasfıdır. Yaratılış bakımından zayıf ve güçsüz olan bir kişiye, kızdırıldığı takdirde, ne kadar sakin durursa dursun *halîm* denmez. O sadece zayıf bir kimsedir. Halîm, istediği zaman her şeyi yapabilecek gücü ve kudreti olduğu halde öfkesini dizginleyen ve ona hâkim olan bir kimsedir.[995]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, erkek ve kadınlardan oluşan "hulemâ"dır. Erkeklere ait her sıfatta kadınların bir meşrebi vardır. Allah onları hilim özelliğiyle dost edinmiştir. Bu, kudret var iken, o esnada suçtan dolayı

---

[989] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. III, s. 305.
[990] Yusuf es-Sentemerî, *Şerhu Hamâset-i Ebî Temmâm*, Thk. Ali Mufaddal Hammûdân, Beyrut 1992, c. I, s. 342.
[991] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. III, s. 304-307.
[992] Ragıb el-Isfahânî, *Ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*, Mısır 1973, s. 178.
[993] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 98.
[994] Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. III, s. 172.
[995] Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul, ts., s. 263.

cezalandırmayı terketmek ve acele etmemek demektir. Suçun ardından cezalandırmada acele, öfkeye delildir. Hükmü ise, iradeye başlayandadır. Halîm (hilm sahibi), gücü olduğu ve engel ortadan kalkmış iken, cezalandırmada acele etmeyendir. Ezelî ilim bir engeldir ve hilm sıfatıyla nitelenmezden önce kuldan perdelenmiştir. Öyleyse kullar, imkân buldukları halde, suçun hemen ardından cezalandırmak için acele etmediklerinde hilm sahibi olurlar. Bu durumda onların, cezalandırmanın gerçekleşmesini engelleyecek –gerçekte değil ama- ezelî ilimleri yoktur. Kulun hilm sahibi olması da ezelî-ilahî ilimdendir, fakat kul hilm sıfatıyla nitelenınceye kadar bunu idrak edemez. Bu esnada Allah'ın ilminin onun hükmündeki etkisini öğrenir. Dolayısıyla bu konuda ilim onun önüne geçerse, şereflendirme cihetiyle 'halîm' diye adlandırılamaz.[996]

Hakk, cezalandırmadığı için –şereflendirme yoluyla olmaksızın- hilim sıfatıyla nitelenir. Kul da cezalandırmadığı için halîm diye nitelenir, fakat bu nitelendirme, şereflendirme amacı taşır. Çünkü kul, hilm özelliğiyle nitelenmezden ve ihmal olmaksızın cezalandırmayı geciktirmeden önce Allah'ın ilminde bu konuda neyin bulunduğunu bilmemektedir. Öyleyse Hakk'ın şerefi, hilm göstermesinden değil, ilimden kaynaklanırken kulun şerefi –gerçeği bilmediği için- ilimden değil, hilmden kaynaklanır. Kendisinde hilm sıfatı bilfiil bulunmazdan önce kul, Allah'ın ilminde bu konuyla ilgili şeyi bilirse, hilm onun için bir şereflendirme olmazdı. Bu halde kulun hilmdeki durumu, seçiminde mecbur kimseye benzer. Çünkü bilgi, cezalandırmanın olmayışını zorunlu kılmaktadır. Bir insanın özgür diye övülebilmesi için seçimindeki zorlamayla ilgili bilginin ortadan kalkması gerekir. Hilm ile özgürlük bu noktada eşittir. Çünkü seçim, zorlamayla ve cebirle çelişir. Bu esnada insan, seçim derken neyin kastedildiğini bilir ve iki varlıkta da –bir isteksizlik (ikrah) olmaksızın- cebir bulunduğunu görür. Öyleyse kul, mecburdur, fakat isteksiz değildir. Bu, marifetler alanındaki en kapalı meselelerden biridir. Geçmişte ve günümüzde nice insanlar bu meselede helâk olmuştur.[997]

15.25-Evvâhûn (Çokça ah edenler)

Evvâhûn, evvâh kelimesinin çoğuludur. Evvâh; çok hüzünlü, çok âh eden, çok dua eden, samimiyet ve huşû içinde çok dua edip yalvaran, çok ağlayan,

[996] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 461-462.
[997] Aynı eser, c. XI, s. 462-463.

merhametli, rikkatli, fakîh, tesbih eden vb. anlamlara gelmektedir.[998] Râgıb el-Isfahânî'ye göre evvâh, çok teevvüh eden kimsedir ki teevvüh, hüzne delalet eden her kelâma denir. Yine Allah korkusunu (haşyet) ızhâr eden kimseye de evvâh denir.[999] Kur'an-ı Kerim'de evvâh kelimesi iki yerde Hz. İbrahim (a.s.)'in vasfı olarak zikredilmiştir.[1000]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, erkek ve kadınlardan oluşan "evvâhûn"dur. Allah bu sınıfı, nüfûz ve kemâl karşısındaki noksanlıkları nedeniyle gönüllerinde buldukları redde karşı vahlanmaları nedeniyle dost edindi. Vahlanma (teevvüh), bir bilinçten ya da kaybolan hakkındaki bir bilincin varlığından kaynaklanır. Allah, dostu İbrahim (a.s.)'i bu özellikle överek şöyle der: "*İbrahim (a.s.), halîm ve evvâh idi*."[1001] Başka bir ayette ise "*evvâh ve halîm*"[1002] demiştir. Hz. İbrahim, kavminin yonttuklarına taptıklarını gördüğünde vahlanmış, fakat hilm göstermiş, beddua etme kudreti varken acele ederek onları cezalandırmamıştı. Bu nedenle de 'halîm' diye isimlendirildi. Allah, Hz. İbrahim'e onları cezalandırma imkânını vermemiş ve o, buna güç yetirmemiş olsaydı, onu halîm diye isimlendirmezdi. Ancak Hz. İbrahim, imtizâc ve bir halden bir hale tahavvül dünyasında bulunduğunu biliyor, onların gelecekte iman sahibi olmalarını umuyordu. Bu, onun hilminin sebebiydi. Burası, kulda değişim ve Allah'tan kabul ummayı gerektiren bir yerdir. Kavmi hakkında Nuh'un "*Onlar ancak fâcir ve kâfir doğurur*"[1003] demesine yol açan durumu bilseydi, onlara hilm göstermezdi. Öyleyse evvâh, sıkıntılara, kendisini üzen, gördüğü ve tanık olduğu şeylere karşı vahlanmayı artıran kişidir. Bu da, gayret ve hayret kapsamındadır. Vahlanma, doğal bir eylemdir ve doğa gereği karışımdan (imtizâc) soyut olması açısından ruhlara girmesi söz konusu değildir.[1004]

Evvâhûn tâifesinden bir kadın ile Endülüs'ün Mirşânetü'z-Zeytûn şehrinde karşılaştığını söyleyen İbnü'l-Arabî, bu kadının "Şems Müsinne" diye çağrıldığını da ifade etmektedir.[1005]

---

[998] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. I, s. 274; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1242.
[999] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* s. 32.
[1000] Bkz: Tevbe, 9/114; Hûd, 11/75.
[1001] Hûd, 11/75.
[1002] Tevbe, 9/114.
[1003] Nuh, 71/27.
[1004] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 463-464.
[1005] Aynı eser, c. XI, s. 463.

15.26-el-Ecnâdü'l-İlâhiyyûn (İlahî askerler)

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup da, ilahi askerler (el-ecnâdü'l-İlâhiyyûn) dir. Onlar, düşmanlara galip gelen erkek ve kadınlardır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Şüphesiz ordularımız galip gelecektir.*"[1006] Allah, onları el-Melik ismi yönünden kendisine izafe etmiştir. Dolayısıyla onlar, el-Melik'in kullarıdır. Burada bir sır vardır. Âlem, -bazılarını diğerlerine musallat ettiği- O'nun ordularıdır. "*Rabb'inin ordularını ancak kendisi bilir.*"[1007] Yani, sayılarını ancak O sayabilir. Allah onlardan bir tâifeyi ilahî inayetiyle dost edinmiş, zâtını ifade eden zamirle onları kendisine izafe etmiş, hakkında nas bulunan muayyen ilahî bir ismi açıklamaksızın 'asker' diye isimlendirmekle yetinmiştir. Ordular ise ancak hükümdarın olabilir. Böylelikle onların silah sahibi olduklarını beyan etmiştir. Çünkü silah, düşmana karşı galibiyet sağlayan ordularda bulunması gereken araçtır. Söz konusu ordunun karşısında bulunan düşmanlar ise, hevâlar, şeytanlar ve bütün kötü eylemlerdir. Bunların sultanı ise hevâdır. Askerlerin silahları takvâ, murâkabe hayâ, sabır, haşyet ve iftikârdır. Çatışma ve karşı karşıya gelmenin gerçekleşme yeri, başka bir ifadeyle iki grup bir araya geldiğinde düşmanla çarpışma yeri ise, bazı ordular hakkında bilgi, bazıları hakkında ise imandır. Bu orduların üçüncü bir tabakası hakkında ise hem bilgi hem de imandır.[1008]

"Benim ordularım" denilenler, üç tabakaya karşı da galip gelen, yüce ve özel bir tabakadır. Onlar, Allah'ın birliğini bilen ve kesin aklî delilden Allah'ın peygamberinin ilminin ehli olanlardır. Ayrıca onlar, bu ilmin dayanağı olduğu imanın ehlidirler. İkinci tabaka ise Allah'ın birliğini nazarî araştırma yönünden kesin bir delilden bilenlerdir. Onlar, içlerinde buldukları zaruri bir ilimden bunu bilmezler. Çünkü onlar, askerdir, dolayısıyla onların savaştıkları düşmanı kendisiyle defedecekleri bir araçları olması gerekir. Zaruri ilim sahibi ise, düşmanı defedemez, çünkü o, bir delile sahip olmaksızın bu yönden meseleyi bilmektedir. Düşman, delil ile ve o delilin tertip edilmesiyle uzaklaştırılır. Zaruret cihetinden Allah'ı bilenler ise, başka bir tâifedir. Onlar, ordular içinde ayrışmaz ya da zararlı bir şüphe düşmanını defetmekle ilgilenmezler. Üçüncü tabaka ise, ilim ehli değil, iman ehlidir. Onlar, harikulade olayların kendilerinden meydana geldiği iman ehlidir. Bunlar, onlar

---

[1006] Saffat, 37/ 173.
[1007] Müddessir, 74/31.
[1008] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 464-466.

adına, bilenler için deliller yerini alır. Böylelikle harikulade işler ile delil sahibinin düşmanı defetmesi gibi, Allah düşmanlarını ve kendi düşmanlarını defederler. Böyle bir tabaka 'ordu' diye adlandırılan kimselerdir.[1009]

Bir düşmanı kovmak için keramete sahip olmayan müminler ise, mümin olsalar bile, ordu değildirler. Bu tabakayı tamamlayan şey şudur: Kendinde bulunan bir araç ile düşmanı defetmeye güç yetirebilen her şahıs, baskın ve galip gelen Allah'ın ordusundandır. Bu, onların düşmanlara galip gelmesini sağlayan ilahî yardımdır. Allah, bununla ilgili olarak "*Biz, iman edenleri düşmanlarına karşı destekledik ve onlar da üstün geldiler*"[1010] buyurur.[1011]

15.27-Ahyâr

Ahyâr, "hayr" kelimesinin çoğulu olup "hayırlılar" anlamına gelmektedir.[1012] İsim olarak "şer" kelimesinin zıddı olan hayr, herkesin elde etmek istediği akıl, adalet, fazilet ve faydalı şey gibi arzu edilen, rağbet edilen şeylerdir. İsm-i tafdîl olarak kullanıldığında ise daha hayırlı, en iyi, en faydalı demektir.[1013] Kur'an-ı Kerim'de ahyâr kelimesi "*Şüphesiz onlar, bizim katımızda hayırlı (ahyâr), seçkin kimselerdendir*"[1014] ve "*İsmail, Elyesa ve Zülkifl'i de an. Hepsi hayırlılardan (ahyâr) idi*"[1015] ayetlerinde olmak üzere iki yerde geçmiş ve "hayırlılar" manasında peygamberlerin sıfatı olarak kullanılmıştır.

Kettânî'ye atfedilen en eski rivayetlerden birinde ahyârın sayısı yedi olarak zikredilmiştir.[1016] Hucvîrî ise ahyârın sayısını üç yüz olarak belirtmiştir.[1017] Ancak İbnü'l-Arabî, ricâlu'l-gayb hiyerarşisi içinde ahyâr tâifesini, sayısı belli olmayan gruplar arasında ele almaktadır. Dolayısıyla da ahyâr ile ilgili herhangi bir sayı vermemektedir.

İbrahim b. Edhem (ö.161/777), devrinin İskenderiyeli sûfilerinden Eslem b. Yezîd el-Cühenî'nin şu sözünü nakleder:

[1009] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 466-467.
[1010] Sâf, 61/14.
[1011] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 467.
[1012] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. IV, s. 257.
[1013] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 160-161.
[1014] Sâd, 38/47.
[1015] Sâd, 38/48.
[1016] Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, c.III, ss. 75-76.
[1017] Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 329-330.

"Ahyâr ile sohbet ederken sakın onları kızdırma! Çünkü onların gazaplandığı şeye Allah da gazaplanır ve onların razı olduğu şeyden, O da razı olur."[1018]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, erkek ve kadınlardan oluşan "ahyâr"dır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Onlar bizim katımızda hayırlı, seçkin kimselerdendir*."[1019] Allah, onları hayırlı olmak ile dost edinmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Onlar için hayırlar (hayrât) vardır*."[1020] Hayrât, hayrın çoğuludur ve her şeyin en faziletlisi demektir. Ayette geçen "*Onlarda hayırlı, huyu güzel kadınlar vardır*"[1021] ifadesi buradan gelir. Fazilet, o cinsten olmayanların iştirak etmediği bir hususta ortaklığın gerçekleştiği şeyi, fazlalığı gerektirir. Öyleyse ahyâr, kendi cinsinin dışındakilerde bulunmayan Allah bilgisiyle, bütün cinslerden fazla ilim elde edenlerdir. Onlar, bilgiyi sadece o cinstekilerin elde edebildiği özel yoldan elde eder. O cins içinde bu özel bilgiyi bilip 'ahyâr' diye isimlendirilenlerin bir kısmına kendiliğinden bildiğini açıklama gücü verilmiş iken bir kısmına bildiğini açıklama gücü verilmemiştir. Açıklama gücü verilen, diğer kişiden daha hayırlıdır ve bu ismi almaya daha hak sahibidir. Çünkü aynı kökten türetilmiş 'hıyer' kelimesi, "söz" demektir. 'Falancada kerem ve hıyer vardır' denilir. 'Kerem ve fesahat sahibidir' demektir. Elde ettiği bilgiyi açıklama gücü verilen kişi, kendisini duyana rehberlik eder. Böylelikle, ondan yararlanılabilir ve başkasından daha faziletli olur. Böyle biri, en-Nâfi ismine benzemeye daha yakındır. Bu nedenle peygamberlerin vasıfları arasında 'hıyer' de geçmiştir. Peygamber 'nutuk' gücüyle desteklenmiş olmalıdır ki, gönderildiği kimselere getirdiğini açıklayabilsin. Onlar, ahyârdır yani bu faziletin sahibidirler.[1022]

15.28-Evvâbûn

Evvâbûn, evvâb kelimesinin çoğuludur. Evvâb sözlükte; tevbe eden, çok rücû eden (dönen), Allah'ı çok tesbih eden, her işinde Allah'a itaat eden, her günahtan sonra tevbe eden, yeni bir günah işlediğinde tekrar tevbe eden ve günahlarını unutmayan, kimsenin olmadığı yerlerde günahını itiraf edip tevbe ve istiğfar eden,

---

[1018] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, Tahk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrut 1424/2003, s. 38.
[1019] Sâd, 38/47.
[1020] Tevbe, 9/88.
[1021] Rahman, 55/70.
[1022] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 468-469.

çok merhametli olan vb. anlamlara gelmektedir.[1023] Ragıb el-Isfahânî bu kavramı, günahlarını terk edip itaat ederek Allahü Teâlâ'ya rücû eden, irade ve seçime dayalı dönüş yapan kimse olarak açıklamaktadır.[1024]

Evvâb kelimesinin kökü olan evbe kelimesine, özellikle tasavvuf ehli tarafından tevbenin zirvesi gibi bir mana verilmiş ve konu şöyle açıklanmıştır: Cezaya maruz kalma endişesiyle yapılan, tevbe; sevap arzu ve tamahı ile yapılan, inâbe; sevap ümidi ve azap korkusundan değil, yalnızca Allah'ın emirlerini gözetmek için yapılan ise, evbedir ve bu evbedeki amaç yalnızca Allah'ın rızasını kazanma arzusudur. Tasavvufi düşüncede tevbe, bütün mü'minlerin halidir ve "*Ey mü'minler! Hep birlikte Allah'a tevbe ediniz*"[1025] ayetinde; inâbe, evliyâ ve mukarrabînin (Allah'a yakın olanların) vasfı olup "*O'na yönelmiş (münîb) bir kalp ile gelen…*"[1026] ayetinde; evbe ise, nebi ve resullerin sıfatı olup "*O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah'a çok yönelen bir kimseydi*"[1027] ayetinde dile getirilmiştir.[1028]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, erkek ve kadınlardan oluşan "evvâbûn"dur. Allah, onları hallerindeki 'evbe' nedeniyle dost edindi. Allah şöyle buyurur: "*Allah, çok tevbe edenleri (evvâbîn) bağışlayıcıdır*"[1029] Şöyle denilir: 'Abet eş-şemsü.' 'Güneş gizlendi' demektir. Bu adamlar, Allah nezdinde gizlenenlerdir. Allah karşısındaki hallerini Allah'ın hiçbir yaratığı görmemiştir. Çünkü Allah, kendisini onlara karşı 'gafur' olmakla, yani örten, başka bir deyişle, onların makamlarını kendisinin dışında herkesten örten olmakla vasıflandırmıştır. Çünkü onlar, Hakk'tan başkasının kendilerine görünmemesi için, Allah'ın nezdinde gaybeti yani gizlenmeyi talep etmişlerdir. Bu kelimenin ism-i faili olan "âib", tıpkı gece yıldızı gibi, geceleyin kavme gelen kişi demektir. Gece örtüdür. Onlar, her yönden ve her durumda Allah'a dönerler. Şöyle denilir: 'Her evbe'den, yani her yönden geldiler.' O halde evvâb, İblis'in insana geldiği dört yönden Allah'a dönen kişidir. Şeytanın insana geldiği dört yön, önleri, arkaları, sağları ve sollarıdır. Onlar, övülen ve kınanan her durumda işin başında ve sonunda Allah'a döner. Edep, Allah'ın

---

[1023] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. I, s. 258.
[1024] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 30.
[1025] Nur, 24/31.
[1026] Zümer, 39/54.
[1027] Sâd, 38/30, 44.
[1028] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 182. Tevbe hakkında daha geniş bilgi için bkz: Selim Özarslan, "Kur'an'da Tevbe Kavramına Kelam Açısından Bir Yaklaşım", Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, c. 12, Sayı: 1, Elazığ 2002, ss. 353-382.
[1029] İsra, 17/25.

kınadığı şeylerde Allah'a dönmemelerini gerektirir. Bu durum, söz konusu kimseler için, o halde de Allah'a dönmesini gerektirir. Bu nedenle Allah, O'na dönenler için kendisini el-Gafûr diye isimlendirdi. Yani, başka bir makamdan kendilerine eşlik eden sû-i edebin bu kadarını örter. Bu konumdaki ve bu sıfattaki ricâl, 'evvabûn'dur.[1030]

15.29-Muhbitûn

"H-b-t" kökünden türemiş olan muhbitûn, muhbit kelimesinin çoğuludur. "Habt" sözlükte genişlemiş olan yeryüzüne denmektedir. Bu kelimenin alçak ve geniş olan yeryüzü için kullanıldığı ifade edilmiştir. "Ahbete" fiiline, tevâzu göstermek, huşû içinde olmak manaları verilirken bu fiilin masdarı olan "ihbât" kelimesine ise, huşû ve tevâzu anlamları verilmiştir. Aynı fiilin ism-i faili olan "muhbit" kelimesi de mutmain olan, mütevâzi olan, itaat eden, huşû sahibi (hâşi') vb. anlamlara gelmektedir.[1031] "Habt" kökünden türeyen kelimeler Kur'an-ı Kerim'de üç yerde geçmektedir.[1032]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, kadın ve erkeklerden oluşan "muhbitûn"dur. Allah onları itminan anlamındaki 'ihbât' nedeniyle dost edindi. İbrahim (a.s.) şöyle der: "*Kalbimin tatmin olması için.*"[1033] Yani sükûn bulması için. Habt, geniş ve alçak yer demektir. Kullardan Allah ile tatmin bulan, kalpleri itminan duydukları şey nedeniyle dinginleşen, Refiu'd-derecât (dereceleri yükselten) ismi altında tevazu gösterenler, O'nun izzeti karşısında zelil olanlar, 'muhbitûn' denilenlerdir. Onlar, Allah Teâlâ'nın, "*Muhbit olanları (muhbitîn) müjdele!*"[1034] ayetinde ifade edildiği gibi, peygamberine kendilerini müjdelemesini emrettiği kimselerdir. "*Onlar, Allah zikredildiğinde kalpleri titreyen, başlarına gelene sabredenler, namaz kılanlar ve rızıklandırdığımız şeylerden infak edenlerdir*"[1035] ayeti, onların niteliklerini açıklamaktadır.

Muhbitûn, sâkin iken, Allah'ın zikri, -zikirde ortaya çıkan şeye göre- onları harekete geçirdi. Onlar, sabretmişlerdir, yani bu konuda nefslerini kendilerine isabet

---

[1030] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 469-471.
[1031] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. IV, s. 9; Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 150; Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 141.
[1032] Bkz: Hûd, 11/23; Hac, 22/34, 54.
[1033] Bakara, 2/260.
[1034] Hac, 22/34.
[1035] Hac, 22/35. İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 471-472.

eden şeye karşı hapsetmişlerdir. Bu korku ve halin galebesi, onları namaz kılmaktan alıkoymamıştır. Namaz vakti geldiğinde, Allah'ın kendilerine verdiği güç sayesinde en yetkin şekilde namazı kılarlar. Kendilerine ulaşan güçlüğe sabretmelerine rağmen, bu konumdayken bir insan, açlığını kapatmak veya bir ayıbını örtmek için ondan bilgi veya maddi rızık ister. O ise, istenilen şeyi kendisine verir ve herhangi bir iş kendisini diğerinden alıkoymaz. Allah'ın kendilerini övdüğü muhbitun'un özelliği budur. Onlar, kaderlerin üzerlerinde akışı altında sakindir ve bundan razıdırlar. Bu ifade, alevi söndüğünde 'habet en-nar', 'ateş söndü' kelimesinden gelir.[1036]

15.30-Münîbûn (Yönelenler)

"Enâbe" fiilinden türemiş olan münîbûn, münîb kelimesinin çoğuludur. Enâbe kelimesi Allah'a izâfe edildiğinde, yönelmek, tevbe etmek, tevbe ve ihlâsla amel ederek Allah'a dönmek anlamında kullanılır. Fiilin masdarı olan inâbe, tevbeyle ve ihlâsla amel ederek Allah'a dönmek manasına gelir. Münîb ise; inâbe sahibi olan yani Allah'a yönelen, tâate dönüş yapan, tevbe eden kimse anlamını taşımaktadır.[1037]

Kur'an-ı Kerim'de inâbe ile ilgili bazı ayetler şunlardır:

"Yalnız O'na yönelin (münîbîn) ve O'ndan korkun…"[1038], "Tâğûta kulluk etmekten kaçınan ve Allah'a yönelenlere (enâbû) müjde var. Müjdele kullarımı!"[1039], "…De ki: Allah, dilediğini saptırır. Hakk'a yöneleni (enâbe) de kendisine iletir."[1040], "İnsana bir zarar dokunduğunda, hemen içtenlikle Rabb'ine yönelerek (münîben) O'na dua eder…"[1041], "Görmeden Rahmân'a saygı gösteren ve Allah'a dönük bir kalp getiren (münîb) herkesin mükâfatı budur!"[1042]

İnâbeyi tevbenin bir çeşidi olarak ele alan Ebû Ali ed-Dekkâk'a göre inâbe, sevap kazanma arzusundan kaynaklanan bir tevbedir ve inâbe, velilerin ve mukarrabînin (Allah'a yakın olanların) tevbesidir. Bu görüşe göre tevbe bidayette, evbe nihayette, inâbe ise ikisinin ortasında gerçekleşir. İbn Atâ da tevbenin bir çeşidi

---

[1036] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 472.
[1037] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. XIV, s. 319; Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 507-508.
[1038] Rûm, 30/31.
[1039] Zümer, 39/17.
[1040] Ra'd, 13/27.
[1041] Zümer, 39/8.
[1042] Kâf, 50/33.

olarak zikrettiği inâbeyi, kulun cezadan korkarak tevbe etmesi şeklinde tanımlamaktadır.[1043] Yine benzer bir tanıma göre inâbe tevbesi, Allah'ın her şeyi yapmaya gücü yettiği için, kulun O'ndan korkmasıdır.[1044]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, erkek ve kadınlardan oluşan "münîbûn"dur. Allah kendisine yönelmekle (inâbe) onları dost edinmiş ve şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz İbrahim halîm, evvâh ve münîbtir.*"[1045] Allah'a yönelen adamlar (münîb), Allah'ın dönmelerini emrettiği her şeyden Allah'a dönenlerdir. Bununla beraber onlar, o esnada bu dönüşlerinde Allah'ın vekili olduklarını bilirler. Keşfe göre dönüş, yaratıkların perçemlerini elinde tutan ve onları dilediği gibi çekip çeviren Allah'a ait olabilir. Bir insan, tıpkı namaz kılanın 'Allah hamd edeni duydu' sözünde ve ayetleri okurken Allah'ın vekili olması gibi, bütün hallerinde O'na dönerken kendisini Allah'ın vekili olarak görürse, 'münîb' diye adlandırılır. Öyleyse onlar, bu vasfın sahibidirler.[1046]

15.31-Mubsirûn (Görenler)

Mubsirûn, mubsir kelimesinin çoğuludur. Mubsir, "darîr (kör)" kelimesinin zıddı olup "gören" anlamındadır. "Basîr" kelimesi de aynı manada kullanılmaktadır.[1047] Aynı kökten gelen "basar" kelimesi ise hem görme organı olan göz için, hem de gözün görme kuvveti için kullanılır.[1048] Renkleri, şekilleri ve ışığı kavramamıza yardımcı olan kuvvete "basar" denir.[1049] "Basîret" kelimesi de idrak eden kalp için kullanılır.[1050] Kudsiyet nuru ile nurlanmış bir kalbin kuvveti olan basiret sayesinde kişi, eşyanın hakikatini ve iç yüzünü kavrar.[1051]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, 'gören' erkek ve kadınlar (mubsirûn)dır. Allah, onları görme (ibsâr) ile dost edinmiştir. Bu ise takva sahiplerinin özel sıfatlarından biridir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Allah'tan korkanlar, kendilerine şeytandan gelen bir vesvese dokunduğu zaman düşünür,*

[1043] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 182, 185.
[1044] Kelâbâzî, *et-Taarruf* s. 108. İnâbe kavramı hakkında daha geniş bilgi için bkz: Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da İnâbe Kavramı: Dinî Tecrübe Açısından Bir Yaklaşım", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2008, Sayı: 22, ss. 137-159.
[1045] Hud, 11/75.
[1046] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 472-473.
[1047] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. I, s. 418.
[1048] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 49.
[1049] Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 46.
[1050] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 49.
[1051] Cürcânî, a.g.e., s. 47.

(gerçeği) görürler."[1052] Onlar, takva ehlinin âlimleridir. Esası şeytan kaynaklı olan bir düşünce (hâtır) kendilerine ilişir ve ancak şeytandan olduğunda kendisini bulabildikleri özel bir zevk bulurlar. Bu zevk, onlara o düşüncenin (hâtır) şeytandan olduğunu hatırlatır ve 'bir anda görürler.' Yani onu zevk yoluyla müşahede ederler. İlim, o düşünceyi almayı ve şeytanı üzmek için varlığını değiştirmeyi gerektirirse, mubsir onu alır ve ondan yüz çevirmez. Bu durumda da onlar görenlerden (mubsirûn) sayılır. Böyle bir kişi, o düşünceden neyi ve nasıl alacağını bildiği gibi alması gereken ile terketmesi gerekeni ayırt eder.[1053]

Hz. İsa (a.s.) ile tanımadığı bir surette kendisine görünen İblis arasında şöyle bir diyalog geçer: İblis, "Ey Allah'ın Ruhu! 'Allah'tan başka ilah yoktur' de." İblis, kendi sözüne uyması için ondan bunu istemektedir ki bu durumda herhangi bir şekilde İsa (a.s.)kendisine itaat etmiş olacaktı. Bu da, imandır. Hz. İsa ise şöyle der: "Ben, sen söylediğin için değil, kendiliğimden 'Allah'tan başka ilah yoktur' derim." Hz. İsa, söylemek ile şeytanın maksadına muhalefet etmeyi bir araya getirerek şeytanın emrine uymamıştı.[1054]

Eşyayı nasıl alacağını bilen kimseye, Allah'ın söz konusu şeyi ona kimin eliyle getirdiği zarar vermez. İlim, bu düşünceyi yüzüne atmayı gerektirirse, onu atar. İşte bu 'hatırlarlar' ayetinin manasıdır. Hatırlama (tezekkür), unutulan bilgi için olabilir. "*Bir anda görürler*."[1055] Yani kendilerinden gitmiş olan düşünceleri, hatırlamayla (tezekkür) onlara geri döner.[1056]

15.32-Muhâcirûn (Hicret edenler)

Hicret sözlükte, terk etmek, ayrılmak, bir yerden bir yere gitmek, göç etmek manalarına gelir. Muhâcir ise hicret eden kimse demektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte Medine'ye hicret edenlere muhâcirûn (hicret edenler) denilmiştir. İslâm tarihinde bu sıfatla anılan mü'minlerin ayrı bir yeri vardır. İki hicretten söz edilir. Birisi Habeşiştan'a yapılan hicret diğeri ise Medine'ye yapılan hicrettir.[1057] Tasavvufî manada hicret, beden ülkesini terk edip, ruhlar âlemine göçü anlatan bir

---

[1052] A'raf, 7/201.
[1053] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 473-474.
[1054] Aynı eser, c. XI, s. 474-475.
[1055] A'raf, 7/201.
[1056] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 475.
[1057] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. XV, s. 31-32.

terimdir. Kötü huyları terk edip, övülen huyları elde etmek de hicret olarak tanımlanmıştır.[1058]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, hicret eden erkek (muhâcirûn) ve kadınlar (muhâcirât)dır. Allah, onları, kendilerine ilham ettiği ve ulaşmalarını sağladığı hicret nedeniyle dost edinmiştir. Allah şöyle buyurur: *"Kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer."*[1059] Muhâcir, Allah'ın ve peygamberinin terk etmesini istediğini terk eden, bu terkte ise her türlü şüpheden uzaklaşarak gönül rahatlığı ve arzusuyla mübalağayla hareket eden kimsedir. Yoksa istemeden ya da zorlanarak ya da bir karşılık bekleyerek terk eden değildir. Aksine muhâcir, bu konuda kendisine karşı çıkanların verdiği zorlu sıkıntılara ve ona duyurdukları doğal olarak nahoş sözlere göğüs gererek, gönül hoşluğuyla hicret eder. O, insanların söylediği sözleri duyduğunda ise, hâli değişir. Bütün bunlar, ilimde genişliği ve böyle bir sıfatı düstur edinmekten, bütün bu durumlar karşısında nefsinin arzularıyla değil, dinin belirlediği şekilde kendini sınırlamaktan kaynaklanır. Bu sayede makamı kemâle erer. Bu sıfatlar bir kimsede toplandığında, o kişi muhacirdir. Bunlardan bir faslı ve niteliği kaybeden kişi ise, o hali kaybettiği ölçüde bu makamdan yoksun kalır. Muhâcir lafzının altına girip de kula ait olan ve hicret sahibinin kendisiyle isimlendirilmesi gereken her türlü güzel vasfın muhacirde bulunması şarttır. Her şeyi bilen Allah, söz konusu kimseleri 'muhacir' diye isimlendirmiştir.[1060]

15.33-Müşfikûn (Müşfikler)

Müşfikûn, müşfik kelimesinin çoğuludur. Bu kelimelerin kökü olan "şefk", korku, incelik, acıma, şefkat etme, sakınma gibi anlamlara gelir. "Şefik" kelimesi de "müşfik" anlamındadır.[1061] "İşfâk" ise korkuyla karışık ilgidir. Zira müşfik kişi, ilgilendiği şeyi sever ve onun başına gelecek şeylerden korkar.[1062] İşfâk, acıma hissi

---

[1058] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*,, s. 275.
[1059] Nisa, 4/100.
[1060] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 475-477.
[1061] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. VII, s. 154-155.
[1062] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 263-264.

ile birlikte devamlı tedirgin olmak, ihtiyatlı davranmaktır.[1063] Başka bir tanıma göre işfâk, ince bir korkudur. Korkanın merhameti nedeniyle kendisi hakkında korkulan kimse için korkmaktır.[1064]

Evliyâdan bir grup ise şefkatli ve endişeli erkek ve kadınlar (müşfikûn)dır. Allah onları Rabb'lerinin haşyetinden dolayı endişeli olmaları (işfâk) nedeniyle dost edinmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Onlar, Rablerinin haşyetinden müşfiktirler (müşfikûn)."*[1065] Eşfaktü min, ene müşfik denilir. Kastedilen bir şeyden sakınmaktır. Allah şöyle buyurur: "Onlar, *Rabb'lerinin azabından korkan kimselerdir*. *Çünkü Rabb'lerinin azabından emin olunamaz.*"[1066] Yani Rabb'lerinin azabından çekinirler, emin olmazlar. Başka bir ifadeyle onlara ulaşmasından emin değillerdir. 'Eşfaktü minhu (ondan çekindim)', sadece çekinme durumunda söylenebilir. 'Eşfaktü aleyhi işfâkan (ona şefkat gösterdim)' ise, şefkate işaret eder. Her ikisi de aynı köktendir. Bu durumda şefkatin anlamı, ona titredim olur. O halde evliyâdan müşfikûn, nefsi hakkında değişme ve başkalaşmadan korkanlardır. Allah müjdeleyerek onu emin kılarsa, endişesi (işfâk) bu kez Allah'ın yaratıklarına döner. Bu ise, peygamberlerin ümmetleri ve müjdelenen müminler hakkındaki endişelerine (işfâk) benzer.[1067]

Müşfikûn, yaş bir ciğer sahibi olan merhametli ve sevecen kimselerdir. Bir kimsenin ilahî emre muhalefet ettiğini gördüklerinde, o kişiye gökten bir bela iner endişesiyle, eklemleri yerlerinden oynar. Böyle bir durumdaki kişiye galip olan hal, fiillerinde mahfûz olmasıdır. Dolayısıyla 'işfak' sıfatına sahip olduğu için, emre muhalefet etmesi tasavvur edilemez. İşfâkın semeresi, Allah'a itaatte istikamet üzere olmaktır. Allah, onları 'müşfikûn' olmaları sebebiyle övmüştür. Bunun nedeni, kendisini gerektiren bir nedeni gördüklerinde, nefslerindeki başkalaşmadır. Bu kelime, güneş battığında ışığının kalan kızıllığı ya da güneşin doğarkenki kızıllığı anlamındaki 'şafak'tan türetilmiştir.[1068]

[1063] Ebû İsmail el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn ilâ'l-Hakki'l-Mubîn*, Şerhu Afîfiddîn et-Tilmisânî, nşr. Abdulhafîz Mansûr, Dâru't-Türkî li'n-Neşr, 1989, c. I, s. 127.
[1064] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn Beyne Menâzili İyyâke Na'büdü ve İyyâke Nesteîn*, Thk. Ahmed Fahrî er-Rufâî ve İsâm Fâris el-Horosânî, Dâru'l-Cîl, Beyrut, ts., c. I, s. 571.
[1065] Mü'minun, 23/57.
[1066] Mearic, 70/27-28.
[1067] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 477.
[1068] Aynı eser, c. XI, s. 478.

15.34-el-Mûfûne bi-ahdi'llâh (Allah'ın ahdini yerine getirenler)

Velilerden bir grup, Allah'a verdikleri sözü yerine getiren erkek ve kadınlardır. Allah onları vefalarıyla dost edinmiştir: Allah şöyle buyurur: *"Antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenler."*[1069] Başka bir ayette de şöyle denilir: *"Onlar, Allah'ın ahdini yerine getirenler ve verdikleri sözü bozmayanlardır."*[1070] Bizans İmparatoru Kayser'in, Ebu Süfyan b. Harb'a, Hz. Peygamber'in vasıfları hakkında sorduğu sorulardan biri de "Verdiği sözü bozar mı?" şeklindeydi. Vefa, Allah'ın seçkin kullarının düsturlarından biridir. Allah'ın tam olarak yerine getirmeyle yükümlü tuttuğu işleri yerine getiren ve tüm hallerinde bunu çoğaltan kişi vefalıdır ve vefa göstermiştir. Allah şöyle buyurur: *"Ahdine vefa gösteren İbrahim…"*[1071] Başka bir ayette ise "Kim de *Allah'a verdiği ahde vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir*"[1072] denilir.[1073]

Bir şey çoğaldığında ve tamam olduğunda 'veffâ eş-şey'ü' denilir. Onlar, gizli ilahî sırları öğrenen kimselerdir. Bu nedenle bir şeye tanık olduğunda 'evfâ alâ eş-şey' denilir. Allah'ın yükümlü tuttuğu işlerde böyle bir vefaya sahip olan ve Allah'ın, kullarının çoğundan gizlediği bilgileri öğrenen kimse, vefalıdır. Allah, bir kimseyi dünya hayatında öldürürse, -ki vefa ile aynı kökten türemiş olan vefat ölümün gelmesidir- bu kimseye, can çekişme sırasında ölen adama gelen keşfi verir ve kul bu mertebeyi öğrenirse, Allah'ın kendisinden aldığı sözleri yerine getirmesi vaciptir. Bazen vefa, bu sıfat sahipleri için keşfin sebebi olabilirken belirli bir taife hakkında ise keşf, vefanın sebebi olabilir.[1074]

15.35- Vâsılûn (Birleştirenler)

Evliyâdan bir grup, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi birleştiren (vâsılûn) erkek ve kadınlardır. Allah, onları, birleştirilmesini emrettiği şeyi birleştirdikleri için dost edinmiştir. Allah şöyle buyurur: *"Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi birleştirirler."*[1075] Burada kastedilen, sıla-i rahim, başka bir ifadeyle yakın akraba ziyaretidir. Ayrıca onlar, kendileriyle ilişkiyi kesen müminlerle de

[1069] Bakara, 2/177.
[1070] Ra'd, 13/20.
[1071] Necm, 53/37.
[1072] Feth, 48/10.
[1073] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 478-479.
[1074] Aynı eser, c. XI, s. 479-480.
[1075] Ra'd, 13/21.

selamlaşır ve bunun üzerindeki ihsan davranışıyla ilişkiyi sürdürürler. Onlar, göz ardı edilebilecek ve bağışlanabilecek suçu da cezalandırmaz, Hakk'ın kesmeyi emrettiğinin dışında kimseyle ilişkiyi kesmezler. Hakk'ın emri sebebiyle ise, zâtlarının kesilmesini değil, niteliğin kesilmesine inanarak onu keserler. Çünkü nitelik, bu kimseler hakkında sürekli kesilmiştir. Onunla nitelenen nitelenmiştir. Onlar, bununla Allah'ın rahmetinin kendilerini kuşatmasını beklerler.[1076]

Vücûd (varlık), "vasl (bitişiklik, bitiştirme)" üzerine binâ edilmiştir. Bunun için âlem, Allah'a delâlet eder ve Allah'a ait varlıkla nitelenmiştir. Öyleyse vasl, asıl iken, kesme (kat') geçici bir durumdur. Bunun için Allah onu kendisiyle kulları arasında kendisinden onlara uzanan bir ip yapmıştır. Allah ile aralarındaki bağ geçerli olsun diye, kullar bu ipe sarılır ve bağlanır. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurur: *"Rahim, Rahman'dan bir daldır."*[1077] Yani bu lafız, dış yönü ve görünmeyen kısmı bakımından Rahman'dan alınmıştır. Onu birleştiren kimseyi Allah birleştirirken, onu keseni de Allah keser. Hakk'ın onu kesmesi ise, kulun o bağı kesmesinin aynısıdır, yoksa ilave bir durum değildir. Söz konusu insanlar şunu öğrenmişlerdir: Hakk'ın onları kendisine davetinin ve kendisine ulaştıran bir yol belirlemesinin yegâne amacı, O'na ulaşmayla mutlu olmalarını sağlamaktır. Öyleyse onlar, ünsiyet ve vuslat ehli olan 'vâsılûn'dur.[1078]

Bir rivayette şöyle denilir: *"Hasetleşmeyiniz, birbirinize sırt dönmeyiniz, ilişkilerinizi kesmeyiniz, Allah'ın kulları kardeş olunuz."*[1079] Böylelikle müminlere ilişkileri kesmek yasaklanmıştır. İçeri giren ve çıkan nefeslerin birbirine bitişmeleri, beka ve hayata imkân verir. İki nefes arasındaki bu bitişme ve kavuşma kesilip içeri giren nefes dışarı çıkar da içeriye girecek bir nefesi arar ve bulamazsa, iki nefes arasındaki bu ardışıklık kesildiği için insan ölür. Öyleyse Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi birleştiren insanların bu işi, Allah'a ermelerinin ta kendisidir. Allah da onları övmüştür.[1080]

[1076] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 480-481.
[1077] Bu hadisin devamı şöyledir: "*Rahim, Rahman'dan bir daldır. Allah ona (hitaben) buyurmuştur ki, sıla-i rahim edene ben de rahmetimi eriştiririm, sıla-i rahimi kesenden ben de rahmetimi keserim.*" Buhârî, Edeb, 13.
[1078] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 481-482.
[1079] Buhârî, Edeb, 57,58, 62; Müslim, Birr, 23, 24, 28, 30-32; Tirmizî, Birr, 24.
[1080] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 482.

15.36- Hâifûn (Korkanlar)

Hâifûn, hâif kelimesinin çoğuludur. "Kormak" anlamını taşıyan "havf" kökünden ism-i fail olan hâif, "korkan" anlamına gelmektedir.[1081] Râgıb el-Isfahânî'ye göre "havf", varsayılan veya bilinen bir emâre sebebiyle hoş olmayan şeyden endişe duymaktır. "Emn" kelimesinin zıddıdır. Dünyevî ve uhrevî durumlarda kullanılır. Allah'tan korkmak ile kastedilen, aslandan korku hissetmek gibi akla gelen bir korku değildir. Bilakis bununla günahlardan kaçınmak ve tâati seçmek kastedilir. Bu nedenle, "günahları terk etmeyen kimse Allah'tan korkan (hâif) kimselerden sayılmaz. Allah'tan sâdır olan korkutma, sakınmaya teşvik etmektir" denilmiştir. "*İşte Allah, kullarını bununla korkutur*"[1082] ayeti bu manayı içerir.[1083]

Tasavvufta bir makam olan havf, gelecekteki bir şeyle ilgilidir. Çünkü insan, hoşlanmadığı bir şeyin başına gelmesinden veya sevdiği bir şeyi elde edememekten korkar. Bu ise gelecekte meydana gelecek olan bir hususdan başka bir şey değildir. Hâlihazırda var olan bir şeyle korkunun bir ilgisi bulunmaz. Kişinin Allah'tan korkması ise, dünyada veya ahirette Allah'ın onu cezalandırmasından korkmasıdır. Allah, kullarına kendisinden korkmayı farz kılmıştır. Nitekim "*Eğer mü'min iseniz benden korkunuz*"[1084], "*Sadece benden korkunuz*"[1085] buyurmuş ve "*Üstlerindeki Rabb'lerinden korkarlar*"[1086] ayetiyle korku sahibi olan mü'minleri methetmiştir.[1087]

Tasavvufî bir terim olarak havf ile ilgili "Havf, kalbin lambasıdır, kalpte bulunan hayır ve şer bu lamba ile görülür", "Hâif, ağlayan ve gözyaşını silen değil, azap görmeye vesile ve sebep olan şeyleri terk eden kimsedir", "Havfın alâmeti, daimî hüzündür", "Bir şeyden korkan o şeyden kaçar, Allah'tan korkan Allah'a kaçar", "Havfın doğruluğu, zahirde ve batında günahlardan uzak bulunmaktır", "Her şeyin bir süsü vardır. İbadetin süsü, havftır. Havfın alameti de emeli kısaltmaktır", "Havf, Rabb'in celâlinden dolayı kalbin hareket etmesidir" vb. bazı değerlendirmeler yapılmıştır.[1088]

[1081] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. IV, s. 248.
[1082] Zümer, 39/16.
[1083] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 161-162.
[1084] Âl-i İmrân, 3/175.
[1085] Nahl, 16/51.
[1086] Nahl, 16/50.
[1087] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 234-235.
[1088] Aynı eser, s. 235-238.

Ebû Ali ed-Dekkâk'a göre havf üç mertebeye ayrılır. Bunlar; havf, haşyet ve heybettir. Havf, imanın şartından ve gereğindendir. Allahu Teâlâ *"Eğer mü'min iseniz benden korkunuz*" buyurmuştur. Haşyet, ilmin şartındandır. Allah, "*Allah'ın kullarından ancak âlimler (hakkıyla) korkarlar*"[1089] buyurur. Heybet ise marifetin şartındandır ve "*Allah sizi kendisinden korkutur*"[1090] ayeti de buna işaret eder. Yine başka bir sınıflardırmaya göre havf, rahbet ve haşyet olmak üzere iki kısımdır. Rahbet sahibi korktuğunda kaçmaya sığınır. Haşyet sahibi ise Rabb'ine sığınır.[1091]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, korkan erkek ve kadınlardır (hâifûn). Allah, kendisinden veya emrine uymaları için korkuttuğu şeylerden korkmaları (havf) nedeniyle onları dost edinmiştir. Allah şöyle buyurur: "*Eğer mü'min iseniz benden korkunuz.*"[1092] Ayrıca Allah "*kalplerin ve gözlerin döneceği günden korkmaları*"[1093] nedeniyle de onları övmüştür. Onlar, "*kötü hesaptan korkarlar.*"[1094] O'ndan korktuklarında ise, bu sıfatla mele-i a'lâ'ya[1095] katılırlar. Çünkü Allah, onların hakkında şöyle der: "*Üstlerindeki Rabb'lerinden korkar ve emredileni yaparlar.*"[1096] Bu konumdaki kimse, mele-i a'lâ ile birlikte farklılaşır.[1097]

Onların Allah karşısındaki edeplerinin bir yönü, kendisinde gerçekleşecek işler nedeniyle 'Gün'den korkmalarıdır. Çünkü Allah onları bu günden korkutmuştur. Bu edebi edindiklerinde ise, Allah onları "*kalplerin ve gözlerin döneceği günden*" korkmaları nedeniyle övmüştür. Bu ise, zaman korkusudur. Hal korkusu ise şu ayette dile getirilir: "*Kötü hesaptan korkarlar*."[1098] Onlar, Allah karşısında edep sahibi olan kimselerdir. Kendilerini nerede durdurmuşsa, orada O'nun için durmuşlardır. Çünkü Allah ehlinin çoğu, bu edebi kavrayamazlar ve kendisiyle korkutuldukları varlıkların korkusuna ulaşamaz, işlerini Allah'a bağlarlar. Öyleyse bunların 'hâif (korkan)'den

---

[1089] Fâtır, 35/28.
[1090] Âl-i İmrân, 3/28.
[1091] Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 235.
[1092] Âl-i İmran, 3/175.
[1093] Nur, 24/37.
[1094] Ra'd, 13/21.
[1095] Mele-i Â'lâ: Topluluk, bir toplumun seçkin kişileri, huy, ahlâk, meşveret vs. gibi anlamları ihtivâ eden bir sözcüktür. Mele-i Â'lâ, soyut akıllar ve küllî nefislerdir. Bkz: Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*,, s. 424.
[1096] Nahl, 16/50.
[1097] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 483.
[1098] Ra'd, 13/21.

başka bir lakapları daha vardır. Bu ismi hak eden hâifûn, gerçekte 'üdebâ (edepliler)'dır.[1099]

Allah, rasûlü Musa (a.s.)'ya "Ey Musa! Benden kork, nefsinden kork!" diye vahyetmiştir. Burada kastedilen "hevâ"dır. "Ve benden korkmayandan kork!" Burada kastedilen de Allah düşmanlarıdır. Allah, kendisinden korkmayandan korkmayı emretmiştir. Edepliler (üdebâ) de Allah'ın emrine uymuş ve bu diyarda onlardan korkmuşlardır. Bu durum, Allah'ın emriyle –yoksa onların elleriyle nimetlerin kendilerine ulaştırılması açısından değil- Allah dışında kendilerine iyilik eden kimselere teşekkür etmeye benzer. Onlar bu havf ve teşekkür esnasında, ilâhî bir ibadet içindedirler. Bu ise, ince ve âriflere bile gizli bir köprüdür. Sıradan insanlar hakkında (âmme) ne düşünülebilir ki! Orta hal sahipleri ise, hallerinin otoritesi altında oldukları için bunu bilmezler.[1100]

15.37-Mu'ridûn (Yüz çevirenler)

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, Allah'ın yüz çevirmeyi emrettiği şeyden yüz çeviren erkek ve kadınlar (mu'ridûn) dır. Allah, bu yüz çevirmeleri sebebiyle onları dost edinmiştir. Şöyle buyurur: "*Onlar boş şeylerden yüz çevirirler.*"[1101] Başka bir ayette ise "*Zikrimizden yüz çevirenden yüz çevir*"[1102] buyrulur. Bu tabaka, Allah'tan başka kimse olmadığını bilir. Bu nedenle O'nun emriyle O'nun fiilinden yüz çevirirler. Böylelikle onlar 'zamanlarının edeplileri' olmuşlardır. Onlar kendi nefsleriyle kendi başlarına yüz çevirmezler, çünkü mü'minin nefsi yoktur. "*Allah, müminlerden nefislerini ve mallarını satın almıştır.*"[1103] İman iddiasında bulunup da sahip olduğu bir nefsi olduğunu zanneden kimse, gerçekte mü'min değildir. Allah bu sıfattaki birisine şöyle der: 'Bu nefisten yüz çevir.' Yani senden satın aldığımız nefisten yüz çevirmelisin. "*Onunla zikrimizden yüz çevirenden sen de yüz çevir.*" Kastedilen, mü'min olmadığı için, nefsi Allah tarafından satın alınmayan kişidir. Allah Teâlâ "*Onlar boş şeylerden yüz çevirirler*"[1104] buyurur. Yani, 'yüz çeviren' olmaktan Allah'ın kendisini düşürdüğü

[1099] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 483-484.
[1100] Aynı eser, c. XI, s. 484-485.
[1101] Mü'minun, 23/3.
[1102] Necm, 53/29.
[1103] Tevbe, 9/111.
[1104] Mü'minun, 23/3.

kimselerden yüz çevirirler, çünkü onu Allah düşürmüştür. Borçta dikkate alınan bir değeri olmayan miktar olarak deve yavrusuna 'lağv' denilir. Yani, borçtan düşmüştür. Yeminin 'lağv' diye isimlendirilmesinin nedeni, kefaret ve cezalandırmaya uygun olmadığındadır. Allah onları yüz çevirmekle övmüştür. Bununla beraber onlar, Allah'tan başka kimsenin olmadığını hakka'l-yakîn bilirler.[1105]

15.38-Küremâ (Kerimler).

Küremâ, kerîm kelimesinin çoğuludur. el-Kerîm, Allah'ın isim ve sıfatlarından biri olup, "hayrı çok ve bol, bağışı sonsuz olan, her türlü şeref, hayır ve fazileti zâtında toplayan" anlamlarına gelmektedir.[1106] "Kerem" kelimesi Allah'a nispet edildiğinde; ihsan, nimet ve bol lütuf manasında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerîm'de "*Rabbim her bakımdan sınırsız zengin(ğanî)dir, cömert(kerîm)tir*"[1107] buyurulur. İnsana izâfe edildiğinde, güzel ahlâklı ve güzel davranışlara sahip kişi anlamını ifade etmektedir. Kendisinde bu davranışlar ortaya çıkıncaya kadar o kimseye "kerîm" denilmez.[1108]

İbnü'l-Arabî'ye göre evliyâdan bir grup, kerem sahibi erkek ve kadınlardır (küremâ). Allah, onları nefislerinin keremiyle dost edinerek şöyle buyurmuştur: "*Faydasız, boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, keremle geçip giderler.*"[1109] Yani onlar, Allah'ın bakılabilir olmaktan düşürdüğü şeylere bakmazlar ve onunla herhangi bir şekilde kirlenmezler. Böylelikle kendisine yönelmeksizin 'keremle' onun yanından geçerler ve söz konusu şey onları etkilemez. Halbuki o şey, nefislerin kendisinden haz aldığı ve nefsin yaratılış özelliği olan itaatsizlik nedeniyle kendisine yöneldiği şeydir. Yüz çevirenler ise, dirençli nefislerdir. Başka bir ifadeyle onlar, erdemsizlikleri kabul etmeyen nefislerdir. Binaenaleyh onlar, Allah'ın kullarından saygınların nefisleridir. Bu sıfatla ise Allah'ın haklarında "*O çok şerefli, yüce, tertemiz sayfalardadır. Kerîm ve itaatkâr kâtiplerin elleriyle yazılmıştır*"[1110] denilen

---

[1105] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 485-486.
[1106] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. XII, s. 75.
[1107] Neml, 27/40.
[1108] Râgıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 428-429.
[1109] Furkan, 25/72.
[1110] Abese, 80/13-16.

mele-i a'lâ'ya katılırlar. Allah onları 'kerîm (saygın)' olmakla betimlemiştir. Öyleyse bir kimseyi mele-i a'lâ'ya katan her vasıf, onun adına bir şereftir.[1111]

Evliyâ başlığı altında ele aldığımız gruplarla birlikte ricâlu'l-gayb hiyerarşisi tamamlanmış bulunmaktadır. Ancak İbnü'l-Arabî, özelliklerini anlattığı bu veli gruplarının dışında başka grupların da olduğu izlenimini vermekte fakat onlarla ilgili açıklamalar yapmamaktadır. Çünkü ona göre, Allah'ın, velilerinin sıfatları hakkında kitabında zikrettiği tüm hususları ele almak ve onlara tahsis edilen özellikleri açıklamak için vakit yeterli olmayacaktır.[1112]

F. Ricâlu'l-Gaybın Evren Üzerindeki Tasarrufları

Manevî bir devletin yöneticileri olmaları sebebiyle ricâlu'l-gaybın, daha önce belirttiğimiz gibi, kozmik yetki de diyebileceğimiz birtakım tasarrufları bulunmaktadır. Ricâlu'l-gayb hiyerarşisi içerisinde yer alan kimselerin; âlemdeki manevî ve ruhanî düzenin korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesi, bol yağmur yağması, bereketin artması, zalimlerin cezalandırılması, belaların kaldırılması, yaratıkların ihtiyaçlarının karşılanması gibi konularda âlemdeki tasarrufları dikkat çekmektedir. Kısacası onlar, evrenin kozmik işleyişinde tasarruf etmektedirler.

Ancak bu tasarruf yetkisi ile ilgili akla bazı sorular gelmektedir. Acaba ricâlu'l-gaybın varlıklar üzerinde tasarruf edişini nasıl anlamak gerekir? Onlar bu tasarruf yetkisini her zaman her yerde kendi istedikleri gibi mi kullanmaktadırlar? Onların bu yetkileri sınırsız mıdır? Yoksa onlar bu tasarruf konusunda bir vasıta mıdırlar? Bu soruların cevabını bulabilmek için sufîlerin bu konudaki değerlendirmelerini ele almak gerekir. Tabii bu konunun, insanın Allah'ın halifesi oluşu veya insan-ı kâmil gibi konularla da bağlantısı bulunmaktadır.

İbnü'l-Arabî ve takipçileri, insanın halifeliği meselesi üzerinde önemle durmuşlardır. Bu yüzden halîfe kavramı, tasavvuf terminolojisinin temel kavramlarından biri haline gelmiştir.[1113] İbnü'l-Arabî'ye göre, insan-ı kâmilin hilafet

---

[1111] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 486-487.
[1112] Bkz: Aynı eser, c. XI, s. 488-491.
[1113] Süleyman Uludağ, "Halîfe", TDVİA, İstanbul 1997, c. 15, s. 300.

ünvanına sahip olması, cem'iyyet[1114] niteliğinden kaynaklanmaktadır. [1115] Cem'iyyet kavramı, İbnü'l-Arabî'nin varlık düşüncesinin insandaki bir yansımasıdır ve insanın âlemde tasarruf etmesinin de temelini oluşturur. Âlemde tasarrufta bulunacak olan insanın, tasarruf etme imkânına sahip olabilmesi için, bütün âlemi kendinde cem etmesi, bir araya getirmesi gerekir.[1116]

İbnü'l-Arabî, Hakk'ın âlemde insan yoluyla tasarruf edişini, yüzük kaşı (fass) benzetmesi ile açıklamakta ve bu benzetme yoluyla insanın hilafetini vurgulamaktadır. Buna göre, onun âleme nispeti, mührün, üzerinde bulunduğu yüzük kaşına nispeti gibidir. Sultanın hazineleri üzerine nakşettiği mühür, yüzük kaşının üzerindedir. Nasıl ki padişah, hazinelerini mührüyle muhafaza ediyorsa, Allah da mahlûkatını halifesiyle muhafaza eder. Üzerinde sultanın mührü oldukça hiç kimse, sultanın izni olmadan bu hazineleri açmaya cüret edemez. Böylece Allah, âlemin korunmasında insanı kendisine halife kıldı ve âlem, içerisinde insan-ı kâmil bulunduğu müddetçe muhafaza edilecektir.[1117]

İsmail Hakkî-i Bursevî de âlemin ricâlu'l-gayb vasıtasıyla korunması hususunda şöyle demektedir:

"…Kutb-i vücûd mazhar-ı ulûhiyyettir veyâhut kâinatın kutbu Allah Teâlâdır ki, cemî'-i eşyâya medârdır. Zîrâ, cemî'-i eşyâ Kayyûm ism-i tahtında dâhildir. Eğerçi insân-ı kâmil dahî bu isim ile muttasıftır. Onun için âlemin mülk ve melekût ve cemî'-i cihâtına aktâb vaz' olunmuş ve ricâl konulmuştur, tâ ki âlem bunlarla mahfûz ola. Kutb ve imâmân ve evtâd-ı erbaa ve abdâl-i seb'a ve emsâli gibi."[1118]

Manevî derecesi büyük, veli bir kul olan kutub, âlemin ruhu olarak değerlendirilir. Allah, emaneti varlıklar içinde sadece insana vermiş ve buna bağlı olarak kâinatın tümünü de onun emrine boyun eğdirmiştir. Emaneti tahakkuk ettirebilen, yani onu kuvveden fiile çıkarabilen kâmil veli, bu niteliğiyle bütün

---

[1114] "Cem'iyyet, Hz. Âdem'in Allah'ın suretinde yaratılmasına bağlı olarak tüm ilahî isimleri toplayan Allah isminin tezahürü olduğunu göstermekte ve âlemde var olan tüm hususların insanda toplandığı gerçeğini ifade etmektedir." Zafer Erginli, "İbn Arabî'ye Göre Hz. Âdem'de Temel İnsan Nitelikleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Ankara 2008, sayı: 21, s. 193.

[1115] İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Ta'lik: Ebu'l-Alâ Afîfî, s. 49-50, 55; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. I, s. 128, 165. Ayrıca bkz: Toshihiko İzutsu, İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar, s. 297-311.

[1116] Zafer Erginli, a.g.m., s. 194.

[1117] İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Ta'lik: Ebu'l-Alâ Afîfî, s. 50; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. I, s. 130-134.

[1118] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. II, s. 83.

kâinatın üzerinde, onun mahkûmu değil hâkimi gibidir. Ancak kutub, Allah'ın izniyle hareket eder, kendi kafasına göre davranmaz. Çünkü mutlak tasaruf ve güç sadece Allah'a aittir, Allah mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. Emr âleminden halk âlemine doğru meydana gelen tenezzül olayları, kutub üzerinden cereyan ederek, onun vasıtasıyla meydana gelir. Hulâsâ, kutub âlem üzerinde tasarruf eder fakat bunu Allah'ın izni ve iradesi dışında kullanamaz, onun tasarrufları ilahî takdire uygundur.[1119]

Yakub-ı Çerhî'nin de ricâlu'l-gaybın tasarrufu ile ilgili bazı değerlendirmeleri vardır. Daha önce de belirtildiği gibi ona göre; ricâl arasında kutbu'l-abdâl ve kutbu'l-irşâd olmak üzere iki kutub bulunmaktadır. Buna göre, kutbu'l-abdâl, uzlete çekilen ricâlin kutbu olup bunlara *uzlete çekilenler* anlamında *uzletiyân* da denmektedir. Kutbu'l-irşâd, halka karışan ricâlin kutbu olup bu gruba girenler için de *işretiyân* tabiri kullanılmaktadır.[1120]

Yakub-ı Çerhî, bu iki grup arasındaki farklı niteliklere de değinmektedir. *Uzlete çekilenler,* tamamıyla teslimiyet içerisindedirler. Bunlar ne kendileri için ne de başkaları için Allah'a niyazda bulunmaz, O'nun her hükmüne razı olurlar. İşretiyân ise dua ile tedbire başvurarak, ihtiyaç ve sıkıntı içerisinde bulunan insanlar için Allah Teâlâ'dan yardım isterler. Bununla birlikte kendi işleri söz konusu olduğunda, duada bulunmayıp teslimiyet gösterirler ve işlerini Allah'a havale ederler.[1121]

Çerhî'nin *Mesnevî*'den naklettiği Şeyh Dekûki kıssasının da, *uzletiyân* ve *işretiyân*ın niteliklerine işaret ettiği belirtilmektedir.[1122] Bu kıssada ricalu'l-gaybın evren üzerindeki etki ve yetkileri veya hadiseler karşısındaki tutumları ile ilgili bazı ipuçları elde etmek mümkündür. Dolayısıyla Dekûkî hikâyesini ricâlu'l-gaybın tasarrufları bağlamında da değerlendirebiliriz.

Mesnevî'de anlatıldığına göre Dekûkî, güzel bir çehresi olan, keramet sahibi ve çok seyahat eden bir kimseydi. Halka şefkatli ve su gibi yararlıydı. Güzel bir şefaatçiydi ve duası kabul olunurdu. Takva, dua ve ibadetle sürekli Hakk'a yakın

---

[1119] Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî et-Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhati'l-Fünûn,* Daru Sadr, Beyrut, ts., c. III, s. 1166-1167; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri,*, s. 385-386.
[1120] Ahmed Cahid Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sûfisi: Yakub-ı Çerhî*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2005, s. 266.
[1121] Aynı eser, s. 268.
[1122] Aynı yer.

kulları arardı. Dekûkî, seyahatlerinden birinde, bir akşam vakti yaya olarak bir sahile vardığında şaşırtıcı hallere ve birtakım kerametlere sahip olan yedi kişiyle karşılaşır. Hiç kimse onları görmemektedir. Bu yedi kişi, Şeyh Dekûkî'nin kendilerini görebildiğini anlayınca, ondan kendilerine namaz kıldırmasını isterler. Hikâyenin devamı özetle şöyledir:

"O Dekûkî imamlığa niyet etti, o kıyıda namaza başladı.

O Cemaat onun arkasında kıyamdaydı. İşte güzel bir topluluk ve seçkin bir imam!

Deniz tarafından ' İmdat, İmdat!' sesi duyunca, gözü ansızın denize doğru kaydı.

Dalgalar arasında kaza, bela ve musibet içinde bir gemi gördü.

Gemidekiler korkuyla küçülmüş, vaveylâların sesi yükselmişti.

Dekûkî o kıyameti görünce, merhameti coştu ve gözyaşları aktı.

Dedi ki: 'Yâ Rabbi! Onların yaptıklarına bakma, ellerinden tut. Ey güzel sıfatlı padişah! Ey, eli denize ve karaya ulaşan! Onları güzel sağlıkla tekrar karaya ulaştır.'

O pehlivanın nefesiyle gemi kurtuldu, ama gemidekiler kendi çabalarıyla sandı.

O gemi kurtulup murada kavuştuğunda, o cemaatin namazı da tamamlandı.

Birbirleriyle 'Ey baba! Bizden bu boş konuşan kimdir?' diye fısıldaştılar.

Her biri Dekûkî'nin arkasında ona görünmez halde diğerine sır söyledi.

Her biri 'Ben şimdi bu duayı, ne içten ne de dıştan söylemedim' dedi.

Biri dedi: 'Benzer ki bu imamımız dertlenerek boşboğazlıkla bir yakarışta bulundu.'

Diğeri dedi: 'Ey yakın arkadaş! Bana da böyle görünüyor. O boş konuşan biriymiş, gönül darlığıyla mutlak irade sahibine itiraz etti.'

Dekûkî dedi: 'Daha sonra o kerem sahipleri ne diyorlar diye görmek için baktığımda, onlardan birini yerinde göremedim, yerlerinden tamamen gitmişlerdi."[1123]

Bu hikâyede Dekûkî, *işretiyân* tâifesinden birini, Dekûkî'nin gördüğü yedi kişi ise *uzletiyân* tâifesinden kimseleri sembolize etmektedir. *Uzletiyân, işretiyân*a

[1123] Bkz: Mevlana Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî* (I-II), haz. Adnan Karaismailoğlu, Yeni Şafak, 2004, c. I, s. 347-359.

tâbî olduğu için Dekûkî'nin namazda kendilerine imam olmasını istemişlerdir. Halkın işleri ve irşadı, *işretiyân*ın görevi olduğu için Dekûkî, denizde boğulmak üzere olan insanların kurtulması için dua etmiş ve böylelikle tasarruf yetkisini kullanmıştır. *Uzletiyân* ise tamamen teslimiyet içerisinde, iradelerini Hakk'ın iradesinde erittikleri için dua etmemişlerdir. Buradan *işretiyân*ın kendi iradeleriyle duada bulundukları ya da iradelerini Hakk'ta eritmedikleri gibi bir durum söz konusu değildir. İşretiyânın dua etmesi de Hakk'ın bu yöndeki iradesinden kaynaklanmaktadır.[1124]

Hz. Mevlânâ'nın şu ifadeleri de bu tür kimselerin, dualarını Hakk'ın iradesiyle yaptıklarını açıklayıcı mahiyettedir: "Kendinde bulunmayanların o duası bizatihi başkadır. O dua ondan değildir, Hakk'ın sözüdür. O duayı Hakk yapıyor, çünkü o, yok olma halindedir. O dua ve kabul etme, Hakk'tandır."[1125] Dolayısıyla ricâlu'l-gaybın âlemde tasarruf etmesi Hakk'ın iradesiyle gerçekleşmektedir.

Kâinatın bütünüyle Allah'ın kudret ve iradesiyle idare edildiği ve Allah'ın ricâlu'l-gayb da dâhil olmak üzere hiç kimseye ve hiçbir vasıtaya asla ihtiyacının olmadığı şeklinde bir düşünce akla gelebilir. Elbette İslam inancına göre, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir. Dolayısıyla O, hiçbir şekilde; insanların canını almak için Azrail'e, peygamberlerine vahyini ulaştırmak ve onlarla iletişim kurmak için Cebrail'e, kullarını sorguya çekmek için Münker ve Nekir'e, insanların amellerinin yazılıp tespit edilmesi için Kirâmen Kâtibîn meleklerine, müminlere emir ve yasaklarını ulaştırmak için peygamberlere, sâlihleri ödüllendirmek için cennete muhtaç değildir. Fakat bu durum, İslam inancına göre sözkonusu unsurların mevcut olmadığına kesinlikle delil olamaz. Binaenaleyh Allah'ın ricalu'l-gayba ihtiyacının olmaması bu kimselerin var olmaması manasına gelmez ve İslam inancı da kesinlikle böyle bir şeyi öngörmez.[1126]

İslam âlimlerinin tamamına göre, varlıkta mutlak tasarruf Allah'a aittir. Mutlak tasarruf iki anlamda anlaşılabilir. Birincisi, Allah Teâlâ, hiçbir vasıta ve yardımcıya ihtiyaç duymadan ve sınırsız bir şekilde yarattığı varlıklar üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilir. İradesi taalluk ederse bunu yapmaya kadirdir ve kimse

---

[1124] Ahmed Cahid Haksever, *a.g.e.*, s. 270.
[1125] Mevlânâ, *a.g.e.*, c. I, s. 357.
[1126] Mehmet Sami Sayar, "Tasavvufa Gayr-i İslamî ve Gayr-i Sünnî Kaynak Arama Çalışmaları", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. SBE, Konya 2005, s. 30.

engel olamaz. Çünkü O, küllî irade sahibidir, her şeyi dilediği gibi, dilediği şekilde yapabilir. Ancak Allah Teâlâ, ölçüsüz şekilde de tasarrufta bulunmamaktadır, çünkü O, adalet, hikmet gibi sıfatlara sahiptir ve iradesi bu sıfatlara uygun olarak tecelli etmektedir.[1127]

İkincisi, her türlü tasarrufun gerçek sahibi olmakla birlikte Allah Teâlâ, bu tasarruflar için melek ve insan dâhil çeşitli vasıtalar kullanır. *"İşi bir düzen içinde evirip çevirenler"*[1128], *"Derken işleri taksim edenlere andolsun"*[1129], *"Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman sen atmadın Allah attı."*[1130] *"Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin fakat Allah dilediğini doğru yola iletir"*[1131] gibi ayetler bu hakikati vurgulamaktadır. Bütün varlıklar arasında tasarruf için sadece insana, kısmen de cinlere, sorumluluğun temelini oluşturan bir irade ve meyelan veya kesb verilmiştir. Âlimler, bu ikinci tasarruf konusunda bazı farklı görüşler dile getirmiş olsalar da, Mutezile dışında kimse tarafından, insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğu ifade edilmemiştir. Tasavvuf ehli, Allah Teâlâ'nın insan vasıtasıyla tasarruf etmesini, maşa ile sobadan ateş alan adama benzetirler. Sobadan ateş alan maşa mıdır, yoksa adam mıdır? Bu benzetmede, gerçek failin Allah, insanın ise maşa konumunda olduğu belirtilmiştir.[1132]

Mutasavvıflar, insanın tasarruf yetkisini, Allah'ın halifesi olmasına bağlamaktadırlar. Abdülkerim el-Cîlî, bu bağlamda şunları söylemektedir:

"Halife, halifesi olduğu varlığın bütün güç ve yetkilerini taşır. Şu halde sonsuz güç ve kudret sahibi Allah, varlıkta dilediği gibi tasarrufta bulunduğuna göre onun halifesi olan velinin de aynı özelliğe sahip olması gerekmez mi? Eğer veli, mutlak bilgiye, iradeye ve kudrete sahip değilse, nasıl tasarrufta bulunacak ve halife olabilecektir?"[1133]

Bu durumda Cîlî (ö.1428); varlıkta tasarrufta bulunamayan halifenin, gerçek halife olamayacağını belirtmektedir. O'na göre mutlak anlamda insan-ı kâmil, hakikat-ı Muhammediyye olduğu gibi mutlak hilafet de onun hakkıdır. Nebi ve

---

[1127] Abdulhakim Yüce, "Kozmik Yetki: Tasarruf", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:6, sayı:15, Temmuz-Aralık 2005, s. 39.
[1128] Naziât, 79/5.
[1129] Zâriyât, 51/4.
[1130] Enfal, 8/17.
[1131] Kasas, 48/56.
[1132] Abdulhakim Yüce, a.g.m., s. 39.
[1133] Abdullah Kartal, *Abdülkerim Cîlî, Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İstanbul 2003, s. 260-262.

velinin halife olmaları, onun suretine sahip olmalarından kaynaklanır. Bu değerlendirmeye göre, hakikat-ı Muhammediyye Allah'ın halifesi, nebi ve veliler de hakikat-ı Muhammediyye'nin halifesi konumundadırlar.[1134]

İbnü'l-Arabî'ye göre, her insan, yalnız kendi hayal gücünde varlığı olabilen şeyi vehimle yaratır. Arif ise bunu himmetiyle kendi zihninin dışında da yaratır. Fakat arifin himmeti o şeyin varlığını ancak bu himmet devam ettiği sürece korur. Yaratılmış olan şeyin korunması da ona ağır gelmez. Ama arif yarattığı şeyi koruma konusunda gaflete düşerse, yarattığı bu şey de yok olur.[1135] Dolayısıyla bir ârif, istediği takdirde, tüm rûhanî enerjisini üzerine yoğunlaştırmak suretiyle herhangi bir nesneye etki edebilir, hatta hâlihazırda mevcut olmayan bir nesneyi bile varlığa büründürebilir. Kısacası bir ârif herhangi bir şeyi kendi iradesine mahkûm kılabilir. Çünkü onda teshîr kudreti bulunmaktadır. Çünkü bir ârif olarak insan-ı kâmilin, olağanüstü manevî bir gücü vardır. Bu bakımdan onun idrâkinin de fevkalâde bir faaliyet içinde olması doğaldır.[1136]

Afîfî, sûfilerdeki yaratma kuvvetinin iki şekilde anlaşılabileceğini belirtmektedir. Birincisi; sufi, "fenâ hali" olarak adlandırılan özel bir halde, dış âlemde istediği herhangi bir şeyi yaratabilir ve meydana getirebilir. Bu, Allah Teâlâ'nın, sûfinin istediği şeyi yine onun vasıtasıyla yaratması anlamındadır. Bu durumda fiilin gerçek sahibi Allah Teâlâ'dır, fakat beşeri sıfatlarından fani olup, ilahî sıfatlarla baki olan ve onlar ile tahakkuk eden ârifin vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu anlayışa göre ârif, Allah katındaki yaratma kuvvetinin zuhûr etmesinde araç konumundadır. Bunun manası şudur: Bütün fiiller gerçekte Allah'a aittir, fakat bu fiiller, ister insanla ilgili isterse insan dışında olsun, belirli şartlar gerçekleştiğinde zuhûr eder. Bu durumda, fiilleri bu şartların yarattığı zannedilir, gerçekte ise onları yaratan sadece Allah'tır.[1137]

Afîfî, söz konusu özelliğin İbnü'l-Arabî'nin nazariyesinde niçin ârife tahsis edildiği hususunu ise şöyle izah etmektedir: "İnsana ait yaratma, cem'-i himmete muhtaçtır; cem'-i himmet, en ulvî ve en saf hallerinde insanın ruhi kuvvetleriyle

---

[1134] Aynı eser, s. 261.
[1135] İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Ta'lik: Ebu'l-Alâ Afifî, s. 88-89.
[1136] Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, s. 361.
[1137] Ebu'l-Alâ Afifî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2000, s. 167.

yaratmak ve değiştirmek istediği şeye bütünüyle yönelmesidir. Bu da, ancak "arif" veya "insan-ı kâmil" için mümkün olabilir."[1138]

İbnü'l-Arabî'ye göre bu mesele ancak zevk yoluyla bilinebilir. O, bu duruma Bâyezid-i Bestâmî'nin karıncayı diriltmesini örnek olarak verir. Zîrâ, Bâyezid-i Bestâmî öldürmüş olduğu bir karıncayı üfleyerek diriltmiş ve tabi ki üfleyenin kim olduğunu bilerek üflemiştir.[1139] Yani burada diriltme fiilinin gerçek faili Allah'tır, ârif veya insan-ı kâmil ise bu olayda bir vasıtadır.

Afîfî, ârifin yaratmasını anlamanın ikinci yönünün ise, İbnü'l-Arabî'nin "hazarât-ı hams" ile ilgili açıklamaları olduğunu ve bu açıklamalarda aynı zamanda ârifin yaratılmış şeyleri nasıl koruyacağının da izah edildiğini belirtmektedir. Buna göre her şey, beş mertebenin birinde veya birkaçında var olmaktadır. Bazı açılardan Platonik "feyizler"e benzetilen bu mertebeler, yukarıdan aşağıya doğru tertip edilmiştir. Şöyle ki, her herhangi bir mertebeye kendi üstündeki mertebede bulunan şeyler yansıdığı gibi, kendisinde bulunan şeyler de bir altındaki mertebeye yansır. Bazen eşyanın, sadece ulvî mertebelerde varlığı bulunur, aşağı mertebelerde varlığı bulunmaz; bazen de herhangi bir şeyin bütün mertebelerde varlığı bulunabilir. "Ârif, himmetiyle herhangi bir şeyi yaratır" cümlesi, ârifin daha üst bir âlemde bilfiil varlığı olan bir şeyi his âleminde izhar etmesi anlamını gelir, yoksa daha önce var olmayan bir şeyi varlığa büründürmesi anlamını taşımaz. O halde ârif, himmetini herhangi bir mertebede eşyanın suretinde yoğunlaştırıp, o nesneyi dış âlemde somut olarak varlık sahasına çıkartabilir. Herhangi bir şeyin suretini herhangi bir üst mertebede korumakla da, daha aşağı mertebelerde onun suretini muhafaza etmiş olur, bunun aksi de doğrudur.[1140]

Bazı arifler muktedir oldukları halde tasarruf etmeyi terk ederler. Bunun bazı sebepleri şöyle izah edilebilir:

Ârif, kendisinde var olan kuvvetin mutlak anlamda güçlü olana yani Allah'a ait olduğunu bilir. Ayrıca, bu kuvveti kullanmanın Allah karşısında bir cehalet ve edepsizlik olduğunu idrâk ederek, tasarrufu kuvvetin gerçek sahibine bırakır ve kendisi mutlak acziyet haline döner. Bu, İbnü'l-Arabî'nin "*Allah sizi zayıflıktan*

[1138] Aynı eser, s. 167-168.
[1139] İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Ta'lik: Ebu'l-Alâ Afîfî, s. 142.
[1140] Ebu'l-Alâ Afîfî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, s. 168-169.

yarattı, sonra size zayıflığın ardından kuvvet verdi, sonra da kuvvetin ardından tekrar zayıflık ve yaşlılık verdi"[1141] âyetine getirdiği felsefî-sûfî yorumdur.[1142]

Ârifin marifeti arttıkça himmet yoluyla başkaları üzerindeki tasarrufu azalır. Bu da iki sebepten kaynaklanır: Birisi ârifin, ubûdiyyet makamında tahakkuk etmiş olması ve yaratılışındaki aslî kulluk yönüne bakmasıdır. Diğeri ise, tasarruf eden ile tasarruf edilenin birliğidir. Dolayısıyla ârif, himmetiyle tasarruf edeceği bir şey göremez. Bu da kendisini tasarrufta bulunmaktan alıkoyar.[1143]

İbnü'l-Arabî'nin bildirdiğine göre Şeyh Ebû Abdillâh Muhammed bin Kâid, Şeyh Ebu's-Suûd bin eş-Şiblî'ye şöyle sordu: "Niçin tasarrufta bulunmuyorsun?" Bunun üzerine eş-Şiblî şöyle cevap verdi: "Ben tasarrufu, Hakk'ın üzerimde dilediğince tasarrufta bulunması için terk ettim." Burada, Allah Teâlâ'nın, *"O'nu vekil kıl!"*[1144] emrine göndermede bulunur ki vekil, tasarrufta bulunandır. Ebu's-Suûd, Allah Teâlâ'nın şu emrini işitmiştir: *"Allah'ın sizi üzerine halife kıldığı şeylerden sarfedin!"*[1145] Dolayısıyla Ebu's-Suûd ve ârifler, ellerinde olanın kendilerine ait olmayıp, kendilerinin bu mülke halife kılındıklarını bilirler. Şimdi, buna benzer şeyleri müşahede eden bir kimsede, başkaları üzerinde tasarrufta bulunabileceği bir himmet nasıl kalabilir ki? Himmet ancak üzerinde tasarruf edilecek şey üzerinde yoğunlaşıp diğer şeylerin göz ardı edilmesiyle etkisini gösterebilir. İşte bunun bilgisidir ki, ârif kişiyi böylesi bir yoğunlaşmadan alıkoyar. Dolayısıyla, marifeti eksiksiz olan ârif, son derece acz ve zaaf içerisinde zahir olur.[1146]

Yine İbnü'l-Arabî konuyla ilgili olarak Ebu's-Suûd'un, "On beş yıldan beri Allah bana tasarruf verdi ve ben incelik göstererek tasarrufta bulunmadım" sözünü nakleder. İbnü'l-Arabî ise tasarrufu incelik göstermek için bırakmadığını, kendisinin tasarrufta bulunmayışının sebebinin, marifetinin kemalinden kaynaklandığını belirtir. Ona göre marifet, tasarrufta bulunma işini tercihe bırakmaz. Binaenaleyh ârif,

---

[1141] Rum, 30/54.
[1142] Ebu'l-Alâ Afîfî, *a.g.e.*, s. 264.
[1143] İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Ta'lik: Ebu'l-Alâ Afîfî, s. 128.
[1144] Müzzemmil, 73/9.
[1145] Hadîd, 57/7.
[1146] İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Ta'lik: Ebu'l-Alâ Afîfî, s. 128-129.

himmetiyle âlemde tasarrufta bulunduğunda, bunu kişisel tercihiyle değil, ilahî emirle ve zorunda kalarak yapar.[1147]

Ariflerin varlıktaki her şeyin ezelde sabit olduğu hale göre zuhûr ettiğini idrak etmeleri, tasarrufu terk etmelerinin başka bir sebebidir. Başka bir deyişle onlar, Allah Teâlâ'nın meydana gelecek her şeyi ezelî ilmiyle takdir edip belirlediğini ve kudret elinin yazmış olduğu bir tek kelimeyi ortadan kaldırabilecek hiçbir varlığın bulunmadığını idrak etmişlerdir. O halde ne'de ve niçin tasarruf edeceklerdir?[1148]

[1147] İbn Arabî, a.g.e., s. 129.
[1148] Ebu'l-Alâ Afîfî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, s. 265.

İKİNCİ BÖLÜM
RİCÂLU'L-GAYB ANLAYIŞININ TASAVVUF İLMİNDEKİ YERİ

A) Tasavvufun Temel Kaynaklarında Ricâlu'l-Gayb

Tasavvufun temel kaynaklarında ricalu'l-gayb konusu fazla yer almamıştır. Ahmet Ögke, bunun sebebini, tasavvufun önde gelen müelliflerinin, tasavvufun henüz şer'î bir ilim olup olmadığının tartışıldığı teşekkül döneminde, ricalu'l-gayb gibi anlaşılması oldukça güç ve farklı bir konuyu eserlerinde işlemeyi uygun görmemeleri olabileceğini belirtmektedir. Ona göre, bu açıdan bakıldığında, tasavvufun şeriata uygunluğunu ortaya koymak üzere telif edilmiş pek çok klasik eserde bu konunun kısaca geçiştirilmiş olması tabiî karşılanmalıdır. Ancak bu demek değildir ki, o dönemde ricalu'l-gayb telâkkisi tasavvuf ilminin konuları arasında yer almamıştır. Muhtemelen bu anlayış, mutasavvıflar arasında yaygın olmakla birlikte, kısaca temas edilen çeşitli sebeplerden dolayı tasavvuf kitaplarında yazılı olarak yerini almamış olmalıdır.[1149]

İbnü'l-Arabî öncesi tasavvuf ilmi hakkındaki şu değerlendirmeler de, ricâlu'l-gayb konusunun ilk dönem tasavvuf kaynaklarında niçin yeterince yer almadığı hususunda bir fikir verebilir:

"İbnü'l-Arabî öncesi tasavvufu, temelde zâhir-bâtın, şeriat-hakikat ekseninde olup fıkıh ve kelâm gibi bir ilim olduğu esasına dayanmaktaydı. İlk dönem sufileri, kendi görüş ve yöntemlerini belirlerken, daima zahirin sınırları içerisinde bir meşruiyet arayışı içerisinde olmuşlardı. İbnü'l-Arabî açısından bakıldığında, onların bu tavrı mazur görülebilirdi. Zira ilk dönem sufileri, İbnü'l-Arabî'nin "şekilci" olarak tanımladığı zâhir ulemasının baskısı altında hareket ediyorlardı. İbnü'l-Arabî ile meşrûiyetini, fıkıh ve kelam gibi ilimlerden alan tasavvuf anlayışı, yerini, meşrûiyetini bizzat Hz. Peygamberden alan, bizzat diğer ilimlere meşrûiyet kazandıran üst bir ilim olan tasavvufa bırakmıştı. İbnü'l-Arabî ile değişen şey, tasavvufun, İslamî bir ilim olmasının ötesinde, bir metafizik ve "ilm-i ilâhî" olmasıydı."[1150]

[1149] Ahmet Ögke, a.g.m., s. 168.

[1150] Abdullah Kartal, "Metafizik Dönemden Geriye Bakmak-İbnü'l-Arabî'nin İlk Sufilerin Bazı Görüşleri Hakkındaki Eleştirileri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23, s. 365. İbnü'l-Arabî'nin, kendinden önceki sufilerin, şekilci

Tasavvufun ilk kaynaklarının müellifleri arasında ricâlu'l-gayb ile ilgili ilk defa geniş bilgiler veren Hucvirî (ö.470/1077), dörtbin kişilik gizli bir veliler topluluğundan bahsetmektedir. Ona göre hiç kimse onları tanımaz, hallerindeki güzelliği de bilmez. Bunlar her halükârda hem kendilerinden hem de halktan gizlidirler. Başka bir deyişle, veli olduklarını halk da kendileri de bilmezler. Hucvirî, bu konuya dair haberlerin ve hadislerin nakledildiğini, bu konuda evliyânın sözleri bulunduğunu ve neticede bu meselenin açık seçik bir hale geldiğini ifade eder.[1151]

Yüce Allah'ın dergâhında bulunan ve "ehl-i hal ve akd" yani bir işin yapılmasına veya yapılmamasına karar veren kurmay ve komutan velilere gelince; bunların sayısı üç yüzdür. Bunlara "ahyâr" (hayırlılar) adı verilir. Sayıları kırk olan veliler topluluğuna "abdâl", yedi tanesine "ebrâr", dört tanesine "evtâd", üç tanesine "nükabâ" ve bir tanesine de "kutub" veya "gavs" adları verilmiştir. Bunlar birbirlerini tanırlar ve yapılacak işler hususunda birbirlerinin iznine ihtiyaç duyarlar. Nakledilen haberlerin bu hususu ifade ettiğini söyleyen Hucvirî, ayrıca bunların sıhhatı üzerinde Ehl-i sünnetin icmâı olduğunu da iddia eder.[1152]

Hakk Teâlâ velileri âleme vâli kılmıştır. Böylece bu seçkin insanlar, sadece O'nun sözünü söylemekte ve O'nun hükmünü icrâ etmektedirler. Allah, nefse tâbi olma yolunu onlar için kapatmıştır. Bunun için semadan yağmur, onlar vesilesiyle, onların bereketine, yüzü suyu hürmetine yağar. Yerden bitkiler onların hallerindeki safa sebebiyle biter. Müslümanlar, onların himmeti ile kâfirlere karşı galip gelirler, zafer elde ederler.[1153]

Yine Hucvirî'ye göre, bu yolun mensupları arasında meşhurdur ki; evtâd denilen velilerin, âlemi her gece dolaşmaları gerekmektedir. Şayet gözlerinin düşmediği ve görmediği bir yer mevcut olur ve orada bir aksaklık meydana gelirse, o zaman kutba dönerler. Bu aksaklığın giderilmesi için kutbun himmetini celbetmek ve harekete geçirmek için ona başvururlar, kutbun bereketleri ile Allah Teâlâ bu aksaklığı ortadan kaldırıncaya kadar ona müracaat etmeye devam ederler.[1154]

âlimlerin baskısı altında hareket ettiklerini ileri sürmesi ile ilgili olarak bkz. İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. IV, s. 262-277.

[1151] Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 329-330.

[1152] Aynı eser, s. 330.

[1153] Aynı eser, s. 329-330.

[1154] Aynı eser, s. 346.

Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö.412/1021)'nin, *Tabakatu's-Sûfiyye* adlı eserinde yer aldığına göre, Ebû Abdillâh el-Mağribî (299/911), ricâlu'l-gaybın bulunduğu yerler ile ilgili olarak, abdâlın Şam'da, nücebânın Yemen'de ve ahyârın da Irak'ta bulunduğunu bildirmiştir.[1155] Bu ifadeler hadislerden yola çıkılarak söylenmiş olabilir. Çünkü ilgili bölümde de görüleceği üzere konumuz hakkındaki hadislerde ricâlu'l-gaybın bulunduğu yerlerle ilgili rivayetler bulunmaktadır.

Seriyyü's-Sekatî (257/870), abdâlın dört ahlâkî niteliğinden bahseder. Bunlar; vera' husûsunda tam bir titizlik, sağlam irâde, iç dünyâyı ahlâkî sorunlardan arındırmak ve ahlâkî konularda samîmî olup ilkeli davranmaktır.[1156]

Tasavvufî mahiyetteki tefsirinden anlaşıldığına göre Sülemî (412/1021), velilerin üstünde evtâd, evtâdın üstünde revâsî'nin bulunduğunu, bir felaket zamanında kulların dua mercîinin evtâd olduğunu söylemiş, 'revâsî'yi kutbun altında yer alan Allah dostlarının havâssı kabul etmiştir.[1157]

Abdülkerim el-Kuşeyrî (465/1073), velî kavramını tanımlarken ricalu'l-gayb anlayışını yansıtan bazı temel ipuçları vermektedir. Ona göre, "faîl" vezninde fakat "ism-i mef'ûl" anlamında olmak üzere velî, durumu Allah Teâlâ tarafından sevk ve idare edilen kimsedir ki, "*O, bütün sâlih kullarını görüp gözetir*"[1158] meâlindeki ayet bunları nitelendirmektedir. Allah Teâlâ veli kulunu bir an bile nefsiyle baş başa bırakmaz; onun işlerini görmeyi ve onu koruyup gözetmeyi bizzat üzerine alır.[1159] "O halde devamlı Allah'ın koruması altında bulunan evliyâ zümresinin birer ferdi olan gayb erenleri, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine yüklemiş olduğu her türlü vazifeyi yerine getirirken onun gözetim ve denetiminden bir an dahi olsa uzak kalmamaktadırlar."[1160]

Kuşeyrî Risâlesi'nde yer alan bir rivayete göre, Bilâl Havvâs başından geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır:

"Benî İsrail çölünde bulunuyordum. Âniden bir zatın yanımda yürüdüğünü fark ettim ve hayrete düştüm. Sonra onun Hızır (a.s.) olabileceği kalbime ilham

---

[1155] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 194.
[1156] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 54. Sadakayı gizli vermenin de Allah'ın abdala tahsis ettiği yüce makama ulaşmak için şart olduğu ileri sürülmüştür. İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Thk. Osman Yahya-İbrahim Medkur, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Kahire, 1403/1983, c. VIII, s. 420.
[1157] Süleyman Ateş, *Sülemi ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1969, s. 199-200.
[1158] A'raf, 7/196.
[1159] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 436.
[1160] Ahmet Ögke, a.g.m., s. 169.

edildi. Bu zata, Hakk Teâlâ'nın hakkı için söyle, sen kimsin diye sordum. Ben, kardeşin Hızır'ım dedi. Sana birkaç sualim var, dedim. İstediğini sor, dedi. İmâm-ı Şâfiî (ö. 204/819) hakkında ne dersin dedim. O, 'evtâd'dandır, dedi. Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) hakkında ne dersin, dedim. O, sıddîk olan bir zattır, dedi. Bişr b. el-Hâris el-Hafî (ö. 227/841) için ne dersin, dedim. Ondan sonra onun gibisi yaratılmamıştır, dedi."[1161]

Yine *Kuşeyrî Risalesi*'nde yer aldığına göre Feth-i Mevsılî şöyle demektedir:

"Her biri abdâl sayılan otuz şeyhin sohbetinde bulunmuştum. Kendilerinden ayrılırken hepsi de bana, 'Oğlanlarla sohbet etmekten ve onlarla düşüp kalkmaktan sakın' diye tavsiyede bulunmuşlardı."[1162] Görüldüğü gibi bu rivayetlerde evtâd ve abdâl kavramları geçmektedir.

Aslında *Kuşeyrî Risalesi*'nde, açıkça ifade edilmese de, ricâlu'l-gaybın niteliklerine dair bazı işaretlere de rastlamak mümkündür. Meselâ, fakr kavramı ele alınırken, "fukarâ" zümresinin, Allah'ın kulları arasından seçtiği ve süzdüğü safderun insanlar olduğu, onların Allah'ın sırlarının halk arasındaki mahalleri olduğu, Hakk'ın, halkı onlar vasıtasıyla koruduğu ve onların hürmetine ve bereketine insanların rızkını bollaştırdığı ifade edilir.[1163] Daha önce de zikrettiğimiz gibi ricâlu'l-gayb; âlemin korunması, insanlara rızık verilmesi, belaların defedilmesi gibi hususlarda bir vasıtadırlar.

İmâm-ı Gazâlî (ö.505/1111)'nin *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde abdâl denilen kimselerin vasıfları şöyle anlatılmıştır: Onların yemeleri ancak şiddetle acıktıklarında, uyumaları ancak uykunun şiddetle baskın gelmesi anında, konuşmaları da ancak zaruret halindedir. Yani onlar, iyice acıkmadan bir şey yemezler; uykuları iyice bastırmadan uyumazlar; mecbûriyet olmadıkça konuşmazlar ve sorulmadıkça cevap vermezler. Herhangi bir soru sorulduğunda, cevap verecek başka bir kimse varsa sükût ederler; o da yoksa o zaman cevap verirler. Zira onlar, sorulmadan söze başlamayı, söz için gizli şehvet sayarlar.[1164]

Yine aynı eserde sahabeden Ebu'd-Derdâ (31/651) abdâl denilen kimseleri şöyle tanıtır: Allahu Teâlâ'nın kendilerine abdâl denen bazı kulları vardır ki; bunlar

---

[1161] Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 55.
[1162] Aynı eser, s. 628.
[1163] Aynı eser, s. 452-453.
[1164] Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. I, s. 69. Ayrıca bkz: Gazâlî, a.g.e., c. III, s. 74.

peygamberlerin halefleri ve yeryüzünün direkleri (evtâd)dir. Nübüvvet sona erince Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed'in (s.a.v) ümmetinden bir kavmi onların yerine koymuştur. Onlar fazla namaz, çok oruç ve ibadetlerinden değil; ancak ciddi vera' ve samimi niyet sahibi olup herkese iyilik düşünmelerinden ve Allah için nasihat etmelerinden dolayı bu makama ermişlerdir. Onlar, korkaklığa varmayan sabır, zillete düşmeyen tevâzu sahibidirler. Otuz veya kırk kişi olan bu kimseleri Cenâb-ı Hak seçmiş olup bunlar İbrahim (a.s) kalbi üzeredirler. Onlardan birisi vefat ettiği takdirde, Allah onun yerine başkasını koyar.[1165]

Onlar kimseyi lanetlemez, kimseye hakaret etmez, kimseye dil uzatmaz, kimseye haset etmez ve dünyaya karşı hırslı olmazlar. İyilik bakımından insanların en temizi, en yumuşak ahlaklısı ve en cömertleridir. Alametleri eli açık olmak, seciyeleri güler yüz, sıfatları ise selamettir. Bugünleri için korkmayıp yarınları için de gaflette kalmazlar ve zahirlerini muhafaza ederler. Allah'la ilgili kesin bilgilerinde (yakîn) ve hayırlı işlerde yarışta onlara rüzgâr bile yetişemez. Allah'a olan şevkleri bakımından gönülleri ona doğru yükselir. "*…İşte onlar Allah'ın ordusudur (hizb); muhakkak galip gelecek olan da Allah'ın ordusudur*"[1166] ayeti, bu kimseleri tasvir etmektedir.[1167]

Bu niteliklere nasıl ulaşılabileceği konusunda kendisine sorulan bir soruya Ebû'd-Derdâ (r.a.) şöyle cevap vermektedir:

"Dünyayı terk ile bu seviyeye ulaşabilirsin, zira sen (dünyaya) buğz ettiğin vakit, ahirete yönelirsin. Ahireti sevdiğin nispette dünyadan yüz çevirirsin. Dünyadan yüz çevirdiğin nispette de sana faydalı olanı görür, bulursun. Allahu Teâlâ kulunun iyi talebine karşılık ona doğru yolu gösterir, onu korur. Şunu da bil ki, bu anlattığım Kur'an-ı Kerim'dedir. Nitekim Allah Teâlâ : '*Muhakkak ki Allah sakınanlarla ve iyilik edenlerle beraberdir*' buyurmuştur."[1168]

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (283/896)'nin şu sözü de İhyâ'da yer almıştır: "Abdâl, ancak şu dört haslet ile abdâl olmuştur. Bunlar da açlık, uykusuzluk, sükût ve uzlettir."[1169]

[1165] Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. III, s. 347.
[1166] Mücadele, 58/22.
[1167] Gazâlî, a.g.e., c. III, s. 347-348.
[1168] Gazâlî, a.g.e., c. III, s. 348.
[1169] Gazâlî, *a.g.e.*, c. III, s. 73.

Yine *İhyâ*'da kaydedildiğine göre, Kâbe-i Muazzama'yı her akşam bir abdal ve her sabah da bir evtâd tavaf eder. Bu durumun sona ermesi, Kâbe'nin yerden ref' olunmasına sebeptir.[1170]

Ebû Talib el-Mekkî (ö.386/996)'nin *Kutû'l-Kulûb* adlı eserinde bildirildiğine göre, abdâllar yeryüzünün en ücra köşelerine çekilmişler ve insanların gözünden gizlenmişlerdir. Bunun nedeni ise şudur: Onlar bu zamanın âlimlerine bakıp onlarla görüşmeye güç yetiremez ve onların sözlerini dinlemeye sabredemezler. Çünkü onlar, abdâllar yanında, Allah Teâlâ'yı bilmeyen kimselerdir.[1171]

Sühreverdî (ö.632/1234)'nin *Avarifü'l-Maarif* adlı eserinde nakledildiğine göre, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (283/896)'ye "hâl ilmi"nin ne olduğu sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Tedbiri terktir hâl ilmi. Bu sıfat kendisinde bulunan 'evtâd'dandır."[1172]

Avarifü'l-Maarif'te, kötü sıfatlarını güzel ahlâka tebdil etmelerinden dolayı abdâllara "abdâl" isminin verildiği şöyle ifade edilmiştir:

"Nefsin kalbe tesir eden cihetinin nurlanması, incinin parlaklığı sayesinde dışındaki sedefin bir yanının (iç yüzeyinin) parlamasına benzer. Nefiste bir zulmet eserinin kalması, nefsin tabiat ve karakterine ait bir cihetinin bulunmasındandır. Nitekim sedefin dış kısmı, içinin aksine, deniz suyunun çarpması ve benzeri dış tesirler sebebiyle siyahlığını kaybetmez. İki yönünden biri nurlanınca nefs, ahlakını güzelleştirmeye ve sıfatlarını tebdil etmeye meyleder. Nefislerindeki bu tebdil yüzünden abdâllara "abdâl" adı verilmiştir. Bu işin en büyük sırrı, sufinin kalbinin devamlı surette Allah'a yönelik olması ve dilinin zikr-i ilahiye bağlı olarak zât-ı ilahi zikrine yükselmesidir."[1173]

Tevbeyi; makamların ilki, bütün makamların aslı ve özü, tüm hallerin anahtarı ve yine bütün makam ve hâlleri, tevbenin bir neticesi ve semeresi olarak kabul eden Sühreverdî, dört şeyi elde eden kimsenin abdâl olma vasfını kazanacağını söyler. Bu dört şeyden ilki, iman; ikincisi, tevbe-i nasûh; üçüncüsü, dünyaya karşı değer vermemek ve zahid olmak; dördüncüsü de, kalıp ve kalbe ait amelleri, zahiren ve batınen kusursuz ve eksiksiz yaparak yalnızca Allah için amel etmeye devam

---

[1170] Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. I, s. 243.
[1171] Ebû Talib el-Mekkî, *Kutû'l-Kulûb*, Daru Sadır, yy.-ts., c. I, s. 175.
[1172] Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, c. I, s. 82.
[1173] Aynı eser, c. I, s. 125.

ederek, ubûdiyet makamını gerçekleştirmektir. Bunları gerçekleştiren kimseye bundan sonra bu dört şey üzerine diğer dört şeyi bütünü ile tamamlaması konusunda yardım edilir. Söz konusu şeyler de az konuşmak, az yemek, az uyumak ve insanlardan uzaklaşmaktır. Zahid âlimler ve şeyhler, ancak bu dört husus ile bütün makamların yerleşeceği ve hallerin doğru olacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Bu dört esası gerçekleştirmek ve Cenab-ı Hakk'ın te'yîdi ve O'nun güzel tevfiki ile abdâllar abdâl olma vasfını kazanırlar. Bu dört şeyin hakikatına kim sahip olursa, semaların melekûtuna yükselir. Kaderin ve âyât-ı ilahiyyenin sırrına erebilir. Allah tarafından indirilmiş ilahi kelamı anlayabilir, onların zevkine varabilir. Yine o kimse, bu dört şeyden çıkan, bunlarla var olup, bunlarla yerleşik hale gelen makam ve hallerin hepsine sahip olabilir.[1174]

Kelâbâzî (ö.385/995)'nin, *et-Taarruf* adlı eserinde Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909)'nin konumuzla ilgili şu sözü yer almaktadır: "Büdelâdan otuz kişi, 'Halkı Ulu ve Yüce Allah'a davet etme ehliyetine sahipsin' diye işarette bulununcaya kadar nasihat etme faaliyetine girişmedim."[1175]

Ebû Nasr es-Serrâc (ö.378/988) *el-Luma'* isimli eserinde; şeriat ilimlerini dört kısma ayırmış ve bu ilimlerin her birini üzerinde toplayan bir kimsenin imam-ı kâmil olacağını ve o kişinin kutub, hüccet sayılıp insanları doğru yola çağıracağını ifade etmiştir.[1176]

Yine *el-Luma'* adlı eserde İbn Sâlim'den şu söz nakledilmiştir: Altmış yıl kadar Sehl b. Abdullah'ın sohbetinde bulundum. Bir gün kendisine dedim ki: "Sana altmış yıl hizmet ettim. Ama bir gün olsun bana, sana gelip giden "büdelâ ve evliyâ" taifesini göstermedin." Bana şu karşılığı verdi: "Onları her gün bana takdim eden sen değil misin? Dün seninle konuşan, misvâklı ve peştemallı zâtı görmedin mi? İşte o, onlardandı."[1177]

Hakîm-i Tirmizî (ö.320/932), *Hatmü'l-Evliyâ* adlı eserinde konuyla ilgili şu görüşleri ortaya atmıştır: Aziz ve Celil olan Allah, nebisinin (s.a.v) ruhunu kabzettiğinde, onun ümmetinden kırk sıddîk ortaya çıkar. Yeryüzü onlarla ayakta durur ve onlar onun ev halkıdır (âl-i beyt). Onlardan biri öldüğünde onun makamına

---

[1174] Aynı eser, c. II, s. 96.
[1175] Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 163.
[1176] Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Luma'*, Tahk. Abdülhalîm Mahmûd-Abdülbâkî Sürûr, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Mısır, 1380/1960, s. 456-458.
[1177] Aynı eser, s. 235.

bir başkası geçer. Onların sayısı tükenip dünyanın zevâl vakti geldiğinde Allah bir velî gönderir. Allah onu seçmiş, ayırmış, kendisine yaklaştırmış, yakınlaştırmış, evliyâya verdiğini ona da vermiş ve ona özel olarak "hâtemu'l-velâye"yi ihsan etmiştir. Böylece o, sâir evliyâya kıyamet günü Allah'ın hücceti olur. Hz. Muhammed (s.a.v)'de sıdku'n-nübüvvet bulunduğu gibi onda da bu mühür (hatm) sebebiyle sıdku'l-velâyet bulunur. Ne şeytan ona yaklaşabilir, ne de nefs bu velayetten kendi payına düşeni alabilir.[1178]

Kıyamet günü evliya huzura çıkıp da kendilerine sıdku'l-velayet ve ubûdiyyet hakkında sorulduğunda, hatm-ı velayet kendisinde tam olarak bulunan kişide bunun mevcut olduğu görülür. Bu sayede o; onlara, diğer muvahhidlere ve sonrakilere Allah'ın hücceti olmuştur, kıyamet gününde de onların şefaatçisidir. Ayrıca o, onların efendisidir. Hz. Muhammed (s.a.v) nasıl enbiyanın efendisi olmuşsa, o da evliyaya efendi olmuştur. Şefaat makamı ona tahsis edilir ve o, Allah'a öyle bir hamd ve senâda bulunur ki bütün evliya, onun, Allah hakkındaki ilmi hususunda kendilerinden üstün olduğunu itiraf ederler.[1179]

Yaratılışın başlangıcında zikredilmiş olan bu velî, zikirde ve ilimde ilk olduğu gibi yine meşîette, ilahi takdirde, levh-i mahfuzda, mîsakda, mahşerde, hitapta, huzura çıkışta, şefaatte, sıratı geçişte, cennete girişte ve ziyarette de ilktir. Hz. Muhammed (s.a.v), nasıl peygamberlerin önünde bulunuyorsa, o da her mekânda evliyanın öncüsü durumundadır. Muhammed'e (s.a.v) nazaran o, kulak hizasında iken diğer evliya ense hizasında bulunmaktadır.[1180]

O, makamı Mülkü'l-mülk'te olan bir kuldur. O, en büyük mecliste (meclisü'l-a'zam) Allah ile sohbet eder. O, Allah'ın avucunda bulunmaktadır. Evliya onun arkasında ve derece derece aşağısında yer alırlar. Enbiyânın menzilleri ise onun önündedir.[1181]

Sözü edilen bu kırk kişi, her zaman onun ehl-i beytidirler. Bununla nesep olarak aile efradı değil, zikir ehli kastedilmektedir. Rasulullah (s.a.v) Allah'ın zikrini ikame etmek ve ona belli bir yer tespit etmek için gönderilmiştir. Bu halis ve saf olan zikirdir. Bu yere (eve) sığınan herkes O'nun ehli (ev halkı) olur. Rasulullah'ın şu

---

[1178] Hakîm-i Tirmizî, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, s. 344.
[1179] Aynı eser, s. 344-345.
[1180] Aynı eser, s. 345.
[1181] Aynı yer.

sözü bununla ilgilidir: "*Ehl-i beytim ümmetim için emandır (teminattır). Onlar gittiğinde (geride kalanlara) tehdit edildikleri şey gelir (korkutuldukları şey başlarına gelir).*" Bu kırk kişi bu ümmet için emandır. Çünkü yeryüzü onlarla ayakta durmakta ve insanlar onları vesile kılarak yağmur duasına çıkmaktadırlar. Bundan dolayı onlar öldüğünde tehdit edildikleri şey başlarına gelir. Şayet peygamberin ehl-i beytten kastı kendi nesebinden gelenler olsaydı, onlardan tek bir kimse kalmayıncaya dek hepsinin ölmesi imkânsız olurdu. Halbuki Allah, onları sayılamayacak kadar çoğaltmıştır.[1182]

Mevlânâ Celaleddin Rûmî (ö.672/1273) de meşhur eseri *Mesnevî*'sinde yer yer abdâl, kutub gibi ricalu'l-gayb ile ilgili kavramlara değinir ve bu konuda açıklamalar yapar. Bir yerde kutbu aslana benzetir ve şöyle der:

"Kutub aslandır ve onun işi avlanmaktır; geri kalan halk, onun artığını yer. Gücün yettiğince kutbu memnun etmeye çalış; böylece güçlenir, vahşileri avlar. İncinirse halk yiyeceksiz kalır; çünkü boğazın bütün rızkı akıl avucuyladır. Çünkü halkın bulduğu, onun yediğinin geri kalanıdır. Gönlün av arıyorsa buna dikkat et. O, akıl gibidir; halk da organlar ve beden gibi; bedenin tedbiri akla bağlıdır. Kutbun zayıflığı bedenden olur, ruhtan değil. Zayıflık gemide olur, Nuh'ta değil. Kutub kendi çevresinde dönendir; feleklerin dönüşü onun çevresindedir. Yakın adamı ve kulu olduysan, gemisini tamir etmede ona yardım et. Yardımın sana yarar, ona değil. Hakk Teâlâ: '*Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder*'[1183] buyurmuştur."[1184]

Yine Mevlana'ya göre cihan bir kişiden ibarettir. Geri kalanlar hep onun tabileridir, hep onun yüzünden geçinenlerdir.[1185] Onun kutub ile ilgili diğer bazı ifadeleri ise şöyledir: "Hayret, önder olmak için başta koşan nice bilgiler vardır da bizzat onunla baş gider. Başının gitmesini istemiyorsan sen, ayak ol; görüş sahibi kutba sığın. Padişahsan da kendini onun üstünde görme; bal olsan da onun bitkisinden başkasını toplama. Senin düşüncen surettir, onunkiyse candır; senin paran kalptır, onun parası maden."[1186] "Hasta ziyaretine gitmekte fayda vardır; onun

---

[1182] Hakîm-i Tirmizî, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, s. 345-346.
[1183] Muhammed, 47/7.
[1184] Mevlana, *Mesnevî* (I-II), haz. Adnan Karaismailoğlu, Yeni Şafak, 2004, c. II, s. 226.
[1185] Mevlana, *Mesnevî* (I-VI), çev. Veled İzbudak, MEB Yay., İstanbul, 2001, c. I, s. 235.
[1186] Mevlana, *Mesnevî*, haz. Adnan Karaismailoğlu, c. 1, s. 226.

faydası yine sana aittir. İlk faydası şudur: Ola ki, o hasta şahıs bir kutub ve ulu bir padişahtır."[1187]

Mevlana'nın abdâl ile ilgili bazı ifadeleri de şöyledir: "Konuşma, göz ve kulak ruhun ışığıdır. Sudaki kaynama, ateşin ışığıdır. Canın ışığının bedende bulunduğu gibi abdalın ışığı benim canımdadır. Canın canı, candan ayak çekince; bil ki can, cansız beden gibi olur."[1188] "Gayb âleminin başka bir bulutu ve suyu vardır; başka bir gök ve güneşi vardır. O ancak mukarreblere görünür. Geri kalanlar yeni yaratıştan şüphe içindedir. Yetiştirmek için yağmur vardır, soldurmak için yağmur vardır. Bahar yağmurunun faydası çok şaşırtıcı! Sonbahar yağmuru bahçeye sıtma gibi! O bahar yağmuru, bahçeyi nazla besler; bu sonbahar yağmuru nahoş yapar, sarartır. Aynı şekilde soğuk, rüzgâr ve güneşi farklılık üzere bil ve ipucunu bul. Aynı şekilde gizli âlemde bu türler vardır; zararlı, yararlı; kârlı ve ziyanlı. Abdâlın şu nefesi o bahardandır, gönül ve canda ondan yeşillik yeşerir. Bahar yağmurunun ağaca yaptığı, onların nefeslerinden talihli kişiye olur."[1189] "Cebrail'in gücü mutfaktan değildir; varlığı yaratanı görmektendir. Aynı şekilde bu Hakk abdâlının gücünü, yine Hakk'tan bil; yemekten ve tabaktan değil. Cisimleri de nurla yoğruldu, böylece ruhu ve meleği geçtiler."[1190] "Abdâlların aklı, Cebrail'in kanadı gibidir; mil mil Sidre'nin gölgesine kadar uçar."[1191]

"Abdal" kavramını ele aldığı makalesinde Süleyman Uludağ, konuyla ilgili değerlendirmesinde; Abdullah b. Mübarek, Hâris el-Muhâsibî, Ebû Talib el-Mekkî, Serrâc, Kelâbâzî, Sülemî, Kuşeyrî, Gazâlî, Hucvirî gibi tasavvufun ilk ve en büyük müelliflerinin eserlerinde abdâl konusunun ya hiç yer almamış veya pek az ilgi görmüş olduğunu, Ebû Nuaym'ın Hilyetü'l-Evliyâ adlı eserinde ise sadece hadis olduğu iddia edilen bazı ibarelerin nakledildiğini[1192] belirterek, abdâl telakkisinin, çeşitli müelliflerce az çok farklı şekillerde açıklanmış olsa da, bütün tasavvuf zümreleri arasında benimsenmiş ve aynı şekilde değer kazanan ricalu'l-gayb telâkkisiyle de bütünleştirilmiş olduğunu ifade etmektedir.[1193]

[1187] Aynı eser, c. I, s. 232.
[1188] Aynı eser, c. I, s. 142.
[1189] Aynı eser, c. I, s. 102.
[1190] Aynı eser, c. I, s. 287.
[1191] Aynı eser, c. II. s. 426.
[1192] Bkz: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ* c. I, s. 8-9.
[1193] Süleyman Uludağ, "Abdal", c.I, s. 59.

Netice itibarıyla tasavvufun ilk kaynaklarında bazı müellifler ricâlü'l-gayb anlayışına yer verirken bazıları da yer vermemiştir. Bununla birlikte bu anlayışın izlerinin görüldüğü veya bu konuyla ilgili bazı bilgilerin yer aldığı bu ilk kaynaklarda ricâlu'l-gayb telakkisi hiyerarşik ve sistematik bir görünüme sahip değildir. Ancak İbnü'l-Arabî ile birlikte bu anlayış hiyerarşik ve sistematik bir yapıya büründürülmüştür.

B) Sûfilerin Ricâlu'l-Gaybla İlgili Kullandığı Naslar

Konuyla ilgili ayetler ve bunların değerlendirmelerine geçmeden evvel konunun daha iyi anlaşılabilmesi için işarî tefsir anlayışından bahsetmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

a) İşarî Tefsir

İşarî tefsir; tefekkür, riyâzet ve mücahede neticesinde nefsini tezkiye etmiş ve belli manevî makamlara erişmiş olan sülûk erbabının kalplerine doğan ilham ve işaretlere dayanır. İşarî tefsir, Kur'an-ı Kerim'i, onun zahirî anlamı ile bağdaştırılması mümkün olan birtakım gizli anlamlara göre tefsir etmektir. Sufiler, ulaştıkları makama, yaşadıkları manevî zevk ve tecrübeye göre, ayetlerden mana çıkarmışlardır. İlk dönemlerde nazarî denilen, sahabe ve tabiûn açıklamalarından ibaret olan tefsire, zamanla rey tefsiri de eklenmiş, fırkaların görüşlerini yansıtan tefsir ekolleri ortaya çıkmıştır. İşte bu oluşum safhasında mutasavvıflar da kendi görüşlerine uygun düşen tefsirleri toplamışlar, yaşadıkları manevî tecrübeye, kalplerine doğan ilham ve işaretlere göre Kur'an'ı yorumlamışlardır. İşarî tefsirin mutasavvıflarla birlikte ortaya çıktığını düşünmek yanlış olur. Bu uygulama Hz. Peygamber'in nübüvvetinden beri bilinmektedir.[1194]

Mutasavvıfların Kur'an ile ilgili yorum ve değerlendirmelerinin temelini, "işâretler" anlayışı teşkil etmektedir. Hareket noktası ise Kehf suresinde zikredilen Allah tarafından insana lütfedilen ledünnî ilimdir. Söz konusu ayet şöyledir: "*Ve ona katımızdan bir ilim öğretmiştik*"[1195] Buradan şöyle bir neticeye ulaşılmaktadır: "Allah'ın varlık âlemindeki kelimeleri tükenmez ve sınırsızdır. Dolayısıyla, özü

[1194] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Mektebetü Vehbe, Kahire, 2000, c.II, s. 261; Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 16-24.
[1195] Kehf, 18/65.

itibarıyla sınırlı sayıdaki Kur'an kelimeleri de sınırsız anlama işaret eder. Bunun nedeni ise mutasavvıfların, dilin zahirinden hitabın bünyesindeki ilahi dinin bâtınına nüfuz edebilmeleridir." Sufiler, manevî tecrübe yoluyla ulaştıkları bu bilgileri, herkesin anlayamaması ve hazmedememesi nedeniyle işaret ve sembollerle ifade etme yoluna başvurmuşlar ve bu tür yorum ve değerlendirmelere de "işâret" adını vermişlerdir.[1196]

İsmail Hakkî-i Bursevî, sûfilerin Kur'an'dan anladıkları mana ve işaretleri, zâhir âlimlerinin anlayamadığını şöyle dile getirir:

"Onların Kur'an'dan fehm ettikleri maânî ve işârâtı ulemâ-i zâhir fehm etmezler. Zîrâ, hakâika duhûlün başka bâbı vardır. Ol bâb ise onlara meftûh olmamıştır. Zîrâ, tarîk-ı üzerine gitmemişlerdir ki, evvel hüsn-i i'tikâd ve sâniyen esbâbına teşebbüsdür. Ve vücûdları tılsım üzerine / kalıp münhall olmamıştır. Pes, kenz-i mahfînin hakâikı onlara hafîdir. Ve ilm-i zâhir gerçi fî-nefsi'l-emr kemâldir, ya'ni ibârât ve suverdir ki ondan maânî ve hakâika udûl vâkı' olup mi'ber –ya'ni köprü- gibi olmuştur. Velâkin eğer zanniyyât değil ise fâyidesi olur, ve illâ netîcesi cehl ve tebdîldir."[1197]

Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinin tasavvufî izah ve yorumlara müsait olması, işarî tefsir anlayışının ilk sebeplerinden biridir. "*Biz ona şah damarından daha yakınız*"[1198], "*Evvel de O'dur, Âhir de. Zâhir de O'dur, Bâtın da*"[1199], "*Allah yerlerin ve göklerin nurudur*"[1200], "*Nereye dönerseniz işte Allah'ın yüzü oradadır*"[1201] gibi bir çok ayet, sûfileri işarî tefsire doğru sürükleyen bir güç olmuştur.[1202]

Mutasavvıfların işârî tefsirini, Bâtınîlerin dinin hükümlerine yaklaşımı ile karıştırmamak gerekir. Zira, sûfinin manevî tecrübeye dayalı olarak ortaya koyduğu batınî mana, Kur'an'ın zahirî manası ile bağlantılıdır. Mutasavvıflar ayetlere batınî mana vermekle birlikte, zahirî manayı göz ardı etmezler. Çünkü şeriat için zahirî manalar gerekli görülür. Batınîler ise dinin hükümlerini bertaraf için "tefsirden kasıt, zahirî değil batınî olandır" derler. Mutasavvıfların hüküm bildiren ayetleri genelde

---

[1196] Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1974, s. 19; Nasr Hamid Ebû Zeyd, "Sûfi Düşüncede Hakikat-Dil İlişkisi Üzerine: İbn Arabî'de Dil, Varlık ve Kur'an", İslâmiyât, Ankara 1999, c.II, Sayı: 3, s. 18.
[1197] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, s. 298-299.
[1198] Kaf, 50/16.
[1199] Hadîd, 57/3.
[1200] Nur, 24/35.
[1201] Bakara, 2/115.
[1202] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 46.

tefsir etmeden geçmelerinin nedeni budur. İşârî tefsirin makbul sayılabilmesi için gereken bazı şartlar vardır. Bunlar; batınî mananın zahirî anlama aykırı düşmemesi, verilen mananın doğruluğuna Kur'an'ın başka bir yerinde delilin olması, bu manaya şer'î ve aklî bir muarızın bulunmaması ve bâtın mananın tek mana olduğunun ileri sürülmemesidir.[1203]

Alûsî de işari tefsiri bazı şartlarla kabul etmektedir. Ona göre işarî tefsir, sülûk erbabına açılan ve zahir mana ile telif edilmesi, bağdaştırılması mümkün olan birtakım gizli manalardır. Bu manalara erişenler, imanın kemaline ulaşmış ve irfan sahibi olmuş kimselerdir. Çünkü onlar, Batınîler gibi zahirî manayı inkâr etmemişlerdir. Zira Batınîler zahirî manayı inkâr etmekle şeriatı tamamen yok etmek istemişlerdir. Halbuki zahire ulaşmadan batına ulaşmak isteyen, kapıyı geçmeden önce odanın baş köşesine geçip oturduğunu iddia eden kimse gibidir.[1204]

Nefislerini terbiye ederek herkesin ulaşamadığı hal ve makamlara ulaşarak Kur'an'ın birtakım sırlarına vakıf olan birçok sufi, Kur'an'ın bazı ayet ve surelerini yorumlayarak tefsirler hazırlamış, gönül dünyalarına yansıyan keşif ve ilhamla ilahi kitabı tefsir etmişlerdir. Bazı sufiler de Kur'an-ı Kerim'in tamamını veya büyük bir bölümünü bu usûl ve yolla tefsir etmişlerdir. Esasen sufiler, Kur'an'ın sırlarını keşfedebilmek için nefis tezkiyesini gerekli görürler.[1205]

Süleyman Ateş, işarî tefsir konusunda şu tespitleri yapmaktadır:

"Başlangıçta şifahî an'aneye dayanan bu tefsir zamanla eserlere geçti. İlk tasavvufi tefsiri yazanlar da Sehl İbn Abdillah, Vasıtî, Sülemî, Sa'lebî ve Kuşeyrî oldu. Bidayette ruhanî neşe ve hallere göre yapılan bu tefsire zamanla felsefe karıştı. İlk tasavvufi tefsiri yazan Sülemî, Kuşeyrî gibi müfessirler, önceki büyük sufilerden nakledilen sözlere kendi ruhani yaşantılarını da ekleyerek yazıyorlardı. Sonradan sırf ilhama ve vahye dayanarak yazma iddiası ortaya çıktı. Bu konuda en ileri giden müfessir de Muhyiddin İbnü'l-Arabî oldu."[1206]

[1203] İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, AÜİF Yay., Ankara 1968, s. 125; Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 25; Süleyman Ateş, *İşarî Tefsir Okulu*, s. 21.

[1204] Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'ı'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Dördüncü Baskı, Beyrut 1985, c. I, s. 7. Ayrıca bkz: Ahmet Çelik, *El-Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî İsimli Eserinde İşarî Tefsir*, Atatürk Üniv. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1996, s. 39.

[1205] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 47.

[1206] Süleyman Ateş, *İşarî Tefsir Okulu*, s. 330.

Yine Süleyman Ateş, tasavvufî-işarî tefsir alanında en önemli simânın, Muhyiddin İbnü'l-Arabî olduğunu, onunla birlikte işarî tefsirin, tamamen vahdet-i vücud felsefesinin etkisi altına girdiğini ve çok aşırı te'viller yapılmaya başlandığını belirtmektedir. Ona göre İbnü'l-Arabî, geniş ihatasıyla tasavvufta ve işarî tefsirde bir çığır açmış, onunla birlikte basit anlamda zühdî tefsirler yerine gayet kompleks felsefî tefsirler, vahdet-i vücud yönünde nazarî te'viller dönemi başlamıştır.[1207] En çoşkun devrine İbnü'l-Arabî, Konevî, Kâşânî ve Simnânî gibi büyük müfessirlerde ulaşan işarî tefsirde, daha sonra orijinalite kaybolmuş ve orijinal bir müfessir yetişmemiştir.[1208]

Şu yorum ve değerlendirmeler de işarî tefsirin yerini açıklayıcı mahiyettedir:

"İşârî yorum, bütün Müslümanlar için bağlayıcı olan tefsirin mukabilinde, herhangi bir bağlayıcılığı olmayan ve mevcut bilgiyi destekleyen zenginleştirici bir yorum olarak ortaya çıkmıştı. Bu husus, öncelikle sufilerin kendilerini tamamlayıcı bir ilim olarak gördüklerini ve geleneksel din ilimlerinin otoritelerini kabul ettiklerini gösteren bir kanıt sayılabilir."[1209]

Hulasâ olarak diyebiliriz ki, Kur'an'ın zahirî anlamının yanında bir de batınî anlamı vardır. Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayet, sufileri işarî tefsire sürükleyen bir güç olmuştur. Sınırlı sayıdaki Kur'an kelimeleri, sınırsız anlamlara işaret ederler. Ancak herkesin bu işaretleri elde etmesi, başka bir deyişle Kur'an'dan batınî manalar çıkarması mümkün değildir. Bu yüzden işarî tefsir; tefekkür, riyazet ve mücâhede neticesinde, nefsini tezkiye etmiş ve belli manevî makamlara ulaşmış sülûk erbabının kalplerine doğan ilham ve işaretlere dayanır. Sufiler, edindikleri bu batınî bilgileri herkesin hazmedememesi nedeniyle remiz ve işaretlerle anlatmışlardır. Ancak kalbe doğan ve işaretlerle ifade edilen bu yorumlar, şeriatın zahirine aykırı olamaz.

b) Ayetler ve Değerlendirmeleri

Mutasavvıflar, tasavvufî görüş, yaşayış ve düşüncelerini desteklemek amacıyla Kur'an ve hadisten deliller aramışlardır. Onlar, kendi görüşlerine uygun tefsirleri toplamışlar, yaşadıkları manevî tecrübeye, ulaştıkları derece ve makamlara

---

[1207] Aynı eser, s. 167.
[1208] Aynı eser, s. 211.
[1209] Abdullah Kartal, Abdullah Kartal, "İbnü'l-Arabî'nin Yorum Yöntemi ve Muhammed Fassında Bu Yöntemin Tatbiki: Her Varlık Bir Ayettir", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Ankara, Ocak-Haziran 2008, yıl: 9, sayı: 21, s. 261.

göre Kur'an'ı yorumlamışlardır. Eğer düşüncelerini teyit için kullandıkları ayet ve hadislerde anlam yoksa, nasları o görüş istikametinde, manevî tecrübelerini de katarak kendilerine özgü yöntemlerle yorumlamışlar, hatta bu durumları dikkatten kaçmamış ve dinin zahirinden uzak ve garip olarak nitelendirilmiştir.[1210]

Bununla birlikte işarî anlamda bazı Kur'an ayetlerinin ricâlu'l-gayb telâkkîsini desteklediği dile getirilmektedir:

"İşarî açıdan bakıldığında pek çok Kur'an ayetinin ve hadis-i şeriflerin bu anlayışı açıkça veya zımnen kabul ettiği anlaşılacaktır. Zira söz konusu ayet ve hadis metinleri, insana Cenâb-ı Hakk'ın başka hiçbir mahlûka yüklemediği görev ve sorumlulukları yüklemektedir."[1211]

Şimdi bu bağlamda sûfilerin ricalu'l-gaybla ilgili kullandıkları bazı ayetlere göz atalım:

1) *"Yeryüzünü de yaydık ve orada sabit dağlar (revâsî) yerleştirdik."*[1212]

Bu ayetle ilgili olarak Sülemî, şu değerlendirmeleri nakleder:

"Bazı sûfilere göre manası: Arzı serdi, onu zahiren yüksek dağlarla tuttu. Hakikatta arz, mahlûkat; dağlar da velilerdir. Allah velilerle yaratıklarını tutar, onların bereketiyle belayı defeder. Velilerin üstünde evtâd, evtadın üstünde de er-revâsî vardır. Bir felaket zamanında kulların merci'i evtâd, evtâdın merci'i de revâsîdir. Revâsî, Allah velilerinin havassıdır."[1213]

2) *"O, yeryüzüne sabit dağlar (revâsî) yerleştirdi*."[1214]

Sülemî, bu ayetle ilgili şunları nakleder:

"Kasım'a göre revâsî, halkı idare eden seçkin velilerdi. Bu söz bunların umum velilerin üstünde, onları idare eden kimseler olduklarını gösterir. Bunları sadece kutub idare eder. Kutub bütün evliyanın kıvamıdır. Revâsî, kutubtan aşağı olan veliler olduğunu belirtir."[1215]

[1210] İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *Felsefe-Din İlişkileri*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul-1985, s. 363.
[1211] Ahmet Ögke, a.g.m., s. 161.
[1212] Kâf, 50/7.
[1213] Sülemî, *Hakaiku't-Tefsir*, varak 121a,b (Nakleden: Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 199.)
[1214] Fusssilet, 41/10.
[1215] Sülemî, a.g.e., varak 225a (Nakleden: Süleyman Ateş, *a.g.e*., s.199.)

3) *"Allah İsrail oğullarından söz almıştı ve içlerinden on iki reis (nakîb) göndermiştik."*[1216]

Ebûbekir el-Verrâk diyor ki: "Her ümmette ahyâr, büdelâ, evtâd vs. bulunur. Nitekim Allah '*Onlardan on iki reis göndermiştik*' buyurmuştur. İhtiyaç ve zaruret halinde onlara başvurulur."[1217]

4) *"Rabbinin ordularını Kendisinden başka kimse bilemez."*[1218]

Ricâlu'l-gaybın Allah dostluğunun gizliliğinden kinaye olduğu belirtilerek, bu ayetin ifade ettiği anlam da budur, denilmiştir.[1219]

5) *"Ey iman edenler, Allah'a itaat ediniz, Rasûle ve ulü'l-emrinize itaat ediniz."*[1220]

Bu ayetteki "ulü'l-emr" tabiriyle kastedilenin; kutublar, halifeler ve veliler olduğu ifade edilmiştir.[1221]

6) *"Biz yeryüzünü bir beşik ve dağları (cibâl) da birer kazık (evtâd) olarak yaratmadık mı?"*[1222]

Bu ayetteki dağların evtâda işaret ettiği ifade edilmiştir. İbnü'l-Arabî'ye göre; sayıları her zaman dört olan evtâddan biri batı, biri doğu, biri kuzey ve biri de güney tarafta tasarrufta bulunurlar. Yani nasıl ki dağlar yerin çivileri konumunda ise bu evtâd da âlemin çivileri konumundadır. Bir başka deyişle, yeryüzü dağlarla sakin durduğu gibi âlem de bunlarla sakin olur.[1223]

7) *"Sonra (onların) önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım"*[1224]

[1216] Maide, 5/12.
[1217] Sülemî, a.g.e., varak 67a (Nakleden: Süleyman Ateş, *a.g.e*., s. 199-200)
[1218] Müddessir, 74/31.
[1219] H. Kamil Yılmaz, *Sorular Cevaplar* (el-Luma' Tercümesi İslâm Tasavvufu sonunda), İstanbul 1996, s. 541.
[1220] Nisa, 4/59.
[1221] İsmail Hakkî-i Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, yy., 1192 H., s. 278.
[1222] Nebe, 78/6-7.
[1223] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 269-273, 276-278; c. II, s. 400-404.
[1224] A'raf, 7/17.

İblis'in ağzından dökülen sözlerin yer aldığı bu ayetin de evtâdla ilgili olarak onların makamlarına işaret ettiği ifade edilmiştir. Yani İblis, Âdem'i saptırmak için bu dört taraftan yol bulur. İşte evtâd bu dört yönü koruma altına alırsa İblîs buna yol bulamaz. Allah Teâlâ, bu dört ciheti dört evtâd ile hıfzeder.[1225]

8) *"Kuşkusuz biz, senin üzerine ağır bir söz bırakacağız."*[1226]

Bu ayette istiğrak haline atıfta bulunan "kavl-i sakîl (ağır söz)" tabiriyle, ricalu'l-gayb hiyerarşisinden "recebiyyûn" denilen velilere işaret edilmektedir. Bunlar her zaman kırk kişi olup Hak Teâlâ'nın azametinde müstağrak olarak kalmış haldedirler. Bu kimselere recebiyyûn denmesinin sebebi, bunların sözü edilen istiğrak hallerinin Receb ayında meydana gelmesidir.[1227]

9) *"Onlar bizim katımızda seçkinlerden, hayırlılar(el-ahyâr)dandır."*[1228]

"Ahyâr" kelimesi, Arapça, hayırlılar manasına gelen ve sayıları çeşitli kaynaklara göre altı ile üç yüz arasında değişen, ricalu'l-gaybten olan seçkin insanlardır.[1229] Örneğin, daha önce de belirttiğimiz gibi Kettânî'ye göre ahyârın sayısı yedi[1230], Hucvirî'ye göre ise üç yüzdür.[1231] Bu ayeti ahyâr ile ilgili görüşlerine delil olarak gösteren İbnü'l-Arabî'ye göre ahyâr, ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde sayıları belli olmayan zümreler arasında yer almaktadır.[1232] Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'de ahyâr için herhangi bir sayı sözkonusu değildir.

10) "*Rabbin meleklere demişti ki: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.*"[1233]

Bu ayetin tefsirinde İsmail Hakkî-i Bursevî şöyle demektedir: "Bil ki Allah Teâlâ hazinelerini hatm ile koruduğu gibi âlemi de halife ile korur. Hatm, her asırda

---

[1225] İbn Arabî, a.g.e., c. XI, s. 269-273, 276-278; c.II, s.400-404. Ayrıca bkz: Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 309.
[1226] Müzzemmil, 73/5.
[1227] İbn Arabî, *a.g.e.*, c. XI, s. 285-289; Bursevî, *a.g.e.*, s. 319.
[1228] Sâd, 38/47.
[1229] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*,, s. 43.
[1230] Ebubekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, M.1931/H.1349, c.III, ss. 75-76.
[1231] Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, s. 329-330.
[1232] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, c. XI, s. 468-469.
[1233] Bakara, 2/30.

bir tane olan kutubtur. Başlangıç Âdem aleyhisselam, hitam ise İsa aleyhisselam iledir."[1234]

11) "*İnsan zayıf yaratılmıştır*."[1235]

İsmail Hakkî-i Bursevî, kutbun niteliklerinden bahsederken bu ayetin kutba işaret ettiğini ifade etmektedir. Ona göre; kutubtan kudretli ve kuvvetli yoktur, ubûdiyet (kulluk) sıfatı bakımından ise kutubtan daha aciz ve daha zayıf yoktur.[1236]

12) "*Allah'ın kulu O'na ibadet etmek için kalktığında neredeyse onun etrafında keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi* ."[1237]

Bu ayetin kutba işaret ettiği ifade edilmiştir. İbnü'l-Arabî, belli isimlerle adlandırılmış olsalar bile kutubların, kutbiyyet mertebesindeki müşterek isimlerinin Abdullah olduğunu belirtir. Kutublar ve salihler, belli isimlerle adlandırılmış olsalar bile, bu mertebede ancak kulluk (ubûdiyyet) ile kendilerini yöneten isme çağrılırlar. Böylelikle, babası kendisini Muhammed veya Ahmed diye adlandırmış olsa bile, onun Allah katındaki ismi, Abdullah (Allah'ın kulu)'tır. Öyleyse kutub, her zaman bu birleştirici isme tahsis edilmiştir. Bu yönüyle o, bu mertebede Allah isminin kuludur.[1238] Nitekim bu ayette Abdullah (Allah'ın kulu) kelimesi geçtiği için olsa gerek bu ayet-i kerîme kutba bir işaret sayılmıştır.

13) "Rabbi'n-nâs", "Meliki'n-nâs" ve "İlâhi'n-nâs"[1239]

Nâs suresinde geçen bu ayetler ricalu'l-gayb telakkisine göre, kutba ve onun sağında ve solunda bulunan iki yardımcısına bir işaret sayılmıştır. Bu iki yardımcıya hiyerarşide "imâman" denilmektedir. Bunlardan kutbun solundaki "Abdü'l-Melik", sağındaki ise "Abdu'r-Rabb" olarak adlandırılmıştır.[1240]

[1234] İsmail Hakkî-i Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, yy., 1926, c. I, s. 93.
[1235] Nisâ 4/28.
[1236] Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 300.
[1237] Cin, 72/19.
[1238] İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Mısır), c. II, s. 571; Bursevî, *Kitabu'l-Hitab*, s. 300, 307.
[1239] Nâs, 114/1-3.
[1240] Bursevî, a.g.e., s. 307.

14) "Ashâbu'l-yemîn"[1241], "Ashâbu'ş-şimâl"[1242]

Vâkıa suresinde geçen bu ifadeler, ricalu'l-gayb anlayışına göre, kutbun yardımcıları olan iki imama ve kutub vefat ve intikal ettiğinde sol yanındaki Abdü'l-Melik isimli imamın kutbun yerine geçmesine işaret sayılmıştır. Nitekim mihraptaki imam, namaz sonunda cemaate döndüğünde solu sağ olur ki bu manaya işaret eder.[1243]

15) "*Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları (revâsî), yolunuzu bulmanız için de ırmakları ve yolları yarattı.*"[1244]

Bu ayetin tefsirinde Âlûsî, bu ayette geçen ve "dağlar" anlamına gelen "revâsî" kelimesini, temkin makamına ulaşmış olan "evtâd"a yorumlamıştır.[1245]

16) "*Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor*"[1246]

Âlûsî'nin belirttiğine göre, bazıları kutbun ehl-i beytten olması şartını ileri sürmüşlerdir. Âlûsî'ye göre bu ayet-i kerîme, ehl-i beytin Allah'ın emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçınmaları durumunda en güzel şekilde temizleneceklerini ve amellerinin kabul göreceğini ifade etmektedir. Öyleyse kutbiyyet makamına en layık olanlar bunlardır. Fakat her dönemde ehl-i beyt imamlarından birini bulmak mümkün müdür? Bu soruya Âlûsî, İmâm-ı Rabbânî'den yaptığı bir nakille cevap vermektedir: İmâm-ı Rabbânî'ye göre; ehl-i beyt, kutubluk görevini asaleten yürütmüş, onlardan sonra gelenler ise niyabeten yürütmüşlerdir. Sıra Abdülkadir-i Geylânî'ye geldiğinde o, bu görevi tekrar asaleten üstlenmiş ve vefat edinceye kadar da görevine devam etmiştir. Ondan sonra gelenler ise vekâleten bu görevi yürütmüşlerdir. Mehdî gelinceye kadar da bu böyle devam edecek ve Mehdî geldiğinde tekrar asaleten bu görevi üstlenecektir.[1247]

[1241] Vâkıa, 56/27.
[1242] Vâkıa, 56/41.
[1243] Bursevî, a.g.e., s. 307-308.
[1244] Nahl, 16/15.
[1245] Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'ı'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1985, Dördüncü Baskı, c. XIV, s. 160. Ayrıca bkz: Ahmet Çelik, *El-Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî İsimli Eserinde İşarî Tefsir*, Atatürk Üniv. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1996, s. 124.
[1246] Ahzab, 33/33.
[1247] Âlûsî, a.g.e., c. XXII, s. 19-20. Ayrıca bkz: Ahmet Çelik, *a.g.e.*, s. 105-106.

Bununla birlikte Âlûsî, kutbun ehl-i beytin dışındaki kimselerden de olabileceğini fakat kutbu'l-aktâbın ehl-i beytten olması gerektiğini ifade eder. Çünkü onlar, asâlet itibariyle insanların en zeki ve en faziletli olanlarıdır.[1248]

18. "*O, gökleri görebildiğiniz bir direk (amed) olmaksızın yarattı.*"[1249]

Âlûsî'nin belirttiğine göre, bu ayet-i kerîmenin tefsirinde bazı mutasavvıflar, ayette geçen direğin (amed), her dönemde yaşayan insan-ı kâmil olduğunu söylemişler ve dünyanın bekâsını da buna bağlamışlardır. Buna göre insan-ı kâmil inkıtâya uğradığı an, yazılı kâğıtların tomarının dürüldüğü gibi gök dürülür. Bu da insanoğlunun sonunun gelmesi demektir.[1250] Âlûsî, bazı mutasavvıfların dile getirdiği bu görüşün Kitap ve Sünnet'teki dayanağını bilmediğini söylemesine rağmen, "*Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır*"[1251] ayetini zikreder.[1252]

Ricâlu'l-gayba işaret ettiği belirtilen ayetlerden bazı örnekler sunduktan sonra bu konudaki hadislere geçebiliriz.

c) Hadisler ve Değerlendirmeleri

1) Şurayh b. Ubeyd el-Hımsî şöyle demiştir: *Hz. Ali Irak'ta iken yanında Şam ehlinden bahsedildi. Ona "Ey müminlerin emiri! Onlara lanet et!" denilince şu cevabı verdi: Hayır! Ben Rasûlullâhın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittim: "Abdâl kırk kişidir ve Şam'da bulunurlar. İçlerinden birisi öldüğünde Allah onun yerine bir başkasını koyar. Yağmura onlar vasıtasıyla kavuşulur, düşmanlara onlar vasıtasıyla galip gelinir, onlar vesilesiyle Şam ehlinden belâ (başka bir rivayette azap), uzak tutulur.*" Şurayh'tan diğer bir rivayette bu son kısım "*yer ehlinden bela ve boğulma onların (duaları) sebebi ile kaldırılır*" şeklindedir.

El-Müsned adlı eserinde Ahmed b. Hanbel bu hadisi Şurayh b. Ubeyd'den rivayet etmiştir.[1253] Heysemî, bu rivayetin isnadı ile ilgili olarak ricâlinin Şurayh b.

[1248] Âlûsî, *a.g.e.*, c. XXII, s. 20. Ayrıca bkz: Ahmet Çelik, *a.g.e.*, s. 106.
[1249] Lokman, 31/10.
[1250] Âlûsî, a.g.e., c. XXI, s. 81. Ayrıca bkz: Ahmet Çelik, *a.g.e.*, s. 103.
[1251] Yusuf, 12/76.
[1252] Âlûsî, a.g.e., c. XXI, s. 81. Ayrıca bkz: Ahmet Çelik, *a.g.e.*, s. 103-104.
[1253] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Tahk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, c. I, s. 320 (hadis no: 908).

Ubeyd dışında Buharî ve Müslim'in ricalinden olduğunu söylemiş[1254], Aclûnî de bu görüşe katılmıştır.[1255] Bu tarikın munkatı olduğu, çünkü Şurayh'ın Hz. Ali ile karşılaşmadığı da ifade edilmiştir.[1256] Suyûtî ise el-Leâlîi'l-Masnûa ve el-Câmiu's-Sağîr adlı eserlerinde hadisin senedinin "hasen" olduğunu söylemiştir.[1257]

Bu hadiste Şam abdâllarının beş özelliğinden bahsedildiğini söyleyebiliriz:

a) Onlar Şam'da bulunmaktadırlar ve kırk kişidirler.
b) Birisi vefat ettiğinde onun yeri hemen doldurulmakta ve kırk sayısının sürekliliği sağlanmaktadır.
c) Yağmur onların vesilesiyle yağmaktadır.
d) Düşmanlara karşı zafer onlar vesilesiyle kazanılmaktadır.
e) İnsanların başlarına gelmesi muhtemel bela ve musibetler onların vesilesiyle kaldırılmaktadır.

İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*'sında, Abdurrezzâk ise *el-Musannef*'inde bu hadisi Abdullah b. Safvan'dan şu şekilde nakletmişlerdir:

"*Sıffîn günü bir kişi, 'Allahım! Şamlılar'a lanet et!', deyince, Hz. Ali ona şöyle dedi: "Şamlıların hepsine toptan lanet etme! Çünkü onların içinde abdâl var, onların içinde abdâl var, onların içinde abdâl var.*"[1258] Ziyâ el-Makdisî, Safvân b. Abdullah'ın Hz. Ali'den yapmış olduğu rivayetin merfû olmadığını söylemiştir.[1259]

Benzer bir rivayet Taberânî'nin, *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ında Ali b. Ebî Talib'den şu şekilde nakledilmiştir:

[1254] Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, c. X, s. 45 (hadis no: 16671).
[1255] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 27.
[1256] Bkz: Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, Şerh: Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadîs, Birinci Baskı, Kahire, 1416/1995, c. I, s. 550 (896 numaralı dipnot).
[1257] Suyûtî, el-Leâlîi'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., c. II, s. 332; Aynı müellif, el-Câmiu's-sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr, Beyrut, 1981, c. I, s. 470 (hadis no: 3035). Ayrıca bkz: Muhammed Abdurraûf el-Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiu's-Sağîr*, Dâru'l-Ma'rife, İkinci Baskı, Beyrut, 1391/1972, c. III, s. 169 (hadis no: 3035).
[1258] Ebûbekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân el-Kuraşî İbn Ebi'd-Dunyâ, *el-Evliyâ*, Tahk. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Besyonî Zağlol, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1413/1993, s. 30 (hadis no: 70); Ebûbekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, Tahk. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, İkinci Baskı, 1403/1983, c. XI, s. 249 (hadis no: 20455).
[1259] Sehâvî, *el-Mekâsıdu'l-Hasene*, s. 9; Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 27.

"*Âhir zamanda bir fitne olacak. İnsanlar, altının madenden çıkartıldığı gibi çıkartılacak. Şam ehline sövmeyiniz, sadece şerlilerine sövünüz. Çünkü onların içlerinde abdâl vardır…*"[1260]

Yine Ali b. Ebî Tâlib'den benzer bir rivayet şu şekildedir:

Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: "*Şam ehline sövmeyiniz! Çünkü içlerinde abdâl vardır. Sadece zulümlerine sövünüz.*"

Suyûtî bu hadisi *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesinde zikretmiştir.[1261] Hâkim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek adlı eserinde hadisin isnadının sahih olduğunu söylemiştir.[1262]

2) Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Bu ümmetin içinde, Halil İbrahim'in (a.s) kalbi üzerinde olan bir kısım insanlar bulunur ki onlar abdâl sınıfındandırlar.*"

Hakîm Tirmizî bu hadisi Nevâdiru'l-Usûl adlı eserinde sahabî adı belirtmeden rivayet etmiştir.[1263]

Bu hadiste, ricâle ait İbrahimî bir özellik anlatılmaktadır. Daha önce bahsetmiş olduğumuz gibi, ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde peygamberlerden veya meleklerden birinin kalbi üzerinde bulunan tâifeler vardır. Hiyararşide ele aldığımız "selâmet makamındaki ricâl", Hz. İbrahim (a.s.)'in kalbi üzerinde bulunmaktadır. Yine daha önce ilgili bölümde ele aldığımız "ahillâ", "evvâhûn", "Allah'ın ahdini yerine getirenler", "munîbûn" ve "hulemâ" gibi ricâlu'l-gayb gruplarının, İbrahimî niteliklere sahip oldukları görülmektedir.

3) Huzeyfe b. El-Yemân'dan: "*Abdâl Şam'dadır ve onlar Hz. İbrahim (a.s.)'in yolu üzerinde otuz kişidirler. İçlerinden biri öldüğünde, Allah onun yerine bir başkasını koyar. Onlardan yirmi tanesi İsa b. Meryem'in yolu üzerindedir, yirmi tanesine de Dâvud ailesinin mizmarları verilmiştir*."

Suyûtî'nin *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesinde zikrettiği bu rivayeti, Hakîm Tirmizî de Nevâdiru'l-usûl'de zikretmiştir.[1264]

[1260] Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Tahk. Ebû Muâz Târık-Ebu'l-Fadl Abdulmuhsin, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415/1995, c. IV, s. 176 (3905).
[1261] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1993, c. II, s. 243.
[1262] Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1992, c. IV, s. 553.
[1263] Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, c. I, s. 339.

4) Ebû Saîd el-Hudrî'den: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Ümmetimin abdâlı amelleriyle cennete girmeyeceklerdir. Lâkin onlar cennete Allah'ın rahmeti, nefislerinin cömertliği (sehâvet), gönüllerinin selameti ve tüm Müslümanlara rahmet etmeleri nedeniyle gireceklerdir.*"

Beyhakî'nin eserine aldığı bu hadisin isnadı, eserin muhakkıkı tarafından "cidden zayıf" olarak ifade edilmiştir.[1265] Aynı şekilde Elbanî de, bu hadisi "cidden zayıf" olarak nitelendirmiştir.[1266] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ* adlı eserine[1267], Suyûtî ise el-*Haberu'd-dâl* adlı risalesine almıştır.[1268] Ricâlu'l-gayb hadisleri ile ilgili bir çalışma yapan Ahmet Yıldırım ise hadisi zayıf olarak değerlendirmiştir.[1269]

Bu hadisin metninde, abdâlın amelleriyle cennete giremeyecekleri belirtilmektedir. Aslında bu, sadece abdâl veya ricâlu'l-gayb için değil, peygamberler de dâhil olmak üzere tüm inananlar için geçerli bir durumdur. Hz. Peygamber (a.s.) bir başka hadisinde de bu hususu dile getirmiştir. O, "*Hiç kimse ameliyle cennete giremez*" buyurduğunda, "Ya Rasûlallah, sen de mi?" diye sormuşlar, Hz. Peygamber (a.s.) de, "*Evet, Rabbimin rahmeti ve mağfireti olmazsa ben de giremem*" buyurmuştur.[1270] Abdâlın cennete girmesine vesile olan diğer amellerinin ise cömertlik, kalplerini mâsivâdan arındırmaları ve tüm Müslümanlara şefkat ve merhamet etmeleri gibi ahlâkî nitelikler olduğu görülmektedir.

5) Abdullah İbn Mesud'dan: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Ümmetimden kalpleri Hz. İbrahim (a.s.)'in kalbi üzerinde olan kırk kişi bulunur. Onların vesilesiyle Allah, yer ehlinden (belâları) defeder. Bunlara "abdâl" denilir. Onlar bu dereceye ne namazları ne oruçları ne de sadakaları sebebiyle ulaşmışlardır. "Ey Allah'ın Rasûlü! Onlar bu dereceye nasıl ulaşmışlardır?" diye sorduklarında Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Cömertlikleri ve Müslümanlara nasihat etmeleri nedeniyle.*"

[1264] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 246; Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, c. I, s. 166.
[1265] Ebûbekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, *el-Câmiu li-Şuabi'l-Îmân*, Tahk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Mektebetü'r-Rüşd, Birinci Baskı, 1423/2003, c. XIII, s. 317 (hadis no: 10394).
[1266] Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe*, c. III, s. 668 (hadis no: 1477).
[1267] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 26.
[1268] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 248.
[1269] Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., Ankara 2000, s. 161.
[1270] Buharî, Rikak, 18; Müslim, Sıfâtü'l-Münâfikîn, 71-78.

Taberânî rivayete *el-Mu'cemu'l-Kebîr* adlı eserinde yer vermiştir.[1271] Aclûnî eserine, Suyûtî ise risalesine almıştır.[1272] Ebû Nuaym eserinde bu hadisin iki tarikinin olduğunu ifade ederken, rivayetlerden A'meş'in Zeyd'den olan tarikini garip olarak değerlendirmiş, kendisi ise Ebû Recâ hadisini nakletmiştir.[1273] Heysemî ise, Taberânî'nin hadisi Sâbit b. Ayyâş'tan, o da Ebû Recâ el-Kelbî'den rivayet ettiğini fakat bu iki kimseyi de tanımadığını söylemektedir. Heysemî ayrıca hadisin diğer ricâlinin Buhârî ve Müslim'in ricâlinden olduğunu da ifade etmektedir.[1274] Zerkeşî, Hanâbile'den Muğnî sahibi İbn Kudâme'nin rivayet hakkındaki garib görüşünü nakletmektedir.[1275] Elbanî rivayeti "cidden zayıf" olarak değerlendirmiştir.[1276]

Bu rivayette, abdâlların ulaştıkları makamlara namaz, oruç, sadaka gibi amellerle değil, cömert olmaları ve Müslümanlara nasihat etmeleri neticesinde eriştikleri vurgulanmaktadır. Bilindiği gibi pek çok ayet ve hadiste cömertlik övülmüş, cimrilik ise yerilmiştir. Allah Teâlâ bir ayette, "*Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla iyiliğe erişemezsiniz. Ne infak ederseniz Allah onu bilir*"[1277] buyururken, başka bir ayette ise, "*Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir*"[1278] buyurmaktadır. Hz. Peygamber ise bir hadiste, "*Cömert; Allah'a, cennete, insanlara yakın, ateşten ise uzaktır. Cimri ise, Allah'tan, cennetten ve insanlardan uzaktır, ateşe ise yakındır. Muhakkak cömert bir cahil, Allah Teâlâ'ya cimri bir âbidden daha sevimlidir*"[1279] buyurmaktadır.

Tasavvufun ilk kaynaklarından biri olan *Kuşeyrî Risâlesi*'nde, cömertliğin üç mertebesinden söz edilmektedir. Buna göre, kişinin, imkânlarının çoğunu kendisine ayırarak azını hayır yolunda kullanmasına sehâvet, azını kendisine ayırarak çoğunu başkasına ikram etmesine cûd, gerektiğinde kendisini tamamen mahrum bırakarak imkânlarını başkası için kullanmasına da îsâr denir.[1280] Cömertlik, İslâm ahlâkında

---

[1271] Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr,* c. X, s. 224 (hadis no: 10390).
[1272] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ,* c. I, s. 26; Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ,* c. II, s. 247.
[1273] Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ,* c. IV, s. 173.
[1274] Heysemî, *Mecmau'z-zevâid,* c. X, s. 46 (hadis no: 16675).
[1275] Bedruddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah ez-Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-ehâdisi'l-muştehire,* Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1986, s. 144.
[1276] Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe* c. III, s. 669 (hadis no: 1478).
[1277] Âl-i İmrân, 3/92.
[1278] Haşr, 59/9.
[1279] Tirmizî, Birr, 40.
[1280] Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye,* Thk. Abdulhalîm Mahmûd-Mahmud b. eş-Şerîf, 1409/1989, s. 418.

çok önem verilen faziletlerden biridir. Çünkü cömertlik, ilahî bir sıfattır; insanı yüce makamlara ulaştıran niteliklerden biridir.

"Müslümanlara nasihat etme" niteliğinin de, abdâlın bulunduğu makama ulaşmasında önemli bir vasıf olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki onlar, Müslümanlara öğüt vermekte, onları iyi ve hayırlı işlere davet etmekte, kötü ve şer olan şeylerden de sakındırmaktadırlar. Kur'an-ı Kerim'de, "*Sizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır*"[1281] buyurulmaktadır. Yine ilgili ayetlerde, peygamberlerin insanlara tebliğ yaptıklarını ve nasihat ettiklerini görmekteyiz.[1282] Hz. Peygamber (a.s.) de, "*Din, nasihattir*"[1283] buyurmuştur. Aslında malum olduğu üzere, her Müslüman, gücü yettiğince tebliğ yapmak ve nasihat etmekle yükümlüdür. Bununla birlikte abdâl gibi seçkin kimselerin cömertlik, Müslümanlara nasihat etmek vb. nitelikleri kâmil manada temsil ettiklerini, dolayısıyla taşıdıkları bu vasıfların, onları bulundukları makama yücelttiğini söyleyebiliriz. Ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde, "İyiliği emredenler" ve "Münkerden alıkoyanlar" olmak üzere iki ayrı tâifenin bulunması da bu bağlamda çok manidardır.

6) Abdullah b. Mes'ûd'dan: Rasulullah (a.s.) şöyle buyurdu: *"Allah'ın halk içinde, kalpleri Hz. Âdem (a.s.)'in kalbi üzerinde olan üçyüz, kalpleri Hz. Musa (a.s.)'nın kalbi üzerinde olan kırk, kalpleri Hz. İbrahim (a.s.)'in kalbi üzerinde olan yedi, kalpleri Cebrail (a.s.)'in kalbi üzerinde olan beş, kalpleri Mikâil (a.s.)'in kalbi üzerinde olan üç, kalbi İsrâfil (a.s.)'in kalbi üzerinde olan bir kulu vardır. Bunlardan tek olanı öldüğünde Allah onun yerine üçlerden, üçlerden biri öldüğünde beşlerden, beşlerden biri öldüğünde yedilerden, yedilerden biri öldüğünde kırklardan, kırklardan biri öldüğünde üçyüzlerden, üçyüzlerden biri öldüğünde de halktan birini yerleştirir. Onların vesilesiyle Allah Teâlâ diriltir, öldürür, yağmur yağdırır, bitkileri bitirir ve belaları defeder."*

Abdullah b. Mesûd'a, "Allah'ın onların vesilesiyle diriltmesi ve öldürmesi nasıl olabilir" diye sorulduğunda o, şöyle demiştir:

[1281] Âl-i İmrân, 3/104.
[1282] Örnekler için bkz: A'raf, 7/62, 79, 93; Hûd, 11/34.
[1283] Müslim, İman, 95.

"*Çünkü onlar ümmetlerin çoğalması için Allah'a dua ederler ve böylelikle ümmetler çoğalır. Zulmedenlere beddua ederler, Allah Teâlâ da onların boyunlarını kırar. Yağmur yağması için dua ederler ve yağmur yağar. Dua ederler ve onların duaları sebebiyle yeryüzünde bitkiler biter. Dua ederler ve onların duaları sebebiyle her türlü bela yeryüzünden kalkar.*"

İbnu'l-Cevzî bu hadisi *Kitâbu'l-Mevdûat* adlı eserinin "evliyânın sayısı (adedü'l-evliyâ)" bölümünde zikretmiş,[1284] Ebû Nuaym, rivayete *Hilyetu'l-Evliyâ* adlı eserinde yer vermiştir.[1285] İbn Asâkir ve İbn Manzûr eserlerinde rivayet etmişlerdir.[1286] Şevkânî hadisin isnadında meçhul kimseler bulunduğunu söylemiştir.[1287] Zehebî, *Mîzanu'l-İ'tidâl* adlı eserinde rivayet etmiş ve "Bu yalanı uyduranın Allah canını alsın!" demiştir.[1288] İbn Hacer de aynı sözü söylemiş ve rivayetin yalan olduğunu ifade etmiştir.[1289] Suyûtî de *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesinde[1290], *el-Leâlîi'l-Masnûa* adlı eserinde[1291] ve *el-Hasâisu'l-Kübrâ* adlı eserinde[1292] zikretmiştir. Elbânî rivayetin uydurma olduğunu belirtmiştir.[1293] İbn Arrak ve Aclûnî de rivayeti eserlerine alanlar arasındadır.[1294]

7) Bekr b. Hanîs'ten: "*Ümmetimin abdâlının alametidir ki onlar, hiçbir zaman bir şeye lanet etmezler.*"

İbn Ebi'd-Dunyâ bu hadisi merfû olarak rivayet etmiştir.[1295] Suyûtî risalesinde zikretmiştir.[1296] Elbânî rivayeti mevzû olarak değerlendirmektedir.[1297] Ahmet Yıldırım da rivayetin mevzû olma ihtimalinin yüksek olduğunu ifade etmektedir.[1298]

[1284] İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât*, c. III, s. 397-398 (hadis no: 1637).
[1285] Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. I, s. 8-9.
[1286] İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dımaşk*, c. I, s. 303; İbn Manzûr, *Muhtasar Tarihu Dımaşk*, c. I, s. 116-117.
[1287] Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, s. 222.
[1288] Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidâl*, c. III, s. 50.
[1289] İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanu'l-Mîzân*, c. V, s. 404-405.
[1290] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 247.
[1291] Suyûtî, *el-Leâlîi'l-Masnûa*, c. II, s. 331.
[1292] Suyûtî, *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, Tahk. Muhammed Halîl Herrâs, Dâru'l-Kütübi'l-Hadisiyye, yy.,ts., c. III, s. 213-214.
[1293] Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe*,c. III, s. 670-671 (hadis no: 1479).
[1294] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa*, c. II, s. 306 (hadis no: 76); Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 26.
[1295] İbn Ebi'd-Dunyâ, *el-Evliyâ*, s. 28 (hadis no: 59).
[1296] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 250.
[1297] Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe*, c. III, s. 666 (hadis no: 1475).
[1298] Ahmet Yıldırım, age, s. 162.

Hz. Peygamber (a.s.), birçok hadiste lanet ve bedduayı yasaklamış, bu şekilde davranışın mümine yakışmayacağını bildirmiştir. Bu hadislerden bazıları şöyledir: "*Kâmil bir mümin kimseyi kötülemez, lanetlemez, aşırı gitmez ve hayâsızlık etmez.*"[1299], "*Allah'ın laneti, gazabı ve cehennemi ile lanetleşmeyin.*"[1300], "*Mümine lanet etmek, onu öldürmek gibidir.*"[1301] "*Peygamberimize, 'Ya Rasûlallah! Müşriklere beddua edin!' denildiğinde, Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: Ben lanetçi olarak gönderilmedim. Ben ancak rahmet olarak gönderildim.*"[1302] Lanet, lanet edilen canlının hem dünya hem de ahirette Allah'ın rahmetinden uzak kalmasını dilemek demektir. Dolayısıyla abdâl gibi şahısların, lanet etmek ve benzeri kötü niteliklere sahip olması düşünülemez.

İbnü'l-Arabî de kendisine lanet eden bir düşmanına karşı merhametle muamele etmiştir. Anlatıldığına göre, İbnü'l-Arabî'nin Şam'da bir düşmanı vardı. Düşmanlığının şiddetinden dolayı namazların akabinde İbnü'l-Arabî'ye lanet ederdi. Bir gün bu kişi vefat ettiğinde İbnü'l-Arabî keşfen onu kötü bir halde gördü. Merhamet ve acıma duygusunun kemâlinden dolayı o gün yetmiş bin kelime-i tevhîd çekip dergâh-ı izzetten o kişinin affını rica etti ve şefaati kabul edildikten sonra o kişi bağışlandı.[1303] Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'nin kendisine lanet edene rahmetle muamele etmesi, sûfilerin merhametinin genişliğine örnek olarak gösterilebilir.

8) Abdullah b. Ömer'den: Rasulullah (a.s.) şöyle buyurdu: "*Ümmetimin en hayırlıları her asırda beşyüz kişidir. Abdal kırk kişidir. Abdâldan birisi ölürse Allah onun yerine beşyüzlerden birisini getirir. Beşyüzlerden ve kırklardan hiçbir eksilme olmaz. Ashap: Ey Allah'ın Rasulu! Bunların amellerini bize haber verir misin? dediler. Rasulullah (s.a.v): "Onlar kendilerine zulmedeni affederler. Kendilerine kötü davrananlara iyi davranırlar. Allah'ın kendilerine verdiği şeylerde başkalarına pek cömert davranırlar.*"

Suyûtî bu rivayeti *el-Leâlîi'l-Masnûa* adlı eserine[1304] ve *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesine[1305] almıştır. Ebû Nuaym, İbn Asakir ve İbn Manzûr'un eserlerinde

---

[1299] Tirmizî, Birr, 48.
[1300] Tirmizî, Birr, 48.
[1301] Buharî, Edeb, 44, 73; Eymân, 7.
[1302] Müslim, Birr, 87.
[1303] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, s. 226.
[1304] Suyûtî, *el-Leâlîi'l-Masnûa*, c. II, s. 330-331.

zikrettiği rivayeti[1306], İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevdûat* adlı eserinin "evliyânın sayısı (adedü'l-evliyâ)" bölümünde zikretmiş ve mevzû olduğuna hükmetmiştir.[1307] Aclûnî ve İbn Arrâk rivayete eserlerinde yer vermişlerdir.[1308] Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa* adlı eserinde bu rivayetin sahih olmadığını, isnadında meçhul kimselerin bulunduğunu belirtmiştir.[1309] Elbânî ise hadisi uydurma olarak nitelendirmiştir.[1310]

Bu hadiste; affedici olmak, kötülüğe karşı iyilik etmek ve cömert olmak gibi ricâlu'l-gaybın niteliklerinden üçü zikredilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de, inananlarda bulunması gereken ahlakî vasıflar arasında bu üç özelliği de görmekteyiz. Bazı ayetlerde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Onlar, bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever.*"[1311] "*Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür. Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfâtı Allah'a aittir. Şüphesiz O, zalimleri sevmez.*"[1312] "*…Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*"[1313]

Affetmek, cezalandırmaya muktedir olduğu halde bir kimsenin suçluyu bağışlayabilmesidir. Allah'ın güzel isimlerinden birisi de affedici anlamına gelen el-Afüvv ismidir. Mahlûkâta Hâlık'ın nazarı ile bakmak, affın zeminini hazırlar. Affetmek, Allah'ı sevip O'nun ahlâkı ile ahlâklanmanın tabiî bir neticesidir. Cömertlik ise, affedici olmanın, yaratılmışlara karşı şefkat ve merhamet gibi duygulara sahip olmanın en önemli göstergelerinden biridir.

9) İbn Ömer'den: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Yeryüzünde sürekli kırk kişi bulunur ve onlar vesilesiyle Allah yeryüzünü korur. Onlardan biri öldüğünde Allah onun yerine başka birisini koyar. Onların hepsi yeryüzündedir.*"

[1305] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 246.
[1306] Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. I, s. 8; İbn Asâkir, a.g.e, c. I, s. 302-303; İbn Manzûr, a.g.e, c. I, s. 116.
[1307] İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât*, c. III, s. 398 (hadis no: 1638).
[1308] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 25; İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-Şerîati'l-Merfûa*, c. II, s. 306 (hadis no: 74).
[1309] Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, s. 222.
[1310] Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe*, c. II, s. 339 (hadis no: 935).
[1311] Âl-i İmrân, 3/134.
[1312] Şûrâ, 42/40.
[1313] Teğâbun, 64/14.

Rivayeti Suyûtî, *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesinde zikretmiştir.[1314] Muhammed el-Hellâl da rivayete *Kerâmâtu'l-Evliyâ* adlı eserinde yer vermiştir.[1315] Ahmet Yıldırım bu hadisin değerlendirmesinde, muteber kaynaklarda yer almayan bu rivayete son derece ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini belirtmektedir.[1316]

10) Ubâde b. Sâmit'ten: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Bu ümmette abdâl, Hz. İbrahim Halilurrahman gibi otuz kişidir. Onlardan biri öldüğünde Allah Teâlâ onun yerine başka birini koyar*."

Bu hadisi Suyûtî, *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesinde ve *el-Hasâisu'l-Kübrâ* adlı eserinde zikretmiş[1317], *el-Câmiu's-Sağîr* adlı eserinde de rivayete sahih demiştir.[1318] Aclûnî ise *Keşfu'l-Hafâ* adlı eserine almıştır.[1319] Hakîm Tirmizî, rivayeti *Nevâdiru'l-usûl*'de[1320], Muhammed el-Hellâl, *Kerâmâtu'l-Evliyâ*'sında rivayet etmiştir.[1321] Hadisi merfû olarak rivayet eden Ahmed b. Hanbel hadisin ravilerinden Hasan b. Zekvan'ın "munkeru'l-hadis" olduğunu ifade etmiştir.[1322] İbn Kesîr, Buhârî'nin Hasan b. Zekvan'ı sika kabul ettiğini, diğerlerinin onu zayıf kabul ettiklerini, Ahmed b. Hanbel ise Hasan'ın hadislerinin batıl olduğunu söylemiştir.[1323] Heysemî, bu hadisin ricalinin Abdulvâhid b. Kays dışında Buhârî ve Müslim'in ricâlinden olduğunu söylemiş, İclî ve Ebû Zur'a Abdulvâhid b. Kays'ı sika, bu ikisinin dışındakiler ise onu zayıf kabul etmiştir.[1324] Zerkeşî, ricalinin ihtilaflı olduğunu ve rivayetin cumhura göre hasen olduğunu ifade etmiştir.[1325] Derviş el-Hût bu hadisi eserinde zikretmiş ve abdal hadislerinin pek çok tariklerinin bulunduğunu ve hepsinin zayıf olduğunu belirtmiştir.[1326] Elbânî ise bu rivayet hakkında münker

---

[1314] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 247.
[1315] Muhammed el-Hellâl, *Kerâmetu'l-evliyâ*, Dımaşk, 1992, s. 33.
[1316] Ahmet Yıldırım, a.g.e, s. 163.
[1317] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 246; Suyûtî, *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, c. III, s. 214.
[1318] Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, c. I, s. 470 (h.no: 3032); Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, c. III, s. 167-168 (hadis no: 3032)
[1319] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 25.
[1320]Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, c. I, s. 165.
[1321] Muhammed el-Hellâl, *Kerâmetu'l-evliyâ*, s. 32.
[1322] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Tahk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, c. IX, s. 341 (hadis no: 23394).
[1323]Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 25; Zerkeşî, *et-Tezkire*, s.143.
[1324] Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Tahk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1994, c. X, s. 45 (hadis no: 16672).
[1325] Zerkeşî, *et-Tezkire*, s. 142-144.
[1326] Derviş el-Hût, *Esne'l-Metâlib*, s. 99 (hadis no: 422).

hükmünü vermiştir.[1327] Ahmet Yıldırım hadisin değerlendirmesinde isnadı sağlam olmayan rivayete hasen ve sahih demenin çok zor olduğunu, hasen ve zayıf diyenlerin mütesahil olduklarının bilindiğini ve rivayete münker demenin daha uygun olacağını belirtmektedir.[1328]

11) Ubâde b. Sâmit'ten: Rasulullah (a.s.) şöyle buyurdu: "*Ümmetimde abdâl otuz tanedir. Yeryüzü onlar sebebiyle ayaktadır, onlar sebebiyle yağmura mazharsınız, onlar sebebiyle size yardım edilir.*"

Suyûtî bu hadise *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesinde yer vermiş,[1329] *el-Câmiu's-Sağîr* adlı eserinde de rivayet hakkında sahih hükmünü vermiştir.[1330] Taberânî ise bu rivayeti Amru'l-Bezzâr'dan, o da Anbesetü'l-Havvâs'tan nakletmiş ancak Heysemî, her ikisini de tanımadığını, diğer ravilerin ise Buhârî ve Müslim'in ricâlinden olduğunu belirtmiştir.[1331]

12) Enes b. Malik'ten: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Yeryüzü Hz. İbrahim Halîlurrahmân gibi kırk kişiden boş kalmayacaktır. Yeryüzünde yaşayanlar onların duaları sebebiyle yağmura ve ilahî yardıma erişirler. Onlardan her ne zaman biri ölürse Allah bir başkasını onun yerine geçirir.*"

Sulemî, bu rivayeti *Tabakatu's-Sûfiyye* adlı eserinde nakletmiştir.[1332] Suyûtî ise *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesine ve *el-Hasâisu'l-Kübrâ* adlı eserine almıştır.[1333] Bu hadisi Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ında rivayet etmiş, senedindeki ravilerden İshâk'ın teferrüd ettiğini (tek kaldığını) söylemiştir.[1334] Heysemî de hadisin isnadının hasen olduğunu ifade etmiştir.[1335] Ahmet Yıldırım hadis hakkındaki değerlendirmesinde, bu rivayete hasen demenin mümkün olduğunu belirtmektedir.[1336]

[1327] Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe,* c. II, s. 339-340 (hadis no: 936).
[1328] Ahmet Yıldırım, a.g.e, s. 164.
[1329] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ,* c. II, s. 246.
[1330] Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr,* c. I, s. 470; Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr,* c. III, s. 168 (hadis no: 3033).
[1331] Heysemî, *Mecmau'z-zevâid,* c. X, s. 45-46 (hadis no: 16673).
[1332] Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye,* s. 21.
[1333] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ,* c. II, s. 245; Suyûtî, *el-Hasâisu'l-Kübrâ,* c. III, s. 214.
[1334] Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat,* c. IV, s. 247 (hadis no: 4101).
[1335] Heysemî, *Mecmau'z-zevâid,* c. X, s. 46 (hadis no: 16674).
[1336] Ahmet Yıldırım, a.g.e, s. 165.

13) Enes b. Mâlik'ten: Rasulullah (a.s.) şöyle buyurdu: "*Abdâl/büdelâ kırk erkek ve kırk kadındır. Erkeklerden her ne zaman biri ölürse Allah bir başkasını onun yerine geçirir. Kadınlardan her ne zaman biri ölürse Allah bir başkasını onun yerine geçirir.*"

Suyûtî bu hadisi *el-Leâlîi'l-Masnûa* ve *el-Câmiu's-Sağîr* adlı eserlerinde zikretmiştir.[1337] Bu hadisi İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevdûat* adlı eserinin "evliyânın sayısı (adedü'l-evliyâ)" bölümünde zikretmiştir.[1338] Muhammed el-Hellâl, *Kerâmâtu'l-Evliyâ*'da,[1339] Deylemî, *Kitâbu Firdevsi'l-Ahbâr*'da[1340] İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-Şerîati'l-Merfûa*'da[1341] ve Aclûnî de *Keşfu'l-Hafâ*'da[1342] rivayet etmişlerdir. Bu rivayetin senedinde meçhul ravilerin bulunduğu da belirtilmiştir.[1343] Ahmet Yıldırım'a göe rivayetin muteber kabul edilen eserlerde değil de daha çok zayıf ve mevzu hadisleri toplayan eserlerde yer alması mevzu olduğunu göstermektedir.[1344]

14) Enes b. Mâlik'ten: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Abdâl/büdelâ kırk kişidir. Yirmi ikisi Şam'dadır. On sekizi Irak'tadır. Her ne zaman onlardan biri ölürse bir başkası onun yerine geçer. Allah'ın emri gelince hepsi de vefat ederler. O vakit kıyamet de kopar.*"

Suyûtî bu hadisi *el-Leâlîi'l-Masnûa* adlı eserinde[1345], Sulemî de *Kitabu'l-Erbaîn fi't-Tasavvuf* adlı eserinde[1346] zikretmişlerdir. İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevdûat* adlı eserinin "evliyânın sayısı (adedü'l-evliyâ)" bölümünde[1347], Aclûnî ve İbn Arrâk eserlerinde bu rivayete yer vermişlerdir.[1348] Yine İbn Asâkîr ve İbn Manzûr

---

[1337] Suyûtî, *el-Leâlîi'l-Masnûa*, c. II, s. 332; Suyûtî, el-Câmiu's-sağîr, c. I, s. 471 (h.no: 3036). Ayrıca bkz: Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, c. III, s. 169-170 (hadis no: 3036).
[1338] İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât*, c. III, s. 399-400 (hadis no: 1641).
[1339] Muhammed el-Hellâl, *Kerâmetu'l-evliyâ*,, s. 29.
[1340] Şîruveyh b. Şehredâr b. Şîraveyh ed-Deylemî, *Kitabu Firdevsi'l-Ahbâr*, Tahk. Fevvâz Ahmed ez-Zemrelî-Muhammed el-Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Birinci Baskı, 1407/1987, c. I, s. 154-155 (hadis no: 404).
[1341] İbn Arrâk, Tenzîhü'ş-Şerîati'l-Merfûa, c. II, s. 307 (hadis no: 78).
[1342] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 25.
[1343] İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât*, c. III, s. 401.
[1344] Ahmet Yıldırım, a.g.e, s. 166.
[1345] Suyûtî, *el-Leâlîi'l-Masnûa*, c. II, s. 331-332.
[1346] Sehâvî, *Tahricu'l-Erbaîne fi't-Tasavvuf*, Tahk. Ali Hasan Ali Abdulhamîd, el-Mektebü'l-İslâmî/Beyrut- Dâru Ammâr/Ammân, 1408/1988, s. 102.
[1347] İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât*, c. III, s. 399 (hadis no: 1640).
[1348] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 27; İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-Şerîati'l-Merfûa*, c. II, s. 307 (hadis no: 77).

eserlerinde[1349] rivayet etmişlerdir. İbnü'l-Cevzî, hadisin senedinde yer alan Alâ b. Zeydel'in hadis uydurucusu olduğuna dair İbnü'l-Medînî'nin sözünü nakleder.[1350] Makdisî, söz konusu ravinin bu hadisi mevzû bir nüshadan naklettiğini belirtir.[1351] Yine aynı şekilde Fettenî, *Tezkiratü'l-Mevdûât* adlı eserinde[1352], Şevkânî ise *el-Fevâidu'l-Mecmûa* adlı eserinde[1353] bu hadisin mevzû bir nüshadan rivayet edildiğini ifade ederler. İbn Adî bu isnadla pek çok rivayet olduğunu, onları bize İbnu'z-Zubeyr'in rivayet ettiğini ve münker olduklarını belirtmektedir.[1354] Hakîm Tirmizî ise bu hadis hakkında ihtilaf olmadığını ifade etmiştir.[1355] Ahmet Yıldırım hadisin değerlendirmesinde bu rivayetin muteber kabul edilen eserlerde değil de daha çok zayıf ve mevzu hadisleri toplayan eserlerde yer almasının, mevzû olduğunu gösterdiğini belirtmektedir.[1356]

15) Enes b. Mâlik'ten: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Ümmetimin direkleri Yemen'in salihleridir. Şam'da ise abdallardan kırk kişi bulunur. Her ne zaman onlardan biri ölürse Allah bir başkasını onun yerine geçirir. Onlar bu dereceye ne çok namazları ne de oruçlarıyla ulaşmış değillerdir. Fakat onlar bu dereceye nefislerinin cömert, gönüllerinin kötü duygu ve düşüncelerden selamette olmaları ve Müslümanlara nasihat etmelerinden dolayı ulaşmışlardır.*"

Bu rivayeti Suyûtî, Muhammed el-Hellâl, İbn Asâkîr ve İbn Manzûr eserlerinde zikretmişlerdir.[1357] Ahmet Yıldırım, hadisin değerlendirmesinde muteber kabul edilen eserlerde yer almaması nedeniyle rivayete son derece ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini belirtmiştir.[1358]

[1349] İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dımaşk*, c. I, s. 291; İbn Manzûr, *Muhtasar Tarihu Dımaşk*, c. I, s. 113.
[1350] İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât*, c. III, s. 401.
[1351] Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir b. Ahmed el-Makdisi, *Kitâbu Tezkirati'l-Mevdûât*, 1323 H., s. 114.
[1352] Muhammed Tâhir b. Ali el-Hindî el-Fettenî, *Tezkiratü'l-Mevdûât*, 1343 H., s. 194.
[1353]Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, s. 222.
[1354] İbn Âdî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Thk. Suheyl Zekkâr, Yahyâ Muhtar Gazzâvî, Beyrut 1988, c. V, s. 220-221.
[1355] Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, c. I, s. 165.
[1356] Ahmet Yıldırım, a.g.e, s. 166.
[1357] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 245: Muhammed el-Hellâl, *Kerâmetu'l-evliyâ*, s. 33; İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dımaşk*, c. I, s. 299; İbn Manzûr, *Muhtasar Tarihu Dımaşk*, c. I, s. 113.
[1358] Ahmet Yıldırım, a.g.e, s. 167.

16) Enes b. Mâlik'ten, Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Ümmetimin abdâlı – büdelâ- ne çok namaz kılmakla ne çok oruç tutmakla ne de çok sadaka vermekle cennete gireceklerdir. Onlar cennete Allah'ın rahmeti, nefislerinin sehaveti ve gönüllerinin selametiyle gireceklerdir.*"

İbn Hacer el-Askalânî, bu hadisi "ne de çok sadaka vermekle" kısmı olmaksızın ve hadisin sonunda "Müslümanlara nasihat etmeleri nedeniyle" ilavesi ile birlikte eserine almıştır.[1359] İbn Ebi'd-Dunya hadisin Hasan-ı Basrî'den olan rivayetini zikretmiştir.[1360] Beyhakî de hadisi Hasan-ı Basrî'den "ne de çok sadaka vermekle" bölümü olmaksızın eserine almış ve eserin muhakkıkı tarafından hadisin isnadının "zayıf" olduğu ifade edilmiştir.[1361] Suyûtî ise hadisi *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesine almıştır.[1362]

17) Ebû Hureyre'den: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Yeryüzü Hz. İbrahim Halîlurrahmân (a.s.) gibi otuz kişiden boş kalmayacaktır. Onların vesilesiyle affa mazhar olunur, onların vesilesiyle rızık verilir ve onların vesilesiyle yağmur yağdırılır.*"

Elbânî'nin mevzû kabul ettiği[1363], İbnu'l-Cevzî'nin, *Kitâbu'l-Mevdûat* adlı eserinin "evliyânın sayısı (adedü'l-evliyâ)" bölümünde zikrettiği [1364], İbn Arrâk'ın eserine aldığı[1365] rivayet hakkında Şevkânî, hadisin isnadında hadis uyduran kimseler bulunduğunu söylemiştir.[1366] İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân* adlı eserinde[1367] Suyûtî de *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesinde[1368] ve *el-Leâlîi'l-Masnûa* adlı eserinde[1369] zikretmiştir.

18) Ebû Hureyre'den: "*Rasulullah'ın (a.s.) huzuruna girdim. Bana: 'Ey Ebû Hureyre! Şu an kapıdan, Allah'ın arz ehlinden kendileri vesilesiyle belaları defettiği*

[1359] İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanu'l-Mîzân*, c. VII, s. 307.
[1360] İbn Ebi'd-Dunyâ, *el-Evliyâ*, s. 28 (hadis no: 58).
[1361] Beyhakî, *el-Câmiu li-Şuabi'l-Îmân*, c. XIII, s. 316-317 (hadis no: 10393).
[1362] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 245.
[1363] Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe* c. III, s. 575 (hadis no: 1392).
[1364] İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât*, c. III, s. 398-399 (hadis no: 1639).
[1365] İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-Şerîati'l-Merfûa*, c. II, s. 306 (hadis no: 75).
[1366] Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, s. 222.
[1367] İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanu'l-Mîzân*, c. V, s. 134.
[1368] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 248.
[1369] Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-Leâlîi'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., c. II, s. 331.

yedi kişiden biri giriyor' dedi. Ben bir de baktım ki başında su testisi bulunan, çolak ve başı kel olan bir Habeşî çıkageldi. Rasulullah (a.s.) Ebû Hureyre'ye: 'İşte bu zat yedi kişiden birisidir' dedi."

Bu rivayeti Suyûtî, *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesinde zikretmiştir.[1370] Ahmet Yıldırım hadisle ilgili değerlendirmesinde, muteber kabul edilen eserlerde yer almaması sebebiyle rivayete son derece ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini belirtmektedir.[1371]

Bu hadisin metninden ricâlin, dış görünüş bakımından hiç ummadığımız bir tipte olabileceği anlaşılmaktadır. Örneğin, İsmail Hakkî-i Bursevî, aktâbın genellikle eskici suretinde göründüğünü belirtir.[1372] Dolayısıyla tasavvufî tecrübeye sahip kimselerin bu tür ifadeleri de ricâlu'l-gaybın umulmadık bir tipte olabileceği hususunu destekler mahiyettedir.

19) İbn Abbas'tan: "*Nuh'tan (a.s) sonra yeryüzü yedi kişiden boş kalmaz. Allah onların vesilesiyle yeryüzünden (belaları) defeder*."

Suyûtî, mevkûf olan bu rivayeti *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesinde zikretmiştir.[1373]

İbn Ebi'd-Dünyâ da benzer bir rivayete, *el-Evliyâ* adlı eserinde yer vermiştir. Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'ın, Ka'b'dan nakletmiş olduğu bu rivayet şöyledir:

"*Nuh kavminden sonra yeryüzüne bir kavim gelmemiştir ki içlerinde Allah'ın kendileri vesilesiyle azabı def ettiği on dört kişi bulunmasın.*"[1374]

Bu rivayetlerin Hz. Peygamber'in sözü olmadığı görülmektedir.

20) Şehr b. Havşeb anlatıyor: *Mısır fethedilince (başka bir rivayette Muaviye b. Ebî Sufyân Mısır'ı fethedince) Mısırlılar, Şam ehline sövdüler. Bunun üzerine Avf b. Mâlik başını kaftanından çıkararak şöyle dedi: "Ey Mısır ehli! Ben Avf b. Mâlik'im. Şam ehline sövmeyiniz. Çünkü Rasulullah'ın (s.a) şöyle dediğini işittim: "Onların içlerinde abdâl vardır. Onlar vesilesiyle size yardım edilir ve onlar vesilesiyle rızıklanırsınız.*"

[1370] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 248-249.
[1371] Ahmet Yıldırım, a.g.e, s. 168.
[1372] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, s. 227.
[1373] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 246.
[1374] İbn Ebi'd-Dunyâ, *el-Evliyâ*, s. 28.

Bu rivayete Suyûti, *el-Haberu'd-dâl* adlı eserinde yer vermiş[1375], *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserinde ise rivayetin hasen olduğunu söylemiştir.[1376] İbn Asâkîr ve İbn Manzûr da eserlerinde nakletmişlerdir.[1377] Heysemî, Taberânî'nin rivayet ettiğini belirttiği hadisin senedinde Amr b. Vâkid'in bulunduğunu, ulemânın çoğunluğunun onu zayıf kabul ettiğini, Muhammed b. Mubârek es-Sûrî'nin ise onu sika kabul ettiğini, Şehr b. Havşeb hakkında da ulemânın ihtilaf ettiğini, geri kalan ricâlin ise sika olduğunu ifade etmektedir.[1378] Ahmet Yıldırım hadisin değerlendirmesinde, Suyûtî'nin hasen demesinin ölçü olmadığını, çünkü hadis değerlendirme konusunda Suyûtî'nin tesahülünün bilindiğini ifade etmektedir.[1379]

21) Muaz b. Cebel'den: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Kendisinde şu üç şey bulunan kimse, dünyanın ve ehlinin ayakta durduğu abdâldan olur: Kazâya rıza, Allah'ın haramlarına karşı sabır ve Allah için kızma*."

Abdâlın alâmetlerinden bahseden bu hadisi Suyûtî, *el-Haberu'd-dâl* adlı risâlesinde zikretmiştir.[1380] Deylemî bu rivayete *Kitabu Firdevsi'l-Ahbâr* adlı eserinde yer vermiş,[1381] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ* adlı eserinde hadisi merfû olarak nitelendirmiştir.[1382] Elbânî ise hadisin senedinde bulunan Meysere b. Abdirabbih'in yalancı ve hadis uydurucusu olarak meşhur olması sebebiyle rivayeti mevzû olarak nitelendirmiştir.[1383]

Abdülmecîd-i Sivâsî (ö.1049/1639)'den aktarıldığına göre, o, bu hadiste geçen abdâlın niteliklerini şöyle açıklamaktadır:

"Birincisi, kazâya iman getirip, muhtelif unsurların tek bir asla râci olduğunu ve her şeyde tasarruf sahibinin Allah olduğunu bilip, vasıtayla veya vasıtasız gelen, hayır olsun, şer olsun, kazâ ve belâda tenâzüu, gazap ve infiali bırakıp Fâil-i Mutlak'tan razı olmaktır. İkincisi, Allah'ın haram kıldıklarından uzak durma

---

[1375] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 247-248.
[1376] Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, c. I, s. 470 (h.no: 3034). Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, c. III, s. 168 (hadis no: 3034).
[1377] İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dımaşk*, c. I, s. 290; İbn Manzûr, *Muhtasar Tarihu Dımaşk*, c. I, s. 113.
[1378] Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, c. X, s. 47 (hadis no: 16676). Ayrıca bkz: Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 248.
[1379] Ahmet Yıldırım, a.g.e, s. 168-169.
[1380] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 248.
[1381] Deylemî, *Kitabu Firdevsi'l-Ahbâr*, c. II, s. 133-134 (hadis no: 2276).
[1382] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 28.
[1383] Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe*, c. III, s. 666 (hadis no: 1474).

hususunda sabırdır. Üçüncüsü, Zâtullâh'ta gazaptır. Yani Cenâb-ı Hakk'ın zât, sıfat ve esmâsı hakkında gereksiz sözlerden kaçınmayıp, hatalı davranan, O'na zulüm, zaaf, teşbîh ve temsîl nispet edenlere gazaptır. Veya emir-nehiy, helâl-haram hususunda Allah için gazap etmektir. Çünkü Allah için sevmek ve Allah için gazap etmek evliyânın şiârıdır."[1384]

22) "*Abdâl mevâlidendir. Mevâli olanlara ancak münafıklar buğzeder*."

İbn Hacer el-Askalânî, hadisin isnadında bulunan Ricâl b. Sâlim'in kim olduğunun bilinmemesinden dolayı bu rivayetin münker olduğunu ifade etmektedir.[1385] Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidâl* adlı eserinde[1386] Elbânî ise *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe* adlı eserinde aynı görüşü paylaşmaktadırlar.[1387] Suyûtî de hadisin zayıf olduğunu ifade etmektedir.[1388]

23) Ümmü Seleme'den: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Bir halifenin ölümü sırasında ihtilaf olacak. O sırada Medine ehlinden bir adam kaçarak Mekke'ye gidecek. Mekke halkından bir kısım insanlar ona gelecek ve onu istemediği halde (evinden) çıkaracaklar. Rükn ile Makam arasında ona biat edecekler. Onlara Şam'dan bir ordu gönderilecek. Bu ordu, Mekke ile Medine arasında Beydâ denilen yerde yere batırılacak. İnsanlar bu durumu görünce Şam halkının abdâlı ve Irak halkının velileri (asâib) ona gelip biat ederler. Sonra Kureyş'ten, dayıları Kelb kabilesinden olan bir adam zuhur eder ve karşı bir ordu gönderir…*"

Bu hadisi Ahmed b. Hanbel, Ebû Davud ve Ebû Ya'la, Ummu Seleme'den merfû olarak rivayet etmişlerdir.[1389] Abdurrezzâk ise Katâde'den merfû olarak rivayet etmiştir.[1390] İbn Asâkîr ve İbn Manzûr rivayete eserlerinde yer

---

[1384] Cengiz Gündoğdu, *Abdulmecîd-i Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv. SBE, Erzurum 1997, s. 227.
[1385] İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanu'l-Mîzân*, c. III, s. 467-468.
[1386] Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidâl*, c. II, s. 47.
[1387] Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe*, c. III, s. 667 (hadis no: 1476).
[1388] Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, c. I, s. 471 (h.no: 3037); Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, c. III, s. 170 (hadis no: 3037).
[1389] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Tahk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, c. XI, s. 78 (hadis no: 27446); Ebû Davud, Mehdî, 1; Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Müsnedü Ebî Ya'la el-Mevsılî*, Tahk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mun li't-Türâs, Beyrut, Birinci Baskı, 1408/1988, c. XII, s. 370 (hadis no: 6940). Ayrıca bkz: Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bud Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, Tahk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, İkinci Baskı, 1389/1969, c. XI, s. 375-379 (hadis no: 4366).
[1390] Abdurrezzâk, *el-Musannef*, , c. XI, s. 371(hadis no:20769).

vermişlerdir.[1391] Heysemî, ricalinin Buhârî ve Muslim'in ricalinden olduğunu belirtmiştir.[1392] Ebû Dâvud şârihi Azîmâbâdî, Avnu'l-Ma'bud adlı eserinde, Suyûtî'nin Mirkâtu's-Suûd'da "Kütüb-i Sitte'de Ebû Dâvud'un bu rivayeti dışında abdâldan söz eden hiçbir hadis varid değildir" dediğini nakleder.[1393] Ayrıca bu hadisi açıklarken abdâl ile ilgili bazı rivayetleri ele alan Azîmâbâdî bu tür hadislerin mu'temed olduğunu söylemiştir.[1394] Ebû Ya'la'nın Müsned'inde, eserin muhakkıkı tarafından hadisin senedinde Ebû Hişâm er-Rifâî'nin bulunması nedeniyle Mücâhid tarikiyle gelen isnadın hasen olduğu ifade edilmiştir.[1395] Hadisin "*İnsanlar bu durumu görünce Şam'ın abdalı ve Irak halkının velileri (asâib) ona gelip biat ederler…*" dışındaki bölümü benzer ifadelerle Müslim'de yer almaktadır.[1396] Ahmet Yıldırım hadisin değerlendirmesinde bu son kısmın Müslim'in hadisine idrac edilmiş gibi olduğunu, ayrıca İslâm tarihinde böyle bir şeyin vukû bulduğunun bilinmediğini, dolayısıyla da rivayeti son derece ihtiyatla karşılamak gerektiğini belirtmektedir.[1397]

24) Vâsıle b. el-Eska' demiştir ki: Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: "*Dımaşk ahir zamanda halkı çok olan bir şehir olacak. Onun halkının çoğu abdâl olacak ve orada mescitler çok olacak. Ekserisi zahid olacak. Mal çok olacak, adamlar (ricâl) çok olacak. Kâfirleri az olacak. Onlarda ehli için bir numune olacak.*"

Suyûtî rivayeti *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesinde zikretmiştir.[1398] İstisnalar dışında şehirlerin faziletiyle ilgili hadislerin genelde uydurma olduğu ifade edilir.[1399]

25) Ebu'd-Derdâ'dan: "*Peygamberler arzın direkleri (evtâdı) idiler. Nübüvvet sona erince Allah onların yerine ümmet-i Muhammed'den abdal denilen bir grubu getirmiştir. Onlar, insanlara ne çok namaz kılarak ne çok oruç tutarak ne de çok*

[1391] İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dımaşk,* c. I, s. 292-293; İbn Manzûr, *Muhtasar Tarihu Dımaşk,* c. I, s. 113.
[1392] Heysemî, *Mecmau'z-zevâid,* c. VII, s. 613 (hadis no: 12399). Ayrıca bkz: Aynı eser, c. VII, s. 612 (hadis no: 12397).
[1393] Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bud,* c. XI, s. 376.
[1394] Aynı eser, c. XI, s. 377-378.
[1395] Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Müsnedü Ebî Ya'la,* c.XII, s. 370.
[1396] Müslim, Fiten, 6, 7, 8.
[1397] Ahmet Yıldırım, a.g.e, s. 170.
[1398] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ,* c. II, s. 248.
[1399] Şehirlerin övülmesi veya yerilmesi hakkındaki değerlendirmeler için bkz: Derviş el-Hût, *Esne'l-Metâlib,* s. 373; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Munîf fi's-Sahîhi ve'd-Daîf,* Tahk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetu'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Birinci Baskı, 1390/1970, s. 117.

tesbih çekerek üstün olmuşlardır. Fakat onları diğer insanlardan üstün kılan husus; güzel ahlâk, verâda sıdk, güzel niyet, bütün Müslümanlar için sahip oldukları gönül selameti ve Allah için nasihat gibi meziyetlere sahip olmalarıdır."

Hakîm Tirmizî'nin *Nevâdiru'l-Usûl* adlı eserine aldığı rivayeti[1400], Suyûtî de *el-Haberu'd-dâl* adlı eserinde zikretmiştir.[1401] Buna benzer bir rivayeti değişik lafızlarla İbn Ebi'd-Dunyâ, *el-Evliyâ* adlı eserinde Ebu'z-Zinâd'dan[1402], aynı şekilde Suyûtî de *el-Hasâisu'l-Kübrâ* adlı eserinde yine Ebu'z-Zinâd'dan[1403] rivayet etmişlerdir. Mevkûf olan bu rivayetin hadis olmadığı anlaşılmaktadır.

26) "*Abdâl, evliyâdandır.*"

Aliyyü'l-Kârî, bu rivayeti *El-Esrâru'l-Merfûa* adlı eserinde zikretmiş ve zayıf olarak nitelendirmiştir.[1404]

27) "*Ricâlin himmeti, dağları yok eder.*"

Bu rivayete hadis olarak vakıf olmadığını belirten Aclûnî'nin kaydettiğine göre, bazıları Ahmed el-Gazzâlî'nin bu sözü Rasulullah'a (a.s.) nisbet ederek rivayet ettiğini nakletmişlerdir.[1405] Elbânî tarafından da bu sözün hadis olmadığı belirtilmiştir.[1406]

28) Ebû Kılâbe'den: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Ümmetim içinde yedi kişi sürekli bulunur. Onlar bir şey hakkında Allah'a dua ettiklerinde, Allah onların duasına icabet eder. Onlar vesilesiyle size yardım edilir, onlar vesilesiyle yağmura mazhar olursunuz ve onlar vesilesiyle sizden (belalar) defedilir.*"

Abdurrezzâk'ın *el-Musannef* adlı eserinde zikrettiği bu hadisi[1407], İbn Ebi'd-Dünyâ da *el-Evliyâ* adlı eserinde zikretmiştir.[1408]

[1400] Hakim-i Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl,* c. I, s. 165.
[1401] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ,* c. II, s. 249.
[1402] İbn Ebi'd-Dunyâ, *el-Evliyâ,* s. 27 (hadis no: 57).
[1403] Suyûtî, *el-Hasâisu'l-Kübrâ,* c. III, s. 214.
[1404] Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Sultan Aliyyü'l-Kârî, *El-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa,* Tahk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, el-Mektebü'l-İslâmî, İkinci Baskı, Beyrut, 1406/1986, s. 101.
[1405] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ,* c. II, s. 333-334.
[1406] Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe,* c. I, s. 59-60 (hadis no: 3).
[1407] Abdurrezzâk, *el-Musannef,* c. XI, s. 250 (hadis no: 20457).
[1408] İbn Ebi'd-Dunyâ, *el-Evliyâ,* s. 30 (hadis no: 69).

29) Hz. Ali demiştir ki: "*Rasûlullah (a.s.)'a abdâl hakkında sordum. Buyurdu ki: 'Onlar altmış kişidir.' Ey Allah'ın Rasûlü! Onları bana açıkla, dedim. Buyurdu ki: Onlar, fasih ve ince konuşmak için kendilerini zorlamazlar, bid'atçi değildirler ve yaptıklarında fazla derine dalmazlar. Onlar ulaştıkları makama ne çok namaz kılmakla, ne çok oruç tutmakla ne de çok sadaka vermekle değil, nefislerinin cömerliği, kalplerinin selameti ve imamlarına nasihat etmeleri sebebiyle ulaşmışlardır. Ey Ali! Onlar ümmetimde 'kibrît-i ahmer'den daha azdırlar.*"

Bu hadisi İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Evliyâ* adlı eserinde zikretmiştir.[1409] Suyutî ise *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesine almıştır.[1410]

Ayrıca ele aldığımız bu rivayetlerden başka abdalın sayısı ve bulundukları yerler ile ilgili bazı zatların çeşitli sözleri bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını zikredebiliriz:

Kettânî: "Nükabâ üç yüz, nücebâ yetmiş, büdelâ kırk, ahyâr yedi, umed dört ve gavs bir kişidir. Nükabâ Mağrib'de, nücebâ Mısır'da, abdâl Şam'da, ahyâr yeryüzünde seyahat etmekte, umed yerin dört yanında (kuzey, güney, doğu, batı), gavs ise Mekke'dedir. Halkın ihtiyacı ortaya çıktığında önce nükabâ, sonra nücebâ, sonra abdâl, sonra ahyâr, sonra umed Allah'a niyazda bulunur ve duasına icabet edilinceye kadar istemeye devam eder."[1411]

Fadl b. Fedâle: "Abdâl Şam'dadır. Yirmi beşi Humus'ta on üçü Dımaşk'ta, ikisi Beysan'da bulunur."[1412]

Hasan b. Yahyâ: "Dımaşk'ta abdâldan on yedi nefs, Beysan'da dört nefs bulunur."[1413]

Ebu'z-Zahiriyye: "Abdâl, Şam'da bulunan otuz adamdır. Onlar vesilesiyle rızıklanırsınız. Onlardan biri öldüğünde Allah onun yerine başka birisini koyar."[1414]

İbn Şevzeb: "Abdâl yetmiş kişidir. Altmış tanesi Şam'da, on tanesi de yeryüzünün diğer yerlerinde bulunur."[1415]

[1409] İbn Ebi'd-Dunyâ, *el-Evliyâ*, s. 12 (hadis no: 8).
[1410] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 242.
[1411] Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, c.III, ss. 75-76. Ayrıca bkz: Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 250-251.
[1412] İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dımaşk*, c. I, s. 299; İbn Manzûr, *Muhtasar Tarihu Dımaşk*, c. I, s. 115; Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 250.
[1413] İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dımaşk*, c. I, s. 299; İbn Manzûr, *Muhtasar Tarihu Dımaşk*, c. I, s. 115; Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 250.
[1414] İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dımaşk*, c. I, s. 298; Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 250.

Ebû Abdillah el-Mağribî: "Abdâl Şam'da, nücebâ Yemen'de, ahyâr Irak'ta bulunur."[1416]

Osman b. Atâ'nın babasından yaptığı bir rivayete göre babası şöyle demiştir: Abdâl kırk insandır. Ben de kendisine: Kırk erkek değil mi diye sorunca o; "Kırk erkek deme, kırk insan de. Çünkü içlerinde kadınlar da olabilir."[1417]

Ricâlu'l-gayb ile ilgili bu sözler daha önce de ifade ettiğimiz gibi hadis değildir. Bunlar "eser" olarak ifade edilen bazı zatların sözleridir. Bu sözler arasında da abdalın sayısı ve bulundukları yerler ile ilgili farklılıklar görülmektedir.

Mutasavvıflar başta olmak üzere ricâlu'l-gayb anlayışını benimseyenlerin dayanak olarak kabul ettikleri hadisler, Suyûtînin *el-Haberu'd-dâl* adlı risalesinde de belirttiği gibi Enes b. Malik, Ubâde b. Samit, Abdullah b. Ömer, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mesûd, Avf b. Malik, Ebû Said el-Hudrî, Vâsile b. el-Eska', Ümmü Seleme, Ebû Hureyre, Huzeyfe b. El-Yemân ve Muaz b. Cebel gibi sahabilerden "merfû" olarak; Hz. Ömer, Hz. Ali ve Ebu'd-Derdâ'dan "mevkûf" olarak rivayet edilmiştir. Konuyla ilgili rivayetlerin bir kısmı da tâbiînden ve onlardan sonra gelen pek çok kimseden "eser" olarak rivayet edilmiştir.[1418]

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan iki ve Ebû Davud'da yer alan bir rivayet dışında bu konudaki rivayetlerin hiçbiri güvenilir hadis kitaplarında yer almamıştır. Bununla birlikte *Müsned*'deki hadisler de senedlerinde zayıf ravi bulunmasından dolayı tenkide uğramıştır. Diğer rivayetlerin geçtiği kaynaklar ise güvenirlik açısından başlıca beş tabakaya ayrılan kaynakların[1419] ancak üçüncü, dördüncü ve beşinci tabakalarında yer almaktadır.[1420]

Suyûtî'nin ricâlu'l-gayb ile ilgili rivayetlere geniş bir biçimde yer verdiği el-*Haberu'd-dâl* adlı risalesine bakılacak olursa bu hususstaki rivayetlerin kırk iki raviden geldiği görülmektedir. Bu rivayetlerin; onbeşi merfû veya mevkûf olarak

---

[1415] İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dımaşk*, c. I, s. 299; İbn Manzûr, *Muhtasar Tarihu Dımaşk*, c. I, s. 115; Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*,c. II, s. 250.
[1416] Sulemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 243.
[1417] İbn Asâkir, *Tarihu Medinet-i Dımaşk*, c. I, s. 299; İbn Manzûr, *Muhtasar Tarihu Dımaşk*, c. I, s. 115; Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 250.
[1418] Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 241.
[1419] Şah Veliyyullah hadis kitaplarını güvenirlik bakımından derecelendirmiş ve beş tabakaya ayırmıştır. Geniş bilgi için bkz. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, haz. Muhammed Şerif Sukker, Beyrut 1992, c. I, s. 383-390.
[1420] Ahmet Yıldırım, a.g.e, s. 174.

sahabeden, üçü mürsel olarak tâbiînden, yirmi üçü seleften eser olarak nakledilmiş ve neticede bu rivayetlerin sayısı altmışı bulmuştur.[1421]

Bununla birlikte ricâlu'l-gayb hakkındaki rivayetlerin büyük bir kısmı veya tamamı bazı muhaddisler tarafından sened ve metin tenkidine tabi tutulmuş ve rivayetlerin sıhhat durumları ile ilgili olarak değişik görüşler ortaya çıkmıştır. Konuyla alakalı hadisler üzerindeki tartışmalar yaklaşık olarak hicri VI. yüzyıldan itibaren başlamış ve günümüze kadar uzanmıştır. Ahmet Yıldırım'ın tespitine göre, bu konuda ilk tenkidi yapan İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)'dir.[1422]

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ricâlu'l-gayb ile ilgili eserine aldığı rivayetleri inceledikten sonra bir ayırım yapmaksızın bu rivayetlerin uydurma olduğu neticesine ulaşmıştır.[1423]

Ricâlu'l-gayb konusunda en sert eleştirilerde bulunanlardan biri olan İbn Teymiyye (ö.728/1328), içinde abdâl, aktâb, ağvâs, velilerin sayısı ve benzeri ifadelerin zikredildiği hadislerin, hadis âlimleri tarafından da bilindiği gibi yalan olduğunu söylemektedir.[1424] Yine İbn Teymiyye; gavs, kutub, evtâd, nücebâ ve diğer lafızlar hakkında Rasûlullâh (a.s.)'tan ve onun ashabından maruf bir isnadla herhangi bir rivayetin nakledilmediğini, ancak abdâl hakkında seleften bazılarının konuşmuş olduklarını ve bu konuda Hz. Peygamber (a.s.)'den zayıf bir hadisin de rivayet edildiğini ifade etmektedir.[1425]

İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Hz. Ali'den nakledilen "*Abdâl kırk kişidir ve Şam'da bulunurlar*"[1426] hadisinin isnadının munkatı' olduğunu belirtmektedir.[1427] Ricâlu'l-gayb konusunda sert bir tavır sergileyen İbn Teymiyye bu hadisi reddetmemiştir. Bunun nedeni ise bu rivayetin şeriatın zahirine sıkı sıkıya bağlı bir hadis ve fıkıh âlimi olan Ahmed b. Hanbel'in eserinde yer almasıdır.[1428] Bununla birlikte İbn Teymiyye, bu rivayeti metin tenkidine tabi tutar. Hz. Ali ve onunla beraber bulunan sahabiler, Hz. Muaviye'nin yanında bulunanlardan daha

---

[1421] Bu rivayetler için bkz: Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, c. II, s. 241-255.
[1422] Ahmet Yıldırım, a.g.e, s. 174.
[1423] İbnu'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûât*, c. III, s. 397-401.
[1424] Ebu'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Tahk. Muhammed Reşâd Sâlim,1406/1986, c. VII, s. 431.
[1425] İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. I, s. 93-94.
[1426] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Tahk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, c. I, s. 320 (hadis no: 908).
[1427] İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, Dâru'l-Vefâ, Üçüncü Baskı, 1426/2005, c. XI, s. 237.
[1428] Süleyman Uludağ, "Abdâl", c. I, s. 60.

faziletli iken, yaratılmışların en faziletlileri olan abdâlın Hz. Ali'nin tarafında değil de niçin Şam'da Hz. Muaviye'nin tarafında olduğu sorusunu yönelterek meseleye mantıkî izahlar getirmeye çalışır.[1429]

İbn Kayyım el-Cevziyye (ö.751/1350), *el-Menâru'l-Munîf* adlı eserinde genel bir kaide olarak; abdâl, aktâb, eğvâs, nükabâ, nücebâ ve evtâd ile ilgili hadislerin hepsinin isnadının bâtıl olduğunu söylemiş, bu hadislerin içinde sahihe en yakın olan rivayetin ise Ahmed b. Hanbel'in, Şurayh b. Ubeyd'den munkatı' olarak rivayet ettiği "*Şam halkına sövmeyin, çünkü orada abdâl vardır...*" hadisi olduğunu belirtmiştir.[1430]

Tesahülü ile bilinen[1431] Hafız İbn Hacer (ö.852/1448) ise, abdâl hakkında sahih olan ve sahih olmayan birçok haberin varid olduğunu, kutub konusunun ise bazı eserlerde varid olduğunu, sûfiler arasında gavs sıfatıyla nitelenen kimseler ile ilgili herhangi bir şeyin sabit olmadığını ifade etmiştir.[1432]

İbnu's-Salâh (ö.643/1245) bu meselede şu değerlendirmeyi yapar: "Abdâl ile ilgili rivayet ettiklerimiz içerisinde en kuvvetlisi Hz. Ali'nin '*Abdâl Şam'da bulunur*' sözüdür. Evtâd, nücebâ, nükabâ'ya gelince bunları bazı tarikat şeyhleri zikretmiştir. Fakat bu konuda hadis sabit olmamıştır. Bu ümmette kıyamete kadar hak üzere zahir olan bir taife sürekli bulunur, onlar da âlimlerdir."[1433]

Sehâvî (ö.902/1496), abdâl hadislerinin Enes'ten merfû olarak muhtelif lafızlarla çok tariklerinin bulunduğunu, fakat hepsinin de zayıf olduğunu söylemektedir.[1434] Aliyyü'l-Kârî (ö.1014/1605) de aynı görüşü paylaşmıştır.[1435] İbn Arrâk (ö.963/1556) da eserinde yer verdiği diğer abdâl hadisleriyle birlikte Enes'ten gelen beş tariki de değerlendirmiş ve içlerinde sahih bir rivayet bulunmadığını belirterek sened bakımından durumlarını açıklamıştır.[1436]

[1429] İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ,* c. XI, s. 241.
[1430] İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Munîf,* s.136.
[1431] Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhayy el-Leknevî, *el-Ecvibetu'l-Fâdıla li'l-Es'ileti'l-Aşereti'l-Kâmile*, Ta'lik: Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, İkinci Baskı, Kahire, 1404/1984, s. 125.
[1432] Kettânî, *Nazmu'l-Mutenasir*, s. 220-221.
[1433] Ebû Amr İbnu's-Salâh, *Fetâvâ İbni's-Salâh*, Tahk. Saîd Muhammed es-Senârî, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1428/2007, s. 69.
[1434] Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-Hasene*, s. 8.
[1435] Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa*, s. 101.
[1436] İbn Arrâk, *Tenzîhü'ş-Şerîati'l-Merfûa,* c. II, s. 307.

Aclûnî (ö.1162/1652), ricalu'l-gaybla ilgili hadislerin tariklerinin çok olması sebebiyle kuvvet kazandığını söylemiştir.[1437] Derviş el-Hût (ö.1276/1859) ise, bu konuda rivayetlerin bulunduğunu ve bunların tariklerinin zayıf olduğunu belirtmiştir.[1438] Yine Derviş el-Hût, aktâb, eğvâs, nükabâ, nücebâ ve evtâd hadislerinde sahih olan bir şey olmadığını ifade etmektedir.[1439]

Kettânî (ö.1346/1927) de bu rivayetlerin, tariklerinin çok olması nedeniyle manevî mütevatir derecesine çıktığını belirtmiştir.[1440] Ebû Davud şârihi Azimabadî de bu tür hadislerin mu'temed olduğunu söylemiştir.[1441]

Elbânî de abdâl hadislerinin tümünün zayıf olduğunu, bu hadislerin içinde sahih olan bir rivayet olmadığını, hatta bunlardan bir kısmının diğerlerinden çok daha zayıf olduğunu savunmaktadır.[1442] Ayrıca Elbânî, kutubla ilgili herhangi bir hadisin bulunmadığını, kutub, gavs, evtâd, nücebâ gibi terimlerin sufiler tarafından ortaya konduğunu, abdal dışında selef tarafından bu gibi terimlerin bilinmediğini ve bu terimlerle ilgili merfû bir hadisin bulunmadığını da ifade etmektedir.[1443]

Eşref Ali Tânevî (ö. 1943), Ahmed b. Hanbel'in Şurayh b. Ubeyd'den rivayet ettiği "Abdâl kırk kişidir ve Şam'da bulunur" hadisinden yola çıkarak şu neticeye ulaşmaktadır:

"Sûfilerin söz ve mektuplarında abdâl, aktâb, evtâd ve gavs gibi lafızlar ve onların delâlet ettiği sıfat, berekât ve tasarrufât bulunmaktadır. Hadise göre ricalu'l-gaybın bir kısmının varlığı ispat olunca, diğer kısımlarının ispat olması uzak değildir. Bir örnekle diğer örneklerin teyid olması malum ve kabul edilen bir kaidedir. Berekât ise bu hadiste vardır. Ricâlu'l-gaybın kâinat üzerindeki tasarrufâtı Kur'an'daki Hz. Hızır kıssası[1444] ile sabittir."[1445]

Âlûsî de ricâlu'l-gayb ile ilgili hadisler konusunda şu yorumu yapmaktadır:

"Bu hadisler sahabe ve tâbiûn tarafından çok kişiden rivayet edilmiştir. Fakat bazıları bunu inkâr etmiş bazıları da kabul etmiştir. Kabul edenlerin görüşü daha

---

[1437] Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 25.
[1438] Derviş el-Hût, *Esne'l-Metâlib,* s. 99.
[1439] Aynı eser, s. 372.
[1440] Kettânî, *Nazmu'l-Mutenasir*, s. 220.
[1441] Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bud*, c. XI, s. 378.
[1442] Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe*, c. III, s. 577. Ayrıca bkz: Aynı eser, c. II, s. 339.
[1443] Aynı eser, c. III, s. 671.
[1444] Bkz: Kehf 18/60-82.
[1445] Eşref Ali Tânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, haz. H. Zaferullah Dâvûdî, Ahmed Yıldırım, Umran Yay., İstanbul 1995, s. 281.

doğrudur. Ben de bu işin esasını henüz öğrenmemekle birlikte kabul edenlerdenim."[1446] Dolayısıyla Âlûsî, konunun esasına vâkıf olamadığını belirtmekle beraber kişisel görüşünü ortaya koymuştur.

Buraya kadar incelemiş olduğumuz abdâl hadislerinden başka, lafız olarak içerisinde kutub, abdâl ve gavs gibi ricâlu'l-gayb ile ilgili tabirler geçmese de, aşağıda zikredeceğimiz hadislerin de mana olarak ricâlu'l-gayba işaret ettiğini söyleyebiliriz. Bu hadislerde şöyle denilmektedir:

"*Nice saçı başı dağınık, pejmürde ve kapılardan kovulmuş kimseler vardır ki, eğer bir şey hakkında Allah'a yemin etseler, Allah onları yeminlerinde yalancı çıkarmaz.*"[1447]

"Allah Teâlâ'nın nice pejmürde, saçları dağınık ve eski elbiseleri olan öyle kulları vardır ki, kendileriyle ilgilenilmez. Fakat bu tip kimseler Allah'a yemin etseler Allah onları yeminlerinde yalancı çıkarmaz. Berâ b. Mâlik onlardandır."[1448]

"*Size cennetlikleri bildireyim mi? Onlar hem zayıf oldukları hem de halk tarafından zayıf görüldükleri için kimsenin önemsemediği fakat şöyle olacak diye yemin etseler, isteklerini Allah'ın gerçekleştireceği kimselerdir…*"[1449]

Abdülmecîd-i Sivâsî (ö.1049/1639), söz konusu kimseler hakkında şârihlerin şöyle dediğini nakletmektedir: "Bahsedilen kimseler, bir ağaca 'vallahi taştır" deseler, Allah o ağacı taşa dönüştürür. Çünkü veliler 'O'nunla işitme, O'nunla görme, O'nunla tutma…" sırrına eriştikleri için, nefesleri Rahmânın nefesinin nurundan bir nur olmuştur."[1450]

Bu hadislerde, ricâlu'l-gayb ile ilgili kavramlardan hiçbiri yer almamış olsa da, özel birilerinden bahsedildiği muhakkaktır. Bunlar, dış görünüş olarak insanların önemsemediği, iltifat etmediği kimseler olsalar da, Allah katında kendilerine değer verilen, duaları makbul olan, istekleri geri çevrilmeyen özel kullardır. Allah Teâlâ'nın, onların yeminlerini boşa çıkarmadığı net bir şekilde ifade edilmektedir. Hadisin anlamından yola çıkarak bir örnekle bunu açıklamak gerekirse; sözgelimi, onlardan biri elini kaldırıp yarın yağmur yağsın dese, Allah yağmur yağdırmak

---

[1446] Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, c. XI, s. 178. Ayrıca bkz: Ahmet Çelik, *a.g.e.*, s. 107.
[1447] Müslim, Birr, 138; Cennet, 48.
[1448] Tirmizî, Menâkıb, 54.
[1449] Buharî, Eymân, 9; Tefsîru Sure (68), 1; Edeb, 61; Müslim, Cennet, 46, 47; Tirmizî, Cehennem, 13.
[1450] Abdülmecîd b. Muharrem es-Sivâsî, *Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l-Esmâr*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, No: 255, vr. 87a.

istemediği halde, o zat yalancı çıkmasın diye yağmur yağdırır. Dolayısıyla bu tür kimseler, duası makbul adamlardır. Nitekim ricâlu'l-gaybın geneline baktığımız zaman, onların da "duası makbul adamlar" olduğu görülecektir.

Netice itibarıyla ricâlu'l-gayb ile ilgili hadisler hakkında farklı değerlendirmeler olsa da, sûfilerin eserlerinde, yalan söylemeleri düşünülemeyen pek çok insandan ricâlu'l-gaybın ruhuna uygun sözler ve onlarla ilgili başlarından geçen hadiseler anlatılmaktadır.

C) Ricâlu'l-Gayb İle İlgili Eleştiriler

Ricâlü'l-gayb düşüncesinin İslâm'daki yeri geçmişten günümüze hep tartışıla gelmiştir. Bu konunun Kur'an'da yer almaması ve konuyla ilgili rivâyet edilen hadislerin güvenirliği hakkındaki tartışmalar, bazı müellifleri bu düşüncenin kaynağını ehl-i sünnet dışında aramaya yöneltmiştir. Tasavvufun herkes tarafından idrak edilmesi mümkün olmayan birtakım konuları ile bazı mutasavvıflara yönelttiği sert eleştiri ve ithamlarıyla tanınan İbn Teymiyye (ö.728/1328)[1451] ile İbn Haldun (ö.808/1406), ricâlu'l-gayb telâkkîsini eleştirenlerin ve bu düşüncenin kökenini gayr-ı Sünnî kaynaklarda arayanların başında gelmektedirler.[1452]

İbn Teymiyye, halkın ve sûfilerden birçoğunun dillerinde dolaşan; Mekke'deki gavs, dört evtâd, yedi aktâb, kırk abdâl, üçyüz nücebâ ve benzeri isimlerin Allah Teâlâ'nın kitabında mevcut olmadığını ve Hz. Peygamber'den de bu konuda sahih isnadla nakledilen bir hadisin bulunmadığını belirttikten sonra abdâl terimi dışında selefin sözlerinde ve ümmet tarafından genel kabul görmüş saygın meşâyih arasında da bu tür terimlere rastlanmadığını sadece bazı mutavassıt şeyhler tarafından konuyla ilgili rivayetlerin nakledildiğini ileri sürmektedir.[1453]

İbn Teymiyye, ihtiyaçlarını ricâlu'l-gayba arzedenlerle, Allah'ın rahmetinin önce üçyüzlere, üçyüzlerden yetmişlere, yetmişlerden kırklara, kırklardan yedilere, yedilerden dörtlere ve dörtlerden de gavsa indiğini iddia eden kimseleri yalancı,

---

[1451] İbn Teymiyye'nin tasavvufa bakışı ile ilgili olarak bkz: Mustafa Kara, *İbn Teymiyye'nin Tasavvuf Istılahlarına, İlk Sûfilere ve Tasavvuf Klasiklerine Bakışı*, Yusuf & Afşin Matbaası, Ankara, 1997; Süleyman Uludağ, "Tasavvuf Karşıtı Akımlar ve İbn Teymiyye'nin Tasavvuf Felsefesi", İslâmiyât, c. II, sayı: 3, Temmuz-Eylül 1999, s. 36-66.

[1452] Ahmet Ögke, a.g.m., s. 162-163.

[1453] İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, Dâru'l-Vefâ, Üçüncü Baskı, 1426/2005, c. XI, s. 237.

sapık ve müşrik olarak nitelendirmektedir.[1454] Ayrıca İbn Teymiyye, ricâlu'l-gayb olarak adlandırılan ve salih kimseler olduklarına inanılan kimselerin cinlerden ibaret olduğunu iddia etmektedir.[1455]

Ricâlu'l-gayb olduğu belirtilen birtakım kimselere, onları Allah'a ortak gösterir gibi olağanüstü güçler ve yetkiler atfetmenin İslâm inancıyla bağdaştırılamayacağını benimseyen İbn Teymiyye, ricâlu'l-gayb telakkîsinin daha çok Râfiziliğin, İsmâiliyye ve Nusayriyye gibi aşırı Şiî fırkaların ve Hristiyanların inanış biçimlerini yansıttığını iddia etmektedir.[1456]

Bununla birlikte şu önemli hususu vurgulamak gerekmektedir ki, İbn Teymiyye tasavvuf alanında uzman bir kimse değildir. Dolayısıyla alandışı bir kişi olarak ricâlu'l-gayb anlayışını benimseyen kişilere acımasızca eleştiriler yöneltmesi, hatta onları şirk ile suçlaması haksız ve çok aşırı bir tutumdur.

Gerçi bilindiği gibi sûfilerin en sert, en katı ve en acımasız muhalifleri rusûm veya zâhir ulemâsı olarak adlandırılan hadis, fıkıh ve kelâm âlimleridir. Bunlardan pek çoğu, mutasavvıfların bidatçı, ehl-i dalâlet, fâsık, hatta kâfir ve zındık olduğu yolunda beyanlarda bulunmuşlar, fetvalar vermişler; bazı sûfilerin idam fermanlarını gönül rahatlığı ile onaylamışlardır. Bunun bir nedeni de, fakîhlerin/hukukçuların genelde tutucu, şekilci ve kuralcı olmalarıdır. Böyle bir mentaliteye sahip olan fıkıhçıların, tasavvufî hayattaki ruhî ve fikrî gelişmeleri doğru bir biçimde değerlendirmeleri çok zordur. Çünkü tasavvuf tecrübî bir ilimdir ve bu manevî tecrübeye sahip olamayanların tasavvuf ve sufiler hakkında acımasız eleştiriler yapması haksızlıktır. Dolayısıyla "Kur'anda ve hadiste böyle bir şey yok, sahabe ve tâbiîn bu konuda bir şey söylemedi" gibi düşüncelere sahip olan zâhir ulemâsı, baştan beri en ılımlı ve en kabul edilebilir tasavvufî hareketlere bile kuşku ile bakmışlar ve bunları en hafif tabir ile "bidat" olarak görmüşlerdir.[1457]

İbn Haldun (ö.808/1405), kutub ve abdâl anlayışının ilk defa Irak sûfilerinde İsmâiliyye gibi aşırı Şiî fırkaların ve Râfizîliğin etkisiyle ortaya çıktığını, sûfilerin Şiî

[1454] Aynı eser, c. XI, s. 239.
[1455] İbn Teymiyye, *Mecmûatü'r-Resâili'l-Kübrâ*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, İkinci Baskı, Beyrut, 1392/1972, c. I, s. 59-60.
[1456] Bkz: İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, c. XI, s. 237-243.
[1457] Süleyman Uludağ, "Tasavvuf Karşıtı Akımlar ve İbn Teymiyye'nin Tasavvuf Felsefesi", İslâmiyât, c. II, Temmuz-Eylül 1999, sayı: 3, s. 43-44.

fırkalardaki imama karşılık kutbu, nükabâya karşılık abdâlı benimsemek suretiyle Şiâ mezhebini taklit ettiklerini ileri sürmüştür.[1458]

Ancak Fuad Köprülü bu anlayışın daha milâdî X. asırda, ehl-i sünnetten Sâlimiyye ve Hanbeliyye fırkaları arasında yerleşmiş olduğuna işaret ederek İbn Teymiyye ve İbn Haldun'un, abdâl anlayışının Şia ve Râfiziyye kaynaklı olduğu şeklindeki iddialarını isabetli bulmamıştır.[1459] Nitekim Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) gibi bir hadis ve fıkıh âliminin abdâl ile ilgili rivayetlerde bulunması da bu iddiaları geçersiz kılmaktadır.

Seyyid Haydar Âmulî'ye göre, Sufilik'teki kutub, Şiilik'teki masum imama tekabül etmektedir. Ona göre sufilerin kutub olarak adlandırdıkları kişi, İmamiyye'de masum imam olarak adlandırılan kişidir ve bunların ikisi de birdir. Kutub veya masum imam her dönemde bulunur ve zamanın bunlardan yoksun kalması düşünülemez.[1460] Dolayısıyla Âmulî'nin anlayışında, kutub ve imam aynı anlama sahip olan ve aynı şahsa atfedilen iki kavramdır.

Velilik nazariyesinin, beraberinde bir de 'koruyucu' veliler hiyerarşisi nazariyesini ortaya çıkardığını ifade eden Fazlurrahmân, bu nazariyenin büyük bir ihtimalle Şia'nın İmamet görüşünün sûfilikteki benzeri olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre bu öğreti, III/IX. yüzyılda ortaya çıkmasına rağmen, ancak daha sonraki yüzyıllarda tasavvufun kesin bir nazariyesi haline gelmiştir.[1461]

Ricâlu'l-gayb anlayışının ortaya çıkışında Şia'nın tesirini kabul edenlerden biri de Erol Güngör'dür. O, bu anlayışın, İslâm tasavvufunun ayrılmaz bir parçası olmaktan ziyade, tasavvufa yabancı kaynaklardan yamanmış bir ilave hükmünde olduğunu ileri sürerek şöyle der:

"Açıkça Şiîlerin imamet telâkkîlerini aksettiren bu doktrin, Sünnî Müslüman kitleleri arasında da çok yaygındır. O kadar ki, tasavvufla pek ilgisi bulunmayan kimseler bile, kaynağından hiç haberdar olmaksızın, böyle bir veliler hiyerarşisinin

---

[1458] Abdurrahmân İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, Tahk. Abdusselâm eş-Şeddâdî, ed-Dâru'l-Beydâ, Birinci Baskı, 2005, c. III, s. 59-60.
[1459] M. Fuad Köprülü, "Abdâl", Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul 1935, c. I, s. 25.
[1460] Seyyid Haydar Âmulî, *Kitabu Nassı'n-Nusûs*, Tashîh: Henry Corbin-Osman İsmail Yahya, Tahran 1353/1975, s. 264.
[1461] Fazlurrahman, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999, s. 203.

varlığına inanmışlardır. Böylece kutub telâkkîsi Müslümanlar arasında en çok rastlanan hurâfelerden biri halinde yaşamaktadır."[1462]

Bu anlayışı hurâfe olarak nitelendiren Erol Güngör, kutub ve onunla birlikte giden merâtibin İsmailiyye mezhebinden tasavvufa geçmiş olduğu hakkında genel bir kanatın olduğunu ileri sürer ve bu hususu ilk olarak ortaya atanlardan birinin de İbn-i Haldun olduğunu belirtir.[1463] Ancak bu konuda genel bir kanaatin olduğuna dair kesin hükümlerde bulunmanın isabetli olmadığını düşünüyoruz. Çünkü pek çok konuda olduğu gibi bu meselede de farklı görüşler bulunmaktadır. Anlaşılan o ki Erol Güngör bu konuda İbn Teymiyye ve İbn Haldun gibi müelliflerin görüşlerini benimsemiş görünüyor.

Kutub fikrinin Sûfîlik kadar eski olduğunu belirten Ebu'l-Alâ Afifi, bu konuda şunları söylemektedir:

"İlk sûfîler ortak bir ilham ve vahiy kaynağına inanarak, bu kaynağın Muhammed (s.a.v.) ve varisleri ile aynı olduğuna inandılar. Fakat İbnü'l-Arabî'den önce, hiçbir devirde, Muhammed (Muhammed'in nuru, Ruhu ya da Hakikati)'in bir hayat, yaratma, ilham ilkesi ve hatta Allah'ın Kendisi ile aynı olduğu böylesine ısrarla kabul edilmemiştir. İbnü'l-Arabî tamamıyla sûfî yazılarda gördüğümüz kutub fikrini artık muhafaza etmemektedir. Onun kutbu bir veli ya da peygamber değil, 'kozmik bir ilke'dir. İsmâilîlerin ve Karmatîlerin masum imamı İslam kaynaklarında bu görüşe en yakın olanıdır."[1464]

Afifi, özellikle Karmatîlerin görüşü ile İbnü'l-Arabî'nin görüşü arasındaki en önemli benzerliğin, mertebeler zinciri konusunda olduğunu ifade ederek şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

"Küllî aklın tezahürleri sayılan Karmatilerin nâtıkları (akıllı varlıkları), İbnü'l-Arabî'nin nazariyesinde peygamber ve velilere (logoi) oldukça uygun düşmektedir. Karmatîlerin 6'ncı devir natıklar (akıllı varlıklar) mertebesinin başı, her iki sıralamada da (İbnü'l-Arabî ve Karmatîlerin sıralamasında) aynıdır; başka bir deyişle o, Hz. Muhammed (a.s.)'dir. Bu iki nazariye arasındaki esaslı fark ise şudur: Karmatîler, batınî bilgilerin kaynağını 6'ncı devrin (burada Muhammed kaynaktır)

[1462] Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay.,İstanbul 2004, s. 84-85.
[1463] Aynı eser, s. 84.
[1464] Ebu'l-Âla Afifi, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ, Kırkambar Yay., İstanbul, 1999, s. 98-99.

ötesine, Plotinos'un 'İlk Akl'ına götürdükleri halde, İbnü'l-Arabî bu 'İlk Akl'ı Muhammed'le (Muhammed'in Rûhu ile) aynı saymaktadır. Karmatîlerin ve İsmâilîlerin, imamları hakkında vermiş oldukları bilgileri bütün ayrıntıları ile kabul etmediği gibi, bazı İsmâilîlerin tersine, herhangi bir hulûl, tenâsüh (ruh göçü) ya da birlenme (ittihâd) nazariyesine de inanmaz. Elbette, İsmâilîlere, Karmatîlere ve daha başka birçok filozoflara pek çok şey borçludur; fakat ne birincilere ne de ikincilere mensuptur. İbnü'l-Arabî'nin kutub nazariyesinin, eklektik (derleme) olmakla birlikte, diğer nazariyeleri gibi, makul ölçüler içinde kendisine ait olduğu söylenebilir."[1465]

Seyyid Hüseyin Nasr, Şiilik'teki imamet anlayışı ile Sûfilik'teki kutub anlayışının hemen hemen aynı olduğu görüşünü ileri sürmekte ve bu konudaki fikirlerini şu şekilde dile getirmektedir:

"Gerçekten de, tıpkı Sûfilik'te her üstâd kendi çağının kutbu ile ilişki halindeyse, Şiilik'te de bütün manevî görevler, her çağda, içten içe imâm ile irtibatlıdır. Tıpkı Seyyid Haydar Amûlî'nin de aşağıdaki ifadelerinde belirttiği gibi, evrenin kutbu olarak imam fikri, Sûfilik'teki kutub fikriyle hemen hemen aynıdır: 'Kutub ve imam, aynı anlama sahip olan ve aynı şahsa atfedilen iki deyimdirler.'[1466] İbnü'l-Arabî tarafından açıklandığı şekliyle, evrensel veya kâmil insan (el-insânu'l-kâmil) öğretisi, Şiî kutub ve imâm doktrinine olduğu gibi, yine çok sonraları sûfi üstadlar tarafından geliştirilmiş olan Mehdî öğretisine de çok benzemektedir. Bütün bu öğretiler, kaynak bakımından, esas ve nihaî olarak aynı derûnî gerçekliğe, Şiîlik ve Sûfilik'te mevcut olduğu şekliyle, hakikat-ı Muhammediyye'ye dayanmaktadırlar. Bu öğretinin dile getirilişi ile ilgili olarak da, sonraki sûfi değerlendirmeler üzerinde bu durumda, bazı doğrudan Şiî etkiler olmuş olabilir."[1467]

Abdulbaki Gölpınarlı ise, ricalu'l-gaybın miktarını bildiren sayılar hakkında şu iddialı sözleri nakleder:

"Bu sayılarda eski dinlerin, Fisagorilerin hatta Mısır ve Hint inançlarının tesiri açıkça görünmektedir. Kutba, abdala, diğerlerine ve bunların bulundukları

[1465] Ebu'l-Âla Affifi, *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ, Kırkambar Yay., İstanbul, 1999, s. 99.
[1466] Seyyid Haydar Âmulî, *Kitabu Nassı'n-Nusûs*, s. 264.
[1467] Seyyid Hüseyin Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, çev. Sadık Kılıç, İnsan Yay., Birinci Baskı, İstanbul 2002, s. 124.

yerlere, mazhar oldukları şeylere dair peygambere isnad edilen hadisler uydurmadır."[1468]

Ricâlu'l-gaybın tasarruflarını, âlem üzerindeki etki ve yetkilerini eleştirmek anlamında kimi zaman şu düşünceler de dile getirilir:

"Kâinat tümüyle Allah'ın kudret ve iradesiyle yönetilir ve Allah'ın hiç kimseye, bu kullara da asla ihtiyacı yoktur."[1469]

İslam inancına göre Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacının olmadığı muhakkaktır. Dolayısıyla O, hiçbir şekilde; insanların canını almak için Azrail'e, peygamberlerine vahyini ulaştırmak ve onlarla iletişim kurmak için Cebrail'e, kullarını sorguya çekmek için Münker ve Nekir'e, insanların amellerinin yazılıp tespit edilmesi için Kirâmen Kâtibîn meleklerine, müminlere emir ve yasaklarını ulaştırmak için peygamberlere, sâlihleri ödüllendirmek için cennete muhtaç değildir. Fakat bu durum, İslam inancına göre sözkonusu unsurların mevcut olmadığına kesinlikle delil olamaz. Binaenaleyh Allah'ın ricalu'l-gayba ihtiyacının olmaması bu kimselerin var olmaması manasına gelmez ve İslam inancı da kesinlikle böyle bir şeyi öngörmez.[1470]

Bu konuda en sert eleştirilerden birisi de Ahmed Emin (ö.1954) tarafından yapılmıştır. Ona göre tasavvuftaki kutub anlayışı, Şiâ'daki "mehdî-i muntazar" düşüncesinden[1471] doğmuştur. Çünkü sûfiler, Şiîlik ile irtibat kurmuşlar ve ondan Mehdî fikrini alarak yeniden şekillendirmişler ve buna da "kutub" adını vermişlerdir. Dolayısıyla hayal âleminde bir memleket oluşturup bu memleketin başına da kutbu oturtmuşlardır. Kutub, Şiilik'teki imam veya Mehdî'nin benzeridir. Sûfiler, bu kutbun, her asırda işleri idare ettiğine, semânın onunla ayakta durduğuna ve şayet o olmazsa semânın yeryüzünün üstüne düşeceğine inanmışlardır. İşte bu gibi düşünceler Müslümanların dünya işlerinde mantıklı hareket etmelerine engel olmuş ve onları hayal âlemine sürüklemiştir.[1472] Ahmed Emin'in, ricâlu'l-gayb

---

[1468] Abdulbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celaleddin*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1951, s. 151.
[1469] Şâmil İslâm Ansiklopedisi, "Ricalu'l-gayb", İstanbul 2000, c.VII, s. 39.
[1470] Mehmet Sami Sayar, "Tasavvufa Gayr-i İslamî ve Gayr-i Sünnî Kaynak Arama Çalışmaları", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. SBE, Konya 2005, s. 30.
[1471] Bu düşünce Şiâ'da gizli imam manasını taşır. Şiâ'nın anlayışına göre bu imam, görünen imamlarda bulunan tüm dini vasıfları kendisinde bulundurmaktadır. Bu gizlilik bir gün mutlaka son bulacak ve bu gizli imam dünyayı zulüm ve haksızlıklardan kurtaracaktır. Ayrıca haksızlıklara uğratılan "Âl-i Beyt"i de zafere ulaştıracaktır. Geniş bilgi için bkz: Avni İlhan, *Mehdilik*, Beyan Yay., İstanbul 1993, s. 65.
[1472] Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, ts., c. III, s. 245-246.

düşüncesinin Müslümanları hayal âlemine sürüklemesi ve onların dünyevî işlerde mantıklı hareket etmelerine mani olması şeklindeki yorumunun, çok abartılı olduğu kanaatindeyiz.

Ricâlu'l-gayb telâkkîsini reddeden çok aşırı yorumlara da rastlamaktayız. Bu yorumlardan birinde ricâlu'l-gayb düşüncesi mitolojik bir masal olarak nitelendirilmekte, bu anlayışın Yüce Allah'ı rubûbiyyet ve ulûhiyetten soyutlama anlamına geldiği, felsefede "Akl-ı evvel", Hristiyanlıkta "Kelime" ve tasavvufta "Kutub" olarak adlandırılan bâtıl bir kuruntuya giydirilen bir uydurma olduğu iddia edilmektedir.[1473] Bu tür aşırı yorumlar tasavvufun bazı meselelerini kavrayamamaktan veya meselelere önyargılı yaklaşmaktan kaynaklanmış olabilir.

Nitekim tasavvufta uzman olmayan ve sûfi tecrübeye sahip olamayan insanların manevî âlemin kendine has kanunları çerçevesinde meydana gelen, ilmî ve irfanî bir çaba gerektiren bu tür tasavvufî meseleleri idrak etmeleri zordur. Bu yüzden manevî dünyaya ait bilgi ve tecrübeleri yetersiz olan kimselere ricâlu'l-gayb konusu karmaşık gibi görünebilir. Dolayısıyla birtakım önyargılar ve yanlış anlamalar neticesinde bu konuya yöneltilen eleştirilere rastlamak mümkündür.[1474]

Bununla ilgili olarak Ahmed Avni Konuk, *Fusûs* şerhinde ricâlu'l-gayb hakkında üzerinde önemle durulması gereken bir hususu dile getirmektedir. Buna göre, Hz. Muhammed (s.a.v.)'n halîfesi konumunda olan evliyâ ve aktâb gibi ricâlu'l-gayb hiyerarşisi içinde yer alan kimseler, ancak Rasûlüllâh (s.a.v.)'ın uyguladığı şer'-i şerîf ile hükmederler ve kesinlikle şerîatin hükmünden dışarı çıkmazlar. Ancak bu tür kimselerin hâl ve davranışlarında birtakım incelikler vardır ki, bu incelikleri, tecrübe ederek tatmayanlar, hâl, ilim ve mertebe bakımından onların seviyesine yükselemeyenler, idrak edemezler.[1475]

Müceddid-i elf-i sânî olarak bilinen İmâm-ı Rabbânî (ö.1034/1624), ricâlu'l-gayb anlayışını savunur ve kutbu inkâr edenlerin uğrayacakları mahrumiyetleri, ona yönelenlerin ise elde edecekleri faydaları dile getirir. Ona göre; kutbu'l-irşâd, şahsî tüm üstünlükleri bünyesinde topladığı için, gerçekten çok değerli bir varlıktır. Birçok asırlardan ve uzun vakitlerden sonra, bir cevher gibi ortaya çıkar. Karanlık dünya,

---

[1473] İbrahim Sarmış, *Teorik ve Pratik Açıdan Tasavvuf ve İslam*, Ekin Yay., 2. baskı, İstanbul 1997, s. 312.
[1474] Ahmet Ögke, a.g.m., s. 198.
[1475] Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2005, c. III, s. 269.

onun nurunun ortaya çıkışıyla aydınlanır. Onun hidayet ve irşâd nuru, bütün âlemi kaplar. Bir kimseyi; olgunluk, hidayet, iman ve marifet, Arş'ın çevresinden yerin dibine kadar kuşatırsa, bu ancak onun yoluna girmekle ve ondan istifade etmekle mümkün olur. Onun, bir okyanus gibi tüm âlemi kuşatan nurunun aracılığı olmadan, hiçbir kimseye bu devlete erişmek müyesser olmamıştır. Bir talib ona ihlâsla yöneldiğinde, ya da o, talibe yöneldiğinde, bu teveccüh anında sanki talibin kalbinde bir pencere açılır. Dolayısıyla bu yolla talib, teveccühü ve ihlâsı kadar o denizden kana kana içer. Anlatılan faydalar, Allah'a yönelerek onu zikreden, kutbu inkâr ettiği için değil de, hiç tanımadığı için ona yönelememiş olanlara da gelir. Ancak kutba yönelen kişilerin elde ettiği faydalar, ona yönelemeyenlerin elde edeceği faydalardan daha fazladır.[1476]

Kutbu inkâr eden ve kötüleyen bir kimseye gelince o, her ne kadar Allah'ın zikri ile meşgul olsa dahi, rüşd ve hidayet hakikatlerinden mahrum kalır. Onun bu inkârı ve eziyeti, kendisine gelebilecek feyzin önünü kesen bir settir. Hakikî hidayet, şanı büyük bir kutba yönelmeden, ona bağlanmadan mümkün olmaz. İsterse bu büyük kutub, onun faydalanmaması hatta zarara uğraması için teveccüh etmemiş olsun. O kişi yine de mahrum kalır. Bu tip insanlarda, rüşde erişebilmenin sadece sureti bulunur. Halbuki manadan yana boş kalan suretlerin, çok az faydası olur. Bu kutublara sevgi ve saygı içerisinde olanlara gelince, anlatılan teveccühten ayrı kalsalar ve Allah'ın zikrinden hâli olsalar bile, sadece kutublara olan muhabbetlerinden dolayı hidayet ve rüşd nuruna ulaşırlar.[1477]

İsmâil Hakkî-i Bursevî (ö.1137/1725) ricâlü'l-gayb anlayışı hakkında olumsuz düşüncelere sâhip olan kimselerle ilgili olarak kendine has üslûbuyla şöyle demektedir:

"Genellikle aktâb, eskici sûretinde görünürler. Zîrâ halkın zâhir ve bâtın sülûklerinde olan halleri ıslâh ederler. Ve münkirler bu mânâdan gafildirler. Yâni, vücudlarının bekası ve nizâm-ı halleri ricâlullâh yüzünden iken, yine onlara mukabil gelirler ve sebb ederler. Zîrâ onlar ehl-i küfrândır. Ve ricâlullâh yüzünden olduğu budur ki, insan-ı kâmil Hakk'ın halîfesidir ki, mülk ve melekûtun tasarrufu onlara verilmiştir. Pes hakîkatte onların yüzünden mutasarrıf olan Allâhü Teâlâ'dır. Nazar

[1476] İmam-ı Rabbânî, *Mektubât-ı Rabbânî*, çev. Kasım Yayla, Merve Yay., İstanbul 1999, c. I, s. 533-534.
[1477] Aynı eser, c. I, s. 534.

eyle sultân-ı a'zam ile vekîl-i mutlaka ki, sultânın cemî-i umûru vekil yüzünden vücud bulur ve bundan saltanatta iştirak lâzım gelmez. Belki saltanat birdir ve umûra müdâhale edenler sultânın esmâsının tertîb üzerine mezâhiridir."[1478]

Ömer Ziyâuddîn-i Dağıstânî (ö.1920), ricâlu'l-gaybın varlığını inkâr eden kimselerin, onların bereketinden mahrum olacaklarını ve yine onların dostu olma derecesinden oldukça uzak kalacaklarını ifade etmektedir.[1479]

Mustafa Fevzî Efendi (ö.1925) ise, her gürûhun nurunu kutbundan, o kutbun da nurunu kutbu'l-aktâb'dan aldığını belirttikten sonra, bu cilveyi bilmeyenlerin inkâr yoluna gittiklerini söylemektedir. Ona göre bir şeyin bilinmemesi, o şeyin olmamasını gerektirmez. Merbût olmayan, bir reise ihtiyacı olmayan tek bir kişi bile yoktur. O kişi ister kutbunu bilsin, isterse bilmesin; Allah onu kutba tâbi eylemiştir.[1480]

Netice itibariyle ricâlu'l-gayb düşüncesini müdafa edenler olduğu gibi tenkit edenler de olmuştur. Fakat burada önemli olan husus, özellikle tasavvufun bazı ince meselelerinde olduğu gibi, kişinin anlayıp kavrayamadığı konularda aceleci veya önyargılı bir tavırla hemen yanlış hüküm ve sonuçlara varmaktan kendini alıkoyması gerektiğidir. Aksine bir tutum kişinin kendisine bir şey kazandırmadığı gibi, kendileri hakkında yanlış hüküm verilen kimselere de bir şey kaybettirmez.

Yine ricâlu'l-gayb hakkındaki değerlendirmelere baktığımızda özellikle bu düşüncenin Şiî kaynaklı olduğuna dair eleştirilerin daha çok dile getirildiğini görmekteyiz. Tabi ki ricâlu'l-gayb anlayışı ile Şiîlik'teki imamet anlayışı arasında birtakım benzerlikler olabilir. Hatta diğer inanç sistemlerinde de bu anlayışın benzer motiflerine rastlanabilir. Ancak ricâlu'l-gayb anlayışının ortaya çıkışında ne Şiilik tesirine ne de diğer yabancı kaynakların etkisine dair tatmin edici ipuçlarına rastlanmaz. Dolayısıyla bu telâkkînin tasavvufa Şiîlik'ten geçmiş olduğuna dair yorumlar, İbn Teymiyye ve İbn Haldun gibi müelliflerin görüşlerinin tekrarı gibi görünmektedir.

Allah Teâlâ'nın, evrenin yönetimi ile ilgili olarak "müdebbir melekler"e birtakım görevler verdiği gibi, melekleşmiş, kudsî, saf ve temiz ruhlara da görevler

---

[1478] Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, c. I, s. 227.
[1479] Ömer Ziyâuddîn Dağıstânî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, çev. İrfan Gündüz-Yakup Çiçek, Sehâ Neşriyât, 1986, s. 188.
[1480] Fikri Akbulut, *Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniv. SBE, Van 2006, s. 71.

verdiğini belirten Ethem Cebecioğlu, ricâlu'l-gaybın âlem üzerindeki tasarruflarını idrak edemeyenlerin ve bu anlayışı eleştirenlerin problemleri hakkında şunları dile getirmektedir:

"Esasen yöneten Allah'tır, müdebbirlik vasfına haiz melek veya insan da, robototik, maşa konumunda alet varlıklardır. Tasavuftaki kutub kavramına bakarak, Allah'a yedek ilâhlar yamamaya çalışmak iddiasını, disiplindeki spekülatif anlama zorluğu açısından yersiz bulduğumuzu ifade etmek isteriz. Hiçbir varlık ister nebi, ister veli, ister kutub, isterse melek ve diğer tüm mahlûkât, asla Allah olamazlar. Ve tasavvufta da bu türden bir iddia asla görülmemiştir. Problem, tasavvuf uzmanı olmayanların, alanın terminolojisini bilmemelerinden, yarım anlayışlı zihinsel bulanıklıklarındandır. Bu bulanıklık, tasavvufa dair spekülatif bilgi üretiminden/yorumundan mahrumiyete sebep olur. Ve sonuç, yanlışla biter."[1481]

[1481] Ethem Cebecioğlu, "Akşemseddin'de Bazı Tasavvufî Kavramlar-I", *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2001, c. XLII, s. 95.

SONUÇ

Ricâlullah, gayb erenleri veya bilinmeyen Hakk dostları diye de isimlendirilen ricalu'l-gayb kavramı, tasavvuftaki Allah dostluğunun gizliliğine işaret etmektedir. Ancak gizli olan, ricâlu'l-gaybın şahısları değil, manevî halleridir. Onların halleri gizli olduğu için yapıp ettikleri herkes tarafından kolaylıkla anlaşılmaz. Maddi varlıkları bakımından insanlar arasında bulunsalar da manevî yönden sıradan insanların idrak edemeyeceği tasarruf ve yetkilere, âlemin işleyişi ve düzeninin devam etmesinde etkin bir role sahiptirler. Onlar, diğer insanlar tarafından kolayca tanınmazlar. Bununla birlikte ricâlu'l-gayb, birbirini tanımaktadır. Dolayısıyla bunlara ricalu'l-gayb denilmesinin sebebi sırlarının gizli olmasındandır. Yoksa gayb âleminde bulunduklarından dolayı değildir.

Dünyanın siyasî ve maddî yöneticileri olan insanlar arasında veya dünyanın melekî manevî yöneticileri olan melekler arasında bir vazife taksimi ve hiyerarşi olduğu gibi, dünyanın insanî manâ yöneticileri olan ricâlu'l-gayb arasında da bir vazife taksimi ve hiyerarşi mevcuttur. Kutbu'l-aktâbı bu manevî hükümet içinde devlet başkanına benzetirsek diğer kutubların, bakan ve valiler statüsünde olduğunu düşünebiliriz. Bu kişiler, Allah'ın yeryüzünü kendilerine musahhar kıldığı, hilâfet sırrına mazhar olmuş kimselerdir. Onlar, evrenin işleyişi ve düzeninin sağlanmasında vasıta olan, Allah katında yüce hallere ve makamlara sahip olan seçkin şahsiyetlerdir.

Tasavvuftaki ricâlu'l-gayb telakkîsinin temel dayanağını, abdâl hadisleri olarak ifade edilen birtakım rivayetler oluşturmaktadır. Ancak bu hadislerin sıhhat dereceleriyle ilgili farklı görüşler dile getirilmiş, bazıları genel bir kaide olarak bu konudaki hadisleri mevzû olarak değerlendirmiş, bazıları da bu hadislerin tariklerinin çok olması nedeniyle kuvvet kazandığını hatta manevî mütevatir derecesine çıktığını belirtmişlerdir.

Ricâlu'l-gayb telakkisi, Hakîm-i Tirmizî (ö.285/898)'den itibaren velâyet kavramının ortaya çıkmasıyla beraber zuhûr etmiş, ilk dönemlerde ehl-i sünnet kelamcılarından ayrı düşünmeyen sûfiler, Tirmizî ile birlikte meseleye değişik açıdan yaklaşmışlardır. Daha sonra İbnü'l-Arabî tarafından sınırları çizilen, geliştirilen ve onun fikirleri ışığında sistematik hale gelen bu telakki, klasikleşerek hemen pek çok mutasavvıfın kabul ettiği bir nazariye halini almıştır. Dolayısıyla ricâlu'l-gayb

düşüncesini, İbnü'l-Arabî öncesi ve İbnü'l-Arabî sonrası olmak üzere iki evreye ayırmanın yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

Bu telâkkînin ortaya çıkmasında şu iki anlayışın tesiri olduğunu düşünmek mümkündür. Birincisi, İslâm dininde kâinattaki bazı işlerin Allah adına bazı melekler tarafından tedvir edildiği inancı vardır. Kur'an'daki "Müdebbir Melekler" tabiri bunun alt yapısını fikrî olarak hazırlayan bir kavramdır. Ricalu'l-gaybı meydana getiren manevî varlıklara da böyle bir görev yüklenmiştir. İkincisi, İslâm tarihi geleneğinde devlet hâkimiyet ve otoritesinin Allah'ın otorite ve hâkimiyetini temsil ettiği kabul edilir. Aynı şekilde onlara göre bu temsil yetkisi âlemi manen veya hakikaten idare ettiklerine inanılan ricâlu'l-gayba verilmiştir.

Ricâlu'l-Gayb telâkkisinin, tasavvuf ilminin dikkat çekici, anlaşılması güç konularından biri olduğu muhakkaktır. Bu nedenledir ki bu anlayışın dindeki yeri bugüne kadar hep tartışıla gelmiştir. Manevî âlemin kendine has yasaları çerçevesinde mütâlaa edilen ricâlu'l-gayb anlayışı, çoğu kimsenin tasavvufla ilgili nazarî ya da amelî olarak ihtisas sahibi olmamaları nedeniyle, anlama ve okuma hatalarına düştükleri çetrefilli bir konudur. Dolayısıyla tasavvuf ilminin konu edindiği birçok alanda görüldüğü gibi ricâlu'l-gayb anlayışı üzerinde de geçmişten günümüze bu tür yüzeysel değerlendirmeler ve bunların sonucunda ortaya çıkan yorumlama hataları görülmektedir.

Her ne kadar tasavvuf alanında uzman olmayan kişiler tarafından ricâlu'l-gayb anlayışına birtakım eleştiriler getirilse de, tasavvuf alanında önder olan, Gazâlî, İbnü'l-Arabî, Mevlânâ, İmâm-ı Rabbânî, İsmail Hakkî-i Bursevî, Ahmed Ziyâuddîn-i Gümüşhânevî gibi sûfi müellifler başta olmak üzere ricâlu'l-gayb telâkkîsinin sûfi ve mutasavvıflar tarafından benimsendiği ve savunulduğu görülmektedir.

Özellikle ricâlu'l-gaybın varlıklar üzerinde tasarruf edişi, iyi anlaşılması gereken temel noktalardan biridir. Tasavvufta uzman olmayan alandışı kişiler, tasavvuftaki kozmik yetki ya da tasarruf konusunu tam olarak anlayamadıkları için, başta kutub olmak üzere ricâlu'l-gaybı ilâh olarak algılama yanlışına düşmekte ve böylelikle de ricâlu'l-gayb telâkkîsine karşı çıkmaktadırlar. Hatta bazen de eleştirilerin dozunu kaçırmaktadırlar. Halbuki varlıkta mutlak tasarruf sadece Allah'a ait olup, ister melek ister kutub olsun, hiçbir mahlûkât ilâh olamaz. Zaten tasavvufta da böyle bir iddia asla görülmemiştir. Fakat Allah, tasarruf için melek ve insan dâhil

çeşitli vasıtalar kullanır. Dolayısıyla ricâlu'l-gayb, evrendeki düzenin işleyişinde vasıta konumundadırlar.

Tasavvufun ilk kaynaklarında bu konu yeterince ele alınmamıştır. Yapılan yorum ve değerlendirmelerden anlaşıldığına göre; tasavvufun teşekkül döneminde bu meselenin geçiştirilmesinin makul sebepleri olduğu düşünülebilir. Çünkü özellikle ilk dönemlerde tasavvufun, şer'î bir ilim olup olmadığı tartışılmakta, sufiler görüşlerini ve manevî tecrübelerini ortaya koyarken daima zahirin sınırları içerisinde hareket etmeye özen göstermekte, tasavvufun şeriata uygunluğunu ortaya koymak üzere eserler telif edilmektedir. Dolayısıyla müellifler, böyle bir dönemde, muhtemelen sufîler arasında yaygın olsa bile, ricalu'l-gayb gibi dikkat çeken, herkes tarafından kolayca idrak edilemeyen, ilmî ve irfânî bir çaba gerektiren oldukça farklı bir konuyu eserlerinde işlemeyi uygun görmemiş olabilirler.

Bununla birlikte bu konuya yer veren Sülemî, Kuşeyrî, Hucvirî, Gazâlî gibi ilk sûfi müelliflerin tasavvuf anlayışında ricalu'l-gayb telakkisi mevcut olmakla beraber bu anlayış hiyerarşik ve sistematik bir yapıya sahip değildir. Bu anlayış daha ziyade Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den sonra yaygınlık kazanmış ve etki alanı genişlemiştir. İbnü'l-Arabî'den sonra ricalu'l-gaybten bahseden mutasavvıflar, umûmiyetle onun bu konuya dair sınıflandırmasını esas almışlardır.

İbnü'l-Arabî, ricâlu'l-gaybı sayıları belli olanlar ve sayıları artıp eksilenler olmak üzere iki kısımda incelemiştir. Ricâlu'l-gayb zümrelerini genel olarak değerlendirirsek, onların kendileri değil, halleri gizlidir yani halk tabakası onların ricâlu'l-gaybten olduğunu bilmezler. Bunlardan birisi vefat ettiğinde, onun yeri alt gruplardan birisiyle doldurulur ve bu şekilde hiyerarşinin devamlılığı sağlanır. Bu zümreler sadece erkeklerden oluşmaz, bu hiyerarşide kadınlar da olabilir. Ricâlu'l-gayb tâifelerinin çoğu birden fazla kişiden oluşurken, bazı zümreler de sadece tek kişiden oluşmaktadır. Onlar güzel ahlâkı temsil eden örnek şahsiyetlerdir. Ricâlu'l-gaybın merkez noktasını Hz. Muhammed (a.s.)'in teşkil ettiği söylenebilir.

Ricâlu'l-gaybın sahip olduğu ahlakî niteliklerin, aslında her Müslümanda bulunması gereken niteliklerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Ancak ricâlu'l-gayb, diğer insanlara göre güzel ahlâkı kâmil manada temsil eden seçkin ve örnek şahsiyetlerdir. Onlar, yüksek ahlâk ve irfan sahipleri olup, herkes hakkında iyi düşünür, kimseyi lanetlemez, kimseye hakaret etmez, kimseyi incitmez, kimseye haset etmez ve

dünyaya karşı hırslı olmazlar. İnsanlara güzel muamele eder, halka faydalı olmak için çalışırlar. İyilik bakımından insanların en temizi, en yumuşak ahlâklısı ve en cömertleri olup, güzel bir üslûba sahiptirler. Onlar, kalbe ve kalıba ait amelleri zahiren ve batınen kusursuz ve eksiksiz yaparak yalnızca Allah için amel ederler. Bunlar ricâlu'l-gaybın güzel ahlâkından bazılarıdır ki, herhangi bir Müslüman da prensip olarak bu nitelikleri elde etmeye çalışmalıdır.

Anlaşılan o ki, ricâlu'l-gayb ve benzeri konuların tam olarak idrak edilebilmesi, ancak aklın ve duyuların ötesinde birtakım manevî mertebelere ulaşmakla ve tasavvufî tecrübeye sahip olmakla mümkündür. Dolayısıyla konunun en doğru şekilde anlaşılması, bu manevî tecrübeleri bizzat yaşamaya bağlıdır. Bu yüzden bu konuda yorum ve değerlendirmeler yaparken, meseleye kısır bir bakış açısıyla yaklaşmak yerine daha geniş bir perspektiften bakılması gerektiği kanaatindeyiz.

ÖZET

Atlı, Ahmet, Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, 298 s.

Ricâlu'l-gayb, her devirde bulunan herkes tarafından kolayca tanınmayan, gizli olan Hakk dostlarıdır. Ancak onların şahısları değil, manevî halleri gizlidir. Maddi varlıkları bakımından insanlar arasında bulunsalar da manevî yönden sıradan insanların idrak edemeyeceği fonksiyonlara sahiptirler. Allah bu kimseleri âlemdeki manevî ve ruhanî düzenin korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesi, bol yağmur yağması, bereketin artması, zalimlerin cezalandırılması, belaların kaldırılması, yaratıkların ihtiyaçlarının karşılanması gibi konularda görevlendirmiştir. Dolayısıyla Allah'ın izniyle varlıklar üzerinde tasarruf ederler.

Ricâlu'l-gayb arasında bir hiyerarşi mevcuttur. Dünya yöneticileri arasında bir hiyerarşi olduğu gibi, manevî devletin yöneticileri olarak nitelendirebileceğimiz ricâlu'l-gayb arasında da bir hiyerarşi bulunmaktadır. Buna göre, ricâlu'l-gaybın en başında kutub bulunur. Kutubdan sonra yukarıdan aşağıya doğru; imâmân, evtâd, abdâl, nücebâ, nükabâ vs. pek çok grup hiyerarşide yerini almaktadır.

Ricâlu'l-gayb anlayışını, sistematik bir bütünlüğe kavuşturan İbnü'l-Arabî'dir. O, bu konudaki düşüncelerini ve manevî tecrübelerini geniş bir biçimde açıklamış, ricâlu'l-gaybı, sayıları belli olanlar ve sayıları artıp eksilenler olmak üzere iki kısımda ele almıştır. Kendisinden sonra gelen birçok müellif de onun bu konudaki düşüncelerinin takipçisi olmuştur.

Ricâlu'l-gayb ile ilgili kavramlar lafız olarak Kur'an'da yer almazken, işarî anlamda bazı ayetler sûfiler tarafından ricâlu'l-gaybın varlığına delil olarak zikredilmiş, abdâl hadisleri olarak bilinen birtakım hadisler de bu anlayışın temelini oluşturmuştur. Ancak bu hadislerin güvenirliği ile ilgili tartışmalar, bir kısım müellifleri bu düşüncenin kaynağını ehl-i sünnet dışında aramaya yöneltmiştir. Ricâlu'l-gayb düşüncesi, özellikle tasavvuf alanının dışında olan bazı müellifler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Mutasavvıflar ise bu anlayışı savunmuşlardır.

SUMMARY

Atlı, Ahmet, The men of the Unseen in Sufism, Doctorate Thesis, Advisor: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, 298 p.

The men of the unseen (Ricalu'l-gayb) are the ones who are hidden God's saints and available in every era but not known by everyone easily. Indeed, their physical appearences are not hidden but their spiritual attitudes are. Although they live in society physically they have got extraordinary skills that cannot be perceived by ordinary people. God charges these people with duties such as; to maintain spritual system, to get kindness, to take badness away, to rain heavily, to increase abundancy, to punish oppressors, to get rid of disasters, to meet needs of creatures etc… Consequently, they have right to lead creatures in permission of God.

There is an hierarchy among the men of the unseen. There is an hierarchy among the administrators likewise, there is an hierarchy among the men of the unseen that can be called as administrators of spiritual government. Accordingly, the submit of the men of the unseen Qutb (Pole). After the Qutb respectively, Imaman (Guide), Evtâd (Pegs), Abdâl (Substitutes), Nukabâ (Chiefs), Nucebâ (Nobles) are in hierarchy.

Ibn Arabi is the one who systematizes the understanding of the men of the unseen. He explains of his thoughts and spiritual experiences about this topic comprehensively. He examines the men of the unseen as the ones whose numbers are known and not. Many of author follows his ideas after his era.

Though the terms of the men of the unseen are not available in Quran as a word, some Quranic verses are shown as a sign of the men of the unseen's existence by sufis and some hadiths known as Abdal (Substitutes) hadiths constitute basic of this understanding. However, arguments about reliability of these hadiths leads some authors to search the source of this understanding except Ehl-i Sunne. On one hand, the understanding of the men of the unseen is sharply criticized especially the authors who are out of the branch of sufism, on the other hand sufis support of this understanding.

KAYNAKÇA

Âbidîn, Muhammed Ebu'l-Yüsr, *Hikâyâ's-Sûfiyye*, Dâru'l-Beşâir, Dimaşk, 1993.

Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs Ammâ İştehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, Mektebetü'l-Kudsî, 1351.

Afîfî, Ebu'l-Alâ, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2000.

----------, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ, Kırkambar Yay., İstanbul, 1999.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Şerh: Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadîs, Birinci Baskı, Kahire, 1416/1995.

----------, *el-Müsned*, Tahk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008.

Akbulut, Fikri, *Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniv. SBE, Van 2006.

Akkaya, Veysel, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî'de İdrîs Peygamber*, Erkam Yay., İstanbul 2010.

Aliyyü'l-Kârî, Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Sultan, *El-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa*, Tahk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, el-Mektebü'l-İslâmî, İkinci Baskı, Beyrut, 1406/1986.

Ali Harâzm İbnü'l-Arabî el-Mağribî, *Cevâhirü'l-Maânî ve Bulûği'l-Emânî fî Feyzi Seyyidî Ebi'l-Abbâs et-Ticânî*, Tashîh: Abdüllatîf Abdurrahmân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1417/1997.

Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, ts.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'ı'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Dördüncü Baskı, Beyrut 1985.

Âmulî, Seyyid Haydar, *Kitabu Nassı'n-Nusûs*, Tashîh: Henry Corbin-Osman İsmail Yahya, Tahran 1353/1975.

Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305.

Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer, *Lisanu'l-Mîzân*, Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1423/2002.

Atay, Hüseyin, "İlmi Bir Tenkid Örneği Olarak İbn Kemal Paşa'nın, Muhyiddin İbn Arabî Hakkındaki Fetvası", (*Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu* İçinde), Ankara 1986.

Ateş, Süleyman, "Kutub", TDVİA, Ankara 2002, c. 26.

----------, *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, Sönmez Neşriyât, İstanbul 1969.

----------, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1974.

----------, *Sülemi ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1969.

Aydın, Mehmet S., "İnsân-ı Kâmil", TDVİA, İstanbul 2000, c. 22.

Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak, *Avnu'l-Ma'bud Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, Tahk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, İkinci Baskı, 1389/1969.

Beyhakî, Ebûbekr Ahmed b. el-Huseyn, *el-Câmiu li-Şuabi'l-Îmân*, Tahk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Mektebetü'r-Rüşd, Birinci Baskı, 1423/2003.

Bilgiz, Musa, "Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı", Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Erzurum 2006, Sayı: 25.

Bolat, Ali, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Melâmet Tasavvuru", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru İbn-i Kesîr, Birinci Baskı, Dımaşk-Beyrut, 1423/2002.

Burckhardt, Titus, *Mistical Astrology According to İbn Arabi*, Beshera Publications, Abingdon 1989.

Bursevî, İsmail Hakkî, *Kitabu'l-Hitab*, yy., 1192 H.

----------, *Kitâbü'n-Netîce*, I-II, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İnsan Yay.,İstanbul 1997.

----------, *Ruhu'l-Beyan*, yy., 1926.

Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'a Göre Melek, Cin, Şeytan*, Şule Yay., İstanbul 1998.

Cebecioğlu, Ethem, "Akşemseddin'de Bazı Tasavvufî Kavramlar-I", *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi,* c. XLII, 2001.

---------- , "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Hayatı ve Eserleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Ocak-Haziran 2008, sayı: 21.

----------, "Psiko-Tarih Açısından Farklı Rûhî Tekâmül Mertebelerinin Mevlânâ'nın Anlaşılmasındaki Rolü –Metodolojik Bir Yaklaşım-" *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, sayı: 14, Ocak-Haziran 2005.

----------, "Şatahat İbarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7, sayı: 17, Temmuz-Aralık 2006.

----------, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., 3. basım, İstanbul 2005.

Celeyned, Muhammed es-Seyyid, *Min Kadâyâ't-Tasavvuf fî Dav'i'l-Kitâbi ve's-Sünne*, Daru Kabâ, Dördüncü Baskı, Kahire 2001.

Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhâh*, Thk. Ahmed Abdulğaffar Attar, Beyrut 1984.

Chittick, William, *Varolmanın Boyutları*, çev. Turan Koç, İnsan Yay., İstanbul 2007.

Chodkiewicz, Michel, *Sahilsiz Bir Umman*, çev. Atila Ataman, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003.

Cilacı, Osman, "Havârî", TDVİA, İstanbul 1997, c. XVI.

Cîlî, Abdülkerim b. İbrahim, *el-İnsânü'l-Kâmil fî Ma'rifeti'l-Evâhir ve'l-Evâil*, Tahk. Ebû Abdirrahmân Salâh b. Muhammed b. Avîda, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1418/1997.

Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1985.

Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, "İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velâyet Hakkındaki Görüşleri ve İbn Teymiyye'nin Bu Hususta Eleştirileri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-I), Sayı: 21, Ocak-Haziran 2008.

----------, “el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye”, *Tasavvuf Klasikleri*, ed. Ethem Cebecioğlu, İstanbul 2010.

Çelik, Ahmet, *El-Âlûsî’nin Rûhu’l-Meânî İsimli Eserinde İşarî Tefsir*, Atatürk Üniv. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1996.

Çelik, İsa, “İmam Rabbânî Perspektifinden İbnü’l-Arabî’ye Tenkidî Bir Yaklaşım”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü’l-Arabi Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23.

----------, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yay., İstanbul 2010.

Çetinkaya, Bayram Ali, “İhvân-ı Safâ Felsefesinin İbnü’l-Arabî Düşüncesindeki İzdüşümleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü’l-Arabi Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23.

Dağıstânî, Ömer Ziyâuddin, *Tasavvuf ve Tarikatlarla ilgili Fetvalar*, çev. İrfan Gündüz-Yakup Çiçek, Sehâ Neşriyat, 1986.

Debbâğ, Abdülazîz, *el-İbrîz*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Üçüncü Baskı, Beyrut 1423/2002.

Demirci, Mehmet, “Hakîkat-i Muhammediyye”, TDVİA, İstanbul 1997, c. XV.

----------, “Nur-i Muhammedî”, Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı: 1, İzmir 1983.

Derviş el-Hût, *Esne’l-Metâlib fî Ehâdîsi Muhtelifeti’l-Merâtib*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, İkinci Baskı, Beyrut, 1403/1983.

Deylemî, Şîruveyh b. Şehredâr b. Şîraveyh, *Kitabu Firdevsi’l-Ahbâr*, Tahk. Fevvâz Ahmed ez-Zemrelî-Muhammed el-Mu’tasım Billâh el-Bağdâdî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Birinci Baskı, 1407/1987.

Dihlevî, Şah Veliyullah, *Huccetullahi’l-Bâliğa*, haz. Muhammed Şerif Sukker, Beyrut 1992.

Dumlu, Ömer, *Kur’an-ı Kerim’de Ma’ruf ve Münker*, Anadolu Yay., İzmir 1999.

----------, *Kur’ân-ı Kerim’de Salâh Meselesi*, DİB Yay., Ankara 1992.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Thk. Şuayb el-Arnavût-Muhammed Kâmil Karabelli, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Birinci Baskı, 1430/2009.

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-Isfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1409/1988.

Ebû Tâlib el-Mekkî, *İlmu'l-Kulûb*, Thk.. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Kahire, ts.

----------, *Kutû'l-Kulûb*, Daru Sadır, yy.-ts.

Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa ve Eseruha's-Seyyiu fi'l-Ümme*, Mektebetü'l-Maârif, İkinci Baskı, Riyad, 1408/1988.

Emin, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Erginli, Zafer, "İbn Arabî'ye Göre Hz. Âdem'de Temel İnsan Nitelikleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Ocak-Haziran 2008, sayı: 21.

Fazlurrahman, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999.

Fettenî, Muhammed Tâhir b. Ali el-Hindî, *Tezkiratü'l-Mevdûât*, 1343 H.

Fîrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Sekizinci Baskı, Beyrut 1426/2005.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Mükâşefetü'l-Kulûb*, Thk. Abdullah Ahmed Ebu Zîne, Kahire,1392/1972.

----------, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Mektebetü Kiryata, Endonezya, ts.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Hilyetü'r-Ricâl*, Süleymaniye Ktp.,Reşit Efendi, No: 1146.

Geylânî, Abdulkadir, *Risâleler*, haz. Dilaver Gürer, İnsan Yay., İstanbul 2007.

Goldziher, Ignaz, "Ebdâl", İA, İstanbul 1988, c. IV.

Gölpınarlı, Abdulbaki, *Mevlânâ Celaleddin*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1951.

----------, *Şeyh Galip Divanı'ndan Seçmeler*, M.E.B. Yay., Ankara 2001.

Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâuddin, *Câmiu'l-usûl fi'l-evliyâ ve envâihim ve evsâfihim*, 1298 H.

Gündoğdu, Cengiz, *Abdulmecîd-i Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv. SBE, Erzurum 1997.

Güngör, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay.,İstanbul 2004.

Gürer, Dilaver, "Hz. Yusuf'un Gördüğü Rüyanın Fusûsu'l-Hikem'deki Yorumu", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Ocak-Haziran 2008, sayı: 21.

Gürgen, Gündüz, *Dinî Şiirler Antolojisi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1966.

Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1992.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. El-Hasen, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, Tahk. Osman İsmail Yahya, el-Matbaatü'l-Kâsûlikiyye, Beyrut 1965.

----------, Ebû Abdillah Muhammed, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ma'rifeti Ehâdîsi'r-Rasûl*, Tahk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut, 1992.

Hakkı, Erzurumlu İbrahim, *Mârifetnâme*, Sadeleştiren: M. Fuad Başar, Kit-San Neşriyat, İstanbul 1984.

Haksever, Ahmed Cahid, *15. Yüzyıl Bir Türk Sûfisi: Yakub-ı Çerhî*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. SBE, Ankara 2005.

Halıcıoğlu, İsmail, *Mustafa Rûmî Efendi Dîvânı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniv. SBE, 2006.

Hamami, Erdal, *Râmî Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

Hatîb el-Bağdadî, Ebubekr Ahmed b. Ali, *Tarihu Bağdad*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, M.1931/H.1349.

Herevî, Ebû İsmail, *Menâzilü's-Sâirîn ilâ'l-Hakki'l-Mubîn*, Şerhu Afîfiddîn et-Tilmisânî, nşr. Abdulhafîz Mansûr, Dâru't-Türkî li'n-Neşr, 1989.

Heysemî, Nûruddîn Ali b. Ebîbekr, *Mecmau'z-zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Tahk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1994.

Hıfni, Abdulmun'îm, *Mu'cemu Mustalahâtı's-Sûfiyye*, Beyrut 1987.

Hindî, Alâuddîn Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985.

Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb* (Hakikat Bilgisi), Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 1982.

----------, *Keşfu'l-Mahcûb*, Terc. İs'âd Abdulhâdî Kandîl, Mektebetü'l-İskenderiyye, 1394/1974.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul, ts.

----------, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*, çev. Ahmed Yüksel Özemre, Kaknüs Yay., 4. Basım, İstanbul 2005.

İbn Âbidin, es-Seyyid Muhammed Emin, *İcâbetü'l-gavs bi-beyâni hâli'n-nukabâ ve'n-nücebâ ve'l-abdâl ve'l-evtâd ve'l-gavs* (*Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin* içinde), İstanbul, 1325.

İbn Âdî, Ebû Ahmed el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Thk. Suheyl Zekkâr, Yahyâ Muhtar Gazzâvî, Beyrut 1988.

İbn Arabî, *Ahadiyyet Risalesi ve Fütûhât-ı Mekkiyye'den Seçilmiş Tasavvufa Dair Bölümler*, çev. Mahmut Saadettin Bilginer, Senâ Matbaası, İstanbul 1983.

----------, *Dîvân*, nşr.: Muhammed Rikâbî er-Reşîd, Dârü'r-Rikâbî, Kahire 1992.

----------, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, I-IV, Mısır, ts.

----------, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Thk. Osman Yahya-İbrahim Medkur, El-Mektebetü'l-Arabiyye, I-XIV, Kahire, 1405-1412/1985-1992.

----------, *Fusûsu'l-Hikem*, Ta'lik: Ebu'l-Alâ Afîfî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1365/1946.

----------, *Kitabu Hilyeti'l-Abdâl* (Resailu İbni'l-Arabî, c. II içinde), Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, H.1367/M.1948.

----------, *Kitabu Istılahı's-Sufiyye*, (Resailu İbni'l-Arabî, c. II içinde) Dairatü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, Haydarabad, H.1367/M.1948.

----------, *Kitabu Menzili'l-Kutb ve Makâlihî ve Hâlihî* (Resailu İbni'l-Arabî, c. II içinde), Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, H.1367/M.1948.

----------, *Tedbîrât-ı İlâhiye*, Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992.

----------, *Ukletü'l-Müstevfiz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

İbn Arrâk el-Kinânî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Tenzîhü'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ehâdîsi'ş-Şenîati'l-Mevdûa*, Tahk. Abdulvehhâb Abdullatîf-Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrut 1401/1981.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Huseyn, *Tarihu Medineti Dımaşk*, Thk. Muhibbeddin Ebî Saîd, Beyrut 1995.

İbn Ebi'd-Dunyâ, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân el-Kuraşî, *el-Evliyâ*, Tahk. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Besyonî Zağlol, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1413/1993.

İbn Fâris b. Zekeriyyâ, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mucemu Mekayisi'l-Lüğa*, Tahk: Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

İbn Haldûn, Abdurrahmân, *el-Mukaddime*, Tahk. Abdusselâm eş-Şeddâdî, ed-Dâru'l-Beydâ, Birinci Baskı, 2005.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr, *el-Menâru'l-Munîf fi's-Sahîhi ve'd-Daîf*, Tahk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetu'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Birinci Baskı, 1390/1970.

----------, *Medâricü's-Sâlikîn Beyne Menâzili İyyâke Na'büdü ve İyyâke Nesteîn*, Thk. Ahmed Fahrî er-Rufâî ve İsâm Fâris el-Horosânî, Dâru'l-Cîl, Beyrut, ts.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenu İbn-i Mâce*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem, *Muhtasar Tarihu Dımaşk li'bni Asâkir*, Tahk. Rûhiyye en-Nehhâs ve diğerleri, Beyrut 1984.

----------, *Lisanu'l-Arab*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Üçüncü Baskı, Beyrut, 1419/1999.

İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *Felsefe-Din İlişkileri*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul-1985.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Tahk. Muhammed Reşâd Sâlim,1406/1986.

----------, *Mecmûatü'r-Resâili'l-Kübrâ*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, İkinci Baskı, Beyrut, 1392/1972.

----------, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, Dâru'l-Vefâ, Üçüncü Baskı, 1426/2005.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. Ca'fer, *Kitabu'l-Mevdûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, Tahk. Nûruddîn b. Şükrî b. Ali Boyacılar, Mektebetü Edvâu's-Selef, Birinci Baskı, Riyad, 1418/1997.

İbnu's-Salâh, Ebû Amr, *Fetâvâ İbni's-Salâh*, Tahk. Saîd Muhammed es-Senârî, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1428/2007.

İhvân-ı Safâ, *Resâil*, Dâru Uveydati'd-Devliyye, Beyrut 1995.

İlhan, Avni, *Mehdilik*, Beyan Yay., İstanbul 1993.

İmam-ı Rabbânî, *Mektubât-ı Rabbânî*, çev. Kasım Yayla, Merve Yay., İstanbul 1999.

İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 1968.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2003.

----------, *İbn Teymiyye'nin Tasavvuf Istılahlarına, İlk Sûfîlere ve Tasavvuf Klasiklerine Bakışı*, Yusuf & Afşin Matbaası, Ankara, 1997.

Karadaş, Cağfer, "Muhyiddin İbn Arabî'nin İtikâdı", *Tasavvuf ilmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)*, Sayı: 21, Ocak-Haziran 2008.

Kartal, Abdullah, "İbnü'l-Arabî'nin Yorum Yöntemi ve Muhammed Fassında Bu Yöntemin Tatbiki: Her Varlık Bir Ayettir", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Ankara 2008, sayı:21.

----------, "Metafizik Dönemden Geriye Bakmak - İbnü'l-Arabî'nin İlk Sufilerin Bazı Görüşleri Hakkındaki Eleştirileri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23.

----------, *Abdülkerim Cîlî, Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İstanbul 2003.

Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'an'da İnâbe Kavramı: Dinî Tecrübe Açısından Bir Yaklaşım", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2008, Sayı: 22.

Kâşânî, Abdürrezzâk, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, Tahk. Abdu'l-Âl Şâhîn, Dâru'l-Menâr, Birinci Baskı, Kahire 1413/1992.

----------, *Reşhü'z-Zülâl fî Şerhi'l-Elfâzi'l-Mütedâvile beyne Erbâbi'l-Ezvâk ve'l-Ahvâl*, Tahk. Saîd Abdülfettâh, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire 1415/1995.

Keklik, Nihat, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1974.

----------, *Muhyiddin İbni Arabi Hayatı ve Çevresi*, Sufi Kitap, İstanbul 2008.

Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1413/1993.

Kettânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ca'fer, *Nazmu'l-Mutenasir mine'l-Hadisi'l-Mutevâtir*, Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, İkinci Baskı, Mısır, ts.

Kılıç, Mahmud Erol, "İbn-i Arabî'yle Zamanın Ruhunu Okumak", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23.

Kırımî, Selim, *Burhânu'l-Ârifin*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No: 2679.

Kocatürk, Vasfi Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Edebiyat Yayınevi, İkinci basım, Ankara 1968.

Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, Marmara Üniv. İlâhiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 2005.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB. Yay., Ankara 1984.

----------, "Abdal", Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, c. I, İstanbul 1935.

Köprülü, Orhan F., "Abdal", TDVİA, İstanbul 1988, c. I.

Kurt, A. Vasfi, Ricalu'l-Gayb ve Abdâl Hadisleri, Basılmamış Doktora Semineri, Ankara 1990.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Thk. Abdulhalîm Mahmûd-Mahmud b. eş-Şerîf, Dâru'ş-Şa'b, Kahire, 1409/1989.

----------, *Letâifu'l-İşârât*, Kahire 1981.

Küçük, Hülya, "Anne Nûr El-Ensâriyye'den Âlime-i Hicaz Fahru'n-Nisâ Bint Rüstem'e: Muhyiddîn İbn Arabî'nin Çevresindeki Hanımlar", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23.

Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhayy, *el-Ecvibetu'l-Fâdıla li'l-Es'ileti'l-Aşereti'l-Kâmile*, Ta'lik: Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, İkinci Baskı, Kahire, 1404/1984.

Makdisi, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir b. Ahmed, *Kitâbu Tezkirati'l-Mevdûât*, 1323 H.

Mevlana Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî* (I-II), haz. Adnan Karaismailoğlu, Yeni Şafak, 2004.

----------, *Mesnevî* (I-VI), çev. Veled İzbudak, MEB Yay., İstanbul, 2001.

Muhammed el-Hellâl, *Kerâmetu'l-evliyâ*, Dımaşk, 1992.

Munâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiu's-Sağîr*, Dâru'l-Ma'rife, İkinci Baskı, Beyrut, 1391/1972.

Muslu, Ramazan, "Vahdet-i Vücûd Üzerine Yazılmış Bir Risale: Erbilî'nin Mir'atü'ş-Şühûd Fî Beyâni Vahdeti'l-Vücûd'u", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23.

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1412/1991.

Nasr Hamid Ebû Zeyd, "Sûfi Düşüncede Hakikat-Dil İlişkisi Üzerine: İbn Arabî'de Dil, Varlık ve Kur'an", İslâmiyât, Ankara 1999.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *An İntroduction to İslamic Cosmological Doctrines*, Sunny Press, 1993.

----------, *Tasavvufî Makaleler*, çev. Sadık Kılıç, İnsan Yay., Birinci Baskı, İstanbul 2002.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünenu'n-Nesâî*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, ts.

Olgun, Tahir, *Çilehane Mektupları*, haz. Cemal Kurnaz-Gülgün Erişen, Akçağ Yay., Ankara 1995.

Ögke, Ahmet, "Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricalu'l-Gayb –İbn Arabî'nin Görüşleri-", *Tasavvuf ilmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:2, sayı: 5, Ocak 2001.

Özarslan, Selim, "Kur'an'da Tevbe Kavramına Kelam Açısından Bir Yaklaşım", Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, c. 12, Sayı: 1, Elazığ 2002.

Râgıb el-Isfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Tahk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

----------, *Ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*, Mısır 1973.

Râzî, Muhammed Fahruddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401/1981.

San'ânî, Ebûbekr Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, Tahk. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, İkinci Baskı, 1403/1983.

Sarmış, İbrahim, *Teorik ve Pratik Açıdan Tasavvuf ve İslam*, Ekin Yay., 2. baskı, İstanbul 1997.

Sayar, Mehmet Sami, "Tasavvufa Gayr-i İslamî ve Gayr-i Sünnî Kaynak Arama Çalışmaları", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. SBE, Konya 2005.

Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları* çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yay,, İstanbul 2004.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân, *Tahricu'l-Erbaîne fi't-Tasavvuf*, Tahk. Ali Hasan Ali Abdulhamîd, el-Mektebü'l-İslâmî/Beyrut- Dâru Ammâr/Ammân, 1408/1988.

----------, *el-Mekâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Muştehira ale'l-Elsine*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1399/1979.

Sentemerî, Yusuf, *Şerhu Hamâset-i Ebî Temmâm*, Thk. Ali Mufaddal Hammûdân, Beyrut 1992.

Sivâsî, Abdulmecîd b. Muharrem, *Tefsîr-i Sure-i Fâtiha*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, No: 300/2.

----------, *Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l-Esmâr*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, No: 255.

Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, Dendele, Birinci Baskı, Beyrut, 1401/1981.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr b. Muhammed, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1993.

----------, *el-Câmiu's-sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Beyrut, 1981.

----------, *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, Tahk. Muhammed Halîl Herrâs, Dâru'l-Kütübi'l-Hadisiyye, yy., ts.

----------, *el-Leâlîi'l-Masnûa fî'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Sühreverdi, Şihâbuddîn Ebî Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdullah, *Avârifü'l-Maârif fi't-Tasavvuf*, Matbaatü'l-Vehbiyye, 1292 H.

Sülemî, Ebû Abdirrahmân Muhammed b. el-Huseyn, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, Tahk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrut 1424/2003.

----------, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, haz. Ebu'l-Alâ Afifi, Mecelletü'l-Külliyeti'l-Adab, Kahire 1942.

Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali, *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir fî Beyâni Akâidi'l-Ekâbir*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Şâmil İslâm Ansiklopedisi, "Ricalu'l-gayb", İstanbul 2000, c.VII.

Şemseddin, Mehmed Nuri, *Miftahu'l-Kulûb*, haz. Abdulkadir Akçiçek, Huzur Yay., İstanbul, ts.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa*, Tahk. Abdurrahmân el-Muallimî, el-Mektebü'l-İslâmî, Üçüncü Baskı, Beyrut, 1407/1987.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Tahk. Ebû Muâz Târık-Ebu'l-Fadl Abdulmuhsin, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415/1995.

----------, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Tahk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, ts.

Tânevî, Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, haz. H. Zaferullah Dâvûdî, Ahmed Yıldırım, Umran Yay., İstanbul 1995.

Tarlan, Ali Nihat, *Ahmet Paşa Divanı*, M.E.B. Yay., İstanbul 2005.

Tatcı, Mustafa, "Şâir Nâbî'nin Muhyiddin-i Arabî'ye Bir Medhiyesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-II), Ankara 2009, sayı: 23.

Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî, *Keşşâfu Istılâhati'l-Fünûn*, Daru Sadr, Beyrut, ts.

Tek, Abdurrezzak, "İbnü'l-Arabî'yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvalar", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-II), Ocak-Haziran 2009, sayı: 23.

----------, “İbnü’l-Arabî’yi Savunan Afrikalı Bir Sûfî: Ali b. Meymûn El-Mağribî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-1), Ocak-Haziran 2008, sayı: 21.

Temîmî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, *Müsnedü Ebî Ya’la el-Mevsılî*, Tahk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru’l-Me’mun li’t-Türâs, Beyrut, Birinci Baskı, 1408/1988.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu’l-Kebîr*, Thk. Beşşâr Avvâd, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Birinci Baskı, Beyrut 1996.

Tuna, Taşkın, *Ol Dedi Oldu – Big Bang’in Nefes Kesen Öyküsü -I*, Şule Yay., Yedinci Baskı, İstanbul 2010.

Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Luma’*, Tahk. Abdülhalîm Mahmûd-Abdülbâkî Sürûr, Dâru’l-Kütübi’l-Hadîse, Mısır, 1380/1960.

Türer, Osman, “Tasavvufî Düşüncede İnsan”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 2 sayı: 5, Ocak 2001.

Uludağ, Süleyman, “Abdâl”, TDVİA, İstanbul 1988, c. I.

----------, “Halife”, TDVİA, İstanbul 1997, c. XV.

----------, “Ricalu’l-Gayb”, TDVİA, İstanbul 2008, c. 35.

----------, “Ricâlullah”, TDVİA, İstanbul 2008, c. 35.

----------, “Tasavvuf Karşıtı Akımlar ve İbn Teymiyye’nin Tasavvuf Felsefesi”, İslâmiyât, c. II, sayı: 3, Temmuz-Eylül 1999.

Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilaflı Haberler*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1999.

Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniv. SBE, Ankara 2007.

Yaka, Eyüp, “Kur’an Perspektifinden Mesnevî’de Mevlânâ’nın Kulluk Anlayışı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2006, Sayı: 16.

Yalçıntaş, Nevzat, “Nüfüs Planlamasında Olumsuz Uygulamalar”, III. Aile Şurası Tebliğleri, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara 1998.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Akçağ Yay., Ankara 1995.

Yıldırım, Ahmet, “Tasavvufta Ricalu’l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler”, *Süleyman Demirel Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1997.

----------, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., Ankara 2000.

Yılmaz, H. Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.

----------, *İslâm Tasavvufu*, (el-Lüma' Tercümesi içinde), Altınoluk Yay., İstanbul 1996.

Yılmaz, Ömer, "İbnü'l-Arabî Hakkında Yapılan Eleştirilere İbrahim Kûrânî'nin Yaklaşımı", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Ocak-Haziran 2008, sayı: 21.

Yüce, Abdülhakim, "Kozmik Yetki: Tasarruf", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl:6, sayı:15, Temmuz-Aralık 2005.

----------, "Tasavvufta İnsan-ı Kamil ve Mevlâna", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (Mevlana Özel Sayısı), Ocak-Haziran 2005, sayı: 14.

Yüksel, Yakup, *Tasavvufta Sabır ve Şükür Anlayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniv. SBE, Samsun, 2006.

Zebîdî, Seyyid Muhammed Muırtaza el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt 1965.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Mizanu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Mektebetü Vehbe, Kahire, 2000.

Zerkeşî, Bedruddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah, *et-Tezkire fi'l-ehâdisi'l-muştehire*, Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1986.